

İNEGÖL ARAŞTIRMALARI TARİH

İNEGÖL ARAŞTIRMALARI
TARİH

Kitap Adı
İNEGÖL ARAŞTIRMALARI - TARİH
(e- Kitap)

Editörler
Prof. Dr. Murat DOĞDUBAY
Prof. Dr. Mustafa ÇETİNASLAN
Doç. Dr. Ahmet Ali ÇANAKCI
Doç. Dr. Mustafa POLAT
Doç. Dr. Yüksel OKŞAK
Dr. Öğr. Üyesi Asem ABDELGHANY
Öğr. Gör. Dr. Cihad DOĞAN
Önder KILIÇ
Hatice UZER
Serdar SEVİNÇ
Fatih ORAL

Dizgi, Mizanpaj ve Kapak Tasarımı
Dr. Öğr. Üyesi Asem ABDELGHANY & Yahya BOZKURT

Emin Yayınları
Fethiye Mah. Kırılmaç Sok. No: 2 Nilüfer/BURSA
Tel: (0224) 2422898, Fax: (0224) 2412569
www.eminyayinlari.com.tr

E- ISBN:
978-625-5901-79-8

Yayın Tarihi
Aralık 2025

Web
www.eminyayinlari.com.tr
<https://www.inegol.bel.tr>

Bu eserde, yer alan metinlerin tüm sorumluluğu, yazarlarına aittir.

Bu eser, yazılı izin olmaksızın hangi dil ve ortamda olursa olsun materyalin tamamının veya bir bölümünün çoğaltılması ve elektronik ortamlarda yayımlanması yasaktır. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Gönülden bağılı olduğumuz İnegöl, tarihin dönüm noktalarına şahitlik etmiş, Osmanlı'nın filizlenerek 3 kıta yedi iklime yayıldığı kuruluş toprakları üzerinde yer almış, istiklal ve istikbal mücadelesinde canlarını hiçe sayarak şehadet mertebesine ulaşan kahramanlarıyla yeni bir devletin kuruluşuna ve yeniden bir milletin dirilişine öncülük etmiş kadim bir kent.

İnegöl, üzeri örtülmüş kıymetli bir hazineye sahip. Bu hazineyi gün yüzüne çıkartmak için var gücümüzle çalışmaya devam ediyoruz.

İnegöl; bildiğimizden, gördüğümüzden çok daha değerli bir şehir. Bu değerleri yaşatmak, geleceğe taşımak için adımlar atıyoruz. Kaybolmaya yüz tutmuş ya da yitip gitmiş somut ve somut olmayan kültürel değerlerimiz üzerine araştırmalar yapıp bu değerleri gelecek kuşaklara aktarmak için çalışmalar yürütüyoruz.

Bizler bilginin yol göstericiliği olmadan, sağlıklı bir şehir yönetiminin mümkün olmadığına inanıyoruz. Bu yüzden de İnegöl Belediyesi olarak her zaman akademik dünyayla iç içe olmayı, şehrimizi bilginin ışığında birlikte anlamayı ve birlikte inşa etmeyi önemsiyoruz.

Bu maksatla İnegöl Araştırmaları başlığı altında şehrimize farklı bir pencereden bakarak İnegöl'ün yarınlarını sağlam temeller üzerine inşa etmek adına güzel ve anlamlı bir çalışmayı hayata geçirmenin mutluluğunu yaşıyoruz.

İnegöl Araştırmaları kitabı ile Türkiye'nin yeni yüzyılında ekonomisiyle ticari hacmiyle, tarımsal ürünleri ve turizm potansiyeliyle bölgesinde rol model pozisyonunda yer alan İnegöl'ün saklı kalmış önemli değerlerini gün yüzüne çıkarmaya ve bugünden geleceğin şehrini oluşturmaya amaçladık.

Ayrıca, kadim geçmişinden bugüne geniş bir perspektif ile bakarak İnegöl'ün örnek bir şehir olgusu içerisine girmesi adına yeni bakış açıları sunmak, şehrin ulusal ve uluslararası arenada bilinirliğini artırma noktasında adımlar attık. Bu eser, İnegöl'ün; tarihsel, kültürel, ekonomi, turizm, sosyoloji ve eğitim başta olmak üzere her alanda derinliğini ortaya koyma iradesinin de bir göstergesidir.

Bu kıymetli çalışmada; kuruluşu, diriliş ve kurtuluşa şahitlik etmiş bir şehir olarak İnegöl'ün tarihsel gelişimi, şehre zenginlik katmış göçler, İnegöl'e iz bırakanlar, sosyal hayat, ekonomi, mobilya, tarım-hayvancılık, turizm ve markalaşma, gastronomi, halk mimarisi, somut olmayan kültürel miras, kültür ve sanat gibi konular geniş bir çerçeveden bakılarak ele alındı.

Bunun yanında bilim ve teknik alanında gençlere yol gösterecek teknolojik veriler, çevre, enerji ve sürdürülebilirlik gibi hem yerel hem de ulusal açıdan önemli konulara da yer vermeye çalışıldı. Bu özel ve anlamlı eser, şehrin var olan dinamiklerini harekete geçirerek sahip olduğu önemli değerleri ele almayı, yarınları inşa edecek yeni nesillere de bu önemli verileri aktarmak için önemli bir kazanım olmuştur.

İnegöl Araştırmaları kitabı, şehrin var olan potansiyelini gün yüzüne çıkarmak, İnegöl'ü daha iyi nasıl güzel bir noktaya getirebiliriz adına yeni ufuklar ve yeni perspektifler geliştirmek için önemli bir işlev üstlenmiştir. Kitap içerisinde yer alan sunumların, hem akademik camiaya hem de insanımıza İnegöl'ün değerlerini bir kez daha hatırlamasına ve bu alanda yeni çalışmalara ilham vermesine öncülük edeceğine yürekten inanıyoruz.

İnegöl Belediyesinin kuruluşunun 155. yılına özel olarak hazırlanan bu önemli bilimsel çalışmanın hazırlanmasına büyük emekleri olan kıymetli akademisyenlerimize, kitapta yer alan akademisyen ve yerel araştırmacılarımıza şehrimiz adına ortaya koydukları fikir, görüş ve önerileri için teşekkür eder sevgi ve saygılarımı sunarım.

Alper TABAN
İnegöl Belediye Başkanı

İÇİNDEKİLER

OSMAN GAZİ’NİN İNEGÖL’Ü FETHİ

Refik ARIKAN & Mehmet Can ÇETİN11

OSMAN GAZİ’NİN ERMENİ BELİ MUHAREBESİ VE BAY HOCA’NIN MEZARI

Refik ARIKAN & Hamiyet BİLGİLİ ÇETİN19

BİLİNMEYEN YÖNÜYLE SUNGUR PAŞA (NAM-I DİĞER AK SUNGUR AĞA)

Rıdvan PAL27

İNEGÖL’ÜN MANEVİ SİMGELERİNDEN KASIM EFENDİ’NİN ESERLERİ ÖRNEĞİNDE TASAVVUFİ METİNLERİN TÜRKÇENİN GELİŞİMİNE ETKİSİ

Olca KOCATÜRK37

KÂSİM EFENDİ’NİN “CEVÂHİRÜ’L-AHBÂR” İSİMLİ ESERİNİN YAZMA NÜSHALARI ve SİYER ANLATISI

Adem ÖZİŞ.....49

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİV KAYITLARINA GÖRE İNEGÖL’DE VAKIF HAYATI

Mustafa POLAT71

OSMANLI TAŞRASINDA EKONOMİ VE TOPLUM: XIX. YÜZYIL İNEGÖL ÖRNEĞİ

Adem POLAT85

OSMANLI İNEGÖL’ÜNDE MAARİFİN BÜROKRATİKLEŞMESİ: İNEGÖL KAZASI MAARİF KOMİSYONU

Yurdal DEMİREL.....101

OSMANLI EĞİTİMİNDE MODERNLEŞME SÜRECİ: İNEGÖL İNAS RÜŞDİYE MEKTEBİ

Hatice UZER123

HUDÂVENDİĞAR VİLÂYET SÂLNÂMELERİNDE(1907-1927) İNEGÖL’ÜN TÜTÜN TARİHİ

Zümrüt TAŞ ÜSKÜL.....141

TEREKE KAYITLARINA GÖRE 20. YÜZYIL BAŞLARINDA İNEGÖL’DE ESNAFLAR

Büşra YAŞAR157

MİLLİ MÜCADELE’DE FETVALAR VE İNEGÖL MÜFTÜSÜ HASAN FEHMİ EFENDİ (ARSLAN)

Ali SARIKOYUNCU & Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ169

İNEGÖL HALKEVİ VE FAALİYETLERİ 1935-1951

Mesut ERŞAN191

İNEGÖL YEREL BASININDA HİKMET ŞAHİN DÖNEMİ (1994-1999)

Seda ÜNER213

OSMAN GAZİ'NİN İNEGÖL'Ü FETHİ

Refik ARIKAN & Mehmet Can ÇETİN

Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, refik.arikan@bilecik.edu.tr, & Dr., mehmetcancetin1126@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7813-8171>-<https://orcid.org/0000-0003-1791-6069>.

1. Giriş

Kayı Boyu XIII. yüzyıl'da Sultan I. Alâeddin zamanında Söğüt-Domaniç ve Ermenipazarı bölgesini yurt edindi (Oruç Beğ Tarihi, 2014, s. 9). Ertuğrul Gazi uc bölgesinde oğulları Gündüz, Savcı ve Osman ile birlikte çevrelerindeki tekfurular ile müdara siyasetiyle varlıklarını sürdürdüler. Nitekim kaynaklarda Ertuğrul zamanında savaş olmadı yaylalarında yayladılar, kışlalarında kışladılar şeklinde açıklama dönemin siyasi durumunu özetlemektedir. Bu dönemde Karacahisar ve Bilecik Tekfuru, Selçuklu Sultanına vergi ödeyen Bizans Tekfurlarıydı. Güneylerinde ise Germiyan ve Çavdar Tatarları vardı (Aşıkpaşazade, 2013, s. 8, 9). Yayla-Kışla dönemlerinde göç güzergâhlarında özellikle Söğüt-Kurtköy-Pazaryeri ve Kurşunlu üzerinden Domaniç yaylalarına giden göçerlere, İnegöl Tekfuru baskınlar yapmaktaydı. Ertuğrul Gazi döneminde bu baskınlara karşı herhangi bir müdahale ya da önlem alınmadığını kroniklerdeki Samsa Çavuş ve aşiretinin baskınlardan dolayı Mudurnu'ya göç ettiği (Mevlana Mehmet Neşri, 2013, s. 41) bilgisi de doğrulamaktadır. Ertuğrul Gazi'nin vefatından sonra Kayıların başına geçen Osman Gazi, İnegöl Tekfurunun saldırıların göç esnasında Kayılara zarar verdiğini Bilecik Tekfuruna bahsetti. Bilecik Tekfuru, Kayıların kıymetli eşyalarını göç dönemlerinde Bilecik Kalesine emanet olarak bırakmalarına müsaade etti. İnegöl Tekfuru ile babasının döneminden bu yana düşmanlığı olan Osman Gazi, İnegöl'e baskın yapmaya karar verir. Bu baskından İnegöl Tekfurunun haberi olsa da Osman Gazi 70 kişiyle Ermeni Derbendi'nden geçerek belin bittiği noktada İnegöl Tekfuru ile savaşa tutuşurlar. Bu savaşta Ağabeyi Savcı Bey'in oğlu Bay Hoca şehit düşmüştür. Bu şehit Osmanlıların hanedan içerisinde verdikleri ilk şehit olması bakımından da önemlidir (Mevlana Mehmet Neşri, 2013, s. 36, 37)

2. Kulaca'nın Fethi ve Domaniç Beli Muharebesi

Kulaca, İnegöl şehir merkezine yaklaşık 8 km mesafede tarım, hayvancılık ve salça üretimi ile geçimini sağlayan eski bir köy yerleşimidir. Tahrir kayıtlarında Savcı Bey'in oğlu Süleyman'ın mülkü olarak kayıtlıdır (Barkan & Meriçli, 1988, s. 119). Göksu Nehrinin taşkın yaptığı ve yatak değiştirdiği dönemlerle bağlantılı olarak köy yakınında bulunan Türbe mevkiî şeklinde adlandırılan yerdeyken zamanla Bursa-Ankara karayolu yakınına kadar inmişlerdir. Osman Gazi, yeğeni Bay Hoca'nın Ermeni Beli mücadelesinde şehit düşmesinin intikamını almak için bir gece baskınıyla Kulaca'ya gelmiş kaynakların ifadesiyle Kulaca Kalesini "ihrak eylemiş" yani yakmıştır. Dolayısıyla kalenin günümüze ulaşması mümkün değildir. Kulaca ahali bu baskından dolayı Karacahisar Tekfurundan yardım istemiştir (Mevlana Mehmet Neşri, 2013, s. 38, 39). Karacahisar Tekfuru, kardeşi Kalanoz'a asker vererek Osman Gazi'nin üzerine göndermiştir. Osman Gazi, bu durumu öğrendikten sonra hazırlık yaparak düşmanı Domaniç Belinde, İkizce mevkiinde karşıladı (Mevlana Mehmet Neşri, 2013, s. 39). Buradaki mücadelede Osman Gazi'nin ağabeyi Savcı Bey şehit oldu (Hadidi Tarihi, 2015, s. 36). Kronikler, Savcı Bey'in şehit olduğu yerde bir çam ağacı olduğundan bahseder. Kandilli

Çam mevkiinde etrafı çam ağaçlarıyla kaplı eski bir mezar alanı olduğu bilinmektedir. Bu veriler, kaynakların ve saha gözlemlerinin örtüştüğünü göstermesi bakımından önemlidir (Çetin, 2025, s. 51, 53). Diğer yandan ağabeyi Savcı'nın ölümüne sebep olan Kalanoz'un peşine düşen Osman Gazi, onu Pazaryeri'nin İt-eşen köyünde yakalayarak orada öldürmüştür. Osman Gazi, Kayı Boyu'nun başına geçtikten sonra İnegöl Tekfuru ile yaptıkları mücadeleler de hem yeğenini hem ağabeyini kaybetmiştir. Kroniklerde İnegöl Tekfuru'nun saldırılarının sebeplerinden birisi ile alakalı dikkat çekici bir nokta vardır. Germiyanoglu'nun Kayıları sevmediğini İnegöl Tekfuru ve çevredeki diğer Bizans bakiyelerinin Germiyanoglu'nun bu durumundan istifade ederek Kayılara saldırılar düzenlediği bahsetmektedir. Bu durum bizlere Osmanlı-Germiyan ilişkilerinin o dönemde iyi olmadığını göstermektedir. Savcı Bey'in şehit olduğunu duyan Sultan Alâeddin, Karacahisar'ın fethi için Osman Gazi'nin önünü açmıştır (Mevlana Mehmet Neşri, 2013, s. 39). Kroniklerde bahsi geçen sultan Alâeddin, III. Alâeddin olmalıdır (Sümer, 2022, s. 359). Diğer yandan Karacahisar'ın fethedildiği dönemde Türkiye Selçuklularının başında Sultan II. Mesud vardır (Kesik, 2004, s. 342). Nitekim kaynaklar Karacahisar'ın Osman Gazi tarafından H.687(1288-89) yılları arasında fethedildiğini ifade etmektedir (Mevlana Mehmet Neşri, 2013, s. 39).

3. 1299 Bilecik, Yarhisar ve İnegöl'ün Fethi

1288-89 Karacahisar'ın fethinden itibaren yaklaşık 10 sene süren bu dönemde Kaynaklar Osman Gazi'nin Eskişehir ve çevresinde Pazar kurup bölge halkıyla kaynaştıklarına değinir. Bu dönem fetihlerden veyahut mücadelelerden çok elde edilen kazanımları koruma ve çevrede ittifaklar kurma dönemidir (Mevlana Mehmet Neşri, 2013, s. 39). Köse Mihal ve Samsa Çavuş ile birlikte Taraklı-Göynük ve Mudurnu dolaylarına gaziler için doyum seferi yaparlar (Arikan & Çetin, 2025, s. 926, 927). Diğer yandan Köprühisar Tekfuru'nun Bilecik'e yaptığı saldırılardan dolayı Bilecik Tekfuru, Osman Gazi'nin yardımını ister. Osman Gazi Köprühisar Tekfurunu yenerek Bilecik Tekfuruna itaat etmesini sağlar. Bu başarılarından memnun olan Bilecik Tekfuru, Osman Gazi'ye hilat giydirir ve elini öptürür. Bu durum Osman Gazi'ye güç gelir ve bu hadiseden sonra Bilecik Tekfurunu ortadan kaldırmayı planlar (Mevlana Mehmet Neşri, 2013, s. 42). Kaynaklar bu süreçte iki düğüne dikkat çeker. Bu düğünlerden ilki Köse Mihal'in Kızını Göl-Falanoz (Çetin, 2025, s. 60, 61) beldesinin Beyi ile evlendirmesi diğeri ise Bilecik Tekfuru'nun oğlunu Yarhisar Tekfuru'nun kızı ile evlendirmek istemesidir (Mevlana Mehmet Neşri, 2013, s. 43, 44). Osman Gazi'nin Bilecik dar yer düğünü Çakırpınarı'nda yapın teklifine uyan Bilecik Tekfuru, Osman Gazi'yi bu düğünde ortadan kaldırmayı planlamaktadır. Ertuğrul Gazi döneminden bu yana dostlukları olan bu iki tarafın Köprühisar hadisesinden sonra aralarının açıldığı muhakkaktır. Düğün esnasında Bilecik Tekfuru sarhoştur. Osman Gazi, ona oyun ederek günümüzde Çakırpınar-Bilecik yolu üzerinde bulunan eski Kaldırayık köyü (Kaplanoğlu, 2023, s. 75, 76) ve deresinin olduğu alana kadar kaçtı ve tekfuru burada karşıladı. Kaldırayık adı verilen dereye tekfuru kellesini aldı¹. Buradan Yarhisar'a geçerek orayı ele geçiren Osman Gazi, Turgut Alp'i İnegöl'e gönderdi. Aya Nikola kaçmadan Turgut Alp, onu yakaladı ve öldürdü (Mevlana Mehmet Neşri, 2013, s. 45). Kaynaklar Bilecik, Yarhisar ve İnegöl'ün fethini H.699 (1299/1300) olarak kaydeder (Anonim Osmanlı kroniği, 2015, s. 10). İnegöl'ün fethi, Turgut Alp eliyle olduğundan Osman Gazi o yöreyi Turgut Alp'e verdi. Bu sebepten Osmanlı döneminde İnegöl ve çevresi, Turgut-ili olarak ta geçerdi (Mevlana Mehmet Neşri, 2013, s. 50). Bahsi geçen bu

¹ Foss Kaldırayık'ın yerinin tespit edilemediğini muhtemelen Bilecik-Çakırpınar arası bir yerde olduğunu iddia etmektedir (Foss, 2022, s. 58). Kaldırayık Köyü hem tahrir kayıtları hem de saha gözlemleriyle tespit edilmiştir (Çetin, 2025, s. 80).

yerleşimlerin fethiyle birlikte Osman Gazi, karargâh merkezini Söğüt'ten Yenişehir'e taşıyarak hedefini İznik-Bursa hattı üzerine koymuştur.

4. İnegöl Kalesi

Ertuğrul Gazi zamanında Kayılar, uc bölgesine geldiklerinde İnegöl Tekfuru ile olan düşmanlık ve mücadeleler ilk Osmanlı kroniklerinde anlatılmaktadır. İnegöl Tekfuru'nun yaşadığı bu kale alanı günümüzde nerededir veyahut gerçekte böyle bir kale var mıdır? Bu bir araştırma ve tartışma konusudur. Elimizdeki verileri değerlendirerek kalenin durumu hakkında bir çıkarımda bulunacağız. İnegöl, 1299/1300 yılında Turgut Alp eliyle fethedildiğinde Kronikler Aya Nikola'nın parçalanarak öldürüldüğünü onun yüzünden birçok Müslüman'ın şehit olduğu hususu üzerinde durur (Aşıkpaşazade, 2013, s. 26). Aşıkpaşazade'de "Hisar" kelimesi geçmez, sadece Neşri'de "Hisarı ele geçirdiler" şeklinde kayıt bulunmaktadır (Mevlana Mehmet Neşri, 2013, s. 45). Fetihden yaklaşık 380 sene sonra İnegöl'ü ziyaret eden Evliya Çelebi, seyahatleri esnasında özellikle İnegöl'e yakın Eskişehir (Atsız, 2013, s. 263), Geyve (Kahraman & Dağlı, 2016, s. 318), Bursa ve birçok yerleşimi ziyareti esnasında oradaki kale yapılarından bahseder. Ancak İnegöl'den bahsederken herhangi bir kale veya kale kalıntısından bahsetmez. Şehrin, Osman Gazi tarafından fethedildiğini İnegöl ovasında yüksek bir noktada kurulu olduğundan bahseder (Kahraman, 2016, s. 6). Diğer yandan XIX. yy'da araştırmacı Humann ve Alfred Phlippson'da İnegöl ve çevresine yaptıkları gezilerde İnegöl'de kale veya kale kalıntısından bahsetmemişlerdir (Mert, 2017, s. 157-166). İnegöl'deki kale yapısı çok ufak bir yapı olacak ki fetihden kısa süre sonra etrafta cami, tekke, han veyahut hamam inşa edilmek için kullanılmış olabilir. Kale yapısı belirli bir dönem kullanılsaydı bu vakıf kayıtlarına muhakkak yansırı. Nitekim Lefke'de ve Bilecik'te kaydedilen Hisar Mahalleleri, Lefke (Turgut, 2015, s. 178, 179) ve Bilecik (Turgut, 2015, s. 176) Kalelerinin varlığına işaret etmektedir. İnegöl Kalesi hususunu, arkeolojik boyutuyla değerlendirilecek olursa, şehir merkezinde Cumatepe adı verilen bir höyük bulunmaktadır. Bu höyük alanı 20. yy başlarında keşfedilmiştir (Şahin, 2017, s. 234). İnegöl'ün eski dönemlerde etrafının bataklık olduğu düşünülürse Evliya Çelebi'nin "şehir İnegöl Ovasında yüksek bir tepede kuruludur" açıklamasından hareketle bu yükselti Cumatepe Höyüğü olabilir. Kalede bu tepenin üzerinde olabilirdi. Dolayısıyla 750 sene önce varlığını bildiğimiz bu kale alanının, yaşanan deprem ve toprak çökmeleri sebebiyle net olarak yeri belli olmayabilir. İnegöl'e 28 km mesafede Gözede'de Bedenos Tekfurluğu, 8 km mesafede Kulaca Kalesi ve 30 km mesafede Yenişehir istikametinde ki Marmaracık bulunmaktadır. Bu da İnegöl, Bedenos, Kite, Kestel, Kulaca, Marmaracık, Adranos gibi tekfurlukların, Avrupa'da ki ufak derebeylik gibi yapılar olmakla birlikte esas vazifelerinin Bursa ve İznik'e gelebilecek tehlikeleri önlemek ve bölgede güvenliği sağlamak amacıyla oldukları fikrini akla getirmektedir. Ayrıca Bilecik istikametinde Bilecik, Çadırlı, Lefke, Göksu, Cambazkaya, Geyve ve Akhisar gibi kaleler de İznik'in muhafazası için önemliydi. Dolayısıyla İnegöl gibi kaleler mimari olarak devasa boyutlarda yerleşimler olmadığından günümüze ulaşmamış olması ihtimaller dâhilindedir. Osmanlı kuruluş dönemiyle alakalı bazı konular saha ve arşiv çalışmaları ile açıklığa kavuşturulurken İnegöl Kalesi gibi konular tam olarak açıklığa kavuşmamaktadır. Burada devreye girmesi gereken arkeoloji bilimidir ki konu ile alakalı en mühim nokta Osmanlı arkeolojisi. Osmanlı kuruluş devrine dair aydınlatılamayan pek çok konunun açıklığa kavuşması için bu konuyla yakından ilgilenilmesi gerekmektedir.

5. Sonuç

İnegöl Kulaca ile birlikte Bursa'nın önünde ileri karakol vazifesi gören Bursa'ya doğu istikametinden gelebilecek tehlikeleri önlemek maksadıyla kurulmuş yerlerdendir. Kayı Boyu bölgeye geldiğinde Ertuğrul Gazi döneminden Osman Gazi'nin İnegöl'ü fethine kadar olan süreç içerisinde Ermeni Beli Muharebesi, Kulaca'nın Fethi, Domaniç Beli Muharebesi ve Karacahisar'ın fethi hep İnegöl ile alakalı yaşanan olayların silsilesi olarak gerçekleşmiştir. Kronikler İnegöl Tekfuru'ndan dolayı Ertuğrul Gazi döneminde onunla birlikte uca gelen Samsa Çavuş'un saldırılardan bıkarak Mudurnu'ya göç ettiğini, Söğüt-Pazaryeri-Kurşunlu ve Domaniç hattında İnegöl Tekfuru yüzünden çok şehit verdiklerine değinir. İlaveten ilk şehit Bay Hoca ve Babası Savcı Bey'de İnegöl Tekfurluğu ile yaşanan mücadeleler esnasında şehit olmuşlardır. Bu bağlamda Bilecik-Yarhisar ve İnegöl'ün 1299/1300 yıllarında fethi tesadüfî değil Osmanlı'nın, Bursa ve İznik hedeflerinin önünü açmak adına çok önemli bir hadisedir. Zaten bu fetihlerden sonra Osman Gazi, Beyliğin merkezini Söğüt'ten Yenişehir'e taşıyarak Bursa ve İznik'in yeni hedefleri arasında olduğunu açıkça göstermektedir.

Kaynakça

- Sümer F. (2022). Keykubad III, *Türkiye Diyanet vakfı İslam Ansiklopedisi* (c. 25, s. 359-361). İstanbul: TDVİAM.
- Kesik M. (2004). Mesud II. *Türkiye Diyanet vakfı İslam Ansiklopedisi* (c. 29, s. 342-344). İstanbul: TDVİAM.
- Kaplanoglu R. (2023). Sultanönü Livası Tahrir Defterleri Bilecik Kazası (Bilecik İlçesi), Asa Kitabevi, Bursa, s. 75-76.
- Oruç Bey (2014). *Oruç Bey Tarihi (Osmanlı Tarihi 1288-1502)*. (Haz.) Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Aşıkpaşazade (2013). *Aşıkpaşazade Tarihi (Osmanlı Tarihi 1285-1502)*. (Haz.) Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Barkan, Ö. L. & Meriçli, E. (1998). *Hüdavendigâr Livası Tabrir Defterleri Cilt: 1*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Hadidi (2015). *Hadidi Tarihi (Manzum Osmanlı Tarihi 1285-1523)*. (Haz.) Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Mevlana Mehmed Neşri (2013). *Cibannüma Osmanlı Tarihi (1288-1485)*. (Haz.) Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Anonim Osmanlı Kroniği (*Osmanlı Tarihi 1299-1512*). (Haz.) Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, 2015, İstanbul.
- Atsız H. N. (2013). Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Mert İ. H. (2017). Alman Seyyah ve Araştırmalara Göre İnegöl ve Çevresi, Uluslar Arası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler, c. 1, İhlâs Gazetecilik A.Ş. İstanbul.
- Şahin M. (2017). İnegöl/Cumatepe Höyük Ve Tunç Çağı Ulaşımındaki Yeri, Uluslar Arası İnegöl Tarihi Ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler, c. 1, İhlâs Gazetecilik A.Ş. İstanbul.
- Turğut, V. (2015). *Osmanlı Devletinin Kuruluş Coğrafyasında Vakıflar Ve Şehirleşme (16.Yy Bilecik Ve Çevresi)*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Evliya Çelebi (2016). Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Haz. S. A. Kahraman & Y. Dağlı), 1. Cilt, 2. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Evliya Çelebi (2016). Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Haz. S. A. Kahraman), 2. Cilt, 9. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Foss, C. (2022). *The Beginings Of The Ottoman Empire*, Oxford Universty Press, Oxford.
- Arıkan R. & Çetin M. C. (2025). Osman Bey'in Taraklı-Göynük ve Mudurnu Seferi, Karadeniz Araştırmaları, 22(87), s. 925-927.
- Çetin M. C. (2025). Osmanlı Kuruluşunun Somut Mirası Ertuğrul Ve Osman Gazi Dönemi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Bilecik.

Ekler

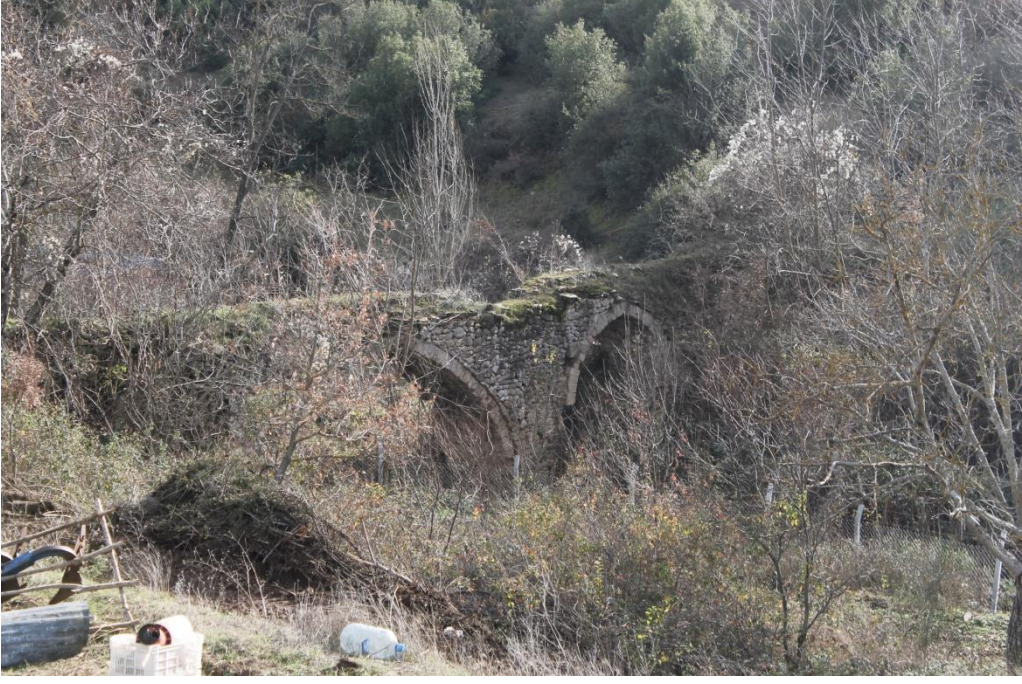
Ek 1:Karacahisar Kalesi Kapısı

Kaynak: Mehmet Can ÇETİN

Ek 2: Çakırpınar Köyünden Bilecik Manzarası

Kaynak: Mehmet Can ÇETİN

Ek 3:Bilecik Beşiktaş Mahallesi Kaldırek Köyü Su Kemerleri

Kaynak: Mehmet Can ÇETİN

Ek 4:Bilecik Beşiktaş Mahallesi Kaldırek Deresi

Kaynak: Mehmet Can ÇETİN

Ek 5:İnegöl Kulaca Köyünden İnegöl Ovası

Kaynak: Mehmet Can ÇETİN

Ek 6:İnegöl Kalesinin Muhtemel Alanı

Kaynak: Mehmet Can ÇETİN

OSMAN GAZİ’NİN ERMENİ BELİ MUHAREBESİ VE BAY HOCA’NIN MEZARI

Refik ARIKAN & Hamiyet BİLGİLİ ÇETİN

Prof. Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, refik.arikan@bilecik.edu.tr & Doktora Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimi Fakültesi, hamiyetbilgili155@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7813-8171>-<https://orcid.org/0000-0002-2880-6909>.

1. Giriş

Kayı Boyu, Sultan I. Alâeddin zamanında Söğüt-Domaniç çevresine yerleşmiştir. Selçuklular ile Bizans arasında ki bu bölge Uc bölgesi olarak adlandırılır. Ertuğrul Gazi, kaynakların ifade ettiğine göre kendi döneminde çevresindeki tekfurular ile müdara siyasetini sürdürmüştür (Aşıkpaşazade, 2013, s. 8, 9). Bu dönemde Kayıların yakın çevresinde Karacahisar, Bilecik ve İnegöl tekfurlukları, Selçuklulara tabii Eskişehir ve İnönü Beyi (Neşri, 2013, s. 36), güneyinde ise Germiyanoglu Beyliği bulunmaktaydı. Kayıların gelip yerleştikleri Uc bölgesi, kaynaklarda Söğüt-Domaniç tabiri olarak basmakalıp bir hal aldığından coğrafi anlamda bu bahsi açmak gerekir. Ertuğrul Gazi zamanında Söğüt-Domaniç arasında bulunan Bilecik’in Bozüyük ve Pazaryeri İlçeleri, Dodurga Beldesi, Günyarık, Karaköy, Kurtköy ve Fıranlar gibi yerleşimler ilk Osmanlıların yerleştikleri alanlardandır. Nitekim yukarıda bahsi geçen yerlerin birçoğu vakıf kayıtlarında kadimden yani Osman Gazi öncesine dayanan yerleşim birimleri olarak da kaydedilmişlerdir (Turgut, 2015, s. 27, 63, 64).

2. Kayıların Göç Yolu ve İnegöl Tekfuru ile Mücadelesi

Kayılar, Söğüt-Bozüyük-Dodurga ve Pazaryeri hattındaki yayla alanlarını hayvancılık için kullanmaktaydılar. Kroniklerde Kayıların, İnegöl Tekfuru ile olan düşmanlıklarına sıkça değinilmektedir. Bu düşmanlığın sebebi ise yayla-kışla döneminde sürülerin İnegöl sınırlarına girmesi ile İnegöl Tekfurunun Kayılara yaptığı baskınlardır. Ertuğrul Gazi, döneminde onunla birlikte uc bölgesine gelen Samsa Çavuş ve aşireti, İnegöl Tekfurunun saldırılarından dolayı Mudurnu’ya göç etmiştir. Bu baskınlar ve saldırılar Ertuğrul Gazi’yi bölgedeki diğer tekfurularla iyi geçinmeye zorlamış, kroniklerin ifadesi ile Selçuklu Sultanının “haracgüzarı” olan Bilecik Tekfuru ile dostane ilişkiler geliştirmiştir (Aşıkpaşazade, 2013, s. 36, 37). Bu dostluk Ertuğrul Gazi’den Osman Gazi’nin ilk dönemlerine kadar sürmüştür. Özellikle baskın esnasında kıymetli mallarını İnegöl Tekfurundan koruyabilmek için Bilecik Kalesine bırakırlardı. Burada önemli hususlardan birisi olan göç yolu güzergâhı bahsini açmak gereklidir. Kayıların tamamı Söğüt’ten Domaniç’e yani bir noktadan kalkıp tek bir noktaya göçmüyorlardı. Göç yolu üzerinde iki ana bir ara güzergâh olduğu ihtimaller dâhilindedir. Ana güzergâh Söğüt-Bozüyük-Dodurga istikametinden Domaniç ve etrafındaki yaylalara giderken, diğer ana güzergâh Söğüt-Kurtköy-Pazaryeri-Kurşunlu üzerinden Domaniç’e geçmekteydi. Ara güzergâh ise Mezit Vadisi üzerinde Bozüyük Aksutekke-Muratdere-Kozpınar köyleri arasından Pazaryeri istikametinde Sarıdayı’ya, Bozüyük istikametinde ise Erikli ve Camiliyayla taraflarına bağlanan yayla alanlarıydı. Özellikle Muratdere’den Erikliye geçen güzergâhlardan birisi tapu parsel kayıtlarında Dünder Yolı olarak da geçmektedir. Dünder Yolı adının halen kayıtlarda geçmesi dönemin hatıralarını yaşatması bakımından son derece önemlidir. Yukarıda bahsi geçen

köylerin bazıları XIX. yy'da kurulmuş Muhacir, bazıları ise aynı yüzyılda zorunlu iskân edilen Yörük köyleri olsa da vakıf kayıtlarında özellikle Aksu köyü, aşağı ve yukarı Aksu olarak kayıtlı olduğundan o dönemde de yerleşik köylerdendir (Turgut, 2015, s. 223-224). Diğer yandan gerek Muhacir gerek Yörük köyleri eski mezra veya terk edilmiş köylerin olduğu alanlara kurulduğundan o bölgeler de insanların yaşadığı ve bildiği yerlerdir. Bir diğer husus ise İnegöl Tekfuru ile olan düşmanlığın başladığı güzergâhtır. Bu güzergâh muhtemelen Kayıların, Pazaryeri'nden Kurşunlu'ya indiği ve oradan Domaniç'e geçtikleri güzergâhtır. Diğer güzergâhlar üzerinde oluşabilecek en büyük tehlike ise Germiyanogullarıdır. Ancak onunla alakalı hiçbir bahis kronikler de geçmemektedir. Kayıların yaşadıkları bölgede ana geçim kaynağı hayvancılık olmakla birlikte bunun yanı sıra yerleşik olanların tarım, dokumacılık ve odunculukla uğraştıkları da söylenebilir. Nitekim tahrir kayıtların da Söğüt-Domaniç arasında ziraat ile meşgul olan köy sayıları bizlere onların tamamının hayvancılık ile meşgul olmadıklarını göstermesi bakımından da önemlidir (Barkan & Meriçli, 1988, s. 179, 184). Ertuğrul Gazi'nin vefatından sonra Kayıların başına geçen Osman Gazi, babasının döneminde sürdürülen iyi geçinme siyaseti yerine Gaza politikasını önclemiştir. Özellikle bölgeye ilk geldikleri andan itibaren onlara huzur vermeyen İnegöl Tekfurunu ortadan kaldırmak için planlar yapan Osman Gazi, bu minvalde Osmanlı tarihinin Bizans ile ilk mücadelelerinden olan Ermeni Beli Muharebesini gerçekleştirecektir. Bir diğer husus Kayıların göç güzergâhları üzerinde yapılan incelemeler de onların kullandıkları muhtemel yayla alanları yapılan saha çalışmaları ile aşağıda tablo halinde teferruatlı olarak verilmiştir.

Yayla	Mevki
Çiçekliyayla	Domaniç
Kömürsü Yaylası	Bozüyük
Sofular Yaylası	Bozüyük
Ardıç Yaylası	Bozüyük
Atalan Yaylası	Bozüyük
Batan Yaylası	Bozüyük
Yirce Yaylası	Bozüyük
Karaburun Yaylası	Bozüyük
Sepetliyayla	Bozüyük
Ericek Yaylası	Bozüyük
Kızılsaray Yaylası	Domaniç
Kamçı Yayla	Pazaryeri/Sarıdayı
Topuk Yaylası	Domaniç
Koca Yayla	Domaniç
Tıraz Yayla	Domaniç
Yayla Doruğu	Dodurga
Alaçam Yayla	Domaniç

Tablo 1: Kayıların Muhtemel Yayla Alanları.

3. Ermeni Beli Muharebesi

Ertuğrul Gazi'nin vefatından sonra Kayı Boyu'nun başına geçen Osman Gazi, babasının döneminden bu yana etraftaki komşularla sürdürülen iyi geçinme siyasetini bir kenara bıraktı. Ertuğrul Gazi döneminden beri Kayılara göç yolunda zarar veren İnegöl Tekfuru Aya Nikola'ya bir ders vermek isteyen Osman Gazi, bir gece vakti İnegöl'e baskın yapmaya karar verdi. Osman Gazi'nin bu baskınını öğrenen İnegöl Tekfuru'nun casusları, tekfura baskını bildirdi. İnegöl'de

Osman Gazi'nin Aratun adında bir casusu vardı. Casus Osman Gazi'ye İnegöl'e baskın planını ertelemesi gerektiğini, İnegöl tekfurunun pusu kurduğu haberini verdi. Osman Gazi, pusudan haberi olsa da Ermeni Beli'nden geçerek yanında 70 adamıyla İnegöl yakınına gece vakti geldi. Osman Gazi ve adamları yayaydı. İnegöl Tekfuru ve adamları ise tamamı atlıydı. Aralarında büyük bir çatışma gerçekleşti. Osman Gazi'nin abisi Savcı Bey'in oğlu Bay Hoca bu mücadelede şehit düştü (Aşıkpaşazade, 2013, s. 8, 10).

4. Bay Hoca'nın Mezarı

Bay Hoca'nın mezar alanı ile alakalı kroniklerdeki "Ermeni Beli'nin tükendiği yerde Hamza Bey köyü çevresindedir, mezarının yanında harap bir Kervansaray vardır (Aşıkpaşazade, 2013, s.11)" ifadesi bizleri mezar yerini aramaya teşvik etti. Yaşanan bu hadise yaklaşık 750 yıl önce olduğundan kuruluş dönemiyle alakalı bazı verileri hem arşiv hem de sahada tespit etmek kolayken bazılarını tespit etmek ise zordur. Çünkü asırlar önce yaşanan bu olayların üzerinden deprem, sel ve savaşlar geçmiştir. İnegöl köylerinde yapılan incelemelerde Bay Hoca'nın mezarının olduğu yer olarak kabul edilen Hamza Bey köyüne saha çalışması gerçekleştirildi. Hamza Bey köyünden 10.08.1955 doğumlu Halil Durgut ile yapılan sözlü görüşmede 13-14 yaşlarına kadar köyde herhangi bir yatır ya da türbe olmadığını, o yıllarda bir ninenin bahçesini süpürüp çöpü bugünkü türbenin olduğu alana döktükten sonra çöpün geri gelmesiyle orda bir yatırın olduğuna inanılmasını aktarmıştır. Ayrıca Hamza Bey köyünün eskiden taşındığı ve bugünkü yerinde olmadığı bilinmektedir (Arıkan, 2017, s. 148). Diğer yandan kervansaraylar ana güzergâhlar üzerine yapıldı. İnegöl Ortaköy'de Kervansaray, Kurşunlu'da günümüze ulaşmamış bir kervansaray varlığı bahsi geçen bu yerlerin yol güzergâhları üzerinde olmalarıyla ilişkilidir. Nitekim Humann'da Kurşunludaki Kervansaray'ın varlığını doğrulamaktadır (Foss, 2022, s. 26). Evliya Çelebi İnegöl'e gelirken Yenişehir istikametinden gelmiş ve Bayhoca ve mezarıyla alakalı hiçbir malumatta bulunmamıştır (Kahraman, 2016, s. 5-6). Kroniklerde yatırın olduğu alanda kervansaray detayının verilmesi mezar yerinin yol güzergâhı üzerinde bir yerde olması gerektiği hususunda şüphelerimizi arttırdı. Nitekim tahrir kayıtlarına göre kuvvetle muhtemel Savcı Bey'in oğlu olduğunu düşündüğümüz Süleyman Bey'e, Kulaca ve Anasıl köyleri mülk olarak verilmiştir (Barkan & Meriçli, 1988, s. 102, 119). Bahsi geçen bu köylerin Savcı Bey'in oğluna mülk olarak verilmesi ve köylerin Ermeni Beli savaşının yapıldığı coğrafyada olmaları tesadüf değildir. Kulaca köyünden 18.09.1971 doğumlu Selçuk Battal ile yapılan sözlü görüşmede köylerinde Türbe mevki olarak bilinen bir mevkiinin olduğunu, burada türbe olduğunu, bu alanın etrafında 1920'li yıllara kadar büyük kesme taşlar bulunduğunu ve taşların Ankara-Bursa yol yapımında kullanıldığını aktarmıştır. İlaveten köy yerinde Han yeri mevki olarak bilinen yerler olsa da köy yerleşiminin içerisinde kaldığından bu hana ait kalıntı bulmak mümkün değildir. Ancak yapılan saha gözlemleri ve tahrir kayıtları Bay Hoca'nın mezarının Kulaca dolaylarında olduğu ihtimalini akla getirmektedir. Nitekim Hamza Bey köyü Ermeni Belinin bittiği nokta olan Kurşunlu'ya yaklaşık 20 km mesafededir. Bu mesafe kroniklerde bahsi geçen 70 kadar adamla savaşa tutuşan Osman Gazi ve askerlerinin yayılamayacağı kadar geniş bir alandır. Diğer yandan ülkemizde son dönemde popüler olan Osmanlı Arkeolojisinin kuruluş coğrafyası açısından önemli olan alanlarda teferruatlı kazılar yapılması gerekmektedir. Aksi takdirde Bay Hoca'nın mezar yeri gibi hem arşiv hem saha verileriyle net olarak tespit edilemeyen durumlarda söylenen her söz muallâka kalacaktır.

5. Sonuç

Osman Gazi'nin Ermeni Beli Muharebesi Ve Bayhoca'nın Mezarı başlıklı bildiride Kayıların Göç güzergâhları üzerine yeni çıkarımlar yapılmıştır. Özellikle kroniklerde onların İnegöl Tekfuru ile olan mücadeleleri Söğüt-Kurtköy-Pazaryeri ve Kurşunlu güzergâhını kullananlar için geçerlidir. Söğüt-Bozüyük-Dodurga istikametini kullanarak Domaniç'e ulaşanların o dönemde İnegöl Tekfuru ile mücadele etme durumları muhtemelen olmamıştır. Çünkü o hatta Germiyanoglu bulunmaktadır. Diğer yandan göç yolu üzerinde her biri tamamen Söğüt'ten Domaniç'e gitmemektedir. Yukarıda teferruatlı olarak anlatılan güzergâhlar arasında birbirinden farklı ve verimli yayla alanları da bulunmaktaydı. Sultan I. Alâeddin tarafından kendilerine verilen Ermeni ve Domaniç dağlarındaki bu alanlardan fazlasıyla istifade etmekteydiler. Bahsi geçen bu alanlardaki yaylaların isimleri hem Osmanlı arşiv kayıtları hem de tapu parsel kayıtları ile tespitleri yapıldı. Diğer yandan İnegöl Tekfuru, Ertuğrul Gazi döneminde baskınlar yapsa da Kayıların, Osman Gazi dönemine kadar pekte karşı koymadıkları kroniklerden anlaşılıyor. Osman Gazi'nin, İnegöl Tekfuruna ilk başkaldırıda bulunduğu Ermeni Beli Savaşının yapıldığı savaş alanı, alanın muhtemel büyüklüğü, asker ve o dönemdeki nüfus sayıları ile birlikte değerlendirilerek hem savaş hem de Bay Hoca'nın mezarının yeri ile alakalı çıkarımlarda yapıldı. Bay Hoca hususunda da bahsedildiği gibi hem arşiv hem de saha çalışması ile netleştirilemeyen durumların en akla yatkın çözümü Osmanlı Arkeolojisi'dir.

Kaynakça

- Aşıkpaşazade Tarihi 1285-1502 (2013), Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kùltür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Arıkan R. (2017). “Osmanlı Devletinin Kuruluşunda İnegöl Ve Çevresinin Önemi” Uluslararası İnegöl Tarihi Ve Kùltürü Sempozyumu Bildiriler, Cilt:1, İhlas Gazetecilik A.Ş. İstanbul.
- Barkan Ö. L.- Meriçli E. (1998). Hüdavendigâr Livası Tarir Defterleri, Cilt:1. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Evliya Çelebi (2016). Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Haz. S. A. Kahraman), 2. Cilt, 9. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Foss, C. (2022). *The Beginings Of The Ottoman Empire*, Oxford Universty Press, Oxford.
- Mevlana Mehmet Neşri. (2013), Cihannüma Osmanlı Tarihi, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kùltür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Turğut V. (2015). Osmanlı Devletinin Kuruluş Coğrafyasında Vakıflar Ve Şehirleşme (16.Yy Bilecik Ve Çevresi), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Ekler

Ek 1: Bay Hoca Bey'in Türbesi-İnegöl/Hamzabey Köyü

Kaynak: Hamiyet BİLGİLİ ÇETİN

Ek 2: İnegöl/Kurşunlu Yıldırım Bayezid Cami

Kaynak: Hamiyet BİLGİLİ ÇETİN

Ek 3:İnegöl Kulaca Köyünden İnegöl Ovası ve Uludağ Manzarası

Kaynak: Hamiyet BİLGİLİ ÇETİN

Ek 4:İnegöl Yiğit Köy-Yiğit Baba Türbesi

Kaynak: Hamiyet BİLGİLİ ÇETİN

BİLİNMEYEN YÖNÜYLE SUNGUR PAŞA (NAM-I DİĞER AK SUNGUR AĞA)

Rıdvan PAL

Yerel Araştırmacı, ridvanpal@gmail.com, Orcid ID: 0009-0000-0129-9540

Giriş

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi, yalnızca askerî fetihlerin ve siyasî genişlemenin değil, aynı zamanda Anadolu'da köklü bir toplumsal, ekonomik ve kültürel dönüşümün yaşandığı bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Bu dönüşüm hem fetihlerle sağlanan coğrafi yayılma hem de yerleşik hayata geçiş, iskân politikaları ve kurumsal yapılanma ile kendini göstermiştir. Söz konusu dönemde devletin teşkilatlanma sürecinde görev alan emir, komutan ve idareciler, Osmanlı'nın beylikten devlete geçişinde belirleyici roller üstlenmişlerdir. Bu bağlamda, tarihî kaynaklarda adı sıkça geçen ve “Ak Sungur Ağa” olarak da bilinen Sungur Paşa, kuruluş devrinin öne çıkan simalarından biri olup hem idari hem askeri anlamda Osmanlı'nın kurumsal yapısının şekillenmesinde etkili olmuştur.

Etimoloji ve Tarihî Arka Plan

“Sungur” kelimesi, Türkçe kökenli olup doğan türü yırtıcı bir kuşu ifade etmektedir. “Ak Sungur” ise adından da anlaşılacağı üzere beyaz tüylere sahip, doğan familyasının en büyük türlerinden biridir.

Bu kelimenin tarihsel süreçte Türk lehçeleri arasında farklı biçim ve telaffuzlarla kullanıldığı görülmektedir. Dîvânü Lugâtî't-Türk'te “suñkur” biçiminde geçen sözcük, Eski Uygurca'da “sıñkur” olarak kullanılmıştır. (Özden, 2019) Türkçeden Moğolcaya “şıñkor” biçimlerinde geçen kelime, daha sonra geriödüncleme yöntemiyle “şuñkar~şunkar” şeklinde yeniden Türkçeye dönmüştür. Çağatay Türkçesinde “songar”, Kırgız Türkçesinde “şumkar ~ şunkar”, Kazak Türkçesinde “suñkar”, Türkmen Türkçesinde ise “şunkar” biçimlerinde yer almaktadır. (Ölmez, 2014)

Türk tarihinde yırtıcı kuşlar önemli bir yere sahiptir. Oğuz boylarının ongunu (simgesi) olarak farklı yırtıcı kuşlar betimlenmiştir. Buna göre Oğuz boylarından Üç Ok kolunun Gök Han soyuna bağlı boyların ongunu sungurdur. Şecere-i Terâkime'ye göre Kayı boyunun ongunu da “Şunkar” yani “Sungur” kuşudur. (Ölmez, 2014)

Türk inancında ruhun kuş biçiminde olduğuna inanıldığından, ölümlerin sungura dönüştüğü kabul edilmiş; bu nedenle Batı Türklerinde İslâmiyet sonrasında dahi ölen birinin ardından “öldü” yerine “shungkur boldi” (sungur oldu) denilmiştir. (Roux, 2002)

Orta çağ Türk devletlerinden günümüze kadar Sungur ismi, kelimenin başına ve sonuna gelen eklerle çeşitli tarihi şahsiyetlerin yanı sıra yer adlarında da kullanılmıştır. (Ak Sungur, Kara Sungur, Sungurca, Sungurlu, Alp Sungur, Sungur Alp, Sungur Tekin v.b.)

Sungur Paşa'nın Kimliği

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde etkin rol oynamış önemli devlet adamlarından biri olan Sungur Paşa (diğer adıyla Ak Sungur Ağa), doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmemekle birlikte, 14. yüzyılda yaşamış; Osmanlı Beyliği'nin devletleşme sürecinde hem askerî hem de idarî görevler üstlenmiş bir kumandandır. (Atâ, 2010) Ak Sungur, “Kızıl Muradoğlu” adıyla da anılmakta olup, bazı geç dönem Osmanlı tarihçileri tarafından “Sungur Paşa” olarak da adlandırılmıştır. (Akakuş, 2011a) Orhan Gazi, I. Murad ve Yıldırım Bayezid dönemlerinde Emîr-i Âlem unvanıyla faaliyet gösteren Sungur Paşa, fetih hareketlerinin yürütülmesinde ve iskân politikalarının uygulanmasında önemli roller üstlenmiştir.

“Mîr-i Âlem” (veya “Emîr-i Âlem”) unvanı, Osmanlı idarî ve askerî teşkilâtı içinde büyük bir öneme sahipti. Bu görevi yürüten kişiler, barış zamanlarında sarayda hizmet verirken; savaş zamanlarında kendilerine bağlı askerlerle ordunun ön saflarında yer alarak sancak ve bayrakların taşınması ile korunmasından sorumlu olurlardı. (Afyoncu, 2005) Osmanlı siyasal kültüründe sancak hizmetinin devletin namusu olarak görülmesi, Mîr-i Âlem unvanının temsil ettiği itibarı artıran temel unsurlardan biriydi.

Osmanlı arşiv kayıtları incelendiğinde, Sungur Paşa'nın adına tahrir defterlerinde rastlanmaktadır. Bu defterlerde yer alan bilgilere göre, Sultan I. Murad tarafından Kızıl Murad oğluna, “helallik” olarak mülk şeklinde bir arazi verilmiştir. Söz konusu mülk, daha sonraki yıllarda Paşa Melek tarafından eşkincüli mülk hâline getirilmiş; Paşa Melek'in torunu Murad tarafından ise vakf-ı ebnâlık üzere tasarruf edilmiştir. (Barkan ve Meriçli, 1988) Paşa Melek'in kimliği ve aile bağı, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

Günümüzde Sungur Paşa Köyü olarak bilinen Koçi Köyü'nde Sungur Paşa tarafından bir mescid ve bir hamam inşa ettirilmiştir. Bu yapıların giderlerini karşılamak amacıyla, Yenişehir ilçesine bağlı Akçalar, Lağoz ve Balıklağı köyleri ile Balıklağı köyünde bulunan Arap Çiftliği vakfedilmiştir. (Kaplanoglu vd., 2014) Ayrıca Yenişehir'de Sungur Paşa'ya ait vakıf varlıklarının bulunduğu da bilinmektedir. (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], 1705.) Söz konusu mescid günümüze kadar ulaşamamış, hamam ise maalesef çökmek üzere ve harap durumdadır. (Resim-2)

Halk arasında “Sungur Paşa” olarak tanınan Ak Sungur Ağa'nın, Türbesinde yer alan türbe yazıtına göre, I. Murad Hüdâvendigâr döneminde yaşamış olup onun ümerâsından biri olarak “Mîr-i Âlem” unvanını taşıdığı, 1389 yılında gerçekleşen Birinci Kosova Meydan Muharebesi sırasında gösterdiği olağanüstü kahramanlık dolayısıyla paşalık rütbesine yükseltildiği ifade edilmekteyse de, bu bilginin doğruluğu teyide muhtaçtır.

Aynı yazıtta, tahrir defterlerine yapılan bir atıf aracılığıyla, bulunduğu köyün Sultan I. Murad tarafından Kızıl Muradoğlu Ak Sungur'a “helallik” olarak mülk şeklinde verildiği bilgisi de yer almaktadır.

Sungur Paşa'nın hatırası, yüzyıllardır köy halkı tarafından sürdürülen “dede pilavı” adı verilen gelenek aracılığıyla yaşatılmaktadır. Osmanlı döneminden günümüze taşınan bu kültürel miras kapsamında her yıl düzenlenen etkinlikte, Sungur Paşa'nın aziz hatırası dua ve ikramlarla anılmaktadır.

Resim 1 – Sungur Paşa Hamamı

Resim 2 – Sungur Paşa Türbesi

Sungur Paşa'nın Hizmetleri / Çimpe Kalesinin Fethi

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemine ait kronik ve arşiv kayıtları sınırlı olmasına rağmen, Ak Sungur'un adının çeşitli kaynaklarda zikredildiği görülmektedir. Osmanlıların Rumeli'de fethettikleri ilk toprak parçası olarak kabul edilen Çimpe Kalesi'nin 1352 yılındaki fethine ilişkin anlatılarda, birçok Osmanlı kroniğinde Orhan Gazi'nin oğlu Şehzade Süleyman Paşa'nın kumandasında karşı kıyıya sallarla geçerek fethine katılan gazilerin isimleri aktarılırken, Ak Sungur'un adının Süleyman Paşa'nın isminden hemen sonra anıldığı dikkat çekmektedir. Nitekim kroniklerde, Şehzade Süleyman ile Osmanlı Devleti'nin emektarlarından Ak Sungur, Kara Oğlanoğlu, Kara Timurtaş, Kara Hasanoğlu, Akça Kocaoğlu ve Balabancıkoglu gibi kırk yiğidin bir sala binerek; Hacı İlbeği, Ece Bey, Gazi Fazıl ve Evrenos Bey'in de yer aldığı diğer kırk kişilik bir grubun ikinci sala geçtiği belirtilmektedir. (Hoca Sâdeddin Efendi, 1979), (Müneccimbaşı Ahmed Dede, 1970)

Bununla birlikte, geç dönem Osmanlı tarihçilerinden Ahmed Rasim, "Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi" adlı eserinde Çimpe Kalesi'nin fethini anlatırken Ak Sungur'dan "Ak Sungur Kızıloğlu Oğlu" şeklinde bahsetmektedir. (Tan, 2008)

Ayrıca, milletvekili, şair ve yazar Mehmed Emin Yurdakul da 1915 yılında yayımlanan "Ordunun Destanı" adlı uzun manzumesinde, Şehzade Süleyman Paşa ile birlikte Çimpe Kalesi'nin fethine katılan kırk gaziyi yücelterek anmakta; burada da Ak Sungur'un ismi yine Şehzade Süleyman Paşa'dan hemen sonra zikredilmektedir. (Mehmed Emin, 1915)

"İşte, altun sikkesiyle o Şehzade Süleymanlar, Aksungurlar, Demirtaşlar...

İki salda Rumeli'yi fethine koşan kırk yoldaşlar;

Seksen yılda bu devlete temel atan o arslanlar!

Her birinin bize bakan bakır renkli er çehresi..."

Ak Sungur'un isminin farklı kaynaklarda bile Süleyman Paşa'nın isminden hemen sonra zikredilmesi, onun fethine katılanlar arasında önde gelen, saygın veya önemli bir gazî olduğunu göstermektedir.

Sungur Paşa'nın Hizmetleri / Ankara'nın 2. Osmanlı Fethi

Ak Sungur Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemindeki en önemli hizmetlerinden biri, Ankara'yı Osmanlı Devleti adına ikinci kez fethederek Osmanlı topraklarına katmasıdır. Bilindiği üzere Ankara, Osmanlı Devleti tarafından üç kez fethedilen bir şehirdir.

İlk fetih öncesinde Ankara, Eretna Beyliği'nin idaresi altındaydı. Ancak Eretna Beyi Gıyâseddin Mehmed'in, 1354 yılında devlet ileri gelenlerinin baskısıyla Karamanoğulları Beyliği'ne sığınması üzerine bölgede ciddi bir siyasi otorite boşluğu meydana gelmiştir. Bu karışıklıktan istifade eden Orhan Gazi'nin büyük oğlu Süleyman Paşa, aynı yıl içerisinde Ankara'yı fethederek Osmanlı topraklarına katmıştır. (Pay, 2009)

Ne var ki Orhan Gazi döneminde Osmanlıların fetih siyasetinin ağırlıklı olarak Batı yönünde yoğunlaşması, Ankara'nın Karaman ve Eretna baskılarına karşı savunmasız kalmasına yol açmıştır. Bursa'nın uzaklığı da göz önüne alındığında, şehrin güvenliğinin sağlanmasında zorluklar yaşanmış ve Ankara kısa süre sonra Osmanlı hâkimiyetinden çıkmıştır. Bu dönemde Ankara, yarı bağımsız bir Ahî Beyliği karakteri kazanmış; kimi zaman Karamanoğulları'nın, kimi zaman da Sivas merkezli Eretna Beyliği'nin nüfuzu altında kalmıştır.

Orhan Gazi'nin vefatını takiben I. Murad döneminin ilk yıllarında Ankara'yı yöneten Devlet Şahoğlu Bahtiyar Bey, Karamanoğulları'nın da teşvikiyle Osmanlı topraklarına yönelik saldırılarda bulunmaya başlamıştır. Bunun üzerine I. Murad, Osmanlı kumandanlarından meşhur Ak Sungur Paşa'yı güçlü bir orduyla bölgeye sevk etmiştir. Sungur Paşa, Ankara'yı şiddetli kuşatarak şehri kısa sürede kontrol altına almıştır. Kale, sağlam surlara sahip olmasına rağmen, halkın savaşmak istememesi ve Bahtiyar Bey'in yönetiminden bıkmış olması sonucu şehir direniş göstermeden teslim olmuştur. Ankara halkı, kaleyi savaşmadan Sungur Paşa'ya teslim ederek Osmanlı yönetimine bağlılıklarını bildirmiştir. (Abdi-zâde Hüseyin Hüsameddin, 1986) Bahtiyar Bey ise oğlu Kara Devlet Şah ile birlikte Amasya'ya kaçarak Şadgeldi Paşa'nın himayesine sığınmıştır.

Ak Sungur Paşa'nın gerçekleştirdiği bu askerî sefer, yalnızca siyasî ve askerî sonuçlar doğurmakla kalmamış, aynı zamanda İnegöl ve civarının sosyo-kültürel yapısında da önemli değişimlere yol açmıştır. Ankara'nın fethinin ardından Sungur Paşa, Ankara, Sultanönü (Eskişehir) ve Haymana çevresinde yaşayan, Ahî geleneğine bağlı birçok aşireti Bursa ve İnegöl yöresine yerleştirmiştir. (Akakuş, 2011b) Bu iskân politikası, bölgenin demografik ve kültürel dokusunun yeniden şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır.

Bu yerleşimlerin ardından İnegöl çevresinde "Cebel-i Ermeniyye" olarak bilinen bölge, Ahî topluluklarının etkisiyle zamanla "Ahî Dağı" adıyla anılmaya başlanmıştır.

Ankara seferinin başarıyla tamamlanmasının ardından, günümüzde Çavuşköy olarak bilinen köy, Aksungur'un babası Kızıl Murad'a dirlik olarak tahsis edilmiştir. Söz konusu yerleşim, Kızıl Murad'ın lakabından esinlenerek "Kızıl Karyesi" adıyla anılmıştır. (Akakuş, 2011a)

Ankara'nın fethi ve Ahi iskanındaki rolünden de anlaşılacağı üzere "Ak Sungur Ağa'nın tarihî önemi yalnızca Emir-i Âlem göreviyle sınırlı değildir. I. Murad döneminde Ankara'nın fethi sırasında gösterdiği gerek askerî gerekse de iskân politikalarının uygulanmasında gösterdiği başarı, onun Osmanlı Devleti'nin genişleme sürecinde oynadığı stratejik rolü de ortaya koymaktadır.

Sungur Paşa'nın Hizmetleri / Yıldırım Bayezid'in Evliliği

Osmanlı kroniklerinde Ak Sungur'un adının geçtiği konulardan biri de, Yıldırım Bayezid'in 1381 yılında Germiyanoglu Süleyman Şah'ın kızı Devlet Hatun ile gerçekleştirdiği evliliğidir.

Tarihi kaynaklardan aktarıldığı üzere düğün merasimi için Bursa Kadısı Koca Mahmud Efendi ile Emir-i Âlem Ak Sungur Ağa başkanlığında bir heyet görevlendirilmiştir. Bu heyette, Çavuşbaşı Timur (Demir) Han, Yıldırım Bayezid'in dadısı, Kadı Mahmud ve Ak Sungur'un eşleriyle birlikte, Sungur Paşa'nın emrinde bulunan 1.000 kapıkulu askeri dâhil olmak üzere toplam 3.000 kişilik bir düğün alayı yer almıştır. (Çınar, 2015)

Kütahya'ya gönderilen bu kalabalık heyet büyük bir ihtiramla karşılanmış; Süleyman Şah, düğünün kendi kısmını Kütahya'da icra etmiş, çeşitli ziyafetler tertiplemiş ve hediyeler takdim etmiştir. Gelin, Ak Sungur Ağa'nın eşi ve şehzade Bayezid'in dadısına teslim edilmiştir.

Bu evlilik vesilesiyle Germiyanoglu tarafından çeyiz olarak verilen Kütahya, Simav, Eğrigöz ve Tavşanlı kalelerinin teslim alma işlemlerini bizzat yürüten Emir-i Âlem Ak Sungur Ağa, söz konusu kalelere derhal asker yerleştirerek güvenliği sağlamış, ardından gelin alayını emniyet içinde Bursa'ya ulaştırmıştır. (Âşıkpaşazâde, 2003), (Hoca Sâdeddin Efendi, 1979), (Öcalan, 2016)

Kapıkulu askerleriyle birlikte toplamda 3.000 kişilik bir düğün alayının güvenliğinin yanı sıra, çeyiz olarak verilen Kütahya, Simav, Eğrigöz ve Tavşanlı kalelerinin teslimi gibi kritik görevler, ancak padişahın mutlak güven duyduğu, askerlerin sevk ve idaresini üstlenebilecek bir otoriteye sahip, tecrübeli ve güvenilir bir devlet adamı olduğunun göstergesidir.

Gelin alayında Ak Sungur Ağa'nın eşinin bulunması ve gelinin doğrudan Bayezid'in dadısı ile Ak Sungur Ağa'nın eşine emanet edilmesi, hanedanının en mahrem dairesine kabul edilecek kadar yüksek bir sosyal statüye sahip olduğunu gösterir. Bu durum, özellikle Ak Sungur Ağa'nın Osmanlı hanedanıyla olan bağın en somut bir örneğidir.

Kızıl Murad'ın Kimliği Üzerine

Osmanlı tarihinin erken dönem şahsiyetlerinden biri olan Kızıl Murad, kroniklerde adına doğrudan yer verilmeyen; ancak vakfiye ve tahrir defterleri gibi birincil kaynaklarda izine rastlanan önemli bir figürdür. Osman Gazi'nin altı oğlundan biri olan ve 1324 tarihli Mekece Vakfiyesi'nde adı Melik Bey olarak geçen ismin bir unvan olabileceği; asıl adının Kızıl Murad veya Murad Arslan olduğu düşünülmektedir. Aynı vakfiyeden de anlaşılacağı üzere Kızı Murad'ın Melek adında bir kızı olduğu bilinmektedir. (Turgut, 2019)

Kızıl Murad adlı şahsiyetin, Orhan Gazi'nin dünürü ve I. Murad'ın kayınpederi olan Kızıl Murad Bey ile aynı kişi olabileceği değerlendirilmektedir. Nitekim kaynaklarda Melik Bey'in Melek Hatun adında bir kızının bulunduğu anlaşılmakta; bu kız, Paşa-Melek Hatun olarak da anılan ve Murad Hüdâvendigâr ile evlenen şahsiyettir. Bu doğrultuda, Kızıl Murad Bey'in Paşa-Melek Hatun'un babası ve dolayısıyla I. Murad'ın kayınpederi olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı kroniklerinde adına rastlanmamasına rağmen, tahrir defterlerinde Kızıl Murad'ın ismine birçok kez rastlanmaktadır. Örneğin, 1521 yılı tahrir defterlerinde yer alan bilgilere göre Adaöyük (bugünkü Hamzabey) köyünde bulunan bir çiftlik, Murad Hudâvendigâr tarafından Kızıl Murad Zâviyesi'ne vakfedilmiştir. Kızıl Murad'ın vefatının ardından, kızı Paşa Melek tasarruf etmiş; onun ölümünden sonra ise görev boş kaldığı gerekçesiyle Mevlânâ Nureddin'e sadaka olarak verilmiştir.

XVI. yüzyıla ait tahrir kayıtlarında Kızıl Murad Zâviyesi'yle ilişkilendirilen Koçi (Sungurpaşa) Köyü'nde, ilk iki sayımda toplam 17 hane ve 5 mücerred olmak üzere 22 neferin yaşadığı görülmektedir. Ancak sonraki sayımda köy nüfusunun artış gösterdiği ve 35 hane ile 35 mücerredten oluşan toplam 70 nefere ulaştığı anlaşılmaktadır. Köyün yıllık hâsılı ise ilk sayımda 3945 akçe, ikinci sayımda 1083 akçe, son sayımda ise 4100 akçe olarak kaydedilmiştir. (Bağcı, 2024)

Kroniklerde adına rastlanmaması ve kendi adını taşıyan bir zaviyenin varlığı göz önünde bulundurulduğunda, Kızıl Murad'ın, kardeşi Orhan Gazi lehine taht hakkından feragat ederek, tahsil ve ilmî faaliyetleri askerî görevlerin önüne koyan Osman Gazi'nin diğer oğlu ve Kızıl Murad'ın ağabeyi Alaaddin Bey'in izinden gittiği düşünülebilir.

Bulgular ve Sonuç

Tarih yazımında söz konusu iki ismin farklı şahsiyetler olduğuna dair kesin bir delil bulunmamakla birlikte, mevcut tarihî kayıtlar bu kişilerin aynı dönemde ve hatta aynı köy ismine kadar uzanan ortak bir coğrafyada yer aldıklarını göstermektedir. Arşiv belgelerinde tespit edilen ortak noktalar —

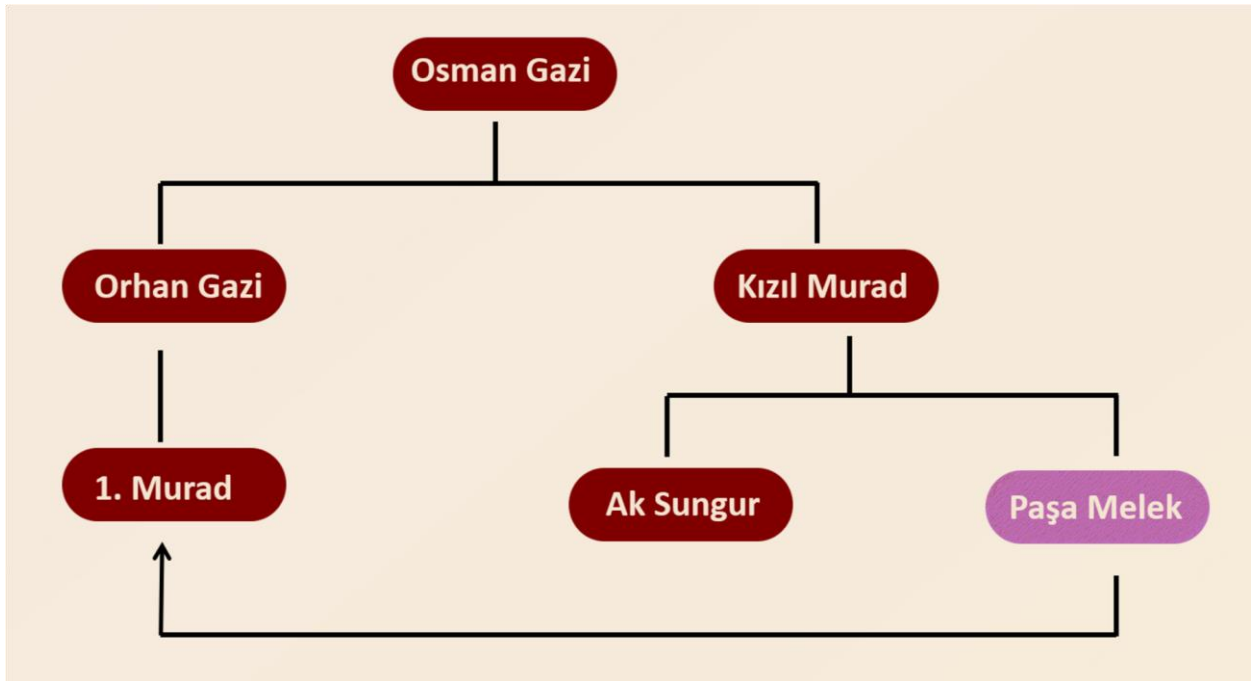
özellikle Paşa Melek ve Koçi (Sungurpaşa) köylerine dair kayıtlar— bu iki ismin aynı şahsiyet olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.

Sungur Paşa ve Kızıl Murad’a ilişkin bilgiler, adeta bir yapbozun dağınık parçaları gibi farklı kaynaklarda dağınık biçimde yer almakta olup, bu parçaların bir araya getirilmesiyle tarihî gerçekliğin bütünlüğü sağlanmakta ve kronolojik olarak da bir uyum ortaya çıkmaktadır.

Kronolojik veriler, coğrafi yakınlık ve vakıf kayıtları birlikte değerlendirildiğinde, Osman Gazi’nin oğlu Kızıl Murad ile Sungur Paşa’nın babası Kızıl Murad’ın aynı kişi olma ihtimali oldukça kuvvetlidir. Bu denli çakışan tarihî ve coğrafi unsurların yalnızca bir tesadüf olarak değerlendirilmesi güçtür. Aksine, bu durum Osmanlı hanedanı ile Ak Sungur arasında muhtemel bir akrabalık bağı bulunduğuna işaret etmektedir.

Bu bağlamda aşağıda sunulan muhtemel şecere tablosu (Resim 3), tarihi veriler ışığında ortaya konan olası soy bağlantısını görsel olarak desteklemekte ve Sungur Paşa’nın kökenine ilişkin yeni bir yorum imkânı sunmaktadır. Şecere üzerinde yapılan değerlendirmeler, Osmanlı kuruluş dönemine ait çeşitli arşiv belgeleriyle de tutarlılık göstermekte olup, bu tablo Sungur Paşa’nın kimliğine dair daha net bir tablo ortaya koymaktadır.

Tabloda yer alan verilere göre, çalışmanın başında da zikredilen Paşa Melek’in, Sungur Paşa’nın kız kardeşi olduğu anlaşılmaktadır. Bu akrabalık bağı, yalnızca soy çizelgesinde değil, aynı zamanda dönemin tahrir defterlerinde yer alan kayıtlar aracılığıyla da dolaylı biçimde teyit edilmektedir. Nitekim tahrir defterinde “helallik” ifadesiyle anılan durumun, Paşa Melek’in 1. Murad ile gerçekleştirdiği evliliğe istinaden 1. Murad tarafından verilen bir mülk veya dirlik olması kuvvetle muhtemeldir.

Resim 3 – Muhtemel Şecere Tablosu

Tabloda görülen şecereye göre Sungur Paşa'nın Osman Gazi'nin torunu olduğunun doğrulanması, yalnızca Osmanlı hanedanı soy kütüğüne yeni bir bilgi kazandırmakla kalmayacak; aynı zamanda İnegöl'ün tarihî, kültürel ve turistik kimliğine önemli katkılar sağlayacaktır.

Bu tespitin bilimsel çevrelerce kabulü, İnegöl'ün Osmanlı'nın kuruluş dönemindeki rolünü daha görünür kılacak, kentte tarih bilincinin ve yerel kimliğin güçlenmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca bu vesileyle Sungur Paşa Hamamı restorasyonu, kültürel mirasın canlandırılmasına hizmet edecektir.

Sungur Paşa'nın hanedana mensup bir şahsiyet olarak tanınması, İnegöl'ün tarih temelli turizm potansiyelini artırarak kentin tanıtımına da değer katacaktır. Dolayısıyla konunun akademik kurumlar ve yerel yönetimlerce ortak bir çalışma kapsamında derinlemesine incelenmesi önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Abdi-zâde Hüseyin Hüsameddin. (1986). *Amasya tarihi* (A. Yılmaz & M. Akkuş, Haz.; Cilt III). Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Afyoncu, E. (2005). Mir-i âlem. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 30, ss. 124– 125). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Akakuş, R. (2011a). *Coğrafyadan Vatana İnegöl ve Alperenler* (Cilt I). Sahaflar Kitap Sarayı.
- Akakuş, R. (2011b). *Coğrafyadan Vatana İnegöl ve Alperenler* (Cilt II). Sahaflar Kitap Sarayı.
- Âşıkpaşazâde. (2003). *Osmanoğulları'nın tarihi* (K. Yavuz & M. A. Y. Saraç, Ed.). Koç Kültür Sanat.
- Barkan, Ö. L., & Meriçli, E. (1988). *Hüdavendigâr Livası Tabrir Defterleri* (Cilt I). Türk Tarih Kurumu.
- Büşra, B. (2024). *Osmanlı Kuruluş Dönemi Zâviyeleri* (Yayın No. 900218) [Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Çınar, H. (2019). *Kütahya Yıldırım Bayezid Camii ve Vakıfları*. H. B. Öcalan & Y. Z. Karaaslan (Ed.), Uluslararası Yıldırım Bayezid Sempozyumu, Bursa (s. 345–360). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
https://www.academia.edu/39006346/Kütahya_Yıldırım_Bayezid_Camii_ve_Vakıfları
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1705). *Cevdet-Evkaf* (C.EV. 35/1701). İstanbul.
- Hoca Sâdeddin Efendi. (1979). *Tacü't-Tevârih* (İ. Parmaksızoğlu, Haz.; Cilt I). Kültür Bakanlığı Yayınları.
https://www.academia.edu/17292017/Ebulgazi_ye_Göre_Oğuz_Boylarının_Damgaları_ve_Kuşları_The_Stamps_Tamga_and_Birds_of_Oghuz_Tribes_According_to_Abu_al_Ghazi
https://www.academia.edu/86706117/OSMANLI_TARİHİ_AHMET_RASİM_C_1_METİN_
- Kaplanoglu, R., Topçu, N. & Delil, H. (2014). *1455 tarihli Kirmastî Tabrir Defteri'ne Göre Osmanlı Kuruluş Devri Vakıfları*. Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları.
- Mehmed Emin. (1915). *Ordunun destanı*. Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı.
- Müneccimbaşı Ahmet Dede. (1970). *Müneccimbaşı tarihi* (İ. Erünsal, Çev.; Cilt I). Tercüman Yayınevi.
- Öcalan, H. B. (2016). Germiyan sarayından Bursa sarayına bir gelin gider: Devlet Hatun.
- Ölmez, Z. (2014, Mayıs 21-23). *Ebulgazi'ye Göre Oğuz Boylarının Damgaları ve Kuşları*. 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 729-751.
- Özden, M. (2019). *Dîvânü Lüğâtî't-Türk'te Bulunan Hayvan Adlarının Derleme Sözlüğündeki İzleri*. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2), 1479-1502 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/701289>
- Pay, S. (2009). *Rumeli fatihi Osmanlı şehzadesi: Gazî Süleyman Paşa*. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1), 279–297. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/143707>
- Roux, J.-P. (2002). *Türklerin ve Moğolların eski dini* (A. Kazancıgil, Çev.). Kabalcı Yayınevi.
- TAHLİLİNDEKS_Resimli_ve_Haritalı_Osmanlı_Tarihi_

- Tan, M. (2008). *Osmanlı tarihi (Ahmet Rasim): Cilt 1, metin–tahlil–indeks* [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Tayyârzâde Ahmed Atâ. (2010). *Osmanlı Saray Tarihi: Târih-i Enderûn* (M. Arslan, Ed.; Cilt I). Kitabevi Yayınları.
- Turgut, V. (2019). *Osman Gazi'nin hanımları ve çocukları. Vakaniîvis: Uluslararası Tarîh Araştırmaları Dergisi*, 4 (Söğüt Özel Sayısı), 67–80. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/907428>
- Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(30), 57–73. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/274259>

İNEGÖL'ÜN MANEVİ SİMGELERİNDEN KASIM EFENDİ'NİN ESERLERİ ÖRNEĞİNDE TASAVVUFİ METİNLERİN TÜRKÇENİN GELİŞİMİNE ETKİSİ

Olcay KOCATÜRK

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi, kocaturk.olcay@gmail.com, orcid: 0000-0001-9957-4984

Giriş

11. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya küçük-büyük topluluklar hâlinde gelmeye başlayan Oğuz Türkleri, hızla tanıyıp uyum sağladıkları ve zaman içinde yurt tuttıkları bu topraklarda, çok uzun dönemler boyunca verimli olacak ve canlı kalacak bir kültür zemininin doğuşuna önayak olmuşlardır. Onların bu bölgede giderek yayılışı ve hâkim oluşunun ardından, çok eski çağlara kadar geri giden tarihiyle kadim bir dil olan Türkçenin hem batıya doğru genişlemesi, hem de Oğuz şivesi temelinde yepyeni bir yazı ve edebiyat dili seviyesine erişmesi mümkün olmuştur. Elbette bu durum birkaç yüzyılı bulan uzun bir süre içinde ve büyük karmaşaların yaşandığı bir siyasi ortamda meydana gelmiştir. Nihayet bu sürecin ileri bir evresi olan 15. yüzyıl, gerek Türk dilinin ve edebiyatının genel tarihî seyri bakımından, gerekse tasavvufî varlık anlayışının nazari yapısı, kavramları, terimleri ve hatta kurumları ve meşrepleriyle İslami Türk edebiyatının odağına iyiden iyiye yerleşmesi bakımından önemli bir safhaya karşılık gelmektedir.

Anadolu'daki ilk Türkçe eserlere bakıldığında tasavvufun derin etkisinin şüphesiz en başından itibaren görülebilmesi mümkündür. 15. yüzyıla gelindiğinde ortaya çıkan manzara ise bunun artık hemen hemen merkezî ve hâkim bir karaktere dönüşmesinin ifadesidir. Edebiyat zemininde görülen bu durum aslında ve tabiatıyla Türklerin İslam'ı benimseme ve yaşama biçimlerinden ayrı değildir. Zaten Arapça ve Farsça üzerinden sürüp gelen bir yazı geleneğine rağmen Anadolu'da Türk Dili'nin zengin bir edebiyat birikimini sonuç verecek bir yola girebilmesi, bu dillerden habersiz olan geniş bir toplumun vasatının dikkate alınmak istenmesiyle doğrudan ilgilidir. Kestirme bir söyleyişle bunun temelinde de genel olarak din, özel olarak tasavvuf vardır. Yani halkın dinî, ahlaki, tasavvufî ilke ve konulardan uzak ya da mahrum kalmasına yol açmamak düşüncesiyle, bu tür eserlerin onlara doğrudan hitap etmesini mümkün kılan bir "Türkçe yazma" dikkati gelişmiştir.

Bu çalışmada ilk olarak 15. yüzyıl çerçevesinde Türkçenin ve Türk edebiyatının genel durumu, tasavvufî muhtevasıyla öne çıkan başlıca eserler; daha sonra da İnegöl'de metfun bulunan sufi müellif Kasım Efendi'nin hayatı ve eserleri ile onun tasavvufî eserlerindeki çeşitli dil ve anlatım özelliklerine ait örnekler üzerinden, tasavvuf edebiyatı ürünlerinin Anadolu'da Türkçenin gelişimine katkısı hakkında bazı noktalara dikkat çekilecektir. Özellikle İstanbul'un fethinden itibaren Osmanlının bir devlet olarak hızla büyüüp genişlemesi sanat ve edebiyat ortamı üzerinde ister istemez etkili olmuş, bu durum Türkçenin Anadolu'daki gelişim seyrine doğrudan yansımıştır. 15. yüzyılın ikinci yarısı aslında önemli bir dönüşümün başladığı ama henüz klasikleşmenin tam gerçekleşmediği bir dönemdir. Kasım Efendi gibi böyle bir eşikte metin kaleme alan müelliflerin eserleri, yazıldıkları dilin söz malzemesi açısından hâlâ erken dönem Anadolu Türkçesinin karakterini yansıtan birçok özelliğe sahiptir.

Çalışmanın temel inceleme zemini, Kasım Efendi'ye ait biri tamamen diğeri de kısmen yeni Türk harfleriyle de yayımlanmış olan *Nasihat-nâme* ve *Cevâhirü'l-Abbâr* adlı eserleridir. Başvurulan ikincil kaynaklar ise Kasım Efendi ve eserleri hakkında bilgi ve değerlendirme içeren çalışmalar ile genel olarak üzerine yoğunlaştığımız dönemin dil ve edebiyat ortamı, öne çıkan isimleri ve eserleriyle ilgili ilmî malzeme barındıran akademik metinlerdir. İzlenecek yolun ana güzergâhı, ortaya konacak sonuçların olabildiğince metinler yoluyla desteklenmesi ve örneklendirilmesidir. Ayrıca önceki çalışmalarda işaret edilen veya üstünde durulan hususlar daha sathi ele alınacak, bu çalışmayla birlikte vurgulanacak olan tespit ve yorumlar ise daha geniş tutulacaktır. Çalışma alanının doğrudan içinde olmayan veya akademi dışından olup konuya ilgi duyan okuyucular da gözetilerek, özgün metinlerin alıntılanıp aktarılmasında transkripsiyonlu yazım uygulanmayacaktır.

1. 15. Yüzyılda Türkçe ve Türk Tasavvuf Edebiyatı

1.1. Anadolu Türkçesinin 15. Yüzyıldaki Genel Durumu

Yüzyılın başında Osmanlılar ile Timurlular arasında yaşanan savaş Anadolu'daki siyasi birliği altüst etmiştir. Fakat “fetret” adı verilen bu istikrarsızlık ve idari kargaşa döneminin sonunda Çelebi Mehmed'in tahta oturup devlete hâkim olması, devletin yavaş yavaş yeniden toparlanma sürecine girmesini sağlamıştır. Anadolu ve Rumeli topraklarında bir önceki yüzyılda hızla devam eden İslamlaşma süreci, bu yüzyılda da üstelik daha güçlü bir biçimde devam eder. Tabii böyle bir gelişmenin yanı sıra Türkçe de etkinlik ve yaygınlık sahasını genişletmekteydi. Türk dilinin varlık gösterdiği saha aynı anda hem halk dili hem de devlet ve edebiyat dili bakımından gelişme sergilemekte, nüfuzunu artırmaktaydı. (Köprülü, 2009, s. 365) Bu durum açık bir şekilde tarihî gelişmelerin nasıl devlet, toplum ve dil-edebiyat boyutlarıyla birbirini yönlendirerek ilerlediğini gösterir ve neden bir arada değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koyar.

Fâtih Sultan Mehmed'in tahta bulunduğu dönem, askerî ve siyasi başarılar kadar Türk dilinde de birtakım gelişmelerin izlenebildiği bir dönemdir. Yaygın olarak kabul gören adıyla Eski Anadolu Türkçesinin tarihî gelişimi açısından artık son aşamaya geline ve yüzyılın sonuna doğru yavaş yavaş klasik bir karakter kazanmaya başlayan Osmanlı Türkçesinin şekillenmeye başladığı görülmektedir. Burada Çağatay sahasının Nevâyî ve Câmî gibi bazı şairleri ve Fars edebiyatı ürünlerinden doğan tesirin dil üzerinde de geniş yansımaları olmuştur. Fars şiiri sadece imaj ve mazmunlar yoluyla değil, kelime kadrosu ve söz kalıplarıyla da Anadolu'daki edebiyat dilinin yaygın ve ayrılmaz parçasına dönüşmüştür. Böylece Farsça dil unsurlarıyla beraber Fars şiiri içindeki Arapça unsurlar da Türk şiirinin söz varlığına dâhil olmaya başlamıştır. (Tekin, 2002, s. 516)

15. yüzyılın ikinci yarısı Türkçenin durumu itibarıyla bir tür geçiş dönemi olduğundan, sözünü ettiğimiz Farsça ve Arapça unsurlar belli bir süre Türkçe içindeki anlamdaşlarıyla bir arada kullanılmıştır. Türkçede yeni yeni görülmeye başlanan içi içe uzun cümleler ve onun yanında Türkçenin kendi yapısına uygun kısa ve sade cümleler aynı metinlerde karşımıza çıkabilmektedir. Tabii bir sonraki yüzyıla göre hâlâ çok fazla karmaşık bir hâl almamış sayılabilirse de kendinden önceki yüzyıla göre 15. yüzyılın özellikle ikinci devresi, Eski Anadolu Türkçesi unsurlarının epeyce kullanım dışı kaldığı bir aşamadır. (Korkmaz, 2013, s. 110) Bu da sanat değeri açısından çok yüksek bir düzeye ulaşan Türk edebiyatının, Türkçenin öz dil varlığı yönünden önemli kayıplar yaşadığı zeminde seyrettiği bir çağın başlangıcına karşılık gelir (Şahin, 2003, s. 29).

Bu yüzyılın ikinci yarısında Türkçenin yalnızca Anadolu’da değil Doğu sahasında da yeni bir yazı dili tamamıyla teşekkül etmiş bulunmaktadır. Çağatay Türkçesi ve Çağatay edebiyatı adlarıyla bilinen bu kol, Doğu sahası Türk dili ve edebiyatının en parlak devresidir. (Timurtaş, 1981, s. 171) Yukarıda işaret edildiği gibi Çağatay edebiyatının Fars edebiyatından önemli ölçüde etkilenmiş olması, aynı dönemde dil bakımından orada da ciddi bir değişimin yaşanmasını sonuç vermiştir. Fakat bir yandan da Ali Şîr Nevâyî gibi Çağatay edebiyatının en büyüğü ve genel olarak Türk edebiyatının en büyüklerinden biri kabul edilen bir şair, Türkçenin Farsçadan daha zengin ve daha güzel bir dil olduğunu ispat etmek için *Muhâkemetü’l-Lügateyn* adıyla bir eser kaleme almıştır. (Banarlı, 1971, s.417)

Ali Şîr Nevâyî bu yönüyle ve adını verdiğimiz meşhur eseriyle belki çok müstesna bir örnek olarak görülebilir. Doğrudur, seçkin ve ileri bir örnek olması bakımından müstesnadır; ama Anadolu’da da böyle bir tutuma sahip şairler bulunduğu için benzeri olmaması anlamında müstesna değildir. Bu da göstermektedir ki dönemle ilgili genellemelerin elbette az ya da çok bir karşılığı bulunuyor olabilir; ancak Türkçe hassasiyetinin bütün dönemlerde bir damar olarak varlığını koruduğu her zaman hatırd tutulmalıdır. Bu bazen müellifin Türkçeye duyduğu beğeni ve güvenden, bazen de sözlerinin herkesçe anlaşılmasını arzu etmesinden kaynaklanır. Böyle bir tutum ister Türkçeye değer vermekten isterse pratik bir kaygıyla Türkçeye öncelik vermekten doğsun, aynı ilgiyi hak eder ve aynı sonuca hizmet eder.

1.2. İslami Türk Edebiyatında Tasavvufun Yeri ve 15. Yüzyıl Türk Tasavvuf Edebiyatı

Bilindiği üzere dil ile kültür arasında derin ve yoğun bir bağlantı olduğu, hatta Aksan’a göre (2015, s. 19) bunun “bağımlılık” olarak nitelenmesinin daha yerinde olacağı dile getirilmiştir. Bir milletin kullandığı dilin onun yaşayışına, göreneklerine, düşünce ve inançlarına, bulunduğu coğrafyaya, yakınlık veya ilişki içinde olduğu başka milletlere bağlı olarak sürekli devinim içinde bulunduğunu gösteren en özel ve ayrıntılı tarih sayfaları, Türklerin geçmişinde bulunabilir. Türkçenin tarih boyunca gösterdiği değişme ve gelişmelerin ana başlıkları ise Türklerin farklı inanç ve medeniyet dairelerine girdiği dönüm noktalarıyla örtüşmektedir.

Türklerin İslam medeniyeti havzasına dâhil olmalarından sonra bu medeniyetin inanç, bilgi, düşünce ve toplum hayatına ilişkin birçok kelime zamanla Türkçenin asli parçası hâline gelmiştir. Nitekim daha önce de Moğolca, Çince ve Soğcdan Türkçeye çok sayıda kelime girişi bunun önceki tecrübelerine ait örneğidir. Ancak İslam’la tanıştıkları çağlara kadar sözlü ve daha yerli diyebileceğimiz edebiyat ürünlerine sahip olan Türkler, İslam’la birlikte kavmî çerçevelerini aşan ve aynı zamanda bir fert olarak insana özgü anlatımları da çok daha zengin bir biçimde içerir hâle gelen bir edebiyat iklimine girmiştir. Üstelik bu durum İslamiyet’i kabul eden bütün milletlerin oluşturduğu ortak bir edebiyatın üyesi olmayı da sonuç verdiğinden, etkilenim alanı oldukça genişlemiştir. (Güzel, 2006, s. 67)

İslam’ın Türkler arasındaki benimseniş tarzı ve yayılış biçimi üzerinde tasavvufun başat bir etkisi olmuştur. Müslüman olan Türkler, henüz olmayan veya yeni dinin inanç ve davranış esaslarıyla gereğince uyuşmayan Türkler arasında telkin ve teşvikte bulunmaktan geri durmadılar. Keza bu çoğu derviş olan Türklerin yanı sıra Türk olmayan dervişler de İslam dininin ve bağlı oldukları tasavvuf çizgisinin çeşitli yönlerini anlatma aşkıyla, göçebe Türk topluluklarının arasına girip onların rahat anlayacakları ve hatta estetik zevk duyacakları bir dil kullanarak yaymaya çalışmışlardır. (Köprülü, 2007, s. 36) İşte tasavvuf edebiyatının temelini kurduğu zemin ve mayasının karıldığı

hamur budur. Yüzyıllar boyunca sürekli kendini aşan örneklerden de bellidir ki bu temel yücelmiş, bu maya tutmuştur.

Ahmed Yesevî'nin yol ve ufuk açıcı şahsiyetinde anıtlaşan hâliyle, tasavvufî din anlayışını halkın zevk ve izanına sunmakta çok mahir davranan sufi müellifler, yüzyıldan yüzyıla ve özellikle Ahmed Yesevî'yle birlikte doğudan batıya genişleyen bir sahanın mimarları olmuşlardır. Anadolu'daki ilk meyveleri Ahmed Fakih, Gülşehrî, Yunus Emre, Hacı Bektaş, Âşık Paşa gibi isimlerle ortaya çıkmıştır. Eğer böyle bir ark Anadolu'ya da uzanıp burada da akmaya devam etmeseydi, hem tasavvufun herkesçe anlaşılması zor birçok yönü halk nezdinde o kadar geniş bir karşılık bulabilir miydi; hem de Âşık Paşa'nın "*Türk diline kimsene bakmaz-ıdı.....Türk dahi bilmez-ıdi ol dilleri*" (Yavuz, 2000, s. 533). diye tasvir ettiği bir kültür ortamında, şairler ve nâsirler hazır bir sanat dili olan Farsçayı bırakıp Türkçeye itibar ederler miydi? Bunun üzerinde etraflıca düşünmek gerekir. Ayrıca öteden beri üzerinde durmakta pek ısrar edilen bir konu olmadığını da belirtmek gerekir.

Oğuz Türklerinin Anadolu'ya gelişinden aşağı yukarı dört asır sonra yani 15. yüzyılda, tasavvufî Türk edebiyatı merkezden muhite doğru yayılan canlı bir gelişme içindeydi. Anadolu cami, medrese, tekke, türbe, çeşme gibi muhteşem mimari eserlerin yanında, telif edilen birbirinden değerli metinlerle de gelişmesini sürdürmekteydi. Bu dönemde eser veren sufiler elbette kendinden önceki yüzyıllarda yaşamış öncü ve kurucu rütbesindeki isimlerin izinden gitmişlerdir. (Güzel, 2006, 92) Bütün bu dönem boyunca tasavvufî edebiyatın merkezinde şiir ağırlıklı bir yere sahip olmuştur. Zira manzum olarak kaleme alınmamış olan eserlerin bile çoğunlukla içinde manzum parçalar barındırdığı, bunların arasında yine önemli bir kısmının ise "manzum-mensur karışık" diye nitelenebilecek kadar manzum bölümleri yoğun metinler olduğu söylenebilir.

15. yüzyılın belli başlı mutasavvıf şair ve yazarları arasında, bugün elimizde az sayıda şiiri bulunan Hacı Bayram-ı Velî (v. 1430); Hacı Bayram'ın halifesi olup tasavvufa dair Türkçe ve Arapça eserleri bulunan Akşemseddin (v. 1459); özellikle Muhammediyye adlı eseriyle meşhur olan Yazıcıoğlu Mehmed (v. 1451); Mevlid-i Şerîf'in nâzımı olan Süleyman Çelebi (v. 1422); bir divan edecek çaptaki şiirleri ve Müzekki'n-Nüfûs adlı eseriyle tanınan, ayrıca Kâdiriyye'yi Anadolu'ya getiren kişi olan Eşrefoğlu Rûmî (v. 1469/1470?); Bursa'nın sahib-i manevisi kabul edilen ve aynı zamanda Yıldırım Bayezid'in damadı olan Emîr Sultan (v. 1429?); çağının önde gelen Halvetî şeyhlerinden olan ve bir divan da dâhil olmak üzere tasavvufa dair çeşitli eserleri bulunan Dede Ömer Rûşenî (v. 1487) sayılabilir.

2. Kasım Efendi'nin Hayatı ve Eserleri

Kendisine ait *Cevâhirü'l-Abbâr* adlı eserde künyesini "*Kasım bin eş-Şeyh İsâ bin İdrîs bin el-Halîl*" şeklinde veren Kasım Efendi (Taş, 2018, s. 15), yakın zamana kadar, kendisiyle aynı isme sahip başka bir sufi ile karışan bilgiler ağı içinde değerlendirilen ve tanıtılan bir tarihî şahsiyettir. Bu durumun hızla ve tamamen değiştiği elbette söylenemez. Ancak son dönemde hem kendisi hakkında hem de kendisiyle karıştırılan Kasım-ı Laredevî hakkında daha tutarlı ve önceki çelişkileri açıklayıcı bilgilerin, tespitlerin akademik dolaşıma girmiş olması önemlidir. Önemlidir ve daha da öne çıkarılması, vurgulanması ve Kasım Efendi'ye ait biyografik anlatılara hâkim kılınması gerekir. Şüphesiz ki hiçbir ilmî çalışmadaki hiçbir söz, son söz olarak kabul edilme payesine erişemez. Bununla birlikte her dönemdeki araştırmacıların bir yandan kendinden öncesine ait birikimi tanıyıp ondan yararlanması, öte yandan onu dinamik ve eleştirel bir okumayla değerlendirme yoluna gitmesi asli bir sorumluluğudur.

Kasım Efendi'nin hayatı, meşrebi ve mesleği hakkında ortaya konacak sağlıklı bilgilerin ana güzergâhı, mümkün ölçüde yazarın kendi beyanları olmalıdır. Bu bilgilere de elbette eserlerinde ulaşılabilir. Onun eserlerinde yer alan kendisiyle ilgili kayıtların gerçekten müellifin dilinden sâdır olmuş ifadeler olarak tespit edilmesi, mutlaka nüshaların iyi çözümlenip yorumlanmasıyla mümkün olabilir. Çünkü meşgul olanlarca iyi bilinir ki tarihî metinler, özellikle yazma nüshalar vasıtasıyla âdeta birer canlı organizma gibi büyüyüp gelişmesini her zaman sürdürebilmektedir. Bizzat müstensih tarafından ya da sahipleri eliyle üzerine çeşitli ilavelerin yapılması çok sık rastlanan bir durumdur. Dolayısıyla yazarın kendi ifadelerinden kasıt, Kasım Efendi'nin eserlerine ait nüshaların herhangi birinde o veya bu biçimde karşılaşılabilecek bütün kayıtlar değildir.

Kasım Efendi'yle ilgili öne çıkan ilk çalışmalarda verilen bilgilerin sorunlu ya da eksik yönleri olabilmektedir. Bunlar büyük oranda Kasım Efendi hakkındaki ilk biyografik bilgileri içeren, Baldırzâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1650) *Ravza-i Evliyâ* (Taş, 2017, s. 105) adlı meşhur eserinden başlayarak çizilen bir hattan günümüze doğru ilerlenip tespit edilebilir. Bu eserde Kasım Efendi'ye dair yazılı olanlar günümüz harfleriyle şöyledir:

“Kibâr-ı meşâyih-ı Halvetiyye'den Yiğitbaşı Efendi'nün halîfesi Hacı Karamanî Efendi'nün halîfesidir. Bursa'da Murâdiye Mahallesi'nde Bahrî Dede zâviyesi kurbında halvet-nişîn ü uzlet-güzîn, tâlibîni irşâd, ve istimdâd idenlere imdâd iderdi. Dokuz yüz hudûdında hacc-ı Beytullâhî'l-barâm ve ziyâret-i Ravza-i Resûl (a.s.) için bulûs-ı niyyet ile akd-i ihrâm-ı azîmet idiüp Bursa kurbında İnegöl kasabasına varduklarında miżâc-ı şerîfleri münharif olup kasaba-i mezbûrede meclis-i şühûddan âzîm-i halvetgâh-ı kûmûn ve misâl-i dürr-i meknûn, kasaba-i mezbûrede mahzûn u medfûn oldu. Azîz-i mezbûr; kâdve-i meşâyih ve mürşid-i kâmil, mutekâid-i âlem, şeyh-i mu'âzzez ü mükerrem idi.” (Baldırzâde, 1059/1649, vr. 61a-61b)

Kendisine dair burada verilen bilgiler özetle ve sırasıyla ifade edilecek olursa, Kasım Efendi Halvetiyye müntesibi olup şeyh silsilesi Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Efendi'ye uzanmaktadır. Bursa Murâdiye'deki Bahrî Baba Tekkesi yakınında uzlet üzere yaşamış, talebelere ilim tedris edip kendisine müracaat eden halkın meselelerinde onlara yardımcı olmuştur. 15. yüzyılın sonlarında Kâbe'yi ziyaret amacıyla yola çıktığı sırada, İnegöl civarındayken kendini iyi hissetmeyerek durumu ağırlaşmış ve iyileşemeyip vefat etmesi üzerine İnegöl'de defnedilmiştir. Kasım Efendi, döneminin önde gelen şeyhlerinden olan bir mürşid-i kâmil, herkesin hürmet gösterdiği değerli ve saygın bir zattır.

Görüldüğü üzere Baldırzâde'nin vefeyâtnameinde Kasım Efendi'nin eserlerinden herhangi biri söz konusu edilmemektedir. Keza vefat tarihiyle ilgili de kesin bir ifade mevcut değildir; yaklaşık bir tarih verilmektedir. Eldekiler içinde Kasım Efendi'ye zamanca en yakın kaynak olarak görünen *Ravza-i Evliyâ* dan sonra, değişiklik değilse de Baldırzâde'ye göre ilave bilgilere rastladığımız kaynak ise günümüzden yaklaşık bir asır önce kaleme alınan, Bursalı Mehmed Tâhir'e ait *Osmanlı Müellifleri* adlı eserdir. Bu kitabın “Kāsım Efendi-Kāsım bin Şeyh İlyâs bin İdrîs Antakî” başlığıyla Kasım Efendi'ye yer verilen bölümünde, Kasım Efendi'nin Abdülkâdir Geylânî'nin soyundan geldiği; “Noktacı” ünvanıyla da tanındığı; yine İbn Noktacı diye meşhur olan ve “usûl-i aşere” mahiyetindeki *Arâisü'l-Vüsûl* adlı eserin müellifi Mehmed Muhyiddin Karahisarî'nin onun müritlerinden olduğu; 1534'te vefat ettiği; *Cevâbirü'l-Abbâr* adında, otuz iki bâbdan oluşan tasavvufi bir eser telif ettiği kayıtlıdır. Mehmed Tâhir ayrıca bir İnegöl ziyareti sırasında Kasım Efendi'ye ait sözü geçen eserin bir nüshasını bizzat gördüğünü de dile getirmektedir:

“Fuṣṣalâ-i meşâyıbdan ve pîr-i a‘zam Abdülkâdir-i Geylânî ahfâdından bir zât olup Bursa vilâyeti dâhilineki İnegöl’de ibtiyâr-ı ikâmet iderek 941’de irtihâl eyledi. Tasavvuf, ahlâk, mevâzadan bâhis 902 târîbinde te’lîf itdiği 32 bâb üzere müretteb Türkce **Cevâhirü’l-Ahbâr** ismindeki manzûmesi, İnegöl’de manzûrum oldu. Âti’t-terceme Yiğitbaşı hulefâsından İzzeddîn Ali el-Karamanî es-Sarubanî’den müstabledür. Noktacı’ şöbretiyle de ma’rûfdur. 994’te vefât eden halîfesi İbn Noktacı nâmıyla müştahir Mehmed Muhyiddîn Karabisarî’nün de Arâisü’l-Vüsûl isminde usûl-i aşere şerhi vardır. Sâbuku’t-terceme Ramazân Efendi’nün mürşididir.” (Mehmed Tâhir, 1333/1915, s. 145)

Daha ileri tarihli araştırmalarda, genellikle *Ravza-i Evliyâ* ve onunla birlikte ama ondan daha fazla *Osmanlı Müellifleri*’ndeki bilgilerin ana eksenini ve türlü yönlerini tamamen ya da kısmen izleyen bir çerçeve içinde kalınmıştır. Günümüze yaklaşıldığında Kasım Efendi’ye ilişkin bilgilerin peyderpey birtakım değişikliklere uğradığı, bazı çelişkilerin gün yüzüne çıkarıldığı gözlemlenebilmektedir. En başta Kasım Efendi’nin *Cevâhirü’l-Ahbâr* adlı eserinde bizzat belirttiği ve başlığın hemen girişinde kaydettiğimiz künyesinden anlaşılmaktadır ki Kasım Efendi’nin babasının ismi İsa’dır; Mehmed Tâhir’in ileri sürdüğü gibi İlyas değildir (Öcalan, 2016, s. 609; Taş, 2018, s. 15).

Doğum tarihi konusunda ilk bilgi yine *Ravza-i Evliyâ*’da geçmektedir. Fakat işaret edildiği gibi bu “dokuz yüz hudûdında” gibi yaklaşık bir ifadedir. Buna yönelik itiraz modern dönemde Kasım Efendi hakkında çalışma neşredenlerin ilki olan A. Tataroğlu’dan (2008) gelmiştir. Daha sonra bu B. Taş tarafından da desteklenmiş ve belli ölçüde temellendirilmiştir. Buna göre yakın zamanlara kadar varlığından söz edilmeyen *Nasihatnâme* adlı eserinden Kasım Efendi’nin 1512 yılında hayatta olduğu ve ileri yaşlarında bulunduğu tespit edilebilmektedir. Ama o yaşlarına yakın dönemlerde yaptığı anlaşılan yorucu yolculuklara bakarak yaşının muhtemelen 50’den fazla ama 60’ı da geçmemiş olması öngörülebilir. Böylece ortada olan yıl ve tahmini olan yaş bilgileri arasındaki dengeye göre Kasım Efendi’nin 15. yüzyılın ortalarında doğduğu düşünülebilir. (Taş, 2018, s. 20-21)

Onun *Cevâhirü’l-Ahbâr* adlı eserinde geçen, “*Abdül-fakîr Kâsım bin Şeyh İsmâ bin İdrîs bin Halîl, er-râcî afve’l-Celîl, el-Vefâî tarîkaten ve’l-Hanefî mezheben ve’l-Antakî vatanen ve’ş-Şeybânî kabîleten*” ibaresi (vr. 4b)¹, müellifin açık künyesiyle beraber Vefâiyye tarikatına müntesip olduğunu, mezhebinin Hanefilik olduğunu ve memleketinin Antakya, kabilesinin ise Şeybânîler olduğunu açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Bunun dışında Kasım Efendi’nin bazı çalışmalarda erken kaynaklar izlenerek Halvetîliğe ya da eserinin bir nüshasındaki şâz kalan bir kayıttan hareketle Kadirîliğe nispet edilmesi ve Kasım-ı Lârendevî ile içi içe geçen sorunlu anlatılarda Noktacılık mesleğiyle ilişkilendirilmesi, Kasım Şeybânî’nin hayatının ve şahsiyetinin hâlâ muğlak bir zeminde değerlendirilmesine yol açmaktadır. Bugün türbesinde asılı bulunan bir tabloda dahi “Yâ Hazret-i Şeyh Muhammed Kâsım-ı Lârendevî” diye Karamanlı olduğuna şüphe bırakmayan başka bir zatın künyesi yazılıdır. Bunlar B. Taş (2018, s. 14-32) tarafından etraflı bir şekilde ele alındığından ileri izahlara lüzum bulunmamaktadır.

Kasım Efendi’nin mesleğini Noktacı adı verilen ve aslında çeşitli karşılıkları olan bu görevle tarifenin makul olmayan yönleri, devrindeki idareciler hakkında söyledikleriyle onun Türkmenliği ve Vefâiliğinin ne tür bir ilgisi olabileceği, yetiştiği ve olgunluk yaşlarına kadar yaşadığı Antakya bölgesinin o dönemde daha çok Memlûk hâkimiyetinde bulunuyor oluşunun Kasım Efendi’nin

¹ Bu çalışmada kullanılan nüshada “vr. 1a” ilk sayfa olarak alınıp, her sayfanın üzerine bir sayı yazılmak suretiyle varak yerine sayfa numaralandırmasına gidilmiştir. Bu çalışmada da okuyucuların muhtemel müracaatlarını zorlaştırmamak için nüshadaki numaralandırma düzenine göre hareket edilmiştir.

zihin yapısına ve Osmanlı idaresiyle ilgili yaklaşımına ne tür etkileri olabileceği, Vefâîliğinin yanı sıra Hanefîliğini de vurgulayışının bağlamı, başta hadisler olmak üzere eserlerinde öne çıkardığı ve bir kısmı pek sık rastlanmayan rivayetlerin tahlil edilip Kasım Efendi'nin hayatı ve şahsiyetiyle ilişkilendirilmesi gibi konular çerçevesinde, özellikle İlahiyat alanında görevli bulunan araştırmacıların ilgilenmeleriyle tartışmaların genişlemesi ve bir yandan da sağlam bilgilerin çoğalması mümkün olacaktır.

Kasım Efendi'nin iki eseri bulunmaktadır. Bunlardan *Cevâbirü'l-Abbâr*, en azından Bursalı Mehmed Tâhir'den bu yana varlığından haberdar olunduğu anlaşılan bir kitaptır. Kitabın yazılış gerekçesinin anlatıldığı “sebeb-i te'lîf” bölümünde, eserin h. 902 (m. 1496-1497) tarihinden sonra yazıldığı belirtilmektedir (s. 5). *Cevâbirü'l-Abbâr*, Kasım Efendi'nin isimlerini bizzat andığı çeşitli tasavvufi kaynaklardan yararlanılarak hazırlanmış daha çok derleme mahiyetinde bir eserdir. Ahlaki ve tasavvufi içerikli toplam 32 bölümden oluşan mensur eserin içinde yer yer manzum parçalar da bulunmaktadır. Manzum kısımları, eserin bütün nüshalarından yararlanılarak değilse de A. Tataroğlu (2008) tarafından serbest bir neşir usûlüyle yayımlanmıştır. Farklı yazma eser kütüphanelerinde nüshaları bulunan kitabın ilk ve son cümleleri şöyledir:

Baş:

Elhamdülillâh ki oldur Kâdir ü Perverdigâr, Hâhku'l-eşyâ'-i Kâdir ü Hayy u Kayyûm u Kirdigâr... (s. 2)

Son:

Allâhümme aleybi ve aleyhim efdalü's-selâmi ve etemmü's-salâti ve selâmün ale'l-mürselîne ve'l-hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemin. (s. 899)

Kasım Efendi'nin çok yakın zamana kadar adından söz edilmeyen diğer eseri ise *Nasihatnâme*'sidir. Tespit edilen tek nüshadan hareketle B. Taş (2018) tarafından transkripsiyonlu neşri hazırlanan eser, müellifin verdiği tarihe göre 1512 yılında kaleme alınmıştır. Eser manzum-mensur karışık bir tarzda yazılmış 24 bölümden oluşmaktadır. Dinî-ahlaki mahiyete sahip bir eser olan *Nasihatnâme*'nin başındaki ve sonundaki ifadeler şu şekildedir:

Baş:

Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm

Kaviyyün Kâdirün Hayyün Hakîm” (Taş, 2018, s. 90)

Son:

Dir ise bu du'âya her kim âmin

Hudâ dâru's-selâm itsün makâmın (Taş, 2018, s. 358)

3. Kasım Efendi'nin Eserlerini Türkçe Yazmasının Sebep, Anlam ve Sonuçları Üzerine

Anadolu'da Türkçenin Batı koluna ait yeni bir yazı dilinin doğuşu sırasında ve gelişimi boyunca, dinî-tasavvufi eserler hep var olmuş ve çoğu zaman ağırlık noktasını oluşturmuştur. Yeni Müslüman olmuş Türkler arasında daha Türkistan'dayken gezgin dervişler diliyle yayılan tasavvuf neşvesi, daha sonra Anadolu'ya gelen ve Türkçeden başka bir dil bilmeyen geniş Türk topluluklarının da göçtükleri bu yeni yurttaki dinî anlayış ve yaşayışlarının özü olmayı sürdürmüştür. En erken aşamalarında şifahi ve genelde hoş sözlere dayalı bir anlatı yoluyla tanıtılıp telkin edilen tasavvufi

esaslar, varlığını ve etkinliğini yeni oluşan edebî dil içinde yazılı olarak da korumuştur. Bu eserler okuma bilenlerce doğrudan, diğerleri tarafından ise okuma bilenlerin aracılığıyla muhatap olunabilir durumda olan eserlerdi. Dolayısıyla yaygınlıklarının düzeyi yalnızca okuyanların oluşturduğu yekûn ile açıklanamaz; dinleyerek istifade edenlerin daha büyük bir kitle oluşturduğu rahatlıkla tahmin olunabilir.

Özellikle erken örnekler dikkate alındığında, tasavvuf muhtevalı eserlerin çok da bedii kıymete sahip metinler olmadığı ileri sürülebilir. Hatta 15. yüzyıl gibi daha geç devreye ait tasavvufi eserlerin bile dili nispeten sadedir; anlatımı daha dolaysızdır. Arapça ve Farsçanın ahenkli kelimeleriyle bezenme gayesinden uzaktır. Bu eserlerde Türkçenin öz karakterine, tabiiğine ve kültürle sıkı sıkıya bağlı kimliğine ait unsurların öne çıktığı görülebilir. Tabii burada bir değer karşılaştırması yapmamız söz konusu değildir. Büyük bir medeniyeti temsil eden bütün büyük devletlerde seçkin ve yüksek bir sanat tarzının belirmesi ve o devleti kuranların köklerini fersah fersah aşan bir sanat ufkunun ağarması hem kaçınılmaz hem de değerlidir.

Ne var ki dilin konumu farklıdır. Herkesin kendine öyle hemen bir hisse bulamayacağı sanat eserleri, kavimleri aşan bir kültür ortaklığına dâhil oldukları ve dilleri itibarıyla kolayca geçirgenlik gösterdikleri için, merkezdeki dilin aleyhine değişimler yaşanmasına yol açabilmektedir. İşte halkı bütün katmanlarıyla gözeterek yazılan dinî-tasavvufi metinler, Türkçe lehine bir denge unsuru vücut bulmasına büyük katkı sağlamışlardır. Ahlak ve davranışı merkeze alan eserlerin yanında, tasavvufun nazari birikimine taalluk eden eserler de aynı etkinin parçasıdır. Zira onların muhatabı kabul edilen okuyucu veya dinleyici topluluğunun durumu eserin dilinin her hâlükârda belirleyicisi olduğundan, daha karmaşık ve soyut meseleler bile menkıbe, temsil, mesel, teşbih ve şiir gibi derin ama bir o kadar da yalın olabilen anlatım yollarıyla en ücra idraklere dahi taşınabilmiştir.

Bunun aksi de tamamen ihtimal dışı değildir. Bu eserleri yazarların çoğunluk oluşturmayan bir kısmı için eseri Türkçe yazmak bir tercihten çok bir mecburiyet olarak değerlendirilebilir. Yani bazı yazarların kendi için de belki zaten Türkçeden başka bir dille yazmanın mümkün olmayabileceği akla gelebilir. Ancak var olduğunu kabul etsek de böyle örnekler belirli bir istisna çizgisini aşamaz. Çünkü eser yazacak seviyede bulunanların kimliğinin bir yönü de çok büyük oranda belirli bir eğitimden geçmiş olmaları, dolayısıyla bu eğitimin temelinde ve hatta merkezinde bulunan Arapça ile onun yanı sıra Farsçayı öğrenen kimseler olmalarıdır. Bu durum, onların çoğunun Türkçe dışında da eserleri bulunmasından ve hatta Türkçe eserlerini kimi zaman kendilerine ait Arapça bir eserden çevirmiş ya da geliştirmiş olmalarından da bellidir.

İşte Kasım Efendi de tam olarak bu duruma uygun örneklerden biridir. *Cevâbirü'l-Ebrâr* adlı eserinin yazılış hikâyesini anlattığı bölümün sonlarında sarf ettiği “*Arabî’den Türkî’ye döndürmeklik Resûlullâh’un işâretiyle olındı.* (s. 10)” sözü, eserin aslında ilk önce Arapça yazılı bir hâlde mevcut olduğunu ortaya koymaktadır. Tabii aynı bölümde Hazret-i Peygamber’den aldığı ilhamın “*Beyâza çek!*” ifadesiyle belirtilmesi ve yine kendisinin eserin bu Türkçe metnine “*nice fevâid zîyâde*” ve ondaki “*nice muğlak lügatleri vâzıl*” eylediğini söylemesi de önemlidir. Bu ifadeler düşündürmektedir ki *Cevâbirü'l-Abbâr*’ın Arapça yani ilk hâli, belli ki Türkçesine göre daha muhtasar ve hatta taslağa daha yakın bir mahiyetteydi. Kasım Efendi yine bu bölümde, kitabının Türkçe olarak ve daha geniş bir biçimde yeniden yazılışını, Anadolu topraklarına hicretinin altındaki hikmet olarak düşünebildiğine göre, onun geldiği yeni topraklardaki muhatapları ile eserinin dili arasında bir ilgi kurmak da bizim için mümkündür. Kısacası yazdığı eserden kimin faydalanacağı meselesi, yazıldığı dilin ne/nasıl olacağına varan bir kalkış noktası ve hareket ölçüsü mesabesindedir.

Onun diğer eseri olan *Nasihat-nâme* de yine çevresindeki dostları veya tarikat yolundaki yoldaşlarının teşvikiyle yazmaya giriştiği bir kitaptır. Bunu kendisine tavsiye edenlerin konuşmaları arasında geçen “*‘Ale’l-busûs ki balkda efâl-i hamîde aẓaldı ve ẓemîme çoğaldı. Şimdi bir kitâb itsen kim ol, âdâb u nasâyıh ve sülûk ta’lîm ide.*” ve “*Her kîşi andan istifâde ide.*” (Taş, 2018, s. 94) sözleri bu eserin de yazılış gayesini ortaya koyduğu gibi, yazılış tarzını da en baştan ele vermektedir. Özellikle “*balkta*” ve “*her kîşi*” ifadeleri, sözünü ettiğimiz anlamı tahsis eden temel vurgular olarak değerlendirilmelidir. İnsanlarda övülecek, beğenilecek davranışların ve eylemlerin azalıp kınanmayı gerektiren hâllerin çoğalmasından dolayı, hepsinin anlayıp faydalanabileceği bir esere ihtiyaç olduğu düşünülmüştür.

Tasavvufi eserlerin neredeyse tamamı şiirle anlatma usûlüne kayıtsız kalamamıştır. Çoğu ya baştan sona manzumdur ya da manzum-mensur karışık olarak kaleme alınmıştır. Bunların dışında kalanlar da en azından içlerinde belli oranda manzume barındıran metinlerdir. Hatta bazı mensur eserlerin ya da bazı eserlerdeki mensur parçaların da şiir etkisi uyandıracak biçimde, türlü ses uyumları ve söz oyunları kullanılarak bezenmeye çalışıldığını belirtmek gerekir. Bunlar çoğunlukla nesirdeki söz tekrarı (*tekrir*), ses tekrarı (*seci*) ya da vezince birbirine uygun kelimelerin kullanılması (*muvâzene*) biçimindeki söz sanatlarıyla karşımıza çıkar. Bir bakıma şiirdeki kafiyenin nesirdeki karşılığı olan *seci*’ler daha kolay ve yaygın karşılaşılabilen uygulamalardır. *Nasihatnâme*’den alınmış şu örnek kaydetmeye değer niteliktedir:

*Gel ey dünyâyı kesbeden, vatanından cüdâ düşen. Ömür sermâyesi az kaldı. Bu menzilden göçmeye yakın oldı. Vatana göçülür, ana karnına girilür. Yani taht-ı arzâ ki **minhâ halaknâküm ve fihâ nu’îdüküm** Ganîmet gör sefer *gîtmeyi*; âhirete gidip dünyâyı terk *itmeyi*. Dünyâda var ta’ab u meşakkat; ahirette var türlü nimet. Dünyâda var her türlü emrâz u eskâm; âhirette var sıbbat ü ikrâm u in’âm....* (Taş, 2018, s. 331)

Yukarıda adlarını verdiğimiz söz sanatlarının ilk ikisi daha yaygın tabirler olduğundan ve eski metinlerde çokça rastlanabildiğinden anlaşılması veya fark edilmesi güç değildir. Ama son belirttiğimiz üslup ve bedî’ inceliği daha az gündeme gelen fakat söze ahenk katan bir sanattır. Söz gelimi buna güzel bir örnek olarak *Cevâbirü’l-Abbâr*’daki şu kullanım zikredilebilir: “*Metîn hem Kaviyy’sin. Her şeyin üzerine Kâdir’sin. Bir makdûr kudretinden bâric değüldür; rahmetinden müñfekk değüldür...*” (s. 884) Görüldüğü gibi “Metîn” ile “Kaviyy” kelimeleri <açık-kapalı> hece düzenine; “kudretinden bâric” ile “rahmetinden müñfekk” söz öbekleri de <kapalı-açık-kapalı-kapalı...kapalı-kapalı> hece düzenine uygun olarak simetrik bir kullanım içindedirler. Âdeta ilk ikisi **fe’ûl**, diğer ikisi de **fâ’ilâtün...fa’lün** tef’ilelerine uyarlanmış durumdadır. Ayrıca “değüldür” kelimeleri de bir tekrar unsuru olarak kullanılmıştır. Aslında mensur bölümlerdeki bu tür ahenk unsurları bize şunu da ihtar etmektedir: Genellikle açık ve yalın bir dille yazılmış olmaları, tasavvuf ve ahlak konulu eserlerin edebî zevkten ve incelikten tamamen uzak metinler olmalarını sonuç vermez; vermemiştir.

Edebî eserlerdeki sanatlı söyleyişin zaman zaman belki de çok zaman vardığı nokta *tasannu*’ yani yapmacık, zorlama, taklidî ve mütekebbir bir üslubun eserlere hâkim olmasıdır. Bu üslup büyük şairler tarafından nükteli, zarif ve belki rindane bir tavırla inşa edildiğinde bir hüner ve sanat seyirliği hâline gelmekteyse de, her an tersine dönüşebildiği örneklere de sıkça rastlanmaktadır. Öte yandan tasavvuf ehlinin metinlerinde nasihat önemli bir yer tuttuğu hâlde, bu nasihatın muhatabı genellikle ve öncelikle müellifin kendisidir. Konu yazarın ya da şairin üstünlüklerinden çok eksiklikleridir. Bu sebeple sufi müelliflerde tevazu dili ön plandadır. Kasım Efendi’nin eserleri bunun örnekleriyle doludur. Zaten bunu bir düstur olarak da zikretmektedir: “*Her kîşi nefsinı onarmak gerek kim gayrı kîşiye yol göstere. Ol kîşi va’az u nasihat nefsine vire, andan sonra gayrıya vire ki mü’essir ola.*” (s. 5-6)

Halkın dil ve hayat alışkanlıklarıyla örtüşen bir dile sahip olan tasavvufî eserler, deyim ve atasözü malzemesi yönünden de oldukça zengin metinlerdir. Çoğu zaman kısa ve eksiltili cümlelerle örülen anlatıma, bu tür sözlü kültür unsurları apayrı bir zenginlik katar. Örneğin *Nasihat-nâme* üzerine yapılan çalışmada atasözü, deyim veya özlü söz mahiyetinde onlarca örnek tespit edilmiştir (Taş, 2018, s. 367-384)

Sonuç

Bu çalışma, Anadolu’da Türkçenin yazı dili olarak oluşma ve gelişme sürecinde tasavvufî metinlerin üstlendiği işlevi, İnegöl’de metfun bulunan Kasım Efendi’nin *Cevâbirü’l-Abbâr* ve *Nasihat-nâme* adlı eserlerini gözeterek değerlendirmeyi amaçlamıştır. 15. yüzyılın Türk dili ve edebiyatı bakımından bir geçiş ve eşik olduğu dikkate alındığında, bu dönemde kaleme alınmış tasavvufî eserlerin yalnızca dinî-ahlaki muhtevalarıyla değil, aynı zamanda dil yapıları ve anlatım biçimleriyle de belirleyici bir işlevi yerine getirdiği açıkça görülmektedir. Kasım Efendi’nin eserleri, bu bağlamda hem dönemini yansıtan hem de temsil gücü bakımından anlamlı ve değerli örnekler sunmaktadır.

Çalışmada ulaşılan temel sonuçlardan biri, tasavvufî metinlerin Anadolu Türkçesinin gelişiminde “ikincil” ya da “yardımcı” değil, aksine kurucu ve dengeleyici bir konuma sahip olduğudur. Tahsilli zümreye hitap eden ve giderek Arapça-Farsça unsurların yoğunlaştığı edebî metinlerin aksine, geniş halk kitlelerini muhatap alan bu eserler Türkçenin söz varlığını, anlatım imkânlarını ve ifade sadeliğini koruyan ve besleyen bir damar olarak varlığını sürdürmüştür. Kasım Efendi’nin özellikle bilinçli bir tercihle eserlerini Türkçe kaleme alması ve bunu bizzat gerekçelendirmesi, bu durumun rastgele gelişmediğini ve üzerinde durulmaya değer olduğunu ortaya koymaktadır.

Kasım Efendi’nin eserlerinde görülen dil özellikleri, Eski Anadolu Türkçesinin geç evresine ait karakteristik unsurları açık biçimde yansıtmaktadır. Türkçe kelime ve kalıpların hâkimiyeti, kısa ve doğrudan cümle yapıları, sözlü kültürle irtibatlı deyim ve atasözleri, menkıbe, temsil, mesel ve teşbih gibi anlatım araçlarının tercih edilmesi; buna karşılık Arapça ve Farsça unsurların ölçülü ve işlevli bir biçimde kullanılması, bu metinlerin hem öğretici hem de kuşatıcı bir dil anlayışıyla kaleme alındığını ortaya koymaktadır. Mensur bölümlerde dahi seci’, tekrar ve muvâzene gibi ritmik unsurların gözetilmesi ise bu eserlerin estetik kaygıdan tamamen uzak metinler olmadığını, aksine sadelikle birlikte genelde ahenkli bir söyleyiş sergilediklerini göstermektedir.

Bu çalışmanın bir diğer önemli sonucu, Kasım Efendi örneğinin, Anadolu’da Türkçe yazma geleneğinin yalnızca merkezî ve öne çıkan isimler üzerinden değil, mahallî ve nispeten gölgede kalmış sûfî müellifler üzerinden de takip edilmesi gerektiğini hatırlatmasıdır. Özellikle biyografik karışıklıklar sebebiyle uzun süre yanlış ya da eksik tanıtıla gelmiş bir şahsiyet olan Kasım Efendi’nin eserleri, hem tasavvuf tarihi hem de Türk dili tarihi açısından yeniden ve dikkatle ele alınması gereken bir mirasa işaret etmektedir. Sonuç olarak Kasım Efendi’nin *Cevâbirü’l-Abbâr* ve *Nasihat-nâme* adlı eserleri, tasavvufî düşüncenin Anadolu’daki yayılışında olduğu kadar Türkçenin bir eğitim, edebiyat ve erdemler dili olarak kökleşmesinde de dikkate değer bir etkiye sahiptir. Bu yönüyle çalışma, tasavvuf edebiyatı ürünlerinin Türk dili tarihindeki yerinin yeniden ve daha güçlü biçimde vurgulanması gerektiğini bir kez daha dile getirmektedir.

Kaynakça

- Aksan, D. (2015). *Türkçeye yansıyan Türk kültürü*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Baldırzâde Mehmed Efendi (1059/1649). *Ravza-i erviyâ*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Aşir Efendi, Nr. 198057.
- Banarlı, N. S. (1971). *Resimli Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Bursalı Mehmed Tâhir (1333/1915). *Osmanlı müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Güzel, A. (2006). *Dinî-tasavvufî Türk edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kâsım bin İsâ el-Antakî (t.y.). *Cevâhirü'l-Ahbâr*. İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nr. 175402.
- Korkmaz, Z. (2013). *Oğuz Türkçesinin gelişimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2007). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2009). *Türk edebiyatı tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Levend, A. S. (2014). *Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Öcalan, H. B. (2016, 14-16 Ekim). İnegöl'de medfûn Şeyh Kâsım Efendi ve Cevâhirü'l-Ahbâr adlı eseri. D. Yavaş ve S. Sevim (Ed.), *Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumu* (s. 608-623). İstanbul: İhlas Gazetecilik A.Ş.
- Şahin, H. (2003). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Taş, B. (2017). Antakyalı Kâsım Şeybânî-hayâtı, sanatı ve eserleri. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 5(11), 103-126.
- Taş, B. (2018). *Antakyalı Kâsım Şeybânî ve Nasihatnâme'si*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Tataroğlu, A. (2008). *Kâsım Efendi ve Cevâhirü'l-Ahbâr*. Bursa: Özcan Ofset.
- Tekin, G. (2002). Türk edebiyatı 13.-15. yüzyıllar. H. İnalcık ve G. Renda (Ed.), *Osmanlı uygarlığı 2* içinde (s. 497-525). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1981). *Tarih içinde Türk edebiyatı*. İstanbul: Vilâyet Yayınları.
- Yavuz, K. (2000). *Aşık Paşa-Garîb-nâme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KÂSİM EFENDİ'NİN “CEVÂHİRÜ'L-AHBÂR” İSİMLİ ESERİNİN YAZMA NÜSHALARI ve SİYER ANLATISI

Adem ÖZİŞ

Doktora Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi, Mail: gulenkoy@hotmail.com, orcid: 0000-0001-5525-7389

1. Giriş

Kâsım Efendi erken Osmanlı döneminin önemli düşünürlerinden birisidir. Antakya'da doğup yetişmesine rağmen, hayatının belirli bir dönemini geçirdiği İnegöl'de vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir. İnegöl'de medfun bulunması, onu şehirle özdeşleştirerek adeta İnegöllü bir şahsiyet haline getirmiştir. Böylece geçmişten günümüze uzanan bu bağ ile Kâsım Efendi, İnegöl'ün tarihi ve manevi hayatıyla bütünleşerek önde gelen isimlerinden olmuştur. Bundan dolayı onun hayatı ve eserlerinin muhtelif yönlerden incelenmesi, tahlil edilmesi ve günümüze aktarılması hem İnegöl'ün manevi ve kültürel birikiminin tespiti hem de ilim dünyası için gereklilik arz etmektedir. Bahsi edilen konular ekseninde daha önce bazı çalışmalar yapılmış olsa da eksik kalan yönler çok fazladır. Örneğin, Kâsım Efendi'nin *Nasîhatnâme* isimli eserinin şu ana kadar bulunan bir yazma nüshası yalnızca günümüz diline aktarılmış ve sadece dil-edebiyat açısından incelemeye tabi tutulmuştur. Yine ilerleyen sayfalarda da görüleceği üzere yirmi tane yazma nüshası tespit edilen *Cevâhirü'l-Abbâr* ise günümüz diline aktarılmamış ve birçok açıdan içerik tahliline imkân tanıyan muhtevaya sahip olmasına rağmen sadece dil ve edebiyat yönünden incelenmiştir. Oysaki eser İlahiyat ilimleri açısından da incelenmeyi beklemektedir. Hemen her konuda Kur'ân-ı Kerîm âyeti ve muhtelif tefsir kitaplarından istifade etmesi yönüyle tefsir; aynı şekilde yüzlerce hadis rivayetine yer vermesi yönüyle hadis; çeşitli konularda fıkîhî-amelî meselelere temas etmesi sebebiyle fıkîh; temel itikadî meseleleri Ehl-i Sünnet çerçevesinde ele alması ve bunu sıkça vurgulaması, Râfîzîlik gibi bazı itikadî mezhep görüşlerine reddiyelerde bulunması yönüyle mezhepler tarihi ve akaid; Vefâîlik yoluna mensup olduğunu söylemesi, vahdet-i vücûd anlayışını barındıran pasajlara yer vermesi yönüyle tasavvuf ve felsefe; Hz. Peygamber'in doğumu, mucizeleri, ashabı ve vefatı gibi hadiselerle yer vermesi açısından ise siyer ilimleri buna örnek olarak zikredilebilir. Ayrıca birçok yazma nüshasının istinsah, temellük, vakıf kayıtları gibi metin dışı unsurlarından hareketle incelenmesi eserin geçmişten günümüze yansıyan dolaşımını ortaya çıkaracak ve çeşitli noktalara ışık tutma fırsatı verecektir.

Çalışmamız bahsi geçen eksikliği giderme ihtiyacına matuftur. Ancak yukarıda ifade edilen eksik yönlerin tek bir tebliğ içeriğini aşacağı da muhakkaktır. Bundan dolayı çalışmada alan sınırlandırılmasına gidilmiş ve *Cevâhirü'l-Abbâr* iki açıdan incelenmeye tabi tutulmuştur. İlki, yazma eser kültürü bağlamında metin dışı unsurların incelenmesidir. İkincisi ise, tercihen siyer ilmiyle bağlantılı olan Hz. Peygamber'in doğumundan ölümüne kadar geçen süreyi içeren bölüm başlıklarının tahlili şeklindedir.

Kâsım Efendi'nin hayatı ve eserleri ile ilgili yapılan araştırmalar sınırlı sayıda olduğu için maalesef onunla ilgili geniş bir literatürden bahsetme imkanımız bulunmamaktadır. Bu konudaki bilgileri öncelikle *Cevâhirü'l-Abbâr* ve *Nasîhatnâme* adlı iki eserin mukaddime kısımlarında müellifin bizzat

kendisi vermektedir. Bunun dışında az da olsa bazı biyografi/terâcim kitaplarında onunla ilgili birtakım bilgileri bulmak mümkündür. Bunları kronolojik şekilde ifade etmek gerekirse;

Baldırzâde Selîsî Şeyh Mehmed *Ravza-i Evliyâ*'da onun mensup olduğu tarikatı, doğumu, Bursa ve İnegöl'e gelişi, medfun bulunduğu yer gibi bilgileri kısaca anlatmaktadır.¹

Bursalı Mehmed Tahir *Osmanlı Müellifleri*'nde Abdülkadir Geylânî torunlarından olduğu, tasavvuf yolculuğu, İnegöl'e gelişi, vefatı ve bizzat gördüğü *Cevâbirü'l-Abbâr* hakkında kısaca bilgiler vermektedir.²

İsmail Belîğ *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*'da Şeyh Hayreddin el-Halvetî'yi anlattığı bölümde Kâsım Efendi'den vefatı ve tarikatı hakkında birkaç cümle ile bahsetmektedir.³

Kâsım Efendi hakkında hususen yapılmış bazı telifât ve makaleler mevcuttur. Bu konuda yapılan ilk çalışma Abdullah Tataroğlu'nun *Cevâbirü'l-Abbâr*'da bulunan şiirleri derlediği *Bursa Evliyâsından İnegöl'de Bir Gönül Sultanı Kâsım Efendi ve Cevâbirü'l-Abbâr (Şiirler)* isimli eseridir.⁴ Bu konuda yapılan en ciddi ve derli toplu yayın ise Bünyamin Taş'ın *Antakyalı Kâsım Şeybânî ve Nasihatnâme*'sidir.⁵ Eser, Kâsım Efendi'nin hayatının etraflıca ele alındığı ve bir diğer eseri *Nasihatnâme*'nin günümüz diline aktarıldığı akademik bir çalışmadır. Recep Akakuş'un *Tarihsel Kimliği Açısından İnegöl ve Noktacı Kasım Efendi* isimli çalışmasında ise Kâsım Efendi ve eserlerine kısa bir bölüm ayrılmıştır. Eser her ne kadar Kâsım Efendi'nin ismini taşısa da genel olarak İnegöl şehri farklı veçhelerden incelenmektedir.

Makalelere gelince bu konuda Hasan Basri Öcalan'ın *İnegöl'de Medfun Şeyh Kasım Efendi ve Cevahirü'l-Abbâr Adlı Eseri*⁶, Abdullah Tataroğlu'nun *Kasım Efendi'nin "Cevahirü'l-Abbâr" Adlı Eserinde Din ve Tasavvuf ile Dil ve Edebiyat*⁷, Bünyamin Taş'ın *Antakyalı Kâsım Şeybânî Hayatı, Sanatı ve Eserleri*⁸ isimli çalışmaları bulunmaktadır.

2. Hayatı

Kâsım Efendi olarak bilinen müellifin eserlerinde zikrettiğine göre⁹ tam adı; Kâsım b. Şeyh İsa b. İdris b. Halil el-Vefâî el-Hanefî el-Antâkî eş-Şeybânî'dir.¹⁰

¹ Baldırzâde Selîsî Şeyh Mehmed, *Ravza-i Evliyâ*, thk. Mefail Hızlı-Murat Yurtsever (Bursa: Arasta Yayınları, 2000), 217-218.

² Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333), 1/145.

³ Bursalı Seyyid İsmail Belîğ Efendi, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân* (Hüdâvendigâr Matbaası, 1287), 120.

⁴ Abdullah Tataroğlu, *Bursa Evliyâsından İnegöl'de Bir Gönül Sultanı Kâsım Efendi ve Cevâbirü'l-Abbâr (Şiirler)* (Bursa: Rehber Reklamevi, 2008).

⁵ Bünyamin Taş, *Antakyalı Kâsım Şeybânî ve Nasihatnâme'si* (İstanbul: Kriter, 2018).

⁶ Hasan Basri Öcalan, "İnegöl'de Medfun Şeyh Kasım Efendi ve Cevahirü'l-Abbâr Adlı Eseri", *Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 14-15-16 Ekim 2016: Bildiriler II. Cilt*, ed. Doğan Yavaş-Sezai Sevim (İstanbul: İhlas Gazetecilik, 2017).

⁷ Abdullah Tataroğlu, "Kasım Efendi'nin 'Cevahirü'l-Abbâr' Adlı Eserinde Din ve Tasavvuf ile Dil ve Edebiyat", *Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 14-15-16 Ekim 2016: Bildiriler II. Cilt*, ed. Doğan Yavaş-Sezai Sevim (İstanbul: İhlas Gazetecilik, 2017).

⁸ Bünyamin Taş, "Antakyalı Kasım Şeybani Hayatı, Sanatı ve Eserleri", *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi* V/11 (2017), 103-126.

⁹ Görüntülerine ulaşılabilen nüshaların 4 tanesinin mukaddime kısmı eksik olduğu için müellifin ismi takip edilememektedir. Bkz. Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü'l-Abbâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 3402); Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü'l-Abbâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir, 409); Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü'l-Abbâr* (İnegöl: İnegöl Kent Müzesi, Yazmalar, B Nüshası); Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü'l-Abbâr* (Ankara: Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Yz B 7); 1 nüshada ise sadece "fakir Kâsım" olarak geçmektedir. Bkz. Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü'l-Abbâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Cahit Öztelli, 146), vr. 4a; Kâsım Efendi'nin günümüze sadece bir nüshası ulaşan diğer eserinde ismi Kâsım eş-Şeybânî el-Antâkî şeklindedir. Bkz. Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Nasihatnâme* (Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar, 06 Mil Yz A 1912), vr. 3a.

Babasının Şeyh İsa, dedesinin İdris ve büyük dedesinin de Halil adında kişiler olduğu anlaşılmaktadır. el-Antâkî Antakyalı, eş-Şeybânî Şeybânî isimli bir kabileden olduğu, el-Hanefî mezhebinin Hanefîlik, el-Vefâî nispesiyle ise meşrebinin Vefâîlik olduğu görülmektedir. Nüshaların kahir ekseriyetinde kimlik bilgileri ve nesebi bu şekilde olsa da iki nüshada bazı farklılıklar vardır. Bir tanesinde “*ve’l-Bukrâmîyyi aslen*”,¹¹ diğesinde ise “*el-muttasîlî nesebehû’l-kerîm ilâ es-Seyyidi’l-Celîl Kutbu’r-Rabbânî Abdülkâdir el-Gılânî*” ibareleri vardır.¹² Buna göre o, köken itibariyle Bakras ismi verilen bir yerden ve soyu Abdülkâdir Geylânî’ye uzanan bir şahıstır. Onun aslen Bakraslı olduğu sadece bir nüshada ifade edilse de imkânsız değildir. Zira burası bugün Antakya’nın Belen ilçesine bağlı Ötençay isimli bir köydür.¹³ Bu ibarelerden özellikle ikincisine sadece bir tane *Cevâhirü’l-Abbâr* nüshasında rastlanılması, bunun dışında Kâsım Efendi’nin hem *Nasîhatnâme* isimli eserinin nüshasında hem de diğer *Cevâhirü’l-Abbâr* nüshalarında bulunmaması sebebiyle ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Çünkü Kâsım Efendi’nin soyunu Abdülkâdir Geylânî’ye kadar götüren bilgiyi aktaran nüsha 1208/1794 istinsah tarihlidir. Ancak böyle bir kayıt hem çok daha önce hem de daha sonra istinsah edilen nüshaların hiç birisinde bulunmamaktadır. Ayrıca kaydın geçtiği nüshanın müstensihî Avnullah b. Hacı Feyzullah kendisini ve babasını Seyyid olarak tanımlamaktadır. Muhtemelen müstensih kendisiyle müellif arasında Abdülkâdir Geylânî’ye uzanan bağ kurmak istemiş ve böyle bir tasarrufta bulunmuştur. Müstensih’in bu bilgiyi şifahi olarak duymuş yahut bugün elimizde olmayan bir nüshadan almış olabileceğini de unutmamak gerekir.

Antakya’da doğup büyüyen Kâsım Efendi’nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. O’nun 15. yüzyılın ortalarında dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Kendi ifadesine göre Vefâîlik, bazı düşünürlere göre ise Halvetîlik yoluna mensup olan Kâsım Efendi, muhtemelen babası ve dedesinden ilk eğitimini görmüştür. Ayrıca Arapça bir eser kaleme alacak derecede iyi dil bilmesi, nerede ve ataları dışında kimlerden ders aldığı bilinmese de medresede öğrenim gördüğünü göstermektedir. O’nun “noktacı” olarak isimlendirilen bir mesleği icra ettiği ifade edilmektedir. Yine eserlerinde bulunan bazı ibarelerden seyahat etmeyi seven gezgin derviş olduğu düşünülmektedir. Kendi ifadelerine göre Hz. Peygamber’den aldığı manevi bir işaretle Anadolu’nun iç kısımlarına seyahat etmiş, İstanbul’a gitmeye niyetlense de oraya gidememiş ve gezisinin son durağı olan Bursa’ya kadar gelmiştir. Bursa’da Hacı İlyas Mescidi’nde ve Bahri Dede Zaviyesi’nde bir müddet ikamet etmiştir. Bir süre İnegöl’de de ikamet eden Kâsım Efendi hac yolculuğu için Mekke’ye hareket edeceği zaman diliminde rahatsızlanmış ve medfun bulunduğu şehirde vefat etmiştir. Vefat tarihi bilinmese de 1512 yılında hayatta olduğu sabittir. Kabri İnegöl’de bulunan Kâsım Efendi Câmîi’nin içerisindeki türbededir.¹⁴

¹⁰ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâhirü’l-Abbâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 1561), vr. 3b; Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâhirü’l-Abbâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 6434), vr. 3b; Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâhirü’l-Abbâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 6435), vr. 3a; Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâhirü’l-Abbâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 7206), vr. 3b; Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâhirü’l-Abbâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Satın Alınan Yazma Eserler, 1162), vr. 3b; Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâhirü’l-Abbâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm, 4049), vr. 3b; Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâhirü’l-Abbâr* (Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar, 06 Mil Yz B 887), vr. 3a; Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâhirü’l-Abbâr* (Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar, 06 Mil Yz B 1026), vr. 3b; Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâhirü’l-Abbâr* (Konya: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, 2907), vr. 7a; Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâhirü’l-Abbâr* (İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 2357), vr. 4b; Sadece bir nüshada geneli aynı olmakla birlikte birkaç imlâ farklılığı vardır. Bkz. Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâhirü’l-Abbâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Satın Alınan Yazma Eserler, 221), vr. 4b.

¹¹ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâhirü’l-Abbâr* (Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar, 06 Mil Yz B 971), vr. 4a.

¹² Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâhirü’l-Abbâr* (İnegöl: İnegöl Kent Müzesi, Yazmalar, A Nüshası), vr. 3b.

¹³ Detaylı bilgi için bkz. Taş, “Antakyalı Kasım Şeybani Hayatı, Sanatı ve Eserleri”, 108-109.

¹⁴ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâhirü’l-Abbâr* (Hacı Mahmud Efendi, 6434), vr. 1b-3a; Baldırzâde Selîsî Şeyh Mehmed, *Ravza-i Evliyâ*, 217-218; Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/145; İsmail Belîğ Efendi, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı*

3. Eserleri

3.1. *Nasihatnâme*

Bu eser, Kâsım Efendi tarafından 917/1512 yılında telif edilmiştir. O, kitabını insanların iyiliklerden uzaklaşıp kötülöklere yöneldiğini söyleyen bazı arkadaşlarının talebi üzerine, herkesin kolayca faydalanabileceği tarzda kaleme almıştır. Tevbe, helal yemek, ilim ve âlimler, takva, tevazu, kibir, fakirlik, zühd ve ihlas, aşk ve aşkın halleri, dünya ve ona meyletmenin yerilmesi, cömertlik, edep ve güzel ahlak, hırs ve tûl-i emel, cimrilik, haset ve hasetçi, gıybet ve söz taşıma, adalet ve zulüm, musahibe, zamanın bozulması ve kıyamet alametleri, zahir nasihat, batın nasihat, ölüm, ahvâl-i kıyamet, münâcât isimlerini taşıyan 24 bölümden (bâb) oluşmaktadır.¹⁵ Bilinen ve günümüze ulaşan tek nüshası Milli Kütüphane, Yazmalar koleksiyonu, 06 Mil Yz A 1912 numaralı demirbaşta kayıtlıdır.

3.2. *Cevâhirü'l-Ahbâr*

Kâsım Efendi'nin kaleme aldığı ilk çalışması sebab-i tesmiye bölümünde de ifade ettiği üzere *Cevâbirü'l-Ahbâr* ismini taşımaktadır. O, kitabına bu ismi vermesinin sebebini “*her kitaptan sahîh abbâr naklolundu*” şeklinde açıklamaktadır. Dolayısıyla eserin kendi ifadesinden de anlaşıldığı üzere derleme rivayetlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. İlmî bir sınıflandırma yapmak gerekirse kitap hem yazarın eseri yazma sebebi hem de içerik tahlilinden hareketle ilimler tasnifinde ayrı bir yer işgal eden “ilmü'l-mev'îza, ilmü'l-mev'â'iz” türüne dahil olmaktadır.¹⁶ O, *Cevâbirü'l-Ahbâr*'ı ilk olarak 902/1496-1497 yılında Antakya'da kaleme almış ancak müsvedde hâlinde kalmıştır. Bursa'ya geldikten sonra da temize çekmiştir. Kitabını Arapça kaleme aldığını söyleyen müellif Hz. Peygamber'den aldığı işaretle ve kitabın meşhur olup okunması için Türkçeye çevirmiştir.¹⁷ Kâsım Efendi, Antakya şehrindeyken bazı arkadaşları iyice Allah'tan (cc) uzaklaştıklarını, dünyaya meylettiklerini söyleyerek onları Allah'a (cc) yaklaştıracak, gönüllerin pasını silecek ve herkesin istifade edebileceği bir öğüt kitabı yazmasını talep etmişlerdir. Ancak o, Allah'tan (cc) işaret bekleyerek bunu yazacak yetkinlikte olmadığını, herkesin önce kendi nefisini onarması gerektiğini düşündüğünden olumlu veya olumsuz herhangi bir cevap vermemiştir. Beklediği işareti ilerleyen günlerde alan müellif, rüyasında Hz. Peygamber'i (sav) görmüş ve Resûlullah'tan sadaka vermesi gerektiğiyle alakalı tavsiye almıştır. O da bu işareti alır almaz derhal eseri yazmaya başlamıştır. Kitabının giriş kısmında yazılış hikâyesini şu şekilde açıklamıştır:

“Sebeb-i telâfîl-Kitâbî's-Şerîf hicret-i nebevînin dokuz yüz ikinci yılından sonra Antâkiyye şehrinde bazı ashâb iltimâs ettiler. Biz fakârdan kim gönül dünya sevgisi ile doldu ve nefis isyân çokluğuyla Hak Teâlâ'dan irak oldu. Bir mev'îza kitabı telâf eyle kim gönül pasını sile. Onun kadri 'azîm ola. Fâidesi

Nâdiredân, 120; Tataroğlu, *Bursa Evliyâsından İnegöl'de Bir Gönül Sultanı Kâsım Efendi ve Cevâbirü'l-Ahbâr (Şiirler)*, 9-13; Recep Akakuş, *Tarihsel Kimliği Açısından İnegöl ve Noktacı Kâsım Efendi* (İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı, 2011.), 66-99; Öcalan, “İnegöl'de Medfun Şeyh Kâsım Efendi ve Cevâbirü'l-Ahbâr Adlı Eseri”, 609-614; Kâsım Efendi'nin doğumu, nesebi, memleketi, mesleği, tarikatı olmak üzere hayatının tüm yönlerini Bünyamin Taş ayrıntılı olarak tahlil etmiştir. Bunlar için bkz. Taş, *Antakyalı Kâsım Şeybânî ve Nasihatnâme'si*, 15-32; Taş, “Antakyalı Kâsım Şeybani Hayatı, Sanatı ve Eserleri”, 106-117.

¹⁵ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Nasihatnâme* (Yazmalar, 06 Mil Yz A 1912), vr. 1b-4a; Taş, *Antakyalı Kâsım Şeybânî ve Nasihatnâme'si*, 37-74.

¹⁶ Halkın anlayışına uygun olarak muhtelif konular üzerinden âlimlerin, sâlihlerin, zâhidlerin güzel ahlakları ve kötü ahlaklarının hikâyelerinin aktarıldığı bir ilim dalıdır. Amacı ise okuyucu ve dinleyicinin nefsini tezkiye etmesini, ilim sahibi olmasını ve onunla amel etmesini, dünya ve ahiret mutluluğuna ulaşmasını sağlamaktır. Bkz. Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde, *Miftâhu's-Sa'âde ve Mîsbâhu's-Siyâde fî Mevzû'âtî'l-'Ulûm* (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985), 2/551.

¹⁷ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü'l-Ahbâr* (Hacı Mahmud Efendi, 6434), vr. 3b-4a.

vâfir ola. Teemmül eden ‘azîze müessir ola. Havâs hem ‘avâm katında makbûl ola. Fakîrin bu suâle cevâbı olmadı. Lakin fakîr Hak Teâlâ’dan işaret görelim ne olur, dedi. Lakin bâtırına bu hadîs geldi. Ebû Hureyre (ra) rivâyet eder ki, Resûlullah (sav) buyurur: ‘مَنْ سَأَلَ عَنْ عِلْمٍ فَكُنْهُ أَحْمَدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ’ Lakin fakîr tefekkür eyledi kim ehil değilim buna diye. Zira her kişi nefsinı onarmak gerek kim gayrı kişiye yol göstere. Evvel kişi va‘z ü nasîhati nefsine vere. Ondan sonra gayrıya vere ki müessir ola. Mülevves olan kimse Hazreti Kudsîyyeye layık olmaz. Zira nefs-i insânîyye ki şemsîl-yakîn kendine tecellî eder. Onun ziyâsında yürür ki mahcûb olur. Rayb ü bevâ zulûmâtında mütehayyir kalır... Meğer kim fakîr bir gece ol iki cibân fabri Muhammed Mustafa’yı (sav) rüyada gördüm. Bir cemâ‘at ile oturup zikir eder. Fakîr dabî oturmâğıla işaret eyledi. Oturup bile zikir eyledi. Bir saatten sonra zikri dindirdi. Bu ayeti okudu: ‘يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَجَيَّيْتُمُ الرَّسُولَ فَقِفُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوِيكُمْ صَدَقَةٌ’ Pes buraya dek okudu. Dabî fakîre iltifât edip eyitti: ‘رَأَيْتَكَ اللَّهُ رَفَعَهُ فِي الدَّارَيْنِ’ dedi. Meğer kim ol vakit Resûlullah’a salavâtı nihâyetsiz ederdim. Onun için fakîre bu duâyı eyledi. Fakîr sabaha doğru geldi. Ferah ve mesrûr olup Resûlullah duâ eylediğinden fakîr zanneyledi kim Resûlullah (sav) sadaka buyurdu. Fekarâya tasadduk et dedi. Meğer kim bir nice geceden sonra bir kimse eydür ki: Resûlullah Hazretlerinin işâreti kitâbı telîf etmendir. Fakîr sabaha doğru geldi, abdest alıp sabah namazını kıldı. Hak Teâlâ’ya hamd ü şükür eyledi. Resûlullah’a salavât hem selâm kıldı. Min gayri te’bîrin velâ tebhâvünün cem‘ine şürû‘ etti. Kütüb cem‘ eyledi...Ondan sonra fakîr sa’y-i cemîl ile bu kitâb-ı şerîfin telîfîne sa’y eyledi.”¹⁸

Müellifin 32 bölüm (bâb) üzere inşâ ettiği bu eserin konu başlıkları şu şekildedir:

1. Bâbü’l-Evvel (Birinci bâb): Fî fazlî’l-isti‘âze (Allah’a sığınıp, O’ndan yardım istemenin fazileti hakkında)
2. Bâbü’s-Sânî (İkinci bâb): Fî fazli Bismillâhirrahmânirrahîm (Bismelenin fazileti hakkında)
3. Bâbü’s-Sâlis (Üçüncü bâb): Fî fazli Lâ İlâhe İllallâh (Lâ İlâhe İllallâh sözünün fazileti hakkında)
4. Bâbü’r-Râbî (Dördüncü bâb): Fî fazlî’l-Kur’ân (Kur’ân’ın fazileti hakkında)
5. Bâbü’l-Hâmis (Beşinci bâb): Fî fazlî’t-tevbe (Tövbenin fazileti hakkında)
6. Bâbü’s-Sâdis (Altıncı bâb): Fî ibtidâi hilkatî’n-nebiyyi ve intikâlihî ve vilâdetihî (Hz. Muhammed’in (sav) yaratılışının başlangıcı, onun nurunun intikali ve doğumu hakkında)
7. Bâbü’s-Sâbi (Yedinci bâb): Fî’s-salâti ‘ala’n-nebiyyi ‘aleyhi’s-selâm (Hz. Peygamber’e salavat getirmek hakkında)
8. Bâbü’s-Sâmin (Sekizinci bâb): Fî’l-Mi‘râc (Miraç hadisesi hakkında)
9. Bâbü’t-Tâsi (Dokuzuncu bâb): Fî vefâtî’n-Nebiyyi (sav) (Hz. Peygamber’in vefatı hakkında)
10. Bâbü’l-Âşir (Onuncu bâb): Fî fazlî’s-sahâbeti rıdvânullâhi ‘aleyhim ecma‘în (Sahabenin fazileti hakkında)
11. Bâbü’l-Hâdî ‘âşer (On birinci bâb): Fî fazlî’l-gazâ ve’l-cihâd ve’s-şühedâ (Gaza ve cihad etmenin ve şehitlerin fazileti hakkında)
12. Bâbü’s-Sânî ‘âşer (On ikinci bâb): Fî ictinâbî’l-harâm ve’s-şübühât (Haram ve şüpheli olan şeylerden kaçınma hakkında)
13. Bâbü’s-Sâlis ‘âşer (On üçüncü bâb): Fî fazlî’l-vüdû’ (Abdestin fazileti hakkında)
14. Bâbü’r-Râbî ‘âşer (On dördüncü bâb): Fî fazlî’l-ezân ve’l-müezzin (Ezan ve müezzinin fazileti hakkında)

¹⁸ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü’l-Abbâr* (Hacı Mahmud Efendi, 6434), vr. 2b-3b.

15. Bâbü'l-Hâmis 'âşer (On beşinci bâb): Fî fazlî's-salât (Namazın fazileti hakkında)
16. Bâbü's-Sâdis 'âşer (On altıncı bâb): Fî beyânî vizri târiki's-salât (Namazı terk edenin günahının açıklanması hakkında)
17. Bâbü's-Sâbi' 'âşer (On yedinci bâb): Fî fazlî'l-mesâcidi ve benâihâ (Mescitlerin ve onları inşa etmenin fazileti hakkında)
18. Bâbü's-Sâmin 'âşer (On sekizinci bâb): Fî fazlî salâtî'l-cumu'ati (Cuma namazının fazileti hakkında)
19. Bâbü't-Tâsi' 'âşer (On dokuzuncu bâb): Fî fazlî şehri Recep ve savmihî (Recep ayının ve o ayda oruç tutmanın fazileti hakkında)
20. Bâbü'l-İşrûn (Yirminci bâb): Fî fazlî Şaban (Şaban ayının fazileti hakkında)
21. Bâbü'l-Hâdî 'işrûn (Yirmi birinci bâb): Fî fazlî leyleti'n-nısfî min Şaban (Şaban ayının 15. gecesinin fazileti hakkında)
22. Bâbü's-Sânî ve'l-İşrûn (Yirmi ikinci bâb): Fî fazlî şehri Ramazan (Ramazan ayının fazileti hakkında)
23. Bâbü's-Sâlis ve'l-İşrûn (Yirmi üçüncü bâb): Fî fazlî leyleti'l-kadr (Kadir gecesinin fazileti hakkında)
24. Bâbü'r-Râbi' ve'l-İşrûn (Yirmi dördüncü bâb): Fî insilâhi şehri Ramazan ve savmi sittin min Şevvâl (Ramazan ayının sonunda ve Şevval ayında altı gün oruç tutmanın fazileti hakkında)
25. Bâbü'l-Hâmis ve'l-İşrûn (Yirmi beşinci bâb): Fî fazlî'l-edhiye (Kurbanın fazileti hakkında)
26. Bâbü's-Sâdis ve'l-İşrûn (Yirmi altıncı bâb): Fî fazlî yevmi 'âşûrâ' (Aşure gününün fazileti hakkında)
27. Bâbü's-Sâbi' ve'l-İşrûn (Yirmi yedinci bâb): Fî'l-bukâi min haşyetillâhi Teâlâ (Allah korkusundan ağlamak hakkında)
28. Bâbü's-Sâmin ve'l-İşrûn (Yirmi sekizinci bâb): Fî'l-isti'âdi li'l-mevt (Ölüme hazırlanmak hakkında)
29. Bâbü't-Tâsi' ve'l-İşrûn (Yirmi dokuzuncu bâb): Fî'l-kabri ve ahvâli'l-kıyâmeti (Kabir ve kıyamet halleri hakkında)
30. Bâbü's-Selâsûne (Otuzuncu bâb): Fî's-şefâ'ati (Şefaahat hakkında)
31. Bâbü'l-Hâdî ve's-Selâsûne (Otuz birinci bâb): Fî's-sırâti ve'n-nâri ve ehlühâ (Sırat köprüsü, cehennem ve cehennem ehli hakkında)
32. Bâbü's-Sânî ve's-Selâsûne (Otuz ikinci bâb): Fî'l-cenneti ve ehlühâ (Cennet ve cennet ehli hakkında)¹⁹

3.2.1. Yazma Nüshaları

Kâsım Efendi'nin hayatını inceleyen iki araştırmada *Cevâhirü'l-Ahbâr*'ın yazmalarının sayısının birisinde 8²⁰, diğerinde ise 12²¹ olduğu ifade edilmiştir. Ancak bu çalışmada muhtelif yazma eser kütüphaneleri veri tabanlarının taranması sonucunda eserin 20 tane nüshasının olduğu tespit edilmiştir. Bunların 2 tanesi hariç tamamının görüntülerine ulaşılabilmektedir. Almanya'daki 2 nüshanın oradaki görevliler ile irtibata geçilerek görüntüleri istenmiş, ne yazık ki tarafımıza gönderilmemiştir.

¹⁹ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâhirü'l-Ahbâr* (Hacı Mahmud Efendi, 6434), vr. 9b-10a.

²⁰ Öcalan, "İnegöl'de Medfun Şeyh Kasım Efendi ve Cevahirü'l - Ahbar Adlı Eseri", s. 614-615.

²¹ Taş, *Antakyalı Kâsım Şeybânî ve Nasihatnâme'si*, s. 36-37.

Bulundukları kütüphane, koleksiyon ve demirbaş numaralarına göre nüshaları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Süleymaniye Kütüphanesi: Hacı Mahmud Efendi, nr. 1561; Hacı Mahmud Efendi, nr. 6434; Hacı Mahmud Efendi, nr. 6435; Yazma Bağışlar, nr. 3402; Yazma Bağışlar, nr. 7206; Satın Alınan Yazmalar, nr. 221; Satın Alınan Yazmalar, nr. 1162; İzmir, nr. 409; Cahit Öztelli, nr. 146; Mikrofilm, nr. 4049.
- Milli Kütüphane: Yazmalar, nr. 06 Mil Yz B 887; Yazmalar, nr. 06 Mil Yz B 971; Yazmalar, nr. 06 Mil Yz B 1026.
- İnegöl Kent Müzesi: Nüshaların demirbaş numaraları bulunmamaktadır. A ve B nüshası şeklinde tasnif edilebilir.
- Almanya Milli Kütüphanesi: Türkçe Yazmalar, nr. Ms.or.quart 1607; Türkçe Yazmalar, nr. Hs.or.quart 1117.
- Türk Dil Kurumu Kütüphanesi: Türkçe Yazmalar, nr. Yz B 7.
- Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü: Bölge Yazma Eserler, nr. 2907.
- Nuruosmaniye Kütüphanesi: Nuruosmaniye, nr. 2357.

Cevâbirü'l-Abbâr'ın her bir nüshasının istinsah, temellük, vakıf ve fevâid kayıtları gibi yazma eser kültürü kavramları²² açısından değerlendirmek, eserin yazıldığı tarihten itibaren geçirmiş olduğu serüveni ortaya koyabilir ve çeşitli çıkarımlara imkân sağlayabilir.

Yazmaların on iki tanesinin müstensihî meçhuldür. Bir tanesinde müstensihînin isminin yazdığı bölüm karalanmış,²³ bir diğerinde ise istinsah kaydının bulunduğu bölüm yırtılmıştır.²⁴ Mesleğini ifade eden müstensih sayısı ise birdir. Buna göre Hacı Ali b. Mustafa, Çorlu kasabasında Süleymaniye Camii kâtibidir.²⁵ Bir diğer nüshada ise meçhul müstensih açık olarak ifade etmese de istinsah işini profesyonel olarak yaptığı anlaşılmaktadır. Zira nüshayı sipariş veren Havva Hoca'ya birçok yazı işinden dolayı nüshayı geç vakitte teslim ettiğini söylemekte, bu durum sürekli yazma işiyle meşgul olduğunu göstermektedir.²⁶ Diğer müstensihler ise şunlardır;

Ahmed b. İsmail	Seyyid Avnullah b. Seyyid el-Hac Feyzullah
Hüseyin b. Hacı Ali	Ümmü Gülsüm b. İsmail
İbrahim b. Ali	Yusuf b. Bulgar
İbrahim b. Hasan	

Cevâbirü'l-Abbâr nüshalarının on dört tanesinde (%70) istinsah tarihi varken, altısında (%30) yoktur. Eserin hem müellif nüshası hem de yazıldığı 15. yüzyılda çoğaltılmış bir nüshası bulunmamaktadır. 16. yüzyılda bir, 17. yüzyılda dört, 18. yüzyılda yedi, 19. yüzyılda ise iki nüsha istinsah edilmiştir. Rakamlara bakıldığında her geçen yüzyılda eserin sayısı artmış, özellikle 18. yüzyılda zirve noktasına ulaşmıştır. Yani eser şöhret bulmuş ve geniş kitleler tarafından okunan bir kitap haline gelmiştir. Burada özellikle 1113/1702 yılında çoğaltılan Osmanlı Devleti Padişahı III. Osman'ın vakıf kaydını

²² Bu kavramlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Adam Gacek, *Arapça El yazmaları İçin Rehber*, çev. Ali Benli-M. Cüneyt Kaya (İstanbul: Klasik, 2020).

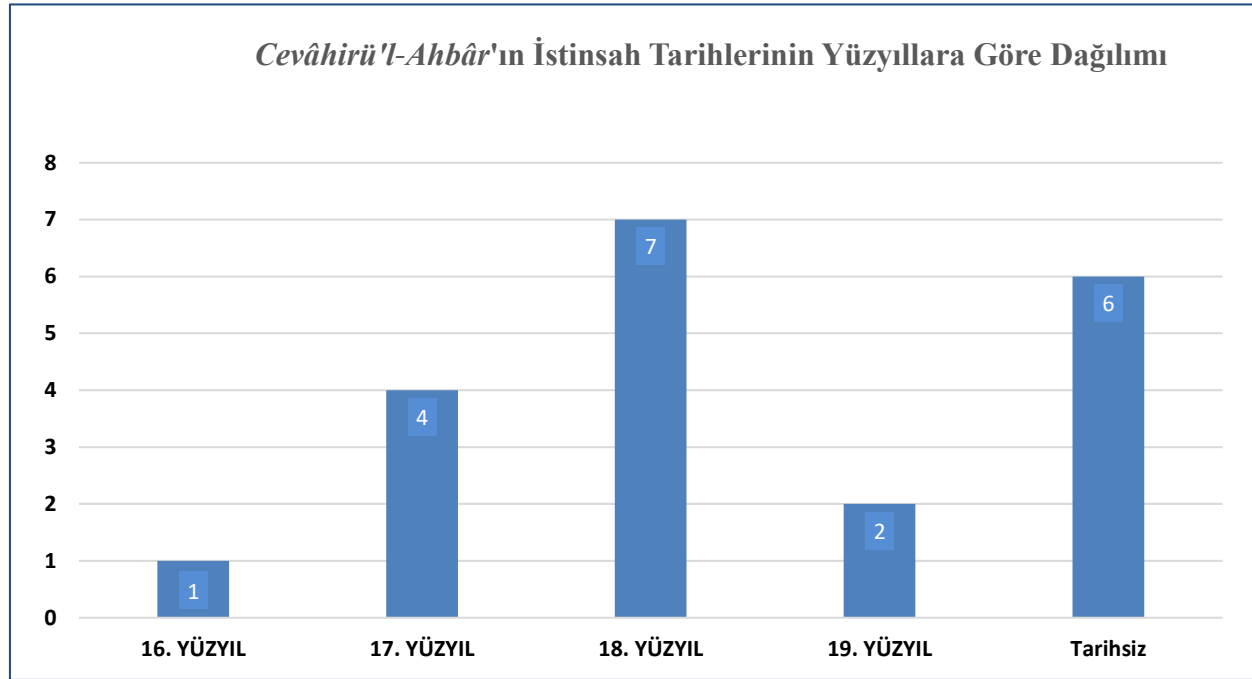
²³ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü'l-Abbâr* (Yazmalar, 06 Mil Yz B 971), vr. 242a.

²⁴ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü'l-Abbâr* (İzmir, 409), vr. 194a.

²⁵ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü'l-Abbâr* (Hacı Mahmud Efendi, 1561), vr. 177b.

²⁶ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü'l-Abbâr* (Satın Alınan Yazma Eserler, 221), vr. 169a, 171a.

taşıyan saray nüshasını zikretmek gerekir ki, *Cevâhirü'l-Abbâr*'ın saray kütüphanesine girmesi yaygınlığının arttığını destekleyici en önemli unsurdur.

Mevcut nüshaların tamamında istinsahın nerede bitirildiğiyle alakalı bir bilgi yoktur. Sadece bir tanesinde Rodosçuk (Tekirdağ) sakinlerinden olduğunu ifade eden Hüseyin b. Hacı Ali istinsahını ikamet ettiği yerde bitirmiş olabilir.²⁷ Ancak bu durum kesinlik arz etmez. Zira orada yaşadığını belirtmiş olsa da bu eserin istinsahını başka bir yerde bitirme ihtimali vardır.

Esere sahip olanların düştüğü temellük kayıtlarını incelediğimizde de on farklı kayıt vardır. Bunlardan bir kısmı nüshanın sahibi olduğunu “تملك”, “صاحبه، صاحب”, “ثم انتقل دخل في ملك” mâliklik bildiren kelimelerle; bir kısmı ise nüshanın sahibi olduğunu mâliklik bildiren kelimelerle ifade etmese de sahipliğe delalet eden vakıf kaydı ve başkasına sipariş vererek kendisi için eser yazdırma anlamına gelen istiktab kaydı ile ifade edilen temellük kayıtlarıdır.²⁸

Nüshanın sahibi olduğunu mâliklik bildiren kelimelerle bildirenler, aynı nüshaya sahiplik yapmış Hacı Mesud Ağa ve İsmail,²⁹ bir diğer nüshanın mütemelliki Hamamcı Hacı Osman Ağa,³⁰ sonuncusu ise Hacı Emin Ayanoglu³¹ isimli kişilerdir.

İstiktab ve vakıf kayıtları ile nüshanın mâlîki olduğu anlaşılanlar da vardır. Bu minvalde bir istiktab kaydında ismini açıklamayan müstensih, nüshayı Havva Hoca için istinsah ettiğini söylemektedir. Hatta kayıttan anlaşıldığı kadarıyla işlerinin yoğunluğu sebebiyle istenilen vakitte eseri teslim edemediğini belirtmektedir. Bahsedilen ifadeler şu şekildedir; “*Yâ Rabbi her kim bu kitâb-ı şerîfî eline alıp okursa bunu yazdıran Havvâ Hocanın râhu için...*” ve “*İzzetlû, sa’âdetlû, muhabbetlû ve hakikatlû Havvâ Hoca bu zamana kalıcak değildi. Velâkin ellerin mektûblarından ve yazılarından baş kurtaramadım. Kimin*

²⁷ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâhirü'l-Abbâr* (Nuruosmaniye, 2357), vr. 448b.

²⁸ Gacek, *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*, 342-346; Orhan Bilgin, “Temellük ve Tesâhüb Kaydı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/411-412.

²⁹ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâhirü'l-Abbâr* (Yazma Bağışlar, 7206), vr. 371b.

³⁰ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâhirü'l-Abbâr* (Satın Alınan Yazma Eserler, 1162), vr. 1a.

³¹ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâhirü'l-Abbâr* (Yazmalar, B Nüshası), vr. IIa.

*gündüz ve kimin gece yazdım. Gecelik körlük olur, gayet iri yerleri gece yazdım. Cümle kalemin bir tutmadım. Çirkin ise de iyi görüp makbûle geçe... Bu kitâbı yazdıran Havvâ Hocanın rûhu için... el-Fâtîha...*⁸²

Vakıf kayıtlarının en önemlisi, Osmanlı Devleti'nin 1754-1757 yılları arasında tahtını deruhte eden padişahı Osman b. Mustafa, yani III. Osman'ın (ö. 1171/1757) mührünü taşıyan nüshadır. Mühürde “*el-Hamdü lillâhî'llezî bedânâ li-bazâ ve mâ künnâ li-nehtediye levlâ en bedânallâh vakf-ı Osmân Han b. Mustafa Şah el-muzaffer dâimâ*” hemen altında ise Evkâf-ı Harameyn müfettişi İbrahim Hasîf'in “*...Muhyî's-Sünne İmâmü'l-eimme es-Sultân ibnü's-Sultân es-Sultân Ebü'l-mehâsin ve'l-mevâhib Osmân Han ibnü's-Sultân Mustafa Han...*” şeklinde vakfeden Sultanın ismini zikrettiği ifadeleri yer almaktadır.³³ Bu kayıtlar eserin Osmanlı saray kütüphanesine girdiğini, dolayısıyla meşhur bir eser olduğunu göstermektedir.

Bir diğer dikkat çekici vakıf kaydını havi nüsha ise Rukniyye Ümmü Gülsüm Hatun'a ait olandır. Nüshada iki tane vakıf kaydı bulunmaktadır. İlk kayıt, “*Bu kitâbı hayrât koyan Rukniyye Ümmü Gülsüm Hâtûn hayrât etmiştir. Eline alıp okuyan bu günahkâr, yüzü kara kula bir Fâtîha okusun, rûbuna bağışlaya. Allah aşkına ve resûl aşkına rica ederim. Ya Allah ya hüve ya Muhammed aşkına. Salavât Allâhümme sallî 'alâ seyyidînâ Muhammed*” şeklinde vâkıfın ısrarcı bir şekilde dua istediği zahriyede bulunmaktadır. Diğeri ise, “*Kitâbın sahibi Rukniyye Ümmü Gülsümdür. Bu kitâbı vakfetmiştir.*” şeklinde mukaddime bölümünde eser başlığının hemen üstündedir.³⁴

Bir diğer kadın vâkıf ise Kırkkilise (Kırklareli) kasabasından Rabia bint Hacı Hasan'dır. Nüshanın zahriyesinde bir sayfalık vakıf kaydı bulunmaktadır. Kayıt Allah'a (cc) hamd, Hz. Muhammed'e (sav) salât ü selâm, O'nun ehline ve ashabına selâmla başlamaktadır. Devamında ise şu ifadeler vardır; “*Bu kitâb-ı celîlül-kadr ki vâkıfı sâhibetül-hayrât ve'l-hasenât kasaba-i Kırk Kilîsâ mahallâtı sâkinelerinden Râbia bint el-Hâcî Hasan nâm hâtûn vaktâ ki dâr-ı dünyâ-yı denînin bî-vefâ ve âhiri pür-cefâ olup dâr-ı âhiret sâbit bekâ olduğun tefekkür ve mevâkıf 'akabât mürrîrlarında suâl cevap sa'b olduğun istimâ' eylediyse etyab malından ifrâz edip bu kitâb-ı müstetâbı tahrîr ve taleben li-merdâtillâhî Teâlâ ve şefâat-i nebîyyihî vakf ve habs eyleyip şöyle şart eyledi ki, zevc-i medhûl bahâsı olan fabrîl-akrân ve'l-emâcid Ali Beşe ibn Muhammed Odabaşı nâm kimsenin yedinde mahfûz olup kıraati iltimâs olunan mü'minîn mü'minâtın dirğ eylemeyip kıraat eyleyen ihvân-ı mü'minînden ricâ ve niyâz oldur ki evvelen salavât-ı şerîf ile Fâtîha-i şerîf tilâvet olunup sevâbın Resûlî's-sekaleyn ve nebîyyîl-muhteremeyn hazretlerinin rûhu pür-fütûhlarına ihdâ ve bu câriye-i nâcîzelerin dahî hayır duâ ile yâd eden mü'minîn mü'minâtın Hak Sübhânehü ve Teâlâ dünya ve âhiretlerin ma'mûr eyleyip imân-ı kâmil ile batm eyleye. فَإِنَّمَا أَتَمُّهُ عَلَى النَّبِيِّ يُبَلِّغُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ*³⁵ Görüldüğü üzere Hacı Hasan kızı Rabia hayırsever bir kişi olarak insanlar okuyup feyz alsınlar ve kendisine ahiret azığı olsun diye sahip olduğu malların en güzellerinden birisini Allah rızası için vakfetmektedir. Karşılığında ise sadece ruhuna bir Fâtîha ve dua beklemektedir.

Bir diğer nüshada ise hem müstensih hem de vâkıf olan Seyyid Avnullah b. Seyyid Hacı Feyzullah'ın ismini hâmil zahriyeye düşülen vakıf kaydı şu şekildedir: “*Sâhibül-vakf merhûm es-Seyyid Avnullâh ibn es-Seyyid el-Hâc Feyzullâh'tır. İşbu bin iki yüz sekiz senesi mâh-ı Receb-i şerîf evâbirinde Cevâbirü'l-Ahbâr nâmıyla tesmîye olunan kitâb-ı şerîfin itmâmı sâhibül-vakfa miyesser olup İnegöl Burûsa kasabasından kıraat olunmak için vakf eylediği işbu mahalle şerh olundu.*”³⁶ Burada geçen merhum ifadesine göre kitabı vakfeden kişi vefat etmiştir. Dolayısıyla kaydı düşen Seyyid Avnullah değil başka birisidir. Ancak

³² Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü'l-Ahbâr* (Satın Alınan Yazma Eserler, 221), vr. 169a, 171a.

³³ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü'l-Ahbâr* (Nuruosmaniye, 2357), vr. 1a.

³⁴ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü'l-Ahbâr* (Yazmalar, 06 Mîl Yz B 1026), vr. 1a-b.

³⁵ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü'l-Ahbâr* (Hacı Mahmud Efendi, 6435), vr. 1a.

³⁶ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü'l-Ahbâr* (Yazmalar, A Nüshası), vr. 1a.

kayıttan anlaşıldığına göre 1208/1794 yılında yazımı bitirilen bu nüsha İnegöl'de okunması için vakfedilmiştir. Açıkça mekân beyan edilmese de umuma açık, insanların istifade edebileceği câmi veya medreseye vakfedilmiş olması muhtemeldir.

Bunların dışında kendisini fakîr ve hakîr şeklinde tavsif eden Hoca-zâde Âkîf'in 1327/1909 yılını taşıyan vakıf kaydı³⁷ ve bazı kısımlarının silinmiş olması sebebiyle tam okunamasa da kitabın rehin verilemeyeceğini, satılıp alınamayacağını ifade eden ve 1256/1840 yılını taşıyan kayıtlar vardır.³⁸

Sonuç olarak, temellük, vakıf ve istiktab kayıtlarından hareketle söylemek gerekirse, *Cevâbirü'l-Abbâr* toplumun farklı kesimleri tarafından okunan bir eserdir. Bunların arasında özellikle kadınlar dikkat çekmektedir. Zira bir tanesi eserin müstensihî, sahibi ve vakfedeni olan Ümmü Gülsüm Hatun, diğeri sahibi ve vakfedeni Rabia bint Hacı Hasan ve sipariş ile esere sahip olan Havva Hoca'dır. Özellikle hoca olan birisinin esere sahip olması dinî toplantılarda kadınlara yapacak olduğu vaazlara yönelik bir kaynak temini olabilir. Kitaplara sahip olmanın ekonomik refaha işaret eden yönü de göz önüne alındığında kadınların toplumsal hayatın içerisinde aktif bir şekilde rol aldığını da söylemek mümkündür.

3.2.2. Kaynakları ve Yöntemi

Kâsım Efendi, bu eseri kaleme alırken kullandığı kaynakları eserin giriş bölümünde açıklamıştır.³⁹ Hem onun söylediği hem de muhtevası incelendiğinde tespit edilen kaynakları şu şekilde sıralamak mümkündür;

- Tefsîr-i Ebi'l-Leys*: Hanefî fukahâsından, mutasavvıf Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî'nin tasavvufî anlayışla ve işârî tefsir yöntemiyle kaleme aldığı eserdir.⁴⁰
- Tenbîhü'l-Gâfilîn*: Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî'nin ibadetler, ahlak, inanç gibi konuları içeren vaaz ve nasihat kitabıdır.⁴¹
- Ravzâtü'l-Ulemâ*: Ebû Ali Hüseyin b. Yahya el-Buhârî ez-Zendeveysî'tî'nin ibadetler, ahlak, inanç gibi muhtelif konular hakkında kaleme aldığı kitabıdır. "İlim ve ilim adamlarının fazileti" isimli bâb ile başlayıp "Hz. Peygamber'e salavat getirmek" bâbı ile son bulan eser toplam 108 bâbdan meydana gelmektedir.⁴²
- Zebratü'r-Riyâz ve Nüzhetü'l-Kulûbi'l-Mirâz*: Süleyman b. Davud es-Saksînî⁴³ es-Süvârî'nin meviza türünde telif ettiği eseridir.⁴⁴ Müellif kitabın mukaddimesinde, ilk olarak Farsça *Behçetü'l-envâr min bahşyyetü'l-esrâr* isminde bir kitap yazdığını, ancak dostlarından birisinin isteği üzerine bunu çeşitli ilavelerle *Zebratü'r-riyâz ve nüzhetü'l-kulûbi'l-mirâz* ismini vererek Arapça'ya çevirdiğini zikretmektedir. Kitap, müellifin "meclis" ismini verdiği 66

³⁷ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü'l-Abbâr* (İzmir, 409), vr. 1a.

³⁸ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü'l-Abbâr* (Yazmalar, B Nüshası), vr. 1b.

³⁹ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü'l-Abbâr* (Hacı Mahmud Efendi, 6434), vr. 3a.

⁴⁰ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, thk. Kilisli Rifat Bilge-Şerafettin Yaltkaya (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 1/441; Fuat Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayıncılık, 2015), 508-509.; İshak Yazıcı, "Semerkandî Ebü'l-Leys", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/475.

⁴¹ Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, 513; Yazıcı, "Semerkandî Ebü'l-Leys", 36/475.

⁴² Ebî Ali Hüseyin b. Yahya el-Buhârî ez-Zendeveysî'tî, *Ravzâtü'l-Ulemâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 703), vr. Ib-IIb; Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, 1/928; Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, 771-772.

⁴³ Süleyman b. Davud'un bu nisbesinde yazma nüshalarda farklı imlâlar vardır. Süleyman b. Davud es-Saksînî, *Zebratü'r-Riyâz ve Nüzhetü'l-Kulûbi'l-Mirâz* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Osman Huldi Öztürk, 47), vr. 3b.

⁴⁴ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, 1/257.

bölümden oluşmaktadır. Her bölüm Kur'ân-ı Kerîm'den kısa bir âyet başlığı taşımakta ve muhtelif rivayetler çerçevesinde yorumlanmaktadır.⁴⁵

- e. *Şir'atü'l-İslâm*: Eserin tam ismi *Şir'atü'l-İslâm ilâ dâri's-selâm*'dir. Türkistan bölgesinin önde gelen Hanefî ulemasından Rükûlislâm Vaiz İmam-zâde Muhammed b. Ebî Bekr el-Buhârî'nin ibadetler, inanç, âdâb gibi muhtelif konuları içeren ahlak ve ilmihal kitabıdır. Altmış bir fasıl olarak tertip edilmiştir. Kâtib Çelebi'nin " *faydaları çok, nefis bir kitap*" şeklinde tavsif ettiği eser yazıldığı tarihten itibaren şöhret bulmuş ve Osmanlı âlimleri başta olmak üzere toplumun her kesimi tarafından okunmuştur. Önemli şerh ve tercüme çalışmalarına konu olan *Şir'atü'l-İslâm*'ın birçok yazma nüshası bulunmaktadır.⁴⁶
- f. *Risâletü'l-Mekkiyye*: Müellifi ismi, doğumu ve vefatı hakkında farklı rivayetler aktarılan Kübreviyye tarikatına mensup olan Şeyh Kutbuddin ed-Dîmaşkî'dir. Eserin tam adı *er-Risâletü'l-Mekkiyye fî tarîkati's-seniyye*'dir. Tasavvuf ilminin usûl ve fûruuna dair konuları ile ahlâkî meseleleri nazârî çerçevede ele alan bir çalışmadır. Tasavvufa seyr-i sülûk edecek olanların elinde bulundurduğu ve bu yolun inceliklerini öğrendiği faydalı bir çalışmadır.⁴⁷
- g. *En'sü'l-Celîs*: Siyasetnâme türüne dâhil olup müellifi meçhul yazar tarafından Arapça kaleme alınmıştır. Hacı b. İsmail Tebrizî tarafından Arapça'dan Farsça'ya tercüme edilen bu eserin Farsça tercümesi de Sultan II. Murad'ın emriyle 15. yüzyılın ikinci çeyreğinde (1421-1451 arası) Kâsım b. Seydî el-Hâfız Ankaravî tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Yirmi dokuz fasıla taksim edilen eser dünya ve ahiret mutluluğunu elde etmenin yolları, ibadetlerin önemi, Hz. Peygamber'in sünnetine ittiba etmenin gerekliliği, mucizeleri gibi muhtevaya sahiptir.⁴⁸
- h. *Envârü'l-Âşıkîn*: Ahmed Bican tarafından 15. yüzyılda kaleme alınmıştır. Ağabeyi Yazıcıoğlu Mehmed'in *Meğâribü'l-ẓ-ẓamân li-gurûbi'l-esyâ fî'l-ayn ve'l-ıyan* isimli eserinin nesir şeklindeki tercümesidir. Ahlâk, ibadetler, peygamber kıssaları gibi konuları ele alan öğretici bir eserdir. Telif sebebi, insanlara dinin temel ve ince hususlarını öğreterek dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştırma amacına matuftur. Yazıldığı zamandan itibaren şöhret bulmuş olan eser çok geniş kitlelere ulaşarak günümüze kadar intikal etmiştir.⁴⁹
- i. *Şerhu Esmâ'il-Hüsnâ*: Kâsım Efendi, müellifi hakkında bilgi vermediği için bunun hangi eser olduğu hakkında kesin konuşmak mümkün değildir. Zira erken dönemlerden itibaren esmâ-i hüsnâ konusunda geniş bir literatür oluşmuş, bu konuda birçok müstakil çalışmalar yapılmıştır.⁵⁰ Ancak bunlar arasında öne çıkan çalışma İmâm Gazzâlî'nin *el-Maksadü'l-esnâ fî şerhi esmâ'illâhi'l-hüsnâ*'sıdır.⁵¹ Kâsım Efendi'nin kaynak olarak kullandığı esmâ-i hüsnâ şerhinin kütüphanelerde bulunan yüzlerce nüshasından hareketle yaygınlık ve şöhret açısından bakıldığında İmâm Gazzâlî'nin kaleme aldığı eser olması

⁴⁵ Süleyman b. Davud es-Saksîni, *Zehratü'r-Riyâz ve Nüzhetü'l-Kulûbi'l-Mirâz* (Osman Huldi Öztürk, 47), vr. 2a-3b.

⁴⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, 2/1044; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn ve Esmâ'ü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, thk. Kilisli Rifat Bilge-İbnülemin Mahmûd Kemal İnal (İstanbul: Maarif Vekâleti Matbaası, 1951), 2/98; Recep Cici, "İmamzâde Muhammed b. Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/210.

⁴⁷ Detaylı bilgi için bkz. Şeyh Kutbuddin Dîmaşkî, *er-Risâletü'l-Mekkiyye*, thk. Gulâm Mustafa el-Ezherî (Hindistan, 2014), 33-34, 38-42; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, 1/893; 2/1744.

⁴⁸ Kâsım b. Seydî el-Hâfız Ankaravî, *En'sü'l-Celîs*, thk. Azmi Bilgin (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2017), 27-28, 31-33; Coşkun Yılmaz, "Siyasetnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/306-307.

⁴⁹ Mustafa İsmet Uzun, "Envârü'l-Âşıkîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/258-260.

⁵⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, 2/1031-1035.

⁵¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, 2/1805; Bekir Topaloğlu, "el-Maksadü'l-Esnâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/451-452.

muhtemeldir. Ancak açıkça belirtilmediği için *Keşfü’z-Zünûn*’da da aktarılan esmâ-i hüsnâ konusunda yazılan diğer kitaplardan yararlanmış olma ihtimali vardır.⁵²

- j. *Şerb-i Mukaddime*: Kâsım Efendi, kitabının Miraç hadisesini anlattığı bölümünde “...*Mukaddime şerhinde ulemâ ashâbdan naklettiler...*” diyerek bu esere atıf yapmaktadır.⁵³ Ancak Mukaddime şerhi olarak zikrettiği eserin hangisi olduğu açık değildir. Mesela burada İbn Haldun’un *Kitâbü’l-İber* isimli yedi ciltten oluşan eserinin ilk cildi olan Mukaddimesinin mi yoksa Ebü’l-Leys es-Semerkindi’nin *el-Mukaddime fi’s-salât* isimli eserinin şerhini mi yahut farklı bir kitabı mı kastettiği sarîh değildir. Ancak bunun ikinci eser, yani Ebü’l-Leys es-Semerkindi’nin eseri olması muhtemeldir.

3.2.3. Yöntemi

Kâsım Efendi’nin eserin mukaddimesinde “*otuz iki bâb üzerine müstemildir*” şeklinde ifade ettiği üzere kitap 32 bâba (bölüm) ayrılmıştır. O’nun *Cevâbirü’l-Abbâr*’ı kaleme alırken izlediği yöntem maddeler halinde zikredilebilir:

a. Kitabının ilk sayfalarına Allah’ın (cc) isimlerini açıklayarak başlamış ve sonunu da Allah’ın (cc) isimleriyle bitirmiştir. Bunu ayrıca mukaddime “*Bu kitâb-ı şerîfin evvelinde esmâ-i hüsnânın havâssı zîker olundu. Ve âbirinde esmâ-i hüsnâ ile itmâm oluna inşâ’allah Teâlâ.*” sözleriyle ifade etmiştir. Hem başta hem de sonda ilki “Rahmân”, sonuncusu “Sabûr” olacak şekilde Allah’ın isimlerinde yaklaşık yüz tanesini zikretmiştir. Örneğin; “Rahmân” ismi kitabın başında “*Yâ Rahmân her kim bu ismi her namazın sonunda yüz kere okusa Hak Teâlâ onun üzerinde gafleti ve niyânı ve kasâvet-i kalbi def’ ide*” kitabın sonunda ise “*Yâ Rahmân cemî’ mahlûkât yüz sürüp rahmetin umarlar. Her mahlûk rahmetine muhtaçtır. Her fakirin her muhtacın gınâsı sendendir. Biz iki cihanda rahmetine muhtaç hem fakiriz senden gayri kimsemiz yoktur Yâ Rahmân.*” şeklinde tarif etmiştir.⁵⁴

b. Müellif, mukaddime bölümünde de “*her bâbın âbirinde ed’îye ve manzum ebyât var. Müstemi’ne te’sîr ide*” şeklinde açıkladığı üzere her bölümün sonunda dinleyenleri etkilemesi için bazı beyitler ve dualar vermiştir. Örneğin; sekizinci bölümün sonundaki uzunca beytin ilk üç satırı şu şekildedir: “*Elâ yâ Seyyide’l-keveyn Muhammed yâ habîballâh, elâ yâ sâhibe’l-mi’râc şefâat yâ Resûlallâh. Selâm geldi sana Hak’dan dedi davet eder Allah, bu gece hil’at-i izzet giyersin yâ Resûlallâh. Ne kudrettir ki yaratmış nurunu kendi nurundan, ne izzettir ferîştehler hizmetkâr yâ Resûlallâh.*”⁵⁵ Altıncı bölümün sonundaki dua şu şekildedir: “*Hak Teâlâ’dan dileğimiz budur ki, bizi merhum ve makbul kullarından ide. Ol mahrum ve merdûd kullarından etmeye. Bizi Muhammed Mustafa’nın havâs ümmetinden ide. Ve havâsdan ayrı kalmaya. Onların zümresinde haşr ide. Ve imanı ve Kur’ânı bize yoldaş ide. Üzerimize şeytanı havale kalmaya. Ve neş’ hâletinde bizi onun mekrinden hıfz ide. Ve Muhammed’in şefaatinden bize nasip ide. Yâ ekrame’l-ekramîn ve yâ erhame’r-râhimîn ve sallallâhu ‘alâ seyyidînâ Muhammedin ve ‘alâ âlihî ve sabibî ecmaîn ve selâmün ‘ale’l-mürselîn ve’l-hamdü lillâhi Rabbi’l-âlemîn*”⁵⁶

c. Eser, ilk olarak Arapça yazılmış daha sonra Türkçeye bizzat Kâsım Efendi tarafından tercüme edilmiştir. Bundan dolayı olsa gerek özellikle bazı hadis rivayetlerinin önce Arapça metni ardından Türkçe tercümesi aktarılmaktadır. Örneğin; altıncı bâb “*رَوَى عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: أَوَّلُ*

⁵² Bekir Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, *Türkçe Dîyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/416-417.

⁵³ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü’l-Abbâr* (Hacı Mahmud Efendi, 6434), vr. 99b.

⁵⁴ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü’l-Abbâr* (İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 2357), vr. 6b, 16a, 433b, 447b.

⁵⁵ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü’l-Abbâr* (Bölge Yazma Eserler, 2907), vr. 83a-b.

⁵⁶ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü’l-Abbâr* (Hacı Mahmud Efendi, 6434), vr. 73a-73b.

”مَا خَلَقَ اللَّهُ نُورِي صَدَقَ رَسُولُ اللَّهِ” *Rivâyetir: Resûlullah (sav) buyurur Hak Teâlâ evvel nurumu yarattı.*” şeklinde başlamaktadır.

d. Kâsım Efendi, okuyucunun zihninde var olabilecek meselelerde soru-cevap bölümü açarak bunu gidermeye çalışmaktadır. Örneğin; Hz. Peygamber’in (sav) Miraç’ta Mekke’den değil de Kudüs’ten İlahi huzuruna çıkmasının hikmetini sormakta ve bu soruyu iki cevapla açıklamaktadır. İlki, Peygamberlerin çoğunun Kudüs ve Şam’da bulunması, diğeri ise Kudüs’ün mahşer yeri olmasıdır.⁵⁷ Yine aynı bölümde Miraç hadisesinin niçin gece gerçekleştiğini sormakta ve buna üç farklı açıdan cevap vermektedir. Buna göre Miraç hadisesi, Allah’ın (cc) geceyi cennetten, gündüzü cehennemden çıkarması sebebiyle gece gerçekleşmiştir. Ayrıca Allah (cc) Hz. Peygamber’i (sav) güneşe benzetmiştir. Güneş ise gündüz aydınlık verir. Hz. Peygamber (cc) gündüz yerdekilere aydınlık verdiği için göktekilere de aydınlık versin diye gece gerçekleşmiştir. Son olarak kuş örneği verilmektedir. Buna göre, bir kuş gündüz gezerek yuvada bekleyen yavruları için kursağını yiyeceklerle doldurur. Bu süre zarfında acıkan yavrular, akşam anneleri yuvaya gelince kursağında getirdiği yiyecekleri yerler ve karınlarını böylece doyururlar. İşte yavruların annelerine muhtaç olmaları gibi enbiyâ, evliyâ ve müminler Muhammed Mustafa’ya (sav) özlem içerisindeyler ve O’nun bereketiyle gıdalanırlar.⁵⁸

e. Eserde izlenen en önemli yöntem ise Ehl-i Sünnet itikadının açıkça vurgulanması ve bununla alakalı bazı meselelerde zahiren görüşler beyan edilmesidir. Özellikle Ehl-i Sünnet itikadına muhalif olan mezhep görüşlerinin isimleri açıkça verilmekte ve hemen ardından ilgili meselede Sünnî görüş yansıtılmaktadır. Bu konuda Müşebbihe, Mutezile, Rafiziler reddiye yapılan mezheplerdir.

Örneğin; Allah (cc) yön ve mekândan münezzehtir. Ancak Hz. Peygamber’e (sav) niçin yerde hitap etmedi de göklere çıkardı? sorusuna Müşebbihe mezhebi Allah’ın (cc) arş üzerinde olduğunu, öyle olmasa Miraçta Hz. Peygamber’i (sav) göklere çıkarmayacağı şeklinde cevap vermektedirler. Ancak Kâsım Efendi’ye göre onların bu görüşü batıl ve merduttur. Çünkü melekler Allah’ın (cc) kendilerinden daha faziletli bir varlık yaratmadığını zannetmekte ve bu özellikleriyle övünmekteydiler. İşte Hz. Peygamber (sav) Allah (cc) katına yükselince onlar kendilerinden daha faziletli bir varlığın yaratıldığını görmüş oldular.⁵⁹

Bir diğer örnekte; Mutezile ümmet-i Muhammed içerisinde Hz. Ebubekir (ra) ve Hz. Ömer’den (ra) sonra Hz. Osman’dan (ra) daha faziletli bir kişinin olduğunu iddia etmektedirler. Ancak en doğru görüş, Hz. Osman (ra) Hz. Ali’den (ra) efdal, yani daha faziletlidir. Dolayısıyla ümmetin en faziletlerinde sıralama Hz. Ebubekir (ra), Hz. Ömer (ra), Hz. Osman (ra) ve Hz. Ali (ra) şeklindedir. Mutezile sıralamanın ilk ikisinde isabet etmiş ancak sonrasında yanılmışlardır.⁶⁰

Son örnekte ise, Kâsım Efendi’nin özellikle kitabın “sahabenin fazileti hakkında” isimli bölümünde görüldüğü üzere çokça bahsettiği ve yoğun bir şekilde görüşlerine reddiye yaptığı mezhep Râfiziler zikredilebilir. O’nun bu isimlendirmeye kastettiği grup tek bir zümre olmayıp ilk İmâmîleri, bütün Şii ve Şiilik emareleri görülen bâtinî gruplardır. Çünkü bahsi geçen mezhebî akımlar ilk üç halifenin, yani Hz. Ebubekir (ra), Hz. Ömer (ra) ve Hz. Osman’ın (ra) hilafetini kabul etmezler.⁶¹ Râfizilerle

⁵⁷ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü’l-Abbâr* (Hacı Mahmud Efendi, 6434), vr. 88b.

⁵⁸ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü’l-Abbâr* (Hacı Mahmud Efendi, 6434), vr. 97a.

⁵⁹ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü’l-Abbâr* (Hacı Mahmud Efendi, 6434), vr. 95b.

⁶⁰ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü’l-Abbâr* (Hacı Mahmud Efendi, 6434), vr. 118a.

⁶¹ Râfizilik, Selçuklu devrinin aksine Osmanlı dönemi eserlerinde sıkça rastlanılan bir kavramdır. Kâsım Efendi, Osmanlı dönemi mutasavvıf ve yazarlarından olduğu için bu kavramla daha farklı grupları da buna dahil etmek mümkündür. Zira Osmanlı müellifleri bununla Alevî-Bektaşî dervişlerini, Şii Acemleri, Kalenderî meşrep şahısları, Osmanlı Devleti’ne muhalif olan kızılbaş

ilgili söylediklerine “Lanetli Râfîzîler Ebubekir ve Ömer’e söverek onlara zarar veremezler kendilerine zarar verirler. Dünya ve ahirette hüsrana uğrarlar. Râfîzî mezhebi üzere ölen ebediyen cehennemdedir. Ashaba söven kafirden eşed, yani daha kötüdür. Ehl-i kitap kafirinin imana gelme ümidi vardır. Ama batıl mezhep müntesibi Râfîzîden ümit yoktur.”⁶² cümleleri örnek gösterilebilir.

4. *Cevâhirü'l-Ahbâr*'da Siyer Anlatısı

Siyer; Hz. Muhammed'in (sav) hayatını doğumundan vefatına kadar bütün yönleriyle inceleyen ilim dalıdır. O'nun doğumu, gençliği, peygamberliği, gazveleri, şahsiyeti, daveti, vefatı meseleleri bu ilim dalının konusudur. Bu minvalde *Cevâhirü'l-Ahbâr*'ın beş bâbı (bölümü) siyer ilminin incelediği dönemler ile ilgilidir. Ancak burada ele alınan konular insanların okuyup ibadetlere ve iyiliklere yönelmesi, kötülüklerden uzaklaşması amacını taşıdığı için tasavvufî bir anlayışla kaleme alınmıştır.

Altıncı bâb “Fî ibtidâi hilkati'n-nebiyyi ve intikâlihî ve vilâdetihî” yani “Hz. Muhammed'in (sav) yaratılışının başlangıcı, onun nurunun intikali ve doğumu hakkında” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm Hz. Peygamber'den nakledilen “*Resûlullah (sav) Hak Teâlâ evvel nurumu yarattı, dedi.*” rivayetiyle başlamaktadır. Ardından bu rivayetin “nurumu” denilen kısmı “aklımı, ruhumu, kalemi, levhi” şeklinde gelen çeşitli versiyonları ile devam etmekte ve bunların açıklaması yapılmaktadır. Rivayetdeki farklı ibareler de her birisinin ilk olma cihetleri telfik edilerek açıklanmaktadır. Devamında mevcûdâtın yaratılmasına geçilerek Hz. Muhammed'in (sav) nurundan bir ağaç ve kandil yaratıldığını, onlardan ise yerlerin, göklerin ve içerisindekilerin yaratıldığı aktarılmaktadır. Dolayısıyla âlemde bulunan her şeyin Hz. Peygamber'in (sav) nurundan yaratıldığı anlaşılmaktadır. Bu düşünce tasavvuf felsefesinin önemli düşüncelerinden olan vahdet-i vücûd görüşünü yansıtmaktadır. Her şey yaratıldıktan sonra sıra insanların yaratılmasına gelince Allah (cc) âlem-i ervâhta ruhlara Hz. Muhammed'in (sav) ruhuna bakmalarını emretti ve bütün ruhlar ona baktılar. Burada ruhların Hz. Muhammed'in (sav) vücudunun baktığı noktasına göre dünyadaki durumları belirlenmiş oldu. Örneğin; “...Her kim alnını gördü, sultan oldu. Her kim gözlerin gördü, hâfız-ı kelâmullâh oldu. Her kim yüzün gördü, bakîm oldu. Her kim sakalın gördü, gâzî oldu. Her kim göğsün gördü, âlim oldu. Her kim boynun gördü, tâcir oldu... Hâsıl-ı kelâm her kim Resûlullâhın bir yerini gördü, ol gördüğü uzva münasip dünyada ona Hak Teâlâ bir nesne müyesser kıldı...” Bölümün devamında da Hz. Muhammed'in (sav) doğumu hakkında dedesi Abdülmuttalib ve annesi Âmine Hatun'un yaşadığı mucizevî hadiseler yer verilmekte ve bunlarla ilgili yorumlar yapılmaktadır. Özellikle üç meleğin gelip bebek Muhammed'in kalbini yarıp temizlemeleri, Abdülmuttalib'in torunu Muhammed'in doğduğu gece Kabe'nin Allah'a (cc) secde etmesi, puta tapan Âmir isimli birisinin hastalıklara düçar olmuş kızının iyileşmesi ve ardından Müslüman oluşu rivayetleri zikredilmeye değerdir. Bölümün sonunda ise Kâsım Efendi, Yüce Allah'tan (cc) sevilen kullarının zümresine girebilmeyi, Hz. Muhammed'in (sav) hakiki ümmetinden ve Kur'ân-ı Kerîm'in yoldaşı olabilmeyi, her daim iman üzere sabit, şeytanın aldatmasından ve hilelerinin uzak kalabilmeyi ve Hz. Peygamber'in (sav) ahirette şefaatine nail olabilmeyi niyaz etmektedir.⁶³

Yedinci bâb “Fî's-salâti 'ala'n-nebiyyi 'alehi's-selâm” yani “Hz. Peygamber'e salavat getirmek hakkında” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm “*Allah ve melekleri peygambere salât ediyorlar; ey iman edenler,*

topluluklarını kastetmişlerdir. Bkz. Mustafa Öz, “Râfîzîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/396-397; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfîlik Kalenderîler XIV-XVII. Yüzyıllar* (İstanbul: Timaş, 2020), 183.

⁶² Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâhirü'l-Ahbâr* (Hacı Mahmud Efendi, 6434), vr. 123b, 124b, 125b.

⁶³ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâhirü'l-Ahbâr* (Hacı Mahmud Efendi, 6434), vr. 66b-73b.

siz de ona salât ve selâm okuyun” (Ahzâ/56.) âyetiyle başlamaktadır. Ardından salavâtın Allah (cc) tarafından rahmet ve mağfîret, meleklerden istiğfar, müminlerden ise bir dua olduğu aktarılmaktadır. İlerleyen sayfalarda Hz. Ali (ra), Enes b. Malik (ra), Hz. Hasan (ra) gibi sahabeden rivayetler nakledilerek salavât getirmenin fazileti ve bunun Hz. Peygamber’e (sav) melekler vasıtasıyla ulaştırıldığı vurgulanmaktadır. Salavât getiren kişinin kazanacağı sevap ise şu şekilde açıklanmaktadır; *“Hak Teala salavatın her harfine bir melek yarata. Üç yüz altmış başı ola. Her ağzında üç yüz altmış dili ola. Her dili üç yüz altmış lügat ile Hak Teala’ya tespih ede. Tâ kıyamete dek ve onun sevabın salavat kılma, hibe ede.”* Bunların yanında salavât getiren kişinin ahirette affedilmesi, Hz. Peygamber’in (sav) şefaatine nail olması, Allah’ın salavât miktarınca sahibine nur bahşetmesi, meleklerin her sabah ve akşam salât ü selâmda bulunması, cehennemde bulunan zebanilerin alınlarında salavât yazması sebebiyle ateşin onlara zarar vermemesi, masallara konu olan Kaf Dağı’nın ardında bulunan denizdeki balıkların dahi salavât getirdikleri, ismi Muhammed olanlara Allah’ın (cc) cennete girmeleri konusunda nida edeceği, özellikle Cuma günü salavât getirmenin fazileti çeşitli nakillerle zikredilmektedir.⁶⁴ En dikkat çekici nokta ise adı Muhammed olan kişilere “Mami” şeklinde hitap edilmemesi gerekliliğidir. Çünkü böyle seslenilirse o kişi Muhammed isminden mahrum olacaktır. Ayrıca ismi Muhammed olan kişiye Muhammed diye seslenen kişiye dünyada sevap, ahirette kurtuluş, cennette ise nimet verilir. Bu da fevzül-ekber, yani en büyük kurtuluş demektir.⁶⁵ Özetle, Kâsım Efendi bu bölümde Hz. Muhammed’in (sav) davetini tasdik edip sünnetine tabi olan, emir ve nehiylerine uyan ve salavat getiren mümin kişinin Allah’ın (cc) rahmetine, resulünün şefaatine ve cennete nail olacağını, bu konuda gafil olunmaması gerektiğini, insanlığın Hz. Muhammed’e (sav) muhtaç olduğunu okuyucularına anlatmaktadır.

Yedinci bâbın ikinci kısmında “faslı fî mu‘cizâti Resûlullah (sav)” isimli fasıl başlığı altında Hz. Muhammed’in mucizeleri aktarılmaktadır. Bu kısım İbn Abbas’tan rivayet edilen *“Allah Cebraîl’e dedi ki: Sen olmasaydın cenneti, felekleri ve dünyayı yaratmazdım”* manasındaki kutsî hadis ile başlamaktadır. Devamında ise Hz. Peygamber’e (sav) atfedilen yaklaşık 40 tane mucize kısaca aktarılmaktadır. Muhammed’in doğumunda dünyadaki bütün putların yüz üstü düşmeleri, Mecûsîlerin bin yıldır sönmeyen ateşlerinin sönmesi, on bin kilisenin kubbesinin düşmesi doğduğunda gerçekleşen mucizelerdir. Bunların dışında inşikâk-ı kamer, yani ayı parmağıyla ortadan ikiye yarması, yürüdüğünde ya da durduğunda gölgesinin olmaması, Mekke’de yürüdüğünde önünden geçtiği evlere nurunun girmesi ve evde olanların O’nun geçtiğini anlamaları, vücudunu bit ve pire gibi haşeratin ısırması, üzerine sinek konmaması, gözünün uyuyup kalbinin uyumaması, hak söyleyip batıl söylememesi, yediği kaptan yemeğin, içtiği tasta suyun eksilmemesi, pişmiş zehirli kuzu etinin dile gelip kendisini yememesi gerektiğini söylemesi, güneşin sıcağından etkilenmesin diye başının üzerinde bulut olması ve onu takip etmesi zikredilen bazı mucizelerdir.⁶⁶ Özetle, bu bölümde Kâsım Efendi Hz. Muhammed’in (sav) yaratılanların en faziletlisi olduğunu ve bütün peygamberlerden daha fazla mucizesinin bulunduğunu vurgulamaktadır. Allah’tan kendisini dünya ve ahirette Hz. Muhammed’den, O’nun şefaatinde mahrum etmemesini de niyaz etmektedir.

Sekizinci bâb “Fî’l-mi‘râc” yani “Miraç hadisesi hakkında” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Hz. Peygamber’in (sav) mucizevî bir şekilde Allah’ın (cc) huzuruna yaptığı yolculuk, yani Miraç hadisesi detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Bölüm ilk olarak, bir gece Cebraîl ve bir grup meleğin Hz. Muhammed’in (sav) yanına gelerek kendisine bu gece uyku olmadığını söylemeleri, O’nun Burak

⁶⁴ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâhirü’l-Abbâr* (Hacı Mahmud Efendi, 6434), vr. 73b-80a.

⁶⁵ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâhirü’l-Abbâr* (Hacı Mahmud Efendi, 6434), vr. 77a.

⁶⁶ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâhirü’l-Abbâr* (Hacı Mahmud Efendi, 6434), vr. 80a-86b.

atıyla konuşması hakkında İbn Abbas'tan (ra) aktarılan rivayetle başlamaktadır. Ardından Hz. Muhammed'in (sav) o gece Hz. Ali'nin kız kardeşi Ümmühânî'nin ve Hz. Hatice'nin (r.anha) evinde olduğuyla alakalı iki farklı görüş dile getirilmektedir. Devamında geniş ve detaylı bir şekilde anlatılan hadisenin özeti şu şekildedir; Hz. Muhammed (sav) Kabe'de meleklerin nur dolu suyundan abdest alarak Burak atıyla Beyt-i Makdis'e gitmiş ve orada Peygamberlere namaz kıldırmıştır. Ancak bazı rivayetlere göre o gece beş farklı binek O'nun hizmetine verilmiştir. Bunlar sırasıyla şöyledir;

1. Burak: Mekke'den Kudüs'e götüren.
2. Miraç: Kudüs'ten dünya göğüne götüren
3. Meleklerin kanadı: Dünya göğünden 7. göğe götüren
4. Cebrail kanadı: 7. gökten sidretül-müntehaya götüren
5. Refref (altın, gümüş, nur veya inci döşek): Sidretül-müntehadan kâb-ı kavseyne götüren

Yolculuğu sırasında evvelki gökte Hz. Adem (as), ikinci gökte Hz. İsa (as) ve Hz. Yahya (as), üçüncü gökte Hz. Yusuf (as), dördüncü gökte Hz. İdris (as) ve Azrail (as), beşinci gökte Hz. Harun (as), altıncı gökte Hz. Musa (as), yedinci gökte Hz. İbrahim (as) peygamberler ile karşılaşmıştır. Beşinci ve yedinci gökte cehennem kapılarının görevlileri O'nun talebi üzerine kendisine cehennemi göstermişlerdir. Burada kafirler, namazı terk eden, zekât ibadetine engel olan, zina eden, riba rüşvet, haram ve öksüz malını yiyenler, tövbesiz ölenler, içki içenler, söylediklerini yapmayanlar için cehennemin 7 tabakası ve onun da alt tabakalarında türlü türlü azaba düşenleri izlemiş ve azaba uğrayanları görünce ağlamıştır. Aynı zamanda namaz kılanlar, oruç tutanlar, sabredenler, âlimler, çokça hamd ü senâda bulunanlar, müminler, garipler, bol bol tövbe edenler, şehitler, sıddıklar, ibadet edenler ve Allah'a (cc) kavuşmayı arzu eden müştâklar olmak üzere ehl-i cennet ve onlara verilen saraylar gösterilmiştir. Miraç hadisesinde Hz. Muhammed'e (sav) beş vakit namaz, Bakara Sûresinin son iki âyeti ve ümmetin kebâir, yani büyük günahlarının affı şeklinde üç nimet bahşedilmiştir. Bunların dışında Hz. Peygamber'in (sav) Miraçta Allah'ı (cc) dünya gözüyle görüp görmediği konusunda farklı rivayetler aktarılmıştır. Bir görüşe göre O, Allah'ı (cc) dünya gözüyle, diğerine göre ise gönül gözüyle görmüştür. Hz. Muhammed (sav) toplam iki saat süren Miraç dönüşünde ise hiçbir binek kullanmamış, Allah (cc) O'na tayy-i zaman ve tayy-i mekân yaptırmıştır.⁶⁷

Sekizinci bâbın ikinci kısmında “faslı fî beyânî mâ li'z-zâhidi ‘indellâhi mine'l-kerâmât ve'l-atâyâ” isimli fasıl başlığı altında zühd sahibi insanların özellikleri ve Allah (cc) katındaki değerleri, karşılaşacakları nimetler aktarılmaktadır. Burada bizzat Allah'ın dilinden (cc) zâhid; evleri, çocukları, malları, yemekleri, yumuşak elbiseleri olmayan, gece ibadet etmekten gündüz oruç tutmaktan yüzleri sararan, dilleri sürekli Allah'ı zikir ile iştigal eden, cehennemden korkmayıp cennet ise umursamayan kişiler şeklinde açıklanmıştır. Aynı zamanda onlar gerçek âbidler, yani Allah'ın (cc) kullarıdır. Şüpheli şeylerden, mâlâyânî, boş işlerden sakınırlar, her zaman Allah'tan korkarlar, halvette Allah'tan utanırlar, dünya ve içindekilere meyletmezler.⁶⁸ Müellif son kısımda da Allah'tan (cc), Hz. Muhammed'in (sav) hürmetine binaen büyük günahlarının affını, O'nun duasına ve şefaatine erişebilmeyi nasip etmesini, bütün müminleri affetmesini niyaz etmektedir. Kâsım Efendi bu bölümde Miraç hadisesi bağlamında yoğun şekilde cennet ve cehennem tasvirleri ile insanların dünyevî hayatta dikkat etmesi gerekenleri iman etmek ve amelleri aksatmamak çerçevesinde okuyucusuna hatırlatmaktadır.

⁶⁷ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü'l-Abbâr* (Hacı Mahmud Efendi, 6434), vr. 86b-105b.

⁶⁸ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü'l-Abbâr* (Hacı Mahmud Efendi, 6434), vr. 105b-110a.

Dokuzuncu bâb “Fî vefâtî’n-Nebîyyi (sav)” yani “Hz. Peygamber’in vefatı hakkında” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm ölüm hadisesinin çok şiddetli bir olay olduğu hakkındaki sözle başlamaktadır. Devamında Hz. Peygamber’in (sav) vefatı hakkında muhtelif rivayetler aktarılmaktadır. Buna göre; Hz. Muhammed (sav) vefat etmeden kısa bir süre önce veda hutbesinde ashabına seslenmiş, Allah’tan korkup ibadete meşgul olmaları, kelime-i şهادeti dillerinden düşürmemeleri, namaz, oruç, hac ibadetlerini yapmaları, helale ve harama dikkat etmeleri konularında nasihatte bulunmuştur. Hz. Peygamber (sav) bu hutbeden benzi atmış şekilde indikten sonra on sekiz gün sürecek hastalığa yakalanmıştır. Bu süreçte namaz kıldırması için Hz. Ebubekir’i görevlendirmiştir. Ağlaşan sahabileri duyunca Hz. Ali ve İbn Abbas’a yaslanarak güçlüğü çıkıp namazı kıldırması ve sonrasında onlarla vedalaşmıştır. “*Bugün siz’in için dininizi kemale erdirdim.*” (Mâide, 3.) âyetinin vahyedilmesinden seksen gün sonra ise ebedi aleme irtihal etmiştir.⁶⁹ Özetle, bu bölümde Hz. Peygamber’in (sav) vefatı etrafında ölüm hakikati işlenmektedir. Ölümünden ibret alınması, dünya hayatının buna göre şekillendirilmesi gerekliliği ve her kişinin ölüm şerbetinden içeceği, ölüm kapısından gireceği hatırlatılmaktadır. Özellikle Hz. Peygamber’in (sav) ölüm anında dahi ümmetini düşündüğü ve onlara temel ibadetleri yapmaları konusunda vaz ü nasihatte bulunduğu net bir şekilde ortaya konulmaktadır.

Onuncu bâb “Fî fazlî’s-sahâbeti rıdvânullâhi ‘aleyhim ecma’in” yani “Sahabenin fazileti hakkında” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm; Hz. Peygamber’in (sav) sahabilerin vezirleri ve ashâbı olduğu, onlara sebb ü şetm, yani hakaret edenlere lanet ettiği bir rivayetle başlamaktadır. Bölümün geri kalan kısımlarında da aynı konu hulefâ-yi râşidîn, özellikle Hz. Ebûbekir (ra), Hz. Ömer (ra) ve Hz. Ayşe (r.anha) etrafında yoğun bir şekilde işlenmektedir. Onların faziletiyle alakalı birçok rivayet aktarılmaktadır. İslâm ümmetinde en faziletli kişilerin sırasıyla Hz. Ebûbekir (ra), Hz. Ömer (ra), Hz. Osman (ra) ve Hz. Ali (ra), dünyanın tüm kadınlarının en faziletlisinin ise Hz. Ayşe (r.anha) olduğu vurgulanmaktadır. Ashabın bazısına sebb ü şetm eden kişinin ne kadar amel ederse etsin amelinin makbul olmayacağı, çok sadaka verse, hacca gitse ve gaza etse bile şefaatten mahrum kalıp azaba uğrayacağı, Allah’ın (cc), meleklerin ve insanların o kişilere lanet edeceği, böylelerinin kafirlerden bile daha beter olduğu, mümin kişinin ashabın tamamını sevmesi gerektiği, onları sevmenin din, iman ve ihsan olduğu, ashabın birisine bile düşmanlık etmemesi, kin beslememesi gerektiği, çünkü bunu yapan kişinin Hz. Peygamber’in (sav) yolundan sapacağı, ashaba sebb ü şetm etmeyen kurtuluşa ereceği ifade edilmektedir. Hak Teâlâ’dan müminleri Ehl-i Sünnet mezhebinden ayrı kılmasını ve bozuk, sapkın itikattan koruması niyazıyla da bölüm tamamlanmaktadır.⁷⁰ Özetle, Kâsım Efendi tüm müminlerin Hz. Peygamber’in (sav) ashabını sevmesini, kimsenin onlara hakaretlerde bulunmamasını hatırlatmaktadır. Onlara karşı dillerini muhafaza etmeyip hakaretlerde bulunanların ise cehennemde azaba uğrayacağını Sünnî bir perspektiften ele almakta, Râfızîlere reddiyede bulunarak, Ehl-i Sünnet vurgusu yapmaktadır.

5. Sonuç

15. yüzyılın ortalarında Antakya’da doğup büyüyen Kâsım Efendi tasavvufî bir kimliğe sahiptir. Onun *Cevâbirü’l-Abbâr* ve *Nasîhatnâme* isiminde bilinen iki eseri vardır. Bu eserler 15. yüzyılın sonları 16. yüzyılın başlarında kaleme alınmıştır. Bu çalışmanın konusu olan *Cevâbirü’l-Abbâr* her ne kadar derleme eser olsa da içerisinde müellifin kitabı yazma amacını yansıtan birtakım görüşleri vardır.

⁶⁹ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü’l-Abbâr* (Hacı Mahmud Efendi, 6434), vr. 110b-116b.

⁷⁰ Kâsım Şeybânî el-Antâkî, *Cevâbirü’l-Abbâr* (Hacı Mahmud Efendi, 6434), vr. 116b-128a.

Eser, özellikle halkın okuyup istifade etmesi, nefislerini tezkiye etmeleri, iyiliğe yönelerek kötülükten uzaklaşmaları, kısacası İslâmî bir hayat yaşamaları için yazılmıştır. İnsanların Ehl-i Sünnet itikadını muhafaza etmeleri, ibadetleri eksiksiz yapmaları, yüce kitabımız Kurân-ı Kerîm'in yolundan ve Hz. Peygamber'in sünnetinden ayrılmamaları, iyiliğe yönelmeleri, kötülüklerden kaçınmaları ise kitabın ana başlıklarıdır. Özellikle Ehl-i Sünnet dışındaki mezheplerden uzak kalınması gerekliliği, namaz başta olmak üzere temel ibadetleri terk etmenin sakıncaları üzerinde sık sık durulan konulardır. Bundan dolayı *Cevâhirü'l-Abbâr*, özellikle bazı hadis rivayetleri hadis ilmi prensipleri ekseninde sıhhat açısından problemler içerse de mana açısından verilmek istenen mesaj yönüyle okunmalı ve değerlendirilmelidir.

Cevâhirü'l-Abbâr'ın yazma nüshalarını ve siyer ilmiyle alakalı olan bölümlerinin incelendiği bu çalışmanın önemli bulguları ve konu hakkında teklifleri ise şunlardır;

1. Bundan önceki çalışmalarda tespit edilen nüshaların aksine eserin toplam 20 nüshası vardır. Bu sayının ilerleyen zamanlarda resmî ve özel kütüphanelerin taranmasıyla artması muhtemeldir.
2. Görüntülerine ulaşılabilen 18 nüshanın metin dışı unsurlarının incelenmesi eserin toplumun çeşitli kesimleri tarafından okunduğunu göstermektedir. Bu minvalde bir nüshanın Osmanlı padişahlarından III. Osman'ın saray kütüphanesinde bulunması saray çevresi tarafından teveccüh gördüğünü izhar etmektedir. En önemli nokta ise nüshalarda kadın müstensih, vâkıf ve mütemelliklerin bulunmasıdır. Nüshaların yaklaşık 1/4'ünde kadın varlığı eserin kadınlar tarafından münferiden yahut toplu buluşmalarda, sohbetlerde okunduğunu düşündürmektedir.
3. Mikro ölçekte İnegöl makro ölçekte ise ilim dünyası için azımsanmayacak sayıda yazma nüshası olan bir eserin tahkik edilmesi elzemdir. Tahkik ve tıpkıbasım sürecinden sonra ise günümüz alfabesine transkripsiyonu yapılmalıdır. Bunların ardından da müellifin hatırasını yad etmek için ve bazı yazmalarda da görüldüğü üzere medfun bulunduğu Kâsım Efendi Câmiî'inde görevlilerin mihmandarlığında insanların gelip dinleyebileceği şekilde periyodik olarak sohbet halkaları kurularak okunmalıdır.

Kaynakça

- Akakuş, Recep. *Tarihsel Kimliği Açısından İnegöl ve Noktacı Kasım Efendi*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı, 2011.
- Baldırzâde Selîsî Şeyh Mehmed. *Ravza-i Evliyâ*. thk. Mefail Hızlı-Murat Yurtsever. Bursa: Arasta Yayınları, 2000.
- Bilgin, Orhan. “Temellük ve Tesâhüb Kaydı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 40. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Bursalı Mehmed Tâhir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.
- Cici, Recep. “İmamzâde Muhammed b. Ebû Bekir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 22. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ebî Ali Hüseyin b. Yahya el-Buhârî ez-Zendeveysitî. *Ravzâtü'l-Ulemâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 703.
- Gacek, Adam. *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*. çev. Ali Benli-M. Cüneyt Kaya. İstanbul: Klasik, 2020.
- İsmail Belîğ Efendi, Bursalı Seyyid. *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*. Hüdâvendigâr Matbaası, 1287.
- İsmail Paşa el-Bağdâdî. *Hedîyyetü'l-Ârifîn ve Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*. thk. Kilisli Rıfat Bilge-İbnülemin Mahmûd Kemal İnal. İstanbul: Maarif Vekâleti Matbaası, 1951.
- Kasım b. Seydî el-Hâfız Ankaravî. *Enûsü'l-Celîs*. thk. Azmi Bilgin. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2017.
- Kâsım Şeybânî el-Antâkî. *Cevâhirü'l-Abbâr*. Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar, 06 Mil Yz B 887.
- Kâsım Şeybânî el-Antâkî. *Cevâhirü'l-Abbâr*. Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar, 06 Mil Yz B 971.
- Kâsım Şeybânî el-Antâkî. *Cevâhirü'l-Abbâr*. Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar, 06 Mil Yz B 1026.
- Kâsım Şeybânî el-Antâkî. *Cevâhirü'l-Abbâr*. Ankara: Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Yz B 7.
- Kâsım Şeybânî el-Antâkî. *Cevâhirü'l-Abbâr*. İnegöl: İnegöl Kent Müzesi, Yazmalar, A Nüshası.
- Kâsım Şeybânî el-Antâkî. *Cevâhirü'l-Abbâr*. İnegöl: İnegöl Kent Müzesi, Yazmalar, B Nüshası.
- Kâsım Şeybânî el-Antâkî. *Cevâhirü'l-Abbâr*. İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 2357.
- Kâsım Şeybânî el-Antâkî. *Cevâhirü'l-Abbâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Cahit Öztelli, 146.
- Kâsım Şeybânî el-Antâkî. *Cevâhirü'l-Abbâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 1561.
- Kâsım Şeybânî el-Antâkî. *Cevâhirü'l-Abbâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 6434.
- Kâsım Şeybânî el-Antâkî. *Cevâhirü'l-Abbâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 6435.
- Kâsım Şeybânî el-Antâkî. *Cevâhirü'l-Abbâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir, 409.

- Kâsım Şeybânî el-Antâkî. *Cevâhirü'l-Abbâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm, 4049.
- Kâsım Şeybânî el-Antâkî. *Cevâhirü'l-Abbâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Satın Alınan Yazma Eserler, 221.
- Kâsım Şeybânî el-Antâkî. *Cevâhirü'l-Abbâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Satın Alınan Yazma Eserler, 1162.
- Kâsım Şeybânî el-Antâkî. *Cevâhirü'l-Abbâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 3402.
- Kâsım Şeybânî el-Antâkî. *Cevâhirü'l-Abbâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 7206.
- Kâsım Şeybânî el-Antâkî. *Cevâhirü'l-Abbâr*. Konya: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, 2907.
- Kâsım Şeybânî el-Antâkî. *Nasîhatnâme*. Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar, 06 Mil Yz A 1912.
- Kâtip Çelebî. *Keşfü'z-Zünûn an Esâmî'l-Kütüb ve'l-Fünûn*. thk. Kilisli Rıfat Bilge-Şerafettin Yaltkaya. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik Kalenderîler XIV-XVII. Yüzyıllar*. İstanbul: Timaş, 5. Basım, 2020.
- Öcalan, Hasan Basri. “İnegöl'de Medfun Şeyh Kasım Efendi ve Cevahirü'l-Ahbar Adlı Eseri”. *Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 14-15-16 Ekim 2016: Bildiriler II. Cilt*. ed. Doğan Yavaş-Sezai Sevim. İstanbul: İhlas Gazetecilik, 2017.
- Öz, Mustafa. “Râfızîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 34. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Sezgin, Fuat. *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayıncılık, 2. Basım, 2015.
- Süleyman b. Davud es-Saksînî. *Zebatü'r-Riyâz ve Nüzhetü'l-Kulûbi'l-Mirâz*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Osman Huldi Öztürk, 47.
- Şeyh Kutbuddîn Dîmaşkî. *er-Risâletü'l-Mekkiyye*. thk. Gulâm Mustafa el-Ezherî. Hindistan, 2014.
- Taş, Bünyamin. “Antakyalı Kasım Şeybani Hayatı, Sanatı ve Eserleri”. *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi* V/11 (2017), 103-126.
- Taş, Bünyamin. *Antakyalı Kâsım Şeybânî ve Nasîhatnâme'si*. İstanbul: Kriter, 1. Basım, 2018.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhu's-Sa'ade ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzû'âtî'l-'Ulûm*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- Tataroğlu, Abdullah. *Bursa Evliyâsından İnegöl'de Bir Gönül Sultanı Kâsım Efendi ve Cevâhirü'l-Abbâr (Şiirler)*. Bursa: Rehber Reklamevi, 2008.
- Tataroğlu, Abdullah. “Kasım Efendi'nin ‘Cevahirü'l-Ahbar’ Adlı Eserinde Din ve Tasavvuf İle Dil ve Edebiyat”. *Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 14-15-16 Ekim 2016: Bildiriler II. Cilt*. ed. Doğan Yavaş-Sezai Sevim. İstanbul: İhlas Gazetecilik, 2017.
- Topaloğlu, Bekir. “el-Maksadü'l-Esnâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 27. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

- Topaloğlu, Bekir. “Esmâ-i Hüsnâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 11. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Envârü'l-Âşıkîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 11. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yazıcı, İshak. “Semerkandî Ebü'l-Leys”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 36. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yılmaz, Coşkun. “Siyasetnâme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 37. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİV KAYITLARINA GÖRE İNEGÖL'DE VAKIF HAYATI*

Mustafa POLAT

Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi Anabilim Dalı,
mustafa.polat@balikesir.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1818-0252

Kavramsal Çerçeve: Vakıf, Vakfiye ve Vakıfta Aranan Şartlar

Vakıfların farklı tarifleri bulunmasına rağmen, ortak özelliği kişilerin zenginliklerinden Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla vazgeçerek, ihtiyacı olan insanlara tamamen fayda sağlamak için kurumlar oluşturmalarıdır. Böylece kişi mal varlığının tamamından vazgeçerek, tamamen hayırsever bir amaç için kullanılmasını sağlamaktadır. İslam medeniyetinde vakıf, bir malı Allah'ın yolunda toplumun faydasına sunmak üzere ayırmaktır (Kazıcı, 2016: 280; Baltacı, 2016: 232).

Bir hukuk terimi olarak vakıf, bir malı kamuya ait olacak şekilde alım satımdan alıkoyarak, gelirini dinî, toplumsal veya hasbî bir gaye için sürekli olarak kullanılmak üzere halka tahsis etmek anlamına gelir. Vakfiye ya da vakıfnâme, vakfın adını, konusunu, gelirlerini, vakfedilen malların ayrıntılı listesini, vakfın işleyişini, vakıftan kimlerin faydalanacağını, vakfedenin koşullarını ve vakfın nasıl yönetileceğini içeren hukuki belgedir (Bilmen, 1969: 284-287; Cin ve Akgündüz, 2011: 467-472).

Vakfiye metinlerinde Allah yolunda harcamak, sadaka vermek ve fakirleri yedirip içirmekle ilgili ayet ve hadisler yer alır ve bu, Müslümanlar arasındaki yardımlaşma ve dayanışmanın esaslarını ortaya koyar (Özgüdenli, 2012: 466). Bir kişi, vakfı kurarak malını kendi mülkünden çıkarıp toplumun mülkiyetine aktarmış olur. Bu işlem, Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla mahkeme önünde ve şahitler huzurunda tescil edilir (Sarıçam ve Erşahin, 2017: 287). Şahitlerin huzurunda hazırlanan vakfiyeler (Kunter, 1938: 116), gerekli şartları taşıdığını tespit eden kadı tarafından onaylanarak mahkeme sicillerine kaydedilirdi (Döndüren, 2008: 3).

Kur'an-ı Kerim'de doğrudan vakıf kavramına atıfta bulunulmasa da, birçok ayette sadaka verme, mal ve imkânları insanların hizmetine sunmayı teşvik eden öğütler yer almaktadır. Örneğin "Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir" buyurulmuştur (Âl-i İmrân 3/92). Ayrıca, Hz. Peygamber'in "sadaka-i câriye" olarak bilinen hadisi, inananlara mallarını vakfetmeleri konusunda rehberlik etmiştir (Akgündüz, 1996: 56-60). Bu hadiste Hz. Muhammed "İnsan öldükten sonra üç şey haricinde amelleri kesilir: Sürekli fayda sağlayan hayırlar (sadaka-i câriye), insanların istifade edeceği ilim ve arkasından dua edecek salih bir evlat" buyurmuştur (Müslim, Vasiyye, 14).

İslam medeniyetinde vakıf faaliyetleri Hz. Peygamber'in zamanından itibaren başlamıştır. O, şahsına ait hurma bahçelerini cihat için gerekli masraflar ile zorunlu ihtiyaçlara vakfetmiştir (Akbulut, 2007: 65). Sahabe içerisinde yaygınlaştığı bilinen vakıf kültürünü Hz. Cabir'in "Muhacir ve ensardan mal

* Bu kitap bölümü, 9-11 Ekim 2025 tarihinde gerçekleştirilen II. Uluslararası İnegöl Araştırmaları Sempozyumu Sempozyumu'nda sunulan "Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Kayıtları Işığında İnegöl Vakıfları" adlı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

sahibi olanlardan vakfetmeyen kimse bilmiyorum.” ifadesi desteklemektedir (Bilmen, 1969: 304). Sadece ahlaki ve dinî açıdan değil, aynı zamanda hukuki ve iktisadi açıdan da önemli olan vakıf kurumu, İslam medeniyetinin toplumsal gelişiminde önemli bir rol oynamıştır (Köprülü, 1942: 25). İslam ülkelerinde yüzyıllar boyunca devam eden bir gelenek olarak, dinî duyguların etkisiyle insanlar vakıf müesseseleri kurma yarışına girdiler.

Vakıf düşüncesinin temel dinamikleri arasında, dinî ve ahlaki gereksinimler ve değerler, Allah sevgisi ve O’na yaklaşma arzusu, dünya ve ahiret anlayışı, ahlak anlayışı, ruhsal ihtiyaçlar ve değerler, insan ve doğa sevgisi, ekonomik anlayışlar, toplumsal sorumluluk, toplumsal huzur ve barış arayışı, siyasal ve kültürel zaruretlar yer almaktadır (Sarıçam ve Erşahin, 2017: 288-292).

Müslüman Türk devletlerinde vakıf müessesesi büyük bir gelişme göstermiştir. Karahanlılar, Selçuklular ve Gazneliler gibi devletlerde birçok vakıf kurulmuştur. Anadolu’daki Müslüman Türk beylikleri de geleneği sürdürmüşler ve birçok vakıf kurmuşlardır (Baltacı, 2016: 235).

Osmanlılar da sahabe yolundan giderek vakıflar kurmuş ve bağış yapmışlardır. Bu vakıflardan ilki Orhan Gazi’ye aittir. İlk olarak İznik’te bir medrese kurmuş ve giderlerini karşılamak için gayrimenkul vakfetmiştir (Berki, 1962, 127-128). Bursa’da yaptırdığı cami, han, hamam ve imaret de hayrî eserlerindendir. Diğer Osmanlı padişahları ve ileri gelenleri de benzer vakıflar kurmuşlardır.

Vakıflar aracılığıyla geniş yelpazede farklı birçok alanda yardım faaliyetleri sürdürülmüştür. Dinî alanda vakıflar cami, tekke, mescit, namazgâh gibi yapılar; eğitimle ilgili olarak mektep, medrese, kütüphane gibi binalar; sivil ve askerî alanda kışla, saray, tophane gibi yapılar; iktisadi alanda çarşı, dükkân, bedesten, han gibi yapılar; sosyal alanda hastane, darüşşifa, kervansaray, imaret gibi yapılar; su tesisleri ile ilgili olarak çeşme, sebil, su yolları, su bentleri, hamam gibi yapılar inşa etmişlerdir (Kazıcı, 2016: 302-303; Baltacı, 2016: 239).

Vakıflar yalnızca dinî konularda değil, eğitim, bayındırlık ve sosyal yardım gibi çeşitli alanlarda da hizmet sunmuşlardır. Bu hizmetler arasında dul kadınlar için bakım evi açmak, öksüz çocuklara sütanne temin etmek, pazar yerlerine ölçü tartı aletleri koymak, yoksul kızların çeyizlerini hazırlamak, halk yararına kitaplar yazdırmak, hatim, mevlit ve Buhari-i Şerif okutmak, fakirlere yemek vermek ve odun kömür dağıtmak, sıcak günlerde şerbet ve soğuk su dağıtmak, çocuklar için oyun alanları açmak, yetimlere aylık destek sağlamak, halka zarar veren engelleri kaldırmak, hasta leylekleri beslemek ve sahipsiz kedi ve köpekleri beslemek yer alır (Bilmen, 1969: 302-303; Kunter, 1938: 103-130; Sarıçam ve Erşahin, 2017: 292-293). Bu yapıların inşasıyla birlikte han, çarşı ve bedestenlerin oluşumu ekonomik hayatın canlanmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca, eğitim, sağlık, güvenlik ve bayındırlık alanlarında ihtiyaç duyulan büyük harcamaların birçoğu vakıflar aracılığıyla gerçekleştirildiği için, devletin yükü hafifletilmiştir.

Vakıfların idaresinden müteveli sorumlu olup, vakıf gelirlerinin tahsil edilmesi, giderlerin yapılması, vakıf eserlerin bakım ve onarımının sağlanması ile vakıf hizmetlerinin sürdürülmesi gibi görevler mütevellinin yetki ve sorumluluğundadır. Müteveli, bu görevleri karşılığında ücret alma hakkına sahiptir. Vakıfların kontrol ve denetimi ise mahallî düzeyde kadı tarafından gerçekleştirilir; kadı, vakıf hesaplarını denetler, şikâyetleri değerlendirir. Süstîmal veya görevin ihmal edildiği durumlarda mütevelliyi görevden alma yetkisini kullanır. 1826 yılında Evkâf Nezâreti’nin kurulması ile vakıf idaresi merkezi ve bütüncül bir yapıya kavuşmuştur. Bu süreçte görevlendirmelerde liyakat esas alınmış ve personel seçiminde çoğunlukla imtihan yöntemi uygulanmıştır (Kunter, 1938: 116; Döndüren, 2008: 3).

Hizmet Alanları, Coğrafi Dağılımları ve Kronolojik Açından İnegöl Vakıfları

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi kayıtları, İnegöl ve çevresinde vakıf faaliyetlerinin tarihsel gelişimini somut biçimde ortaya koymaktadır.¹ Bu kayıtlara göre, günümüz İnegöl sınırları içerisinde irili ufaklı birçok alanda hizmet eden toplam 144 vakıf tespit edilmiştir. Bunlardan 80'inin vakfiyesi günümüze ulaşmıştır. Vakıfların işlevsel çeşitliliği, hem kırsal hem de kentsel alanlarda dinî, ilmî ve sosyal hizmetlerin kesintisiz yürütüldüğünü göstermektedir. Arşiv dökümleri, İnegöl'ün Osmanlı döneminde güçlü bir vakıf geleneğine sahip olduğunu göstermektedir.

Vakfiyeleri mevcut olan 80 vakıf kronolojik olarak değerlendirildiğinde, XV. yüzyıla tarihlenen iki vakıf dışında büyük çoğunluğunun XIX. yüzyılın son çeyreği (32 vakıf, %40) ile XX. yüzyılın ilk yirmi yılına (46 vakıf, %58) ait olduğu görülmektedir. Her ne kadar mevcut belgeler özelinde geç Osmanlı döneminde bir yoğunluk müşahade edilse de, XIX. yüzyıl öncesine ait vakfiye kayıtlarının günümüze ulaşma oranındaki düşüklük göz önüne alındığında; yalnızca mevcut belge dağılımına dayanarak vakıf kurma faaliyetlerinin imparatorluğun son döneminde arttığı çıkarımında bulunmak bilimsel açıdan isabetli bir yaklaşım olmayacaktır.

XV. yüzyıla tarihlenen en eski belgeler, İvaz Paşa b. Ahi Bayezid b. İvazzâde ile Mustafa Paşa b. Mehmed Bey b. Hamza Bey'e aittir (VGM.DEFTER, 591/191/188). Her iki vakfiyenin dili Arapça olup, sonraki dönemlerde kaleme alınan vakfiyelerin tamamı Türkçedir. Bu durum, Osmanlı idari ve kültürel hayatında Türkçenin resmî ve hukuki dil olarak yaygınlığının bir göstergesi kabul edilebilir.

Mekânsal açıdan değerlendirildiğinde, 144 vakıftan bir kısmının kuruluş yeri kayıtlarda belirtilmemekle birlikte, tespiti mümkün olanların 9'u İnegöl merkezinde, 62'si köylerde yer almaktadır. Buna göre vakıfların yaklaşık %85'i kırsal alanlarda, %15'i şehir merkezinde kurulmuştur. Bu dağılım, vakıf sisteminin sadece kentsel mekânlara özgü bir müessese olmadığını, aksine köy ölçeğinde de cami, mescit ve eğitim hizmetleri gibi ihtiyaçların karşılanmasında hayati bir rol üstlendiğini göstermektedir. Nitekim, İnegöl'ün köylerinde kurulan vakıflar köy ahalisinin katkısıyla tesis edilmiş olup, köylerin ekonomik, dinî ve toplumsal dokusunun devamlılığını sağlamada etkili olmuştur.

Hizmet alanlarına göre değerlendirildiğinde İnegöl ve çevresindeki vakıfların tamamına yakını cami hizmetleri için kurulmuştur. Bunun yanı sıra, birkaç vakfın mescitlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulduğu tespit edilmiştir. Örneğin, İclaliye Köyü'nde Halim Efendi b. Ali tarafından tesis edilen mescit vakfı (VGM.DEFTER, 597/78/40); Burhaniye Köyü'ndeki Mescid-i Şerif Vakfı (VGM.DEFTER, 196-0/44/183) ve Lütfiye Köyü'nde Receb b. Hasan ve rüfekasının kurduğu mescit vakfı (VGM.DEFTER, 595/168/163) bu tür örnekler arasında yer alır.

Zaviye vakıfları ise oldukça sınırlı sayıdadır. Geyikli Baba Sultan Zaviyesi bu bağlamda tek zaviye örneğini oluşturur (VGM.DEFTER, 189/102/806-807). Zaviyeye ait belgeler, hitabet görevinin ve

¹ Mustafa Polat, *Osmanlı Dönemi İnegöl Vakıfları* (Bursa: Emin Yayınları, 2023), e-kitap, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve hurûfât defterlerine dayalı olan bu çalışma, 1690-1833 yılları arasına tarihlenen 474 kaydı inceleyerek, 17. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl ortaları arasındaki dönemde İnegöl'deki vakıf müesseseleri ve görevlilerini analiz etmektedir. Ayrıca bkz. aynı yazarın, "XIX. Yüzyılda İnegöl Kazasında Para Vakıfları" başlıklı makalesi şer'iyye sicillerinden hareketle para vakıfları hakkında bilgi vermektedir. Konuyla ilgili sınırlı sayıdaki literatür içerisinde, bahsi geçen vakıf eserlerinin mimari karakteristiklerini ve tarihsel gelişimlerini ele alan çalışmalar arasında, Önder Kılıç tarafından Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde hazırlanan "İnegöl Osmanlı Dönemi Camileri" başlıklı yüksek lisans tezi, kapsayıcı içeriğiyle dikkat çeken çalışmalardan biri olarak zikredilebilir.

bu göreve bağlı gelirin nesiller boyu intikal ettiğini göstermektedir. 29 Cemâziyelâhir 1259 / 27 Temmuz 1843 tarihinde günlük 4,5 akçe ücretle Seyyid Mehmed Efendi'ye tevcih edilen hitabet görevi, onun vefatıyla birlikte 25 Rebiülevvel 1310 / 15 Ekim 1892 tarihinde oğlu İbrahim Efendi'ye devredilmiştir. Nihayet İbrahim Efendi'nin vefatıyla 30 Zilkade 1337 /27 Ağustos 1919 tarihinde görev Osman adlı şahsa tevcih edilmiştir. Bu silsile, Osmanlı vakıf sisteminde bazı görevlerin miras benzeri bir intikal düzeniyle kuşaklar arasında sürdürüldüğünü ve vakıf şartlarının uzun yıllar boyunca titizlikle korunduğunu göstermektedir.

Benzer biçimde, Ahî Yusuf Tekkesi Vakfı da tekke vakfı türünde tek örnektir (VGM.DEFTER, 478-0/45/46). Vakıf maaş defterlerinden anlaşıldığına göre, Yenicemüslim Köyü'nde bulunan bu zaviye, Nakşibendî geleneğine bağlı bir dergâhtır. 30 Ekim 1830 tarihli belgede, zâviyedarlık görevini yürüten Kulacalı müteveffa Numan Paşazâde Ömer Bey'in zayı olan beratının yenilendiği belirtilmiştir (VGMA.HD., Nr. 536: 87/79). Bu kayıt, birer manevî merkez olan tekke ve zaviyelerin idari bir yapılanma içerisinde değerlendirildiğini göstermektedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü vakıf envanterinde rastlanmayan ancak hurûfât defterlerinde yer alan muallimhâne kayıtları, İnegöl çevresinde vakıf destekli eğitim kurumlarının da bulunduğuna işaret eder. Bu durum temel alınan arşiv kaynağının sınırlılığına işaret etmekte, başka birinci elden kaynaklarla konunun araştırılması ve desteklenmesinin önemi ortaya koymaktadır. Bir kayıтта Hocaköy'deki Abidin Ağa muallimhânesi için iki ayrı hoca ataması kaydedilmiştir (VGMA.HD., Nr. 1055: 62/135; Nr. 1062: 54/184). Bu belgeler, köy ölçeğinde dahi eğitimin vakıf sistemi aracılığıyla desteklendiğini ortaya koymaktadır.

Bazı vakıfların kurucuları kayıt altına alınmakla birlikte, hizmet alanları belirtilmemiştir. Bu durum, vakfın muhtemelen küçük ölçekli, yerel ve özel amaçlı bir hayır kurumu olarak işlediğini göstermektedir.

İnegöl vakıf kayıtlarında, devlet adamları ve ilmî şahsiyetlerin kurduğu vakıflar dikkat çekicidir. Bunlar arasında Sultan Yıldırım Bayezid, İshak Paşa, İvaz Paşa ve Mustafa Paşa öne çıkar. Sultan Yıldırım Bayezid döneminde (1389–1402) İnegöl'de yoğun bir imar faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde inşa edilen Yıldırım (Cuma) Camii, hamam ve Kurşunlu'daki cami, Osmanlı klasik dönemi mimarisinin erken örnekleri arasındadır (Ötüken vd., 1986: 139–140). Evliya Çelebi, 1671'deki hac yolculuğu sırasında İnegöl'e uğradığında Yıldırım Han Camii'ni "mâbedhâne-i azîm" yani büyük mabet olarak nitelemiş ve buranın duaların kabul edildiği mübarek bir mekân olduğunu ifade etmiştir (Evliyâ Çelebi, 2011: 11).

İnegöl'deki vakıf kurucuları arasında kadınlar da görülmektedir. Bunlardan en tanınanları İshak Paşa'nın eşi Tacunnisâ Hatun ve Hatice Hatun'dur. Tacunnisâ Hatun, İsfendiyar Bey'in kızı olup, eşi İshak Paşa ile birlikte önemli bir hayır faaliyetinde bulunmuştur (Ayverdi, 1973: 293). Onun adına yaptırılan türbe, caminin kible batı köşesinde, altıgen planlı ve kurşun kaplı sağır kubbeli yapısıyla dikkat çeker (Ülgen, 1958: 192c). İshak Paşa'nın vakfiyesinde "Sultan Hatun" olarak geçen Tacunnisâ Hatun'un kendi mülklerini vakfetmesi, Osmanlı toplumunda kadınların mülk sahibi olarak ekonomik ve sosyal hayata katılımının en açık göstergelerinden biridir (VGM.DEFTER, 189/0214/1709).

Vakfiyeye göre Tacunnisâ Hatun, Manyas nahiyesinde yer alan Kızıl Kilise Köyü'nü ve "Akbaş Avreti Çiftliği" olarak bilinen bir mezrayı vakfetmiştir. Bu mülklerin gelirleri, eşi İshak Paşa tarafından inşa ettirilen İnegöl İmaret'i'nin giderlerine tahsis edilmiştir. Bu düzenleme, Osmanlı

toplumunda kadınların sosyal yardım faaliyetlerinde aktif rol aldığını ve vakıf müessesesi aracılığıyla kamu yararına doğrudan katkı sunduğunu göstermektedir.

Tacunnisâ Hatun Vakfı'nın vakfiyesi günümüze ulaşmamış olsa da, arşiv kayıtlarında vakfa ait görevlerin sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Günlük bir akçe ücretle cüzhânlık vazifesi 20 Receb 1263 / 4 Temmuz 1847 tarihinde Hafız Hasan Efendi'ye verilmiş; onun vefatıyla 1 Rebiülevvel 1315 / 31 Temmuz 1897 tarihinde oğlu Ahmed Efendi'ye, ardından 15 Receb 1325 / 24 Ağustos 1907 tarihinde padişah iradesiyle İbrahim Nazif Efendi'ye tevcih edilmiştir. Hurûfât defterleri de bu sürekliliği doğrulamaktadır. 1740'lardan itibaren Mahmud b. Mustafa, ardından oğlu Mustafa Halife, cüz okuma görevini yürütmüş; 1750-1755 yıllarında Ahmed ve Hasan Halife gibi isimlerle hizmet devam etmiştir (VGMA.HD., Nr. 1055: 61/94; Nr. 1055: 62/128; Nr. 1062: 54/198; Nr. 1062: 55/230; BOA, C.EV., 630/31790).

Bu kayıtlar, vakıf sisteminin dinî hizmetlerin sürekliliğini güvence altına aldığını göstermektedir. Kadın vakıf kurucularının mülklerini bu şekilde hayra tahsis etmeleri, Osmanlı toplumunda kadınların dinî, sosyal ve ekonomik alanlarda etkin olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Genel olarak, İnegöl'deki vakıflar hem mekânsal çeşitliliği hem de toplumsal kapsayıcılığıyla Osmanlı taşra vakıf geleneğinin canlı bir örneğini teşkil etmektedir. Kurucular arasında paşa eşleri, devlet ricali, ulema, yerel eşraf veya sıradan ahali yer almakta; bu durum, vakıf kurumunun sosyal statü farkı gözetmeksizin toplumun ortak değerleri etrafında şekillenen bir hayır ve dayanışma ağı olduğunu göstermektedir.

İnegöl ve Çevresine Ait Vakıf Kayıtları

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde muhafaza edilen ve İnegöl ile çevresine ait yüz kırk dört vakıf kaydı arasından seçilen örnekler, Osmanlı taşrasında vakıf yapılanmasının mahallî karakterini açık biçimde yansıtmaktadır. Arşiv belgeleri, cami vakıflarının gerek köylerde gerekse kasaba merkezinde dinî, sosyal ve ekonomik hayatın temel unsurları olarak işlediğini göstermektedir. Bu çerçevede, köy-şehir merkezi ayrımını da dikkate alan aşağıdaki örnekler, İnegöl'de vakıf tanzim ve uygulama pratiklerine dair somut veriler sunmaktadır.

Kulaca Mahallesi'nde yer alan Mehmed Bey Camii İnegöl'de günümüze ulaşabilmiş en eski yapılardan biridir. Banisi Derviş Mehmed Bey olup, XVIII. yüzyıl başlarında Hüdavendigâr sancağında çeşitli görevlerde bulunmuş bir devlet adamıdır. 1704 yılında sancakbeyi olarak tayin edilen Mehmed Bey, daha sonra Kayseri ve Bender muhafızlıklarında görev yapmış, 1718 yılında ikinci defa aynı göreve getirilmiştir (Çiftçi, 2011: 387-406). Bu cami, XVIII. yüzyıl âyan sınıfının hayır faaliyetleriyle kurduğu ilişkinin tipik bir örneğine işaret etmektedir (VGM.DEFTER, 411-0/0/1223).

Alayna (Doğanyurdu) köyünde bulunan ve halk arasında Alayna Köyü Camii olarak bilinen Ak Mehmed Camii, bu bağlamda dikkat çekici bir örnektir. Caminin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla bir vakıf tesis edilmiştir. Günümüze ulaşmayan yapı, hayırsever Ak Mehmed tarafından inşa ettirilmiş olup 1752 tarihli kayıta, mescide ihtiyaç üzerine bir minber ilave edildiği ve böylece cami hüviyeti kazandığı anlaşılmaktadır. Aynı belgede imamet ve hitabet görevlerinin Hüseyin Halife'ye tevdi edildiği belirtilmektedir (VGM.DEFTER, 190-0/0172/1423; VGMA.HD., Nr. 1055: 62/113).

Sinanbey Mahallesi'nde bulunan Mahmud Efendi Camii'ne ait vakıf, 17 Cemâziyelevvel 1275 / 23 Aralık 1858 tarihli vakfiyesiyle kayıt altına alınmıştır. Söz konusu belge, mahalle ölçeğinde ibadet

mekânlarının vakıf yoluyla kurumsal bir yapıya kavuşturularak dinî hizmetlerin maddî sıkıntı yaşanmaksızın sürdürülmesinin hedeflendiğini göstermektedir (VGM.DEFTER, 189/352/2812). İnegöl merkezinde yer alan bir diğer yapı olan Seyyid Pir Mehmed Camii'nin kayıtlarda kurucusunun "pir" unvanıyla anılması, yapının muhtemelen bir tarikat şeyhiyle irtibatlı olarak tesis edildiğine işaret etmektedir (VGM.DEFTER, 3-0/43/129).

Mustafa Sabri ve rüfekâsı tarafından kurulan Çardak Camii Vakfı, kolektif vakıf anlayışını yansıtan önemli bir örnektir. Birden fazla hayırseverin müşterek tasarrufuyla tesis edilen bu vakıf, caminin giderlerinin ortak bir niyet doğrultusunda vakıfla karşılandığını ortaya koymaktadır (VGM.DEFTER, 196-0/59/511).

Hacı Sefer Camii'nin masrafları, Şeyh Elvânî Vakfı'na bağlı gelirlerden yapılan bir tahsisle karşılanmıştır. 19 Receb 1279 / 10 Ocak 1863 tarihli vakıf belgesi, şeyh ailesine ait vakıfların cami hizmetlerinin finansmanında etkin biçimde işlediğini ve bu sayede dinî hizmetlerin sürekliliğinin sağlandığını göstermektedir (VGM.DEFTER, 187-0/78/0585).

Şibali Köyü'ndeki İvaz Çelebi Camii, 1 Muharrem 1296 / 26 Aralık 1878 tarihli kaydıyla, köy ölçeğinde tesis edilen cami vakıflarının geç döneme kadar varlığını sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Bu tür vakıflar, ibadet mekânlarının bakımını ve görevlilerin maaşlarını güvence altına almıştır (VGM.DEFTER, 189/364/2910–2911). Benzer şekilde, İsmail b. Şirin tarafından Mürüvvet Köyü'nde kurulan cami vakfı, 22 Zilhicce 1329 / 14 Aralık 1911 tarihli kaydıyla, geç dönemde de cami hizmetlerinin vakıflar üzerinden sürdürüldüğünü ve vakıf faaliyetlerinin canlılığını koruduğunu göstermektedir (VGM.DEFTER, 602/103/172).

Erken döneme ait bir örnek olan Mustafa Paşa b. Mehmed Bey b. Hamza Bey vakfı, 20 Şâban 882 / 27 Kasım 1477 tarihli olup klasik Osmanlı devrinin vakıf anlayışını yansıtmaktadır. İstanbul, Edirne ve Bursa gibi merkezlerde faaliyet gösteren bu vakfın İnegöl'e uzanan bağlantıları, bölgeye yönelik tahsislerin klasik dönem köklerini işaret etmektedir (VGM.DEFTER, 1935-0/1/1).

Kadın vakıf kurucular arasında öne çıkan Hatice Hatun'un 17 Receb 1252 / 28 Ekim 1836 tarihli vakfiyesi, Osmanlı toplumunda kadınların mülkiyet ve tasarruf haklarını kullanabildiğini, mülk ve gelirlerini bağımsız şekilde vakfedebildiklerini ve bu suretle toplumsal dayanışmaya doğrudan katkı sunduklarını göstermesi bakımından önemlidir (VGM EV.KSD, 13/22/7).

Hamzabey Köyü'ndeki Mehmed Bey Camii'ne ait 9 Rebîülevvel 1276 / 6 Ekim 1859 tarihli kayıt, köylerdeki cami hizmetlerinin vakıf sistemi aracılığıyla teminat altına alındığını belgelemektedir. Bu belge, küçük ölçekli vakıfların dahi hukukî bir çerçeve içinde tanzim edildiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir (VGM.DEFTER, 189/340/2725–2726). Yapının mimari üslup özellikleri dikkate alındığında XVI. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir. Plan olarak, doğu-batı ekseninde uzanan dikdörtgen bir şemaya sahip olan caminin minaresi, kuzeydoğu köşede dış cepheye eklenmiştir. Söz konusu minare; altıgen bir kaide üzerinde yükselen ongen gövdesi ve tek şerefeli yapısıyla döneminin karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Yapının malzemesinde düzgün kesme taş, tuğla, mermer ve ahşabın uyumu müşahade edilmektedir. (Kılıç, 2020, s. 145-147).

İşkâniye Köyü'ndeki Hamidiye Camii ise adından da anlaşılacağı üzere II. Abdülhamid devrinde kurulmuştur. Arşiv kayıtları, cami hizmetlerinin vakıf zemininde sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır (VGM.DEFTER, 190-0/164/1369). Dömez Köyü'nde bulunan Kırcaoğlu Bekir Ağa Camii, 9 Rebîülevvel 1327 / 31 Mart 1909 tarihli vakfiyesiyle, yerel eşrafın cami idamesi için kurumsal kaynak

oluşturmada oynadığı öncü rolü göstermektedir. Bu tür vakıflar, cemaatin vakıf bilincini ve ortak sorumluluk anlayışını açık biçimde yansıtmaktadır (VGM.DEFTER, 189/338/2697).

Son olarak, Ali Efendi b. Ahmed (Kasım Efendi Camii) vakfına dair 29 Temmuz 1932 tarihli belge, Cumhuriyet'in ilk yıllarında dahi bazı dinî yapıların tarihî vakıf düzeniyle irtibatını sürdürdüğüne işaret etmektedir. Bu kayıt, cami hizmetleri için kalıcı kaynak tahsis etme iradesinin korunduğunu göstermektedir (VGM.DEFTER, 620-0/6/5).

Bütün bu örnekler birlikte değerlendirildiğinde, İnegöl ve çevresinde vakıf kültürünün erken dönemlerden XX. yüzyılın ilk yarısına kadar kesintisiz biçimde sürdüğü anlaşılmaktadır. Yerel eşrafın, kadınların ve ahalinin hayır faaliyetlerine aktif katılımını yansıtan bu yapı, vakıfların yalnızca dinî hizmetlerin değil, aynı zamanda yerel dayanışmanın, aidiyetin ve toplumsal sürekliliğin de teminatlarından biri olduğunu ortaya koymaktadır. İmamet, hitabet ve cüzhânlık gibi görevlerin vakfiyelerle düzenlenmesi ise dinî hayatın düzenli ve sürdürülebilir biçimde işlemesini sağlamıştır.

Vakfiyeleri Işığında Bazı İnegöl Vakıfları

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan Vakfiyeler Kataloğu, vakıf müessesesinin mahiyetinin kavranması, işleyişinin anlaşılması ve tarihî ayrıntıların tespiti bakımından büyük ehemmiyet arz eden temel arşiv kaynakları arasında yer almaktadır. Bu çalışma kapsamında, İvaz Paşa bin Ahi Bayezid bin İvazzâde, Ahmed Nuri Efendi, Süleyman Efendi bin İbrahim, Hüseyin Ağa bin Abdullah, Ali Bey bin Derviş Bey, Mehmed Efendi bin Ömer ile Bosnalı Hüseyin Bey bin Süleyman'a ait vakıfların vakfiyeleri esas alınarak, İnegöl'deki vakıf yapılanmasına dair genel bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır.

Hacı İvaz Paşa bin Ahi Bayezid bin İvazzâde tarafından tesis edilen vakıf, 1 Cemâziyelevvel 830 / 28 Şubat 1427 tarihinde tanzim edilmiş olup, Vakıflar Arşivi'nde İnegöl ile irtibatlı en eski tarihli vakfiye olması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Arapça kaleme alınan bu vakfiye, II. Murad devrinin mühim devlet adamlarından olan İvaz Paşa'nın, Bursa'da inşa ettirdiği İmadiye Camii ve Medresesi ile paşanın zevcesi ve validesine ait türbelerin masraflarının karşılanması amacıyla oluşturulmuştur. Vakfiyede, sosyal ve dinî hizmetlerin sürdürülebilirliğini temin etmeye yönelik olarak vakfın işleyiş esasları ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir. Belgede "İmadiye Camii" olarak anılan yapı, Tavuk Pazarı semtinde yer almakta olup günümüzde İvaz Paşa Camii adıyla bilinmektedir. Söz konusu yapı, zamanla vakfına nispetle İvaz Paşa Mescidi, çevresindeki çarşı ve alana atfen ise Kazzâziye, Kazazhane yahut Tavuk Pazarı Mescidi isimleriyle de anılmıştır.

Vakfın gelir kaynakları; merkezî çarşılarda bulunan çok sayıda dükkân ile han ve ahırdan, Kızık havalisindeki bağ ve mezraalarla İnegöl civarında "Nüket Lala Çiftliği" ve "Musluk" adıyla maruf tarımsal arazilerden oluşmaktadır. Bunlara ilaveten şehir içinde yer alan ve gelir getiren odalar ile haneler de vakıf gelirleri arasında sayılmıştır. Gider tertibi ise öncelikle vakfa ait mülklerin -dükkân, han ve arazilerin- bakım ve onarımını, ardından cami ve medresenin tamiratını esas almaktadır. Müderris, muîd ve talebenin tahsisatları ile imam, müezzin, kayyım ve cüzhân gibi görevlilerin yevmiyeleri vakfiye şartları doğrultusunda belirlenmiştir.

Vakfın idaresi ve denetimi amacıyla mütevellî ve nâzır ile câbî tayin edilmesi hükme bağlanmış; hac mevsiminde iki güvenilir kişi vasıtasıyla Mekke ve Medine'deki muhtaç ulemâya vakıf gelirlerinden pay ayrılması şart koşulmuştur. Gelirin bir kısmının vâkıfın aile fertlerine tahsis edilmesi ise, tevliyetin devamı ve vakfın nesiller boyu muhafazası hedefiyle yapılmış klasik bir düzenleme olarak

dikkat çekmektedir. Bu yönüyle İvaz Paşa Vakfı, erken dönem Osmanlı toplumunda bir hayır kurumunun nasıl kapsamlı bir hukukî çerçeve içerisinde tesis edildiğini gösteren mühim bir vesika niteliğindedir.

İvaz Paşa Vakfı'nda İnegöl ile kurulan bağ, vakfın gelir kaynakları bakımından hayati bir mahiyet taşımaktadır. Bursa'daki cami ve medresenin masraflarının karşılanabilmesi için, İnegöl yakınlarında "Nüket Lala Çiftliği namıyla maruf köyün tamamı" ile "Muslukköy namı ile meşhur mezraa" olarak tanımlanan iki büyük tarım arazisi doğrudan vakfa tahsis edilmiştir. Bu suretle İnegöl, söz konusu vakıf vasıtasıyla Bursa'nın dinî ve ilmî hayatına somut bir katkı sağlamış olmaktadır (VGM.DEFTER, 591/191/188).

Bir diğer vakfın kurucusu olan Ahmed Nuri Efendi, ilmî şahsiyetiyle temayüz etmiş olup müderrislik ve kürsü şeyhliği görevlerini deruhte etmiştir. Burhaniye Mahallesi'nde ikamet eden ve İshak Paşa Medresesi'nde müderris olarak görev yapan Ahmed Nuri Efendi, Bidayet Mahkemesi'nde vakfıyesini tanzim ettirmiştir. Vakfiye kaydında arzuhal sahibi Mustafa oğlu Ahmed Nuri Efendi, mahkeme meclisinde mütevellilik görevini oğlu Mustafa'ya tevcih etmiştir.

Vakfın esası, İshak Paşa Camii'ne yakın konumda bulunan ve medreseye bitişik olan, iki tarafı Hüsrev Ağa'nın hanesi, bir tarafı medrese ve bir tarafı avlu ile çevrili, mezbelelik hâlde bulunan bir alan ile yakınında temizlenmesi gereken bir miktar vakıf arsasının ıslah edilerek üzerine beş dükkân inşa edilmesine dayanmaktadır. İnşa edilen bu dükkânların kiraya verilmesi şart koşulmuş; elde edilecek gelirlerin ise ilmî ve dinî hizmetlerin desteklenmesine tahsis edilmesi öngörülmüştür. Buna göre, medreseye bitişik dükkânın kirası müderrise, iki dükkânın kirası ikindiden sonra medrese kütüphanesinde mukabele okuyan hocalara, kalan gelir hâfız-ı kütübe ayrılmış; diğer iki dükkânın geliri ise İshak Paşa Camii kürsü şeyhine tahsis edilmiştir.

14 Safer 1322 / 30 Nisan 1904 tarihli vakfiye, şehir merkezinde tarihî mekânların hemen yanı başında bulunan atıl ve mezbelelik durumdaki bir vakıf arazisinin değerlendirilerek beş dükkân inşa edilmesini ve bu dükkânlardan elde edilen kira gelirleriyle ilmî ve dinî hizmetlerin finanse edilmesini hedeflemektedir. Bu yönüyle söz konusu vakfiye, vakıf gelirlerinin eğitim ve din hizmetlerinin sürekliliğini temin edecek şekilde kullanıldığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir (VGM.DEFTER, 618/40/25).

Hilmiye köyü sakinlerinden müderris Hacı Süleyman Efendi bin İbrahim tarafından 13 Rebülevvel 1332 /9 Şubat 1914 tarihinde bir vakfiye tanzim edilmiştir. Vakfiyede, mütevellilik görevine Saadet köyünden Kazancıoğlu Süleyman Ağa tayin edilmiştir. Vakfın esasını, Allah rızası için vakfedilen on Osmanlı lirası tutarındaki ana sermaye oluşturmaktadır. Söz konusu meblağın istirbâh usulüyle işletilmesi ve bu suretle elde edilecek yıllık gelirin, Saadet köyü ahalisince inşa edilmiş olan camiye tayin edilecek hatibe tahsis edilmesi şart koşulmuştur (VGM.DEFTER, 605-0/24/32). Bu vakfiye, küçük sermayeli para vakıfları aracılığıyla dinî hizmetlerin iktisadî bakımdan desteklendiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Para vakıfları, sermayelerini oluşturan nakdî meblağları genellikle yüzde on ile yüzde on beş arasında değişen nema oranlarıyla, güvenilir ve uygun görülen şahıslara borç vermek suretiyle işletmişlerdir. Bu yöntemle elde edilen gelirler, vakfiyelerde açıkça belirtilen hayrî ve hizmet amaçlarına tahsis edilmiştir. Söz konusu uygulama sayesinde bireyler, ihtiyaç duydukları finansmana görece düşük nema oranlarıyla erişebilmiş; bu durum, özellikle yerel ölçekte ticari hayatın sürekliliğine ve ekonomik canlılığın korunmasına katkı sağlamıştır (Polat, 2017: 189).

Bununla birlikte, para vakıflarının faaliyetleri İslâm hukukçuları arasında uzun süreli tartışmalara konu olmuştur. Bazı âlimler, para vakıflarının işleyişini İslâm'ın faize yönelik yasaklayıcı hükümleriyle bağdaşmaz görerek bu tür vakıflara karşı çıkmışlardır. Buna karşılık, ulemânın önemli bir kısmı maslahat ilkesinden hareketle para vakıflarını meşru kabul etmiş; toplumun genel yararına hizmet eden bir uygulamanın dinî açıdan da olumlu ve geçerli sayılması gerektiği görüşünü savunmuştur. Neticede, para vakıflarının İslâm toplumu açısından sağladığı faydalar ağır basmış ve bu görüş zamanla hâkim anlayış hâline gelmiştir. Bu tartışmalarda belirleyici bir rol oynayan isimlerin başında Ebüssuûd Efendi gelmektedir. Ebüssuûd Efendi, Hanefî müctehid ve fakihlerinin vakıf hukukuna dair görüşlerinden hareketle mantıkî bir istidlâl kurmuş; menkul malların ve buna bağlı olarak nakit paranın vakfedilmesinin geçerli ve bağlayıcı olduğunu savunmuştur. Bununla birlikte Ebüssuûd Efendi, para vakıflarının meşruiyetini mutlak bir ilke olarak ele almamış; söz konusu uygulamanın ancak örf ve âdet hâline gelmesi durumunda geçerli olabileceğini, aksi takdirde bağlayıcılık kazanamayacağını özellikle vurgulamıştır (Yılmaz, 2013: 189). Bu yaklaşım, Osmanlı hukuk pratiğinde örfün ve toplumsal kabulün dinî-hukukî meşruiyet üzerindeki belirleyici rolünü açık biçimde ortaya koymaktadır.

Hacı Hâfız Mehmed Efendi bin Ömer tarafından Cuma Mahallesi'nde 20 Zilkade 1327 / 3 Aralık 1909 tarihinde bir vakıf tesis edilmiştir. Vakfın ana sermayesi bin kuruş olarak belirlenmiş; bu meblağın istirbâh usulüyle işletilmesi ve elde edilecek yıllık hâsılatın mahalle camisinde görev yapan hatibe tahsis edilmesi şart koşulmuştur. Tevliyet görevinin, hayatta olduğu müddetçe vakfedenin kendisine, vefatından sonra ise erkek evlâdına ait olması; onların da inkırazı hâlinde ana paranın Müslüman fukaraya tevzi edilmesi hükme bağlanmıştır. Sinan Bey Mahallesi'nden Serraczâde Hacı Mehmet Efendi bin Abdurrahman müteveli olarak tayin edilmiştir (VGM.DEFTER, 600/58/76).

Mostar muhacirlerinden olup Burhaniye Mahallesi'nde ikamet eden ve Bekârzâde lakabıyla tanınan Hüseyin Ağa bin Abdullah tarafından ise 10 Receb 1322 / 20 Eylül 1904 tarihinde bir vakıf tesis edilmiştir. Vakfiyeye göre, İnegöl Çarşısı'nda bulunan bir dükkân -Sadıkkzâde Süleyman Ağa'ya ait dükkânların bitişiğinde olup bir tarafı mezarlık, diğer bir tarafı yol ile sınırlı- vakfedilmiştir.

Tevliyet görevi, evvelâ vakfedenin şahsına, vefatından sonra ise mahallenin seçeceği emin bir kimseye şart edilmiştir. Vakfın temel şartları arasında, söz konusu mahalledeki caminin imamının her yıl bir hatim indirmesi ve beş vakit namazdan sonra üçer ihlâs-ı şerif okuyarak sevabını yine Mostar muhacirlerinden merhum Hacı Ahmed Efendi'nin ruhuna bağışlaması yer almaktadır. Müteakip dönemde mahalle halkı tarafından seçilen mütevellinin görevden feragat etmesi üzerine, Hacı Hamid Efendi'nin müteveli olarak tayini mahkemece gerçekleştirilmiştir (VGM.DEFTER, 608-22/0098/0112).

Bir diğer vakıf, Filibe'vîzâde Ali Bey bin Derviş Bey tarafından tesis edilmiştir. 7 Muharrem 1314 / 18 Haziran 1896 tarihli vakfiye, Kozluviran köyü sakinlerinden olup İnegöl'de misafir bulunan Ali Bey'e aittir. Vakfiye kapsamında, Burhaniye Mahallesi'nde yer alan ve iki bin beş yüz kuruş değer biçilen bir hane vakfedilmiştir. Bir tarafı Boşnak Ömer'in, diğer tarafı Haliloviç Mustafa'nın varislerinin, bir diğer tarafı Arnavut Abdi'nin haneleriyle ve yol ile çevrili olan söz konusu hane; iki alt oda, mutfak, kuyu ve avludan müteşekkildir. Vakfiye gereğince, evin yıllık kira gelirinin camiye tayin edilecek hatiplere tahsis edilmesi şart koşulmuş; muhacirlerden Ali Galib Efendi bin Mehmed geçici olarak müteveli tayin edilmiştir. Bu vakıf, Filibe'den göç ederek İnegöl'e yerleşen Ali Bey'in, sahip olduğu meskeni vakfederek dinî hayatın ihyasına katkı sunduğunu göstermektedir (VGM.DEFTER, 599/43/21).

Bosna muhaciri Hüseyin Bey bin Süleyman tarafından ise 2 Rebûlâhir 1306 / 6 Aralık 1888 tarihinde bir vakıf kurulmuştur. Batum, Rumeli ve Bosna muhacirlerinin iskân edildiği ve Muradiye adı verilen mahallede, hayırseverler tarafından bir cami inşa edilmiştir. Hüseyin Bey, iki oda, bir mutfak ve bir avludan oluşan evini -bir tarafı cami, bir tarafı Mehmed bin Abdullah'ın hanesi ve iki tarafı yol ile çevrili- vakfetmiştir. Vakfın temel şartı olarak, evin senelik kira gelirinden mahalle camisinin imam ve hatibine ikişer yüz kuruş tahsis edilmesi, kalan meblağın ise caminin tamir ve bakım masraflarına sarf olunması hükme bağlanmıştır. Mütevelliliğin, mahalle sakinleri arasında adil kimselerin intihabı şart koşulmuştur. Bu suretle yeni teşekkül eden bir mahallenin dinî kurumu vakıf gelirleriyle desteklenmiştir (VGM.DEFTER, 592/47/42). Son üç örnek, Mostar, Filibe ve Bosna muhacirlerinin sahip oldukları mülkleri dinî hayatın kesintisiz devamını temin etmek amacıyla vakfettiklerini; böylece yurt edindikleri bu yeni mekânda toplumsal hayata intibak ve katkı iradesi sergilediklerini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yürütülen araştırma sonucu, Osmanlı coğrafyasında genel olarak, özelde ise İnegöl kazasında toplumsal hayatı derinden etkileyen ve tesirleri günümüze kadar ulaşan vakıf müessesesinin anlaşılmasında birinci elden kaynakların taşıdığı önemi açık biçimde ortaya koymaktadır. Yardımlaşma ve dayanışmanın kurumsallaşmış bir tezahürü olan vakıf sistemi, Osmanlı toplumunu şekillendiren temel unsurlardan biri olup, bu yapının mahiyetinin ve işleyişinin kavranması ancak arşiv kayıtlarına dayalı ilmî çalışmalarla mümkün olabilmektedir. Nitekim vakfiyeler ve ilgili arşiv belgeleri, toplumsal, dinî ve kültürel kodlarımızın tespitinde ve bu kurumların ortaya koyduğu eserlerin, yapıların ve işlevlerin doğru biçimde anlaşılmasında vazgeçilmez kaynaklar arasında yer almaktadır.

Bu çerçevede, vakıf kurumunun tarihsel arka planının sağlıklı biçimde ortaya konulabilmesi; Osmanlıca metinlere vukûfiyet, arşiv belgelerinin sistematik biçimde taranması ve tarihî verilerin metodolojik bir dikkatle analiz edilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu husus, yalnızca tarih disipliniyle sınırlı olmayıp sosyoloji, iktisat ve din bilimleri gibi farklı alanlarda çalışan araştırmacıları da doğrudan ilgilendirmektedir. Dolayısıyla vakıf araştırmaları, disiplinler arası bir yaklaşımla ele alındığında çok yönlü ve daha derinlikli sonuçlar üretme potansiyeline sahiptir.

Araştırmadan elde edilen bulgular genel hatlarıyla değerlendirildiğinde, vakıf sayısı ve kronolojisi bakımından İnegöl kazasında XV. yüzyıldan XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzanan süreçte toplam yüz kırk dört vakıf tespit edilmiştir. Vakıfların sayısal yoğunluğu, özellikle XIX. yüzyıl ile XX. yüzyıl başlarında belirgin biçimde artmaktadır. Mekânsal dağılım açısından bakıldığında ise vakıfların büyük bir kısmının (yaklaşık %85) kırsal alanlarda, yani köylerde tesis edildiği; geri kalan kısmının ise İnegöl şehir merkezinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Hizmet alanları itibarıyla vakıfların ağırlıklı olarak cami ve mescitlerin inşası, idamesi ve bu yapılarda görev yapan din görevlilerinin tahsisatlarının karşılanmasına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra tekke ve zâviyelere tahsis edilen vakıfların varlığı dinî hizmetlerin nesiller boyu devam ettirilmesinin hedeflendiğini göstermektedir. Kurucu profiline bakıldığında, vakıf tesis edenlerin çoğunluğunu erkekler oluşturmakla birlikte, Tacünnisa Hatun ve Hatice Hatun gibi kadın kurucuların mevcudiyeti dikkat çekmektedir. Bu durum, Osmanlı toplumunda kadınların mülkiyet haklarını fiilen kullanabildiklerini ve sosyo-ekonomik hayata aktif biçimde katıldıklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Öte yandan, Yıldırım Bayezid, İşhak Paşa ve Mustafa Paşa gibi önemli şahsiyetlerin İnegöl ve çevresinde tesis ettikleri vakıflar, bölgenin imarı ile dinî ve sosyo-kültürel gelişimine kayda değer katkılar sağlamıştır. Sosyo-ekonomik açıdan değerlendirildiğinde vakıfların, yalnızca ibadet mekânlarının inşasıyla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda Osmanlı toplumunda bir tür “sosyal devlet” işlevi gördüğü anlaşılmaktadır. Toplumsal refahın korunması ve dinî hizmetlerin sürekliliğinin sağlanması noktasında vakıfların merkezi bir rol üstlendiğı İnegöl örneğinde açık biçimde gözlemlenmektedir. Bursa ve diğeri Osmanlı şehirleriyle karşılaştırılmalı olarak ele alındığında, bu durumu destekleyen çok sayıda benzer örnekle karşılaşmak mümkündür.

Bu çalışma kapsamında ulaşılan bulgular doğrultusunda, benzer araştırmaların detaylı saha çalışmalarıyla desteklenerek yaygınlaştırılması önerilmektedir. Vakıf eserlerinin günümüzdeki fiziki durumlarının tespiti, kullanım şekillerinin belirlenmesi ve restorasyon ihtiyaçlarının ortaya konulması büyük önem taşımaktadır. Özellikle medrese gibi ilmi yapılar için, geçmişten günümüze ilim geleneğinin sürekliliğini vurgulayacak şekilde aslına uygun kullanım modellerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Bunun yanı sıra, Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivlerinin dijitalleştirilmesi ve araştırmacılara daha erişilebilir hâle getirilmesi elzemdir. Bu süreçte Osmanlı Türkçesi bilmenin taşıdığı önem bir kez daha ortaya çıkmakta; vakıf araştırmalarının yalnızca tarihçilerle sınırlı kalmayıp farklı disiplinlerin iş birliğiyle yürütülmesi gerekliliğı belirginleşmektedir. Son olarak, yerel yönetimlerin ve belediyelerin akademik çalışmalarla üretilen bilgileri dikkate alarak vakıf eserlerinin korunması, amacına uygun olarak değerlendirilmesi ve yaşatılması hususunda sorumluluk üstlenmeleri, toplumsal hafızaya ve kültürel mirasa karşı yerine getirilmesi gereken tarihî bir görev olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet Evkaf (C..EV..), 630/31790.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), DEF'TER, Nr. 189/102/806-807; Nr. 189/214/1709; Nr. 478-0/45/46; Nr. 536/87/79; Nr. 591/191/188; Nr. 592/47/42; Nr. 595/168/163; Nr. 597/78/40; Nr. 599/43/21; Nr. 600/58/76; Nr. 605-0/24/32; Nr. 608-22/0098/0112; Nr. 618/40/25;

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Evkaf Kesedarlık (EV.KSD), Nr. 13/22/7.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Hurûfât Defterleri (VGMA.HD.): Nr. 1055: 61/94; Nr. 1055: 62/128; Nr. 1055: 62/135; Nr. 1062: 54/198; Nr. 1062: 54/184; Nr. 1062: 55/230.

2. Telif Eserler

Akbulut, İ., (2007), Vakıf kurumu, mahiyeti ve tarihi gelişimi, *Vakıflar Dergisi*, 30, 61-72.

Akgündüz, A., (1996), *İslâm hukukunda ve Osmanlı tatbikatında vakıf müessesesi*, 2. Baskı, İstanbul: OSAV Yayınları.

Ayverdi, E.H. (1973). *Osmanlı Mimârîsinde Fâtih Devri 855-886 (1451-1481)III*, İstanbul Fetih Cemiyeti Enstitüsü, İstanbul: Baha Matbaası.

Baltacı, C. (2016). *İslâm medeniyeti tarihi*, İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Berki, A. H., (1962), Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı, *Vakıflar Dergisi*, Tıpkıbasım, V, 127-131.

Bilmen, Ö. N., (1969), *Hukuk-ı İslâmiye ve ıstılabat-ı fıkhiyye kâmusu*, c. 4, İstanbul: Bilmen Yayınları.

Cin, H. ve Akgündüz, A., (2011), *Türk hukuk tarihi*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Çiftçi, C. (2011). Derviş Paşazade Numan Bey'in ayanlık ve tersanecilik faaliyetleri. *Belleten*, 75 (273), 387-406.

Döndüren, H., (2008), Osmanlı tarihinde bazı faizsiz kredi uygulamaları ve modern Türkiye'de faizsiz bankacılık tecrübesi, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 1-24.

Evliyâ Çelebi. (2011). *Günümüze Türkçesiyle Evliyâ Çelebi seyahatnâmesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine (9. Kitap: 1. Cilt)*. haz.: Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Fidan, Y. (2013). *Ebü'ssuûd'un fıkhi meseleleri çözümündeki metodu*. İstanbul: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

Sarıçam, İ. ve Erşahin, S. (2017). *İslâm medeniyeti tarihi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Kazımcı, Z. (2016). *İslâm medeniyeti ve müesseseleri tarihi*, İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Kılıç, Ö. (2020). *İnegöl Osmanlı dönemi camileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

- Köprülü, F., (1942). Vakıf müessesesinin hukukî mahiyeti ve tarihî tekâmülü, *Vakıflar Dergisi*, 2, 1-36.
- Kunter, H. B. (1938). *Türk vakıfları ve vakfiyeleri*, Vakıflar Dergisi, 1, 103-130.
- Müslim, Vasiyye, 14.
- Ötüken, Y. v.d. (1986). *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.
- Özgüdenli, O. G., (2012), Vakfiye. TDV Diyânet İslâm Ansiklopedisi içinde (s. 465-467), 42, Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları.
- Polat, M. (2017). XIX. yüzyılda İnegöl kazasında para vakıfları. *Turkish Studies*, 12 (12), 189-208. DOI: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11914>
- Polat, M. (2018). *Osmanlı Döneminde İnegöl 19. Yüzyılda Sosyo-Kültürel Ve Ekonomik Hayat*. İstanbul: İhlas Gazetecilik A.Ş.
- Polat, M. (2023) *Osmanlı Dönemi İnegöl Vakıfları* . Bursa: Emin Yayınları.
- Ülgen, A.S. (1958). İnegöl'de İshak Paşa mimarî manzumesi. *Vakıflar Dergisi*, 4, 192a-192d.

OSMANLI TAŞRASINDA EKONOMİ VE TOPLUM: XIX. YÜZYIL İNEGÖL ÖRNEĞİ*

Adem POLAT

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, adempolatdoktora@gmail.com, Orcid: 0000-0001-5717-0316

Giriş

XIX. yüzyıl ortalarında Osmanlı taşrasında ekonomik, sosyal ve kültürel yapıyı anlamak, dönemin toplumsal örgütlenmesini ve taşra hayatının dinamiklerini ortaya koymak açısından büyük önem taşımaktadır. Kasabalar ve köyler, hem yerel üretim ve ticaret faaliyetlerinin merkezi hem de toplumsal yapı ve kültürel normların şekillendiği birimler olarak işlev görmüştür. Bu bağlamda, coğrafi konumu, demografik çeşitliliği ve ekonomik potansiyeli ile İnegöl kazası, Osmanlı taşrasının sosyoekonomik yapısını analiz etmek için uygun bir örnek teşkil etmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, XIX. yüzyıl ortalarında İnegöl'ün nüfus yapısı, hane düzeni, ekonomik faaliyetleri, meslek dağılımı ve toplumsal ilişkilerini kapsamlı biçimde incelemektir. Araştırmada, hane bazlı verilerin ayrıntılı olarak kaydedildiği temettuat defterleri birincil kaynak olarak kullanılmıştır.¹ Çalışma, tarihsel sosyoloji ve ekonomik tarih disiplinleri perspektifiyle, dönemin taşra toplumunun yapısal ve kültürel özelliklerini bütüncül bir biçimde ortaya koymayı hedeflemektedir.

Çalışmanın yöntemi olarak nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tercih edilmiştir. Temettuat defterleri üzerinden hane reislerinin isimlendirilmesi, unvan ve lakap kullanımı, meslek dağılımı ve ekonomik faaliyetler sistematik olarak incelenmiş; böylece İnegöl'ün taşra ekonomisi, aile yapıları ve toplumsal normları görünür hâle getirilmiştir. Doküman analizi yöntemi, tarihsel kaynakların derinlemesine yorumlanması ve taşra toplumunun sosyal statü, dini bağlılık ve kültürel değerlerinin anlaşılması açısından kritik bir araç sağlamaktadır.

Çalışmanın önemi, temettuat defterlerinin Osmanlı taşrasına dair nadir ve değerli birincil kaynak niteliği taşımasından kaynaklanmaktadır. Hane reislerinin isimlendirilmesi ve unvan kullanımı, dönemin toplumsal statü algıları ve manevi değerleri hakkında bilgi verirken; meslek dağılımı ve ekonomik faaliyetler, taşra ekonomisinin organizasyonel yapısını ortaya koymaktadır. Kadın isimleri ve evrensel değerleri ifade eden isimler ise, aile yapısının ve toplumsal normların kültürel temellerine dair önemli ipuçları sunmaktadır.²

* Çalışma, yazar tarafından hazırlanan “1844–1845 Yıllarına Ait Temettuat Defterlerine Göre İnegöl Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Durumu” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ “Temettu” Arapçada “kâr etme, kazanma, kâr, fayda” anlamına gelirken, “temettuat” ise çoğul olarak “kârlar, faydalar, kazançlar” anlamında kullanılmaktadır. (Devellioğlu, 1996:1073). Emlak, Arazi, Hayvanat ve Temettuat sayımları adıyla yürütülen bu tespitler sonucunda yaklaşık yirmi bine yakın defter serisi oluşturulmuştur. Osmanlı Arşivi'nde dokuz katalog altında araştırmaya açılan defter sayısı 17.747'dir; buna, Maliye'nin Müdevver ve Kepeci Tasnifi'ndeki Temettuat Defterleri eklendiğinde sayı daha da artmaktadır. (Öztürk, 2003: 287).

² Temettuat tahrirlerinde, bireyin ikamet ettiği ev, esnafın faaliyet gösterdiği dükkân, sahip olunan nakit, ev eşyaları, sanayi ve ticari işletmelere ait araçlar ile ticari stoklar kayda alınmamıştır. Ayrıca, borç ve alacaklar da sayım kapsamının dışında bırakılmıştır (Güran, 2000: 80).

Ayrıca, İnegöl'ün coğrafi ve doğal koşulları ile ekonomik tercihleri arasındaki ilişki de analiz kapsamında ele alınmıştır. Tarım, hayvancılık, taşımacılık, esnaf ve sanatkârlık gibi faaliyetler, taşra ekonomisinin çok katmanlı yapısını göstermektedir. Özellikle taşımacılık sektörünün yoğunluğu, bölgenin coğrafi konumunun ekonomik yaşam üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. Çalışma, XIX. yüzyıl ortalarında İnegöl'ün sosyoekonomik ve kültürel dokusunu ortaya koyarak, Osmanlı taşra toplumunun yapı ve dinamiklerini anlamaya yönelik tarihsel bir bakış sunmaktadır.³

1. İdari Yapı

İnegöl Kazası, XIX. yüzyıl Osmanlı taşra teşkilatı içinde Hüdavendigâr sancağına bağlı bir idari birim olarak işlev göstermiştir. İlçe, merkezi yerleşimi oluşturan mahalleler ve merkeze bağlı köylerden meydana gelmektedir. XIX. yüzyıl ortalarında İnegöl merkez yerleşimi dört ana mahalleden oluşmaktadır: Cuma, Sinan Bey, Sinan Bey Kiptiyan ve Yenice Mahallesi. Özellikle Sinan Bey Kiptiyan Mahallesi (CDABO, Temettuat Defterleri, (1844-1845). Çingene topluluklarının yaşadığı bir alan olarak kayıtlara geçmiştir ve merkezi yerleşimdeki etnik çeşitliliğe işaret etmektedir.

1844–1845 yıllarında İnegöl'e bağlı 44 köy bulunmaktaydı (Polat, 2010). Bu köyler merkeze bağlı yönetim ve vergilendirme birimleri olarak işlev görmekteydi. Merkez ve köyler üzerinden şekillenen idari yapı, Osmanlı taşra idaresinin tipik bir örneğini sunmakta ve mahalle ile köy düzeyindeki etnik ve toplumsal çeşitlilik, dönemin sosyokültürel yapısını anlamak için önemli veriler sağlamaktadır.

1.1. İnegöl Köylerinin Sayısal Değişimi

İnegöl'e bağlı köy sayısı tarihsel süreçte değişiklik göstermiştir. XVI. yüzyılda tahrir defterlerinde 75 olarak kaydedilen köy sayısı (Bülbül, 2006: 191), Evliya Çelebi'nin Seyehaynâmesi'nde 66 olarak geçmektedir (Çelebi, 1985: 79). XIX. yüzyıl ortalarında 44 olarak belirlenmiştir. XX. yüzyıl itibarıyla ise 1947'de 74, 2010'da 94 köy bulunmuştur. (Mamaş, 1947: 73). 1288 ve 1297 tarihli muhtelif salnamelerde bu sayı 76 ile 44 arasında değişimler göstermektedir. (Hüdavendigâr Vilayet Salmaları, 1288, 1292, 1296, 1297, 1298). Bu dalgalanmalar idari yeniden düzenlemeler, köylerin birleşmesi veya ayrılması gibi faktörlerle açıklanabilir ve taşra yönetimi ile nüfus hareketleri arasındaki ilişkiye işaret etmektedir.

1.2. İnegöl Köylerinin İsim Değişimi

Köy isimlerindeki değişimler, bölgenin sosyokültürel ve idari dönüşümlerini yansıtmaktadır. 1487–1573 tahrir sayımlarında kaydedilen köy isimleri, Osmanlı taşra idaresinin resmi kayıt sistemine uygun biçimde belirlenmiştir. XIX. yüzyıl başlarında, şer'iyye sicilleri ve temettuat defterlerinde geçen köy isimlerinin günümüzdeki kullanımında bazı farklılıklar görülmektedir. Bunlardan bazıları, Bedre köyü Çayyaka, Gelene Kayapınar, Genci ise Turgut Alp'tir. Bu ve buna benzer değişimler hem Osmanlı dönemi idari düzenlemeleri hem de yerleşimlerin etnik ve toplumsal ve idari yapısındaki dönüşümlerle ilişkilidir.

³ Metin içerisinde geçen istatistiki veriler Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1844–1845) yıllarına ait Temettuat defterleri incelenerek ve analiz edilerek tespit edilmiştir. Bu bağlamda veriler sunulurken farklı nüshalarla birlikte-incelenen 127 defterin numaraları metnin bütünlüğünü bozmamak adına zikredilmemiş ve gerektiğinde “(CDABO, Temettuat Defterleri, (1844-1845).” şeklinde genel kaynak olarak ifade edilmiştir.

1964 yılında yapılan resmi isimlendirme uygulamaları ile köy adları modern dönemdeki kullanıma uygun hâle getirilmiştir. (Yakut, 2006: 34). Bu süreç, bölgesel coğrafi ve kültürel belleğin korunması ile resmi idari sistemin standartlaşması açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Tüm bu değişimler, İnegöl köylerinin tarihî sürekliliğini, idari yapısının dinamikliğini ve toplumsal karakterini anlamak için kritik bir veri kaynağı oluşturmaktadır.

2. Demografik Yapı

XIX. yüzyıl ortalarında İnegöl kazasının demografik yapısı, temettuat defterleri üzerinden incelendiğinde taşra toplumunun sosyal ve ailevi örgütlenmesini anlamak açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Hanelerdeki birey sayısı, yaş dağılımları ve birlikte yaşama biçimleri, dönemin nüfus dinamiklerini ve sosyal dayanışma modellerini ortaya koymaktadır. Hane reislerinin isimleri ve kadın-erkek bireylerin adlandırma tercihleri, peygamber, halife ve dini temelli isimlerin yoğunluğu, toplumun dini bağlılık ve kültürel değerlerini yansıtmaktadır. Ayrıca, gayrimüslim ve farklı etnik kökenli bireylerin varlığı, İnegöl'ün çok katmanlı demografik yapısını ve sosyal çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, demografik yapı yalnızca nüfus istatistikleriyle sınırlı kalmayıp, sosyal statü, aile yapısı ve toplumsal ilişkilerin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

2.1. İnegöl Merkezinin Demografik Yapısı

Merkez yerleşimde mahalle kavramı, XIX. yüzyılda kentsel örgütlenmenin temel unsuru olarak öne çıkmaktadır. Temettuat defterlerinde dört mahalle kaydedilmiştir: Sinan Bey, Cuma, Yenice ve Sinan Bey Kıptıyan. Nüfus verileri, XVI. yüzyıldan XXI. yüzyıla uzanan süreçte merkezin sürekli bir artış gösterdiğini ortaya koymaktadır: Kanuni Sultan Süleyman devri sonlarında 250 kişi olan merkez nüfusu (Bülbül, 2006: 189), 1927'de 11.758, 1940'ta 13.740, 1960'ta 25.297, 1985'te 54.659 kişiye ulaşmıştır. (Kahraman, 1992: 74). 2007'de 130.448 kişi olan nüfus, özellikle 1990–2000 yılları arasında dramatik bir artış gözlenmiş ve merkez nüfusu neredeyse iki katına çıkmıştır. Bu büyüme, sanayi, ticaret ve göç hareketleriyle ilişkilidir.

1844–1845 Temettuat defterlerinde hane başına ortalama beş kişi varsayımıyla merkezde 396 hane ve yaklaşık 1.980 kişilik bir nüfus belirlenmiştir. Sinan Bey Mahallesi yaklaşık 930 kişi ile en kalabalık mahalle olurken, Cuma Mahallesi %38, Yenice %19 ve Sinan Bey Kıptıyan %4 oranında nüfus yoğunluğuna sahipti. Sinan Bey Kıptıyan Mahallesi, özellikle roman vatandaşların yaşaması boyutuyla, sosyal ve etnik çeşitliliği göstermesi açısından dikkat çekmektedir.

2.2. Kullanılan İsimler

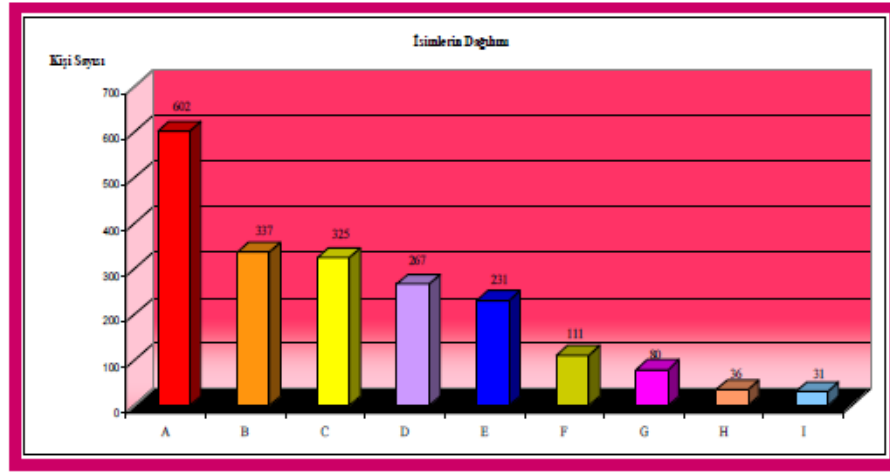
1844–1845 temettuat defterlerinde tespit edilen isimlerin, dini, kültürel ve toplumsal değerleri yansıttığı görülmektedir. İsimler Peygamber isimleri, halife isimleri, iki isimliler, lakaplarla anılanlar, “din” ve “Allah” ifadeleriyle kullanılanlar, anlam yönünden güzel isimler, babası veya dedesiyle aynı isimleri taşıyanlar, kadın isimleri, tarihi şahsiyetlerin isimleri ve gayrimüslim isimler şeklinde gruplandırılmıştır.

Peygamber isimlerinde Mehmed (297), Mustafa (255), Ahmed (226) öne çıkarken, Emin ismi 51 kez kullanılmıştır. Halife isimlerinde ise Hz. Ali (280) baskın olup, Osman (108), Ömer (42), Ebubekir

(12) ve Bekir (7) sıklıkla tercih edilmiştir. İki isimli kullanım, Mehmed Ali, Mehmed Emin, Ali Osman gibi örneklerle dönemin dini bağlılık ve tarihî şahsiyetlere saygı pratiğini göstermektedir.

Toplumda bireylerin öne çıkan özellikleri bazen isim yerine geçen lakaplarla tanımlanmıştır. Örneğin, “Deli Hacı Efendi” gibi kullanım hem bireyin sosyal rolünü hem de dini bağlılığını ifade etmektedir. Ayrıca “din” ve “Allah” ifadeleriyle oluşturulan Abdullah (26), Abdurrahman (5), Abdulkadir (8), Abdülkerim (3) gibi isimler, dini bağlılığın ve itaat anlayışının bireysel kimliğe yansımaları göstermektedir.

Manasının güzelliğiyle öne çıkan isimler arasında Halil (221), Arif (7), Veli (11), Emin (51), Emine (17), Şerife (11) gibi örnekler yer almakta olup, tüm isimler Arapça kökenlidir ve dini bilinç ile estetik değerlerin bir arada kullanıldığını göstermektedir. Babasıyla aynı ismi taşıyanlar, aile bağlılığı ve soy sürekliliğini, kadın isimleri ise dini ve kültürel bağlılığın nesillere aktarımını yansıtmaktadır. İnegöl'deki isimlerin dağılımı şu şekilde gösterilebilir (Polat, 2010:43):

Grafikte kategorilerin gösterildiği çeşitli harflerin neyi simgelediği aşağıdaki tablodadır:

Tablo 21: Şekil 4'te geçen harflerin karşılıkları

A	Peygamberimizin (s.a.v.) İsimleriyle Anılanlar
B	Halife İsimleriyle Anılanlar
C	Peygamber İsimleriyle Anılanlar
D	Manasının Güzelliğiyle Dikkat Çeken İsimler
E	Önemli Tarihi Şahsiyetlerin İsimleri
F	Kadın İsimleri
G	“Din” ve “Allah” İfadesiyle Beraber Kullanılan İsimler
H	Gayrimüslim İsimler
I	İki İsimle Anılanlar

2.3. Gayrimüslimler ve Etnik Çeşitlilik

İnegöl’de gayrimüslim nüfus sınırlı sayıda köy ve mahallede yaşamıştır; özellikle Cerrah köyü bu bağlamda dikkat çekmektedir. Zımni ifadesiyle kaydedilen isimler arasında Ohannes (5), Akuca (4), Kefur, Yeğus, Agop, Abraham gibi örnekler bulunmaktadır. Bu uygulama, azınlıkların taşrada sosyal kimliklerini ve dini aidiyetlerini isimler aracılığıyla belgelemelerine imkân tanımaktadır. Kayıtlardaki bazı eksiklikler ve uygulamadaki esneklikler, yerel kayıt standartları ve nüfus uygulamalarına dair önemli bilgiler sunmaktadır. Gayrimüslim isimlerin kullanım sıklığı şu şekildedir (Polat, 2010: 51):

Gayrimüslim İsimler	Kullanım Sıklığı	Gayrimüslim İsimler	Kullanım Sıklığı
Ohannes	5	Minas	1
Akuca	4	Dürzi	1
Ohannes	5	Akuca	4
Kefur	2	Eknadyus	1
Yeğus	2	Edkas	1
Agop	2	Tekağus	1
Abraham	2	Petrus	1
Karabet	2	Manuk	1
Dartan	2	Astor	1
Simyon	2	Elzon	1
Seroya	1	Artin	1
Kastan	1	Minas	1

2.3. Kullanılan Unvan ve Lakaplar

XIX. yüzyıl İnegöl’ünde unvanlar, bireylerin toplum içindeki konumlarını, mesleklerini, dini veya idari görevlerini, mal varlığını ve toplumsal saygınlıklarını göstermek amacıyla isimlere eklenmiştir. 1844-1845 Temettuat defterlerinde geçtiği şekilde, en sık kullanılan unvan “Efendi” olup 427 kez kaydedilmiştir ve ilim ehli, dini görevli veya toplumsal itibara sahip kişiler için tercih edilmiştir. Es-Seyyid (113), Seyyid (58) ve Hacı (89) unvanları, dini saygınlık ve toplumsal hürmeti yansıtırken; Ağa (41) unvanı makam ve mal varlığı ile bağlantılı olarak öne çıkmaktadır. Dini görevleri ifade eden İmam (14), Hatib (3), Hafız (17) gibi unvanlar, dönemin toplumsal yönetim ve dini otorite ilişkisini göstermektedir. Kadınlar için Hatun (53) ve Hanım (2) unvanları, toplumdaki hürmet ve saygıyı ifade etmektedir. Diğer unvanlar olan Kethüda (16), Kâhya (1) ve Çavuş (1), idari ve güvenlikle ilgili görevleri işaret etmektedir. Bu veriler, unvanların yalnızca sosyal tanımlama değil, toplumsal hiyerarşi, dini otorite, ekonomik güç ve cinsiyet rolleri hakkında da bilgi verdiğini göstermektedir.

Lakaplar, bireylere kendi adlarından farklı olarak takılan ve bazen tüm aileye yansıyan isimlerdir. XIX. yüzyıl ortalarında İnegöl'de lakaplar dört ana kategoride sınıflandırılmıştır: meslek bildiren, memleket bildiren, etnik köken bildiren ve fiziksel veya karakteristik özellikleri yansıtan lakaplar. Temettuat defterlerine göre 223 hane reisi mesleki lakaplarla anılmış olup en sık rastlanan meslek lakabı İmam (15 kez), ardından Kethüda (13) ve Berber (14) gelmektedir. Diğer meslekler, tırpancı, debbağ, demirci, sığirtmaç, çırak gibi alanları kapsamaktadır. “Oğlu” ifadesi, lakabın hem bireysel hem de sülale düzeyinde kullanılabileceğini göstermektedir. Ancak her meslek erbabı lakabında mesleğini belirtmediği için, yalnızca lakaba dayanarak kesin meslek analizi yapılamamaktadır.

Memleket bildiren lakaplar, bireylerin kökenlerini ve yerleşim geçmişlerini ortaya koymaktadır. Örneğin, Sülelioğlu, Kulacalı, Bedreli gibi lakaplar İnegöl içindeki köyleri; Bursalı, Erzurumlu, Eskişehirli, Cezayirli gibi lakaplar ise uzak bölgelerden gelip yerleşen bireyleri işaret etmektedir. Bu kullanım, göç, yerleşim ve aile bağlantılarıyla ilişkilidir ve toplumdaki sosyal kimlik, köken ve toplum içindeki algılanış biçimini anlamak için önemli bir veri kaynağıdır.

Etnik köken bildiren lakaplar, İnegöl'deki çok uluslu yapıyı yansıtmaktadır. Arap, Boşnak, Kürtoğlu, Çerkesoğlu, Acemoğlu ve Tataroğlu gibi lakaplar, farklı milletlerden insanların bir arada yaşadığını göstermektedir. Örneğin Süpürdü Karyesi'nde Kürt ve Acem kökenli kişiler yan yana hanelerde ikamet etmiş, Kozluca'da Lazoğlu Mustafa ve Sinanbey Mahallesi'nde Zeybek İbrahim gibi bölgesel veya etnik sıfatlar kullanılmıştır. Bu durum, taşra kasabalarında bile etnik çeşitliliğin ve komşuluk ilişkilerinin nasıl biçimlendiğine dair somut bir örnek sunmaktadır.

Fiziksel görünüm, renk, cüsse ve karakteristik özellikleri yansıtan lakaplar da yaygındır. Renkleri vurgulayan lakaplar arasında “Kara” (25 kez), “Sarı” (12) ve “Sarıoğlu” (4) yer alırken; şekil, cüsse ve karakteri belirten lakaplar “Koca”, “Deli”, “Küçük”, “Uzun”, “Bıyıklıoğlu”, “Topal”, “Çolak” ve “Sağır” şeklinde kaydedilmiştir. Ayrıca hayvan isimleri de lakap olarak kullanılmıştır: Öküzöğlu, Öküz, Kurdoğlu, Kuzu ve Çakal gibi örnekler, güçlü, çevik veya mazlum bireyleri tanımlamaktadır. Bu uygulamalar, İnegöl halkının lakap kullanımında ayırt ediciliği ve bireylerin sosyal ve fiziksel özelliklerini yansıtmaya yönelik bilinçli bir eğilim taşıdığını göstermektedir.

2.4. Meslek Profili ve Oransal Dağılım

XIX. yüzyıl İnegöl'ünde meslek, bireylerin toplumsal konumu ve geçim kaynakları ile doğrudan ilişkili olarak ortaya çıkmış ve sosyal statü ile itibarın önemli bir göstergesi olmuştur. Temettuat defterleri, yaklaşık 120 farklı meslek dalının kazanın ekonomik ve sosyal yaşamını şekillendirdiğini göstermektedir. Bu meslekler, Osmanlı esnaf kültürü ve usta-çırak sistemi çerçevesinde organize edilmiş, bireylere meslekî beceri ve iş ahlakı kazandırma işlevini üstlenmiştir. Meslekler, dokuz ana başlık altında toplanmıştır: kamuda görevli olanlar, güvenlikle ilgili meslekler, fiziki güç gerektiren hizmetler, gıda sektörü, tarım, hayvancılık, esnaf ve sanatkârlık, taşımacılık ve serbest meslekler; ayrıca mesleği tanımlanamayan yetim, firari ve askerler ayrı bir kategori oluşturmuştur. İnegöl'deki meslek grup dağılımı ve oranları tablo halinde şöyle gösterilebilir (Polat, 2010: 71):

Meslek Grupları	Kişi Sayısı	Yüzdelik Oranı
Taşımacılıkla İlgili Meslekler	1185	50%
Tarımla İlgili Meslekler	452	19%
Esnaflıkla İlgili Meslekler	211	9%
Hayvancılıkla İlgili Meslekler	116	5%
Fiziki Kuvvet Gerektiren Hizmetle İlgili Meslekler	107	5%
Serbest Meslekler	192	8%
Kamuyla İlgili Meslekler	50	2%
Gıda İle İlgili Meslekler	35	1%
Güvenlikle İlgili Meslekler	19	1%
Toplam	2235	100%

Taşımacılık sektörü, belirgin bir şekilde ilgi gösterilen sektör olmuştur. Bu alanda 1.185 kişi (%50) istihdam olmuş ve bu bağlamda kereste nakli 984 kişiyle en yaygın meslek olarak kaydedilmiştir; hatap ve kereste nakli 106 kişi ile sektörü desteklemiştir. Kamuda görev yapan 50 kişi (%2), İnegöl'ün idari ve dini hizmetlerinin yürütülmesinde kritik bir rol üstlenmiş, bu grupta imamlar (%38), kethüdalar (%32) ve hitabet görevlileri (%12) öne çıkmıştır. İmamlık mesleğinin ağırlığı, dini ve idari ihtiyaçların yetersiz sayıya rağmen yürütüldüğünü göstermektedir; Tanzimat öncesinde imamlar hem dini hem de idari görevleri üstlenmiş, küçük köylerde resmi görevlilerin yokluğu ise yerel toplulukların kendi imkanlarıyla hizmetleri karşılamasına yol açmıştır.

Güvenlikle ilgili mesleklerde yalnızca 19 kişi (%1) istihdam edilmiştir; bunlar asker (10 kişi), kavas (7 kişi), bekçi ve çavuşlardan oluşmuştur. Sayının az olması, görevli kişilerin tümünün kayıt altına alınmamış olmasından kaynaklanabilir. Beden gücü gerektiren hizmetlerde 107 kişi (%5) faaliyet göstermiş, özellikle hizmetkârlar (57 kişi) ve bekâr olarak başka işlerde çalışanlar (37 kişi) öne çıkmıştır. Bu meslekler, köy ve taşra yaşamının sürdürülmesinde kritik bir rol oynamış, ekonomik faaliyetleri desteklemiştir.

Tarım ve hayvancılık İnegöl'ün ekonomik yaşamında merkezi öneme sahiptir. Tarımda 452 kişi (%19) faaliyet göstermekte olup, Erbab-ı Ziraat (276 kişi, %61) ve rençberlik (175 kişi, %39) meslekleri öne çıkmaktadır. Hayvancılıkta ise 116 kişi (%5) meşguldür; kiracılık 56 kişi (%47), sığırtaçlık 32 kişi (%28) ve çobanlık 18 kişi (%16) ile sektörü temsil etmektedir. Bu veriler, halkın çoğunluğunun tarım ve hayvancılığı temel geçim kaynağı olarak benimsediğini, resmi kayıtların ötesinde bu alanlarda daha geniş bir katılımın olduğunu göstermektedir.

Esnaf ve sanatkarlıkta 211 kişi (%9) 58 farklı meslek dalında faaliyet göstermiş, özellikle debbağlık, berberlik ve boyacılık öne çıkmıştır. Serbest meslekler grubu 192 kişi (%8) ile heterojen bir yapıyı yansıtmaktadır; 50 kişi zuhurattan gelir sağlarken, 59 kişi emlak ve arazisi olmayanlar, 36 kişi göç

edenler ve 18 kişi başkalarının yardımıyla geçinen muhtaç bireyler olarak kaydedilmiştir. Bu dağılım, ekonomik çeşitliliği ve toplumsal heterojenliği somut bir şekilde ortaya koymaktadır.

3. Ekonomik Yapı

XIX. yüzyıl ortalarında İnegöl'ün ekonomik yapısı, taşra toplumunun üretim ilişkileri, gelir dağılımı ve ekonomik faaliyet alanları üzerinden analiz edildiğinde, bölgenin sosyal ve mekânsal yapısıyla doğrudan ilişkili bir tablo ortaya koymaktadır. Kazanın gelir kaynakları, merkezi yerleşim birimleri ile köyler arasında çeşitlenmekte ve hane başına düşen gelirler, nüfus yoğunluğu, üretim kapasitesi ve yerleşim birimlerinin coğrafi özellikleri ile doğrudan bağlantılıdır. Tarım ve hayvancılık başta olmak üzere taşımacılık, esnaf-sanatkârlık ve serbest meslekler, ekonomik faaliyetlerin omurgasını oluşturmakta, merkezi yerleşimlerde yoğunlaşan ticari ve hizmet sektörleri ise haneler arası gelir farklılıklarını şekillendirmektedir. Bu bağlamda, İnegöl'ün ekonomik yapısı yalnızca üretim ve gelir dağılımı ekseninde değil, aynı zamanda toplumsal refah, taşra ekonomisinin sürdürülebilirliği ve yerleşimlerin sosyo-ekonomik hiyerarşisi açısından da önemli göstergeler sunmaktadır. İncelenen veriler, merkez ve köyler arasındaki ekonomik etkileşimleri, gelir yoğunlaşmalarını ve hane başına düşen gelirlerdeki farklılıkları anlamak için temel bir çerçeve oluşturmaktadır.

3.1. Gelir Dağılımı

XIX. yüzyıl ortalarında İnegöl'ün ekonomik yapısını anlamak için hane sayıları, toplam gelir ve hane başına düşen gelir üzerinden yapılan analizler, taşra toplumunun ekonomik çeşitliliğini ve yerleşim birimlerinin refah düzeylerini ortaya koymaktadır. Temettuat defterlerine göre kazadaki toplam yıllık gelir 3.328.387,35 kuruş olarak hesaplanmıştır ve hane başına düşen ortalama gelir 1412 kuruş olarak tespit edilmiştir (Polat, 2010: 93). Bu rakamlar, yerleşim birimleri arasındaki ekonomik farklılıkları net biçimde göstermektedir.

Merkez yerleşimindeki dört mahalle, toplam gelir açısından dikkat çekmekle birlikte, hane başına düşen gelir bakımından köylerle karşılaştırıldığında daha düşük bir refah seviyesine sahiptir. Örneğin, Cuma Mahallesi yıllık toplam 207.001 kuruş gelirle kazanın en yüksek gelirli mahallesi olmasına rağmen, hane başına düşen 1.125 kuruş ile genel ortalamanın altında kalmaktadır. Bu durum, mahallenin yoğun nüfuslu yapısının, toplam gelirin haneler arasında bölünmesiyle ortaya çıkan ekonomik yoğunlaşma farklılığını yansıtmaktadır. Sinan Bey Mahallesi, Yenice Mahallesi ve Sinan Bey Kıptiyan Mahallesi de benzer biçimde, toplam gelir açısından merkezi yerleşimlerin önde olduğunu, ancak hane başına düşen gelir açısından köylerin bazılarıyla rekabet edemediğini göstermektedir.

Kırsal yerleşimlerde ise gelir dağılımı daha heterojendir. Akhisar köyü, toplam gelir bakımından 89.523,5 kuruş ile öne çıkmasa da hane başına düşen yıllık 3.194 kuruşla kazadaki en yüksek refah seviyesine sahip yerleşim birimi olarak dikkat çekmektedir. Bunu, hane başına 2.377 kuruş ile Yenice Yörük ve 2.046 kuruş ile Tokuş köyleri izlemektedir. Bu veriler, köylerin hane sayısının görece düşük olması ve üretim kapasitesinin kişi başına yüksek düşmesi sayesinde ekonomik refahın artabileceğini göstermektedir. Öte yandan Tokuş, yıllık toplam geliri yalnızca 8.185 kuruş ile kazadaki düşük gelirli yerleşimler arasında yer almasına rağmen, hane başına düşen gelir açısından genel ortalamanın üzerinde performans sergilemektedir; bu durum, nüfus yoğunluğu ve üretim verimliliğinin ekonomik refah üzerindeki doğrudan etkisini ortaya koymaktadır.

Genel olarak, köylerin yıllık gelir dağılımı ve hane başına düşen gelirler, İnegöl Kazası'nda ekonomik faaliyetlerin hem mekânsal hem de demografik olarak heterojen bir yapı sergilediğini göstermektedir. Toplam gelirin yüksek olduğu merkez mahalleler, nüfus yoğunluğundan dolayı hane başına düşen gelir açısından köylerden düşük seviyede kalırken, kırsal yerleşimler, özellikle nüfus yoğunluğu düşük ve tarımsal faaliyet açısından verimli alanlarda hane başına düşen geliri artırmaktadır. Bu durum, taşra ekonomisinde yerleşim birimlerinin büyüklüğü, üretim kapasitesi ve nüfus yapısının ekonomik refahı doğrudan şekillendirdiğini ortaya koymaktadır.

İnegöl'ün ekonomik yapısı, merkez ve köyler arasındaki gelir dağılımındaki farklılıklar, hane başına düşen gelirler ve nüfus yoğunluğu ile belirginleşmekte, bu sayede XIX. yüzyıl taşra toplumunun sosyo-ekonomik dokusu, ekonomik kaynakların dağılımı ve refah seviyelerinin mekânsal dağılımı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu analiz hem merkezi hem de kırsal yerleşimlerin ekonomik performansını değerlendirmeye imkân tanırken, yerleşim birimleri arasındaki gelir farklılıklarının nedenlerini ve taşra toplumundaki ekonomik hiyerarşiyi anlamak açısından da temel bir veri sağlamaktadır.

3.2. Gelir Kaynakları

XIX. yüzyıl ortalarında İnegöl'ün ekonomik yapısı, merkez ve köyler arasında belirgin bir iş bölümü ve gelir farklılaşması sergilemektedir. Temettuat defterlerine göre, kazanın gelir kaynakları başlıca ziraat, hayvancılık ve meslekler üzerinden şekillenmiş, yerleşim birimlerinin coğrafi ve sosyoekonomik yapısı ise gelir dağılımını doğrudan etkilemiştir. Merkez ve köyler arasında elde edilen gelirlerin tür ve büyüklükleri, halkın meslek seçimlerini ve geçim stratejilerini yansıtmaktadır.

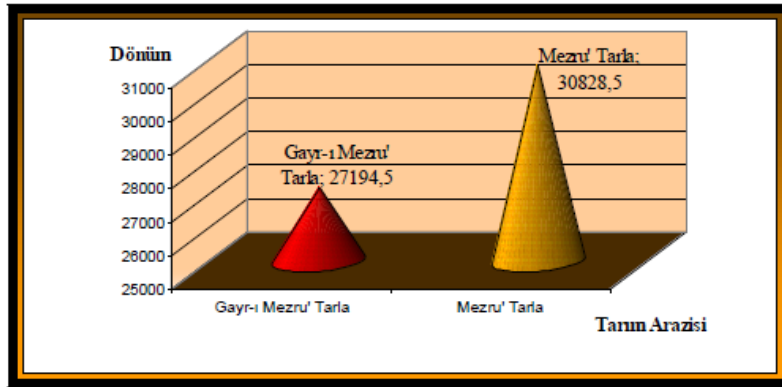
İnegöl'de ziraat hem merkez hem de köyler açısından temel gelir kaynağı olmakla birlikte, köyler bu alanda baskın bir rol oynamaktadır. Merkezdeki toplam ziraat geliri 263.077 kuruş iken, köylerde bu rakam 2.502.546 kuruşa ulaşmaktadır; yani toplam ziraat gelirin %90'ı köylerden sağlanmıştır. Hane başına düşen gelir açısından ise ortalama 58.843 kuruş olarak hesaplanan ziraat geliri, 14 yerleşim yerinde bu ortalamanın üzerine çıkarken, geriye kalan yerlerde ortalamanın altında kalmaktadır. Orta Köy, 410.455 kuruşla en yüksek yıllık ziraat gelirine sahip yerleşim yeri olarak dikkat çekerken, Kurşunlu (270.830 kuruş) ve Çitli (135.982 kuruş) köyleri de önemli ekonomik üretim merkezleri arasında yer almaktadır. Bu dağılım, köylerde tarım faaliyetlerinin ölçek ve yoğunluğunun merkezlere kıyasla oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca, kiraya verilen ve müstecir edilen toplam 4.742 dönümlük arazi üzerinden 1844'te 53.266 kuruş, 1845'te ise 10.239 kuruş gelir sağlanmıştır; bu durum, tarım gelirlerinin hem mülkiyet ilişkileri hem de arazi kullanımı bağlamında çeşitlendiğine işaret etmektedir.

Hayvancılık, İnegöl'ün ekonomik yapısında ziraat kadar baskın olmasa da köyler için önemli bir gelir kaynağıdır. Merkezde yalnızca 9.190 kuruş gelir elde edilirken, köylerde bu rakam 117.724 kuruş olarak gerçekleşmiş ve toplam hayvancılık gelirin %93'ü köylerden sağlanmıştır. Yıllık ortalama gelir 2.700 kuruş olup, 2 mahalle ve 14 köy bu ortalamanın üzerinde hayvancılık geliri elde etmiştir. Yenice Yörük köyü, 16.659 kuruş yıllık gelirle en yüksek hayvancılık geliri sağlarken, Kızık köyü yalnızca 321 kuruş ile en düşük gelir seviyesinde yer almıştır. Bu veriler, köylerin hem kendi ihtiyaçlarını karşılamak hem de ekonomik kazanç elde etmek amacıyla hayvancılığa dayalı üretim yaptığını göstermektedir. Merkezde yaşayanlar ise hayvancılıktan daha sınırlı bir gelir elde ederek geçimlerini çoğunlukla meslek ve ticari faaliyetlerden sağlamaktadır.

Meslekler, İnegöl ekonomisinde hem merkez hem de köyler için önemli bir gelir kalemi oluşturmaktadır. Temettuat defterlerine göre merkezde 336 meslek erbabı toplam 210.780 kuruş gelir sağlarken, köylerde 1.408 kişi 366.408 kuruş kazanmıştır. Bu, toplam 1.744 meslek sahibinden 577.188 kuruşluk gelir elde edildiğini göstermektedir. Yerleşim yeri başına düşen ortalama 37 meslek erbabı ve 12.280 kuruş meslek geliri, merkezi ve taşra yerleşimleri arasında ekonomik katkı farklılıklarını ortaya koymaktadır. Merkezdeki meslekler genellikle esnaf, sanatkâr ve hizmet sektörüne yönelik iken, köylerde tarım ve hayvancılıkla iç içe yürütülen meslekler ağırlıklıdır. Bu dağılım, yerleşimlerin ekonomik işlevlerini ve mesleki uzmanlaşmayı yansıtmaktadır.

3.3. Tarımsal Faaliyetler

XIX. yüzyıl ortalarında İnegöl, yaklaşık 1.006 km²'lik yüzölçümü ile hem merkez hem de köyleri üzerinden yoğun bir tarımsal üretim potansiyeline sahip bir kazaydı. Toplam arazi alanının önemli bir kısmı tarım amaçlı kullanılmakta olup, temettuat defterlerinde “mezru” (ekilen) ve “gayr-ı mezru” (ekilmeyen/nadasa bırakılan) tarlalar olarak kaydedilmiştir. Bu ayrım hem tarım üretiminin verimliliği hem de ekonomik gelir kaynaklarının değerlendirilmesi açısından kritik öneme sahiptir. İnegöl’de 30.828,5 dönüm mezru’ tarla üzerinden 1844 yılında 1.346.103 kuruş gelir sağlanmışken, 27.194,5 dönümlük gayr-ı mezru’ tarla hiçbir gelir üretmemiştir. Bu durum şu şekilde gösterilebilir (Polat, 2010: 104):

Bu durum, yerleşim birimlerinin tarımsal üretim kapasitesi ile arazi verimliliği arasındaki doğrudan ilişkiyi göstermektedir. Ortalama olarak yerleşim başına 670 dönüm mezru’ tarla düşerken, gayr-ı mezru’ tarla 618 dönümle nadasa bırakılmıştır. Bu veriler, köylerin tarımsal üretimde merkezlere kıyasla çok daha aktif olduğunu ortaya koymaktadır.

İnegöl’de bağcılık hem merkez hem de köylerde yaygın bir üretim faaliyeti olarak öne çıkmıştır. Toplamda 1.604,75 dönüm ve 908,5 evlek bağ işlenmiş, 1844 yılında 280.708 kuruş gelir elde edilmiştir. Bağcılık faaliyetleri, köylerde 1.357,5 dönüm ve 862,5 evlek alanda yoğunlaşırken, merkezde yalnızca 247,5 dönüm bağ yer almıştır. Bu dağılım, köylerin iklim ve toprak koşullarına uygun olarak bağcılığa yöneldiğini, merkezde ise daha sınırlı bir üretim yapıldığını göstermektedir. Yerleşim başına düşen bağ miktarı ortalama 39 dönüm olup, gelir açısından 1844 yılında 6.846

kuruş, 1845'te 2.925 kuruş olarak hesaplanmıştır. Özellikle Cuma Mahallesi, 402 dönüm ve 6 evlek bağ alanı ile en yüksek üretim ve gelir potansiyeline sahip yerleşimdir.

İnegöl'de bahçecilik iki temel biçimde yürütülmüştür: birincisi ipek böcekçiliğine dayalı harir bahçeleri, ikincisi ise meyve bahçeleri. Harir bahçeleri toplamda 3.586 dönüm ve 630 evlek ile işlenmiş, 1844 yılında 548.207 kuruş gelir elde edilmiştir. Yerleşim başına ortalama 76 dönüm düşmekte, 12 yerleşim bu ortalamanın üzerinde üretim gerçekleştirmektedir. Öte yandan meyve bahçeciliği (meyve eşcarı) 4.126 adet ağaçla yürütülmüş, yıllık gelir 1844'te 90.145 kuruş olarak kaydedilmiştir. Bedre köyü, 617 meyve ağacı ile en fazla üretim ve gelire sahip yerleşim olarak dikkat çekmektedir. Bunun yanında, Cuma Mahallesi ve Sinan Bey Mahallesi merkezde pirinç üretimi ile öne çıkarken, Akhisar, Adabini ve Süpürdü köyleri de pirinç tarımıyla ekonomik çeşitlilik sağlamaktadır.

Sebze ve bostan ürünleri, İnegöl ekonomisinde destekleyici bir gelir kaynağı olarak önem taşımaktadır. Toplam 6.728 dönüm ve 321 evlek alan üzerinde fasulye, mısır, biber, soğan, sarımsak, lahana, patlıcan, pirinç ve tütün gibi ürünler yetiştirilmiştir. 1844 yılında bu ürünlerden 602.016 kuruş gelir elde edilmiş, 1845 yılında ise 97.084 kuruş tahmini gelir beklenmiştir. Özellikle bostan ve mısır üretimi, sırasıyla 430,5 dönüm ve 55 dönüm ile İnegöl'ün ekonomik tarım profilinde öne çıkmıştır. Duhan ekimi ise 131,5 dönüm ve 24 evlek ile geniş bir alanı kapsamış, 1844 yılında 373.270 kuruş gelir sağlayarak tarım ekonomisine ciddi katkıda bulunmuştur. Ayrıca susam, kestane, ceviz ve dut gibi yan ürünler, yerleşimlerin ekonomik çeşitliliğini artırmakta ve köy ile merkez arasındaki üretim farklılıklarını net bir biçimde ortaya koymaktadır.

3.4. Hayvancılık

İnegöl'ün XIX. yüzyıl ortalarındaki ekonomik yapısı, tarım ve hayvancılığın birbirini tamamlayan bir sistem olarak işlediğini göstermektedir. Hayvancılık, hem yerel nüfusun temel ihtiyaçlarını karşılamak hem de ticari gelir sağlamak açısından merkezi bir rol üstlenmiştir. İnegöl'de hayvancılık, dört ana kategoriye ayrılmaktadır: büyükbaş hayvanlar, küçükbaş hayvanlar, yük hayvanları ve arıcılık. Bu kategoriler hem üretim biçimi hem de ekonomik katkı açısından farklılık göstermektedir. Büyükbaş hayvanlar özellikle süt ve et üretiminde kullanılırken, küçükbaş hayvanlar yün, süt ve et kaynağı olarak önem taşımış, yük hayvanları ise taşımacılık faaliyetlerinde kritik bir işlev görmüştür. Arıcılık ise sınırlı sayıda yerleşim yerinde icra edilmiş olup bölgenin doğal koşullarına uygun bir faaliyet alanı sunmuştur.

Büyükbaş hayvanlar, manda ve karasığır türleri üzerinden gelir elde edilen ve gelecekte verim sağlayacak şekilde sınıflandırılmıştır. Temettuât defterlerine göre, gelir sağlayan manda ve karasığır sayısı, toplam 1966 baş olup yıllık toplam gelir 64.182 kuruş civarındadır. Manda başına düşen ortalama gelir yaklaşık 50 kuruş iken, karasığır başına ortalama 30 kuruş geliri tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, manda ve karasığır düvelerinden ileriki yıllarda elde edilmesi öngörülen gelir de kayıt altına alınmıştır. Yoz hayvanlar, yani henüz verim vermeyen veya gelir sağlamayan hayvanlar, toplamda 6505 baş olup, köylerde mahallelere göre %87'lik oranla daha yoğun bir şekilde yetiştirilmiştir. Bu durum, köy halkının uzun vadeli hayvancılık planlamasına önem verdiğini ortaya koymaktadır.

Küçükbaş hayvanlar, keçi ve koyun türleri üzerinden incelenmiştir. İnegöl genelinde 2466 adet keçi ve 1553 adet koyun bulunmaktadır. Keçilerin %72'si sağman, %26'sı yoz, %2'si erkil sınıfına ait

olup, yıllık toplam gelir 31.967 kuruş olarak belirlenmiştir. Koyunlarda ise sağman koyun %63, yoz koyun %30 ve erkil koyun %7 oranında olup, toplam gelir 20.328 kuruş civarındadır. Bu veriler, küçükbaş hayvanların özellikle köylerde hem geçim kaynağı hem de ek gelir sağlama amacıyla yetiştirildiğini göstermektedir.

İnegöl'ün taşımacılık altyapısı, yük hayvanlarının yoğun kullanımını gerektirmiştir. At, eğer, katır ve tay türlerinden oluşan yük hayvanları hem günlük ihtiyaçların karşılanmasında hem de ticari taşımacılık faaliyetlerinde kritik bir rol oynamıştır. Toplamda 479 adet bargir (beygir) ve 443 adet merkep ile birlikte 46 tay bulunmaktadır. Bu hayvanların dağılımı yerleşim yerleri arasında dengeli olup, bazı köylerde yoğunlaşmalar görülmektedir. Temettuat defterleri, bu hayvanların hem geçim hem de taşımacılık açısından ekonomik önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Arıcılık, İnegöl'ün ekolojik koşullarına bağlı olarak sınırlı yerleşim yerlerinde yürütülmüş bir faaliyettir. Toplam 385 kovan üzerinden yürütülen üretimden 1844 yılında 3471 kuruş gelir elde edilmiştir. Arıcılık faaliyetinin yerleşim yerlerine göre dağılımı, doğal bitki örtüsü ve iklim koşullarının bu faaliyeti sınırladığını göstermektedir. İlginç olarak, kaza merkezi mahallelerinde arıcılık yapılmamış, faaliyet yalnızca belirli köylerle sınırlı kalmıştır.

3.5. Vergiler ve Oransal Dağılımı

İnegöl temettuat defterleri, kazadaki vergi uygulamalarının iki temel türde yürütüldüğünü ortaya koymaktadır: öşür ve mülk/aile gelirlerine dayalı vergi. Öşür, şer'i bir vergi olarak ziraattan elde edilen mahsullerin onda biri oranında tahsil edilmiştir. Temettuat kayıtlarına göre, 1844–1845 yıllarında öşür vergisi mahsul türüne göre ayrı ayrı hesaplanmıştır. Bu kapsamda öşürün dağılımı şöyledir: harirden 24.684 kuruş (%38), üzümünden 13.883,5 kuruş (%22), bostan ve sebzedden 9.511 kuruş (%15), mukataa türlerinden 8.076,5 kuruş (%13), ağaç mahsullerinden 7.285 kuruş (%11) ve adet-i ağnam ile rüsumattan 903,5 kuruş (%1). Harir öşrü, toplam öşür gelirinin en yüksek payını oluşturarak İnegöl'ün ekonomik yapısında ipek ve dut üretiminin önemini göstermektedir. Öşür gelirleri, mahaller ve köyler arasında farklılaşmakta; örneğin Bedre köyü öşür-ü meyve üzerinden 1.775,5 kuruş, Kirles köyü ise 1.269,5 kuruş öşür ödemiştir.

Mülk ve arazi üzerinden tahsil edilen vergi ise “sene-i sabıkada vermiş olduğu” ifadesiyle defterlerde kaydedilmiştir. 1844 yılı itibarıyla toplam vergi matrahı 255.649,25 kuruş olarak hesaplanmış, bunun yalnızca 35.536,8 kuruşu (%14) İnegöl merkezinden, 220.112,5 kuruşu (%86) ise köylerden tahsil edilmiştir. Merkezde Cuma Mahallesi 14.195,75 kuruş ile en yüksek vergi matrahına sahip iken, köylerde en yüksek vergi Çavuş köyünde 3.660,5 kuruş mukataa türünden alınmıştır. Öte yandan, Kızık köyü yalnızca 286 kuruş vergi ödeyerek en düşük vergi matrahına sahip yerleşim yeri olmuştur.

Öşür ve mülk vergisi dağılımı, İnegöl'ün ekonomik yapısının tarım ve hayvancılık temelli olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Ziraat ve bağcılık gelirlerinin büyük bir kısmı köylere dayalı olup, köylerin toplam vergi yükü merkeze kıyasla oldukça fazladır (%86). Bu durum, köylerin üretim kapasitesi ve ekonomik faaliyet yoğunluğu ile doğru orantılıdır. Öşür ve vergi gelirleri, aynı zamanda İnegöl'deki üretim çeşitliliğini ve ekonomik hiyerarşiyi de yansıtmaktadır; harir, üzüm, bostan, sebze ve meyve gibi çeşitli üretim alanları farklı vergi matrahları üzerinden değerlendirilmiştir.

Temettuat defterleri İnegöl'deki vergi sisteminin hem ekonomik üretim faaliyetlerini destekleyen hem de toplumun farklı yerleşim birimlerinden adil bir gelir payı tahsis eden bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu veriler, kazadaki köy ve mahalleler arasında ekonomik üretim ve vergi

yükü açısından belirgin bir farklılaşma olduğunu ve merkezi yerleşim yerlerinin üretim açısından daha sınırlı bir yükümlülüğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmanın temel amacı, XIX. yüzyıl ortalarında İnegöl'ün demografik, sosyoekonomik ve üretim temelli yapısını 1844–1845 temettuat defterleri üzerinden kapsamlı biçimde ortaya koymaktır. Araştırma bulguları, İnegöl'ün bu dönemde orta büyüklükte bir Anadolu kasabası olduğunu ve idari olarak 4 mahalle ile 44 köyden oluştuğunu göstermektedir. İlçe merkezinde nüfus dağılımı, Sinanbey Mahallesi'nin 930 kişi ile en yüksek paya sahip olması (%39) ve bunu Cuma Mahallesi (%38) ile Yenice Mahallesi (%19) takip etmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Ayrıca, Sinanbey Kıptiyan Mahallesi'ndeki 19 hane ve tahmini 95 kişilik nüfus, çingene topluluğu olarak demografik çeşitliliğe işaret etmektedir. Cerrah ve Yenice köyleri ise gayrimüslim yerleşimlerdir; Cerrah köyüne ait 35 hane üzerinden tahmini nüfus 175 kişi olarak belirlenmiştir.

Toplamda, merkezde 396, köylerde ise 1.899 hane olup toplamda 2295 hane bulunmaktadır.⁴ Buna göre İnegöl'ün tahmini toplam nüfusu 11.475 kişi olup eksiklerle birlikte yaklaşık 12.000 kişiye ulaşmaktadır. Dönemin sosyokültürel yapısı, aile birlikteliği ve kadına yönelik hakların varlığıyla karakterizedir; örneğin merkezde 453 hane birden fazla aile reisi ile birlikte yaşamış ve 110 kadın hane reisi olarak kaydedilmiştir. Bu durum, kadınların mal varlığı edinme ve ekonomik faaliyete katılım haklarının tanındığını göstermektedir.

Nüfusun manevi ve kültürel yönleri, isim ve unvan tercihleriyle de desteklenmektedir. Erkeklerde en sık kullanılan isimler Mehmed (297), Ali (280), Mustafa (255) ve Ahmed (226) iken, kadınlarda Fatıma ve Emine ilk sıradadır. Gayrimüslim nüfusun isimleri arasında Ohannes ve Akuca öne çıkmaktadır. En çok kullanılan unvan “Efendi” olup 427 kişi bu unvanla kaydedilmiştir; bunu sırasıyla “Es-Seyyid” (113) ve “Hacı” (89) unvanları izlemektedir. Yerleşim yerlerinde mesleki lakapların kullanımı yaygındır; 223 kişi meslekleriyle, 163 kişi fiziksel/kişisel özellikleriyle, 141 kişi memleketleriyle ve 15 kişi etnik kökenleriyle anılmaktadır. Bu durum, İnegöl'ün ekonomik çeşitlilik ve sosyal hiyerarşi açısından gelişmiş bir yerleşim yeri olduğunu ortaya koymaktadır.

Ekonomik faaliyetler, tarım ve hayvancılık temelli olup, 1844–1845 temettuat defterlerine göre ilçe toplam geliri 3.328.387,35 kuruş olarak kaydedilmiştir. İlçe merkezinde 263.077 kuruş, köylerde ise 2.502.546 kuruş gelir elde edilmiştir. Hane başına düşen yıllık ortalama gelir 70.816 kuruş olarak hesaplanmıştır. En yüksek hane başına yıllık gelir, 3.194 kuruş ile Akhisar köyünde gözlemlenmiştir. Meslek gelirleri toplam 210.780 kuruş, 336 çalışan üzerinden elde edilmiştir.

Tarım sektörü açısından 30.828,5 dönüm ekilen ve 27.194,5 dönüm nadasa bırakılan arazi bulunmaktadır. Bağcılık için 1.604,75 dönüm ve 908,5 evlek, harir bahçeleri için 3.586 dönüm ve 630 evlek arazi tahsis edilmiştir. Meyvecilik alanında 4.126 ağaçtan toplam 90.145,5 kuruş gelir sağlanmıştır. Kestane ağaçları 540 adet olup 1.535 kuruş gelir elde edilmiştir. Sebze ve bostan üretimi 6.728 dönüm ve 321 evlek araziye yayılmış olup, yıllık 602.016 kuruş hâsılat sağlanmıştır.

Hayvancılık sektörü incelendiğinde, toplam 9.012 büyükbaş hayvan kayıt altına alınmıştır; bunlardan 1.966'sı gelir sağlamış ve yıllık 64.182 kuruş kazanç elde edilmiştir. Küçükbaş hayvanlar arasında

⁴ 1830 yılındaki nüfus defterleri üzerine yapılmış bir çalışmada toplam nüfus 2229 olarak tespit edilmiştir. (Polat, 2018, 54). Aradan geçen 14-15 yıllık süreçte hane sayısındaki değişim makul boyutlarda olduğu değerlendirilebilir.

2.466 keçi ve 1.553 koyun bulunmakta olup, sırasıyla 30.967 kuruş ve 20.639 kuruş hâsılat sağlanmıştır. Yük hayvanları (bargir, merkep, kısarak) sayısı 1.144 olup, bunlardan 5.185 kuruş gelir elde edilmiştir. Arıcılık faaliyetleri kapsamında 385 kovan mevcuttur ve yıllık hâsılat 3.471 kuruş olarak kaydedilmiştir.

Vergi sistemi, öşür ve “sene-i sabıkada vermiş olduğu” ifadesiyle belgelenmiş mülk vergisinden oluşmaktadır. Öşür vergisi toplam 80.645,25 kuruş, adet-i ağnam ve rüsumat 903 kuruş olarak tespit edilmiştir. 1844 yılı itibarıyla toplam vergi 255.649,25 kuruş olup, bunun %86’sı köylerden, %14’ü merkezden tahsil edilmiştir. Öşürün mahsul türüne göre dağılımında, harir öşrü 24.684 kuruş (%38), üzüm 13.883,5 kuruş (%22), bostan ve sebze 9.511 kuruş (%15), mukataa 8.076,5 kuruş (%13), ağaç ürünleri 7.285 kuruş (%11) ve adet-i ağnam 903,5 kuruş (%1) ile kaydedilmiştir.

İnegöl XIX. yüzyıl ortalarında, Bursa’ya yakın konumu ve doğu güzergâhında köprü işlevi nedeniyle ekonomik, sosyal ve demografik açıdan tipik bir Anadolu kasabası niteliği taşımaktadır. Temettuat defterleri, nüfus yapısı, üretim alanları, hayvancılık, meslek çeşitliliği ve vergi sistemini sayısal verilerle ortaya koyarak, kasabanın ekonomik ve sosyokültürel dinamiklerini anlamamıza olanak sağlamaktadır. Ayrıca, İnegöl’ün tarihsel üretim kapasitesi ile günümüzdeki mobilyacılık ve tekstil gibi sanayi temelli ekonomik faaliyetleri arasında doğrudan bir bağ kurulabilmektedir. Harir ve dut üretimiyle başlayan ekonomik çeşitlilik, kereste ve taşımacılık sektörleriyle zenginleşmiş ve günümüz sanayi kültürünün temellerini oluşturmuştur.

Kaynakça

- Bülbül Zekeriya, (2006). XVI. Yüzyıl Ortalarında İnegöl'ün Sosyo-Ekonomik Yapısı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 185-203.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1288), *Hüdâvendigâr Vilâyeti Sahnâmeleri*, İstanbul.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1291), *Hüdâvendigâr Vilâyeti Sahnâmeleri*, İstanbul.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1292), *Hüdâvendigâr Vilâyeti Sahnâmeleri*, İstanbul.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1296), *Hüdâvendigâr Vilâyeti Sahnâmeleri*, İstanbul.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1297), *Hüdâvendigâr Vilâyeti Sahnâmeleri*, İstanbul.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. (1844-1845), ML. VRD. TMT. d. (Maliye Varidat Temettuat defter, Defter No: 8209, 8210, 08210-A, 8211, 8212, 08212-A, 8213, 08213-A, 08213-B, 8214, 08214-A, 8215, 08215-A, 08215-B, 8216, 8216-A, 08216-B, 8217, 08217-A, 08217-B, 8218, 8219, 8220, 8221, 08221-A, 8222, 8223, 08223-A, 8224, 08224-A, 8225, 08225-A, 08225-B, 8226, 08226-A, 08226-B, 8227, 08227-A, 08227-B, 8228, 8229, 08229-A, 08229-B, 8230, 08230-A, 08230-B, 8231, 08231-A, 08231-B, 8232, 08232-A, 8233, 08233-A, 08233-B, 8234, 08234-A, 08234-B, 8235, 08235-A, 8236, 08236-A, 8238, 08238-A, 08238-B, 8239, 08239-A, 08239-B, 8240, 08240-A, 8241, 08241-A, 08241-B, 8242, 08242-A, 08242-B, 8243, 08243-A, 08243-B, 8244, 08244-A, 0844-B, 8245, 08245-A, 08245-B, 8246, 08246-A, 8247, 08247-A, 8248, 08248-A, 8249, 8250, 08250-A, 8251, 08251-A, 08251-B, 08251-C, 08252-A, 08252-B, 8253, 08253-A, 08253-B, 8255, 08255-A, 8256, 08256-A, 08256-B, 8259, 8260, 08260-A, 8261, 08261-A, 08261-B, 8262, 8263, 08263-A, 08263-B, 8264, 8265, 08265-A, 08265-B, 8267, 08267-A, 08267-B, 8269, 08269-A, 08269-B, 8270, 08270-A, 08270-B, İstanbul.
- Develioğlu, F., (1996), "Temettu-Temettuat", *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (13. Baskı). Aydın Kitabevi Yayınları.
- Evliya Çelebi (1985). *Seyahatnâme*, Sadeleştirme: Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat.
- Güran, T. (2000). 19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri. *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, 73-94.
- Kahraman K., (1992), *Geçmişten Günümüze İnegöl*. İnegöl Kültür, Sanat ve Yardımlaşma Vakfı.
- Mamaş Turgut Can (1947). *İnegöl*. Aysan Kitabevi.
- Öztürk, S. (2003). Türkiye'de Temettuat Çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* (1), 287-304.
- Polat A., (2010). *1844 – 1845 Yıllarına Ait Temettuat Defterlerine Göre İnegöl Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Durumu* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Polat M., (2018). *Osmanlı Döneminde İnegöl 19. Yüzyılda Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Hayat*. İhlas Gazetecilik A.Ş.
- Yakut Y., (2006), *XIX. Yüzyıl Sonlarında İnegöl* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.

OSMANLI İNEGÖL'ÜNDE MAARİFİN BÜROKRATİKLEŞMESİ: İNEGÖL KAZASI MAARİF KOMİSYONU

Yurdal DEMİREL

Dr., yurdaldemirel@gmail.com, orcid: 0000-0002-0820-7642.

1. Giriş: Maarif Meclisleri ve Komisyonlarının Kuruluşu

Maarif-i Umumiye Nizamnamesine göre vilayetlerde kurulması öngörülen maarif meclislerinin bütün vilayetlerde kurulması hemen gerçekleşmemiştir. Meclislerin kuruluş süreci Abdülhamid döneminde yoğunluk kazanana kadar yavaş ilerlemiştir. Bazı vilayet veya sancaklarda maarif meclis veya komisyonları Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin yayınlanmasından önce de kurulmuştur. Fakat bu meclislerin kurulmasına yönelik genel bir hukukî dayanağın olmayışı nedeniyle; meclisler, vilayetlerde gerek mülki amirlerin şahsi girişimleri gerekse bazen Maarif Nezareti'nin gönderdiği talimatlar ile vilayet yöneticilerini harekete geçirmesiyle kurulmuştur (Demirel, 2024: 45-46).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin yayınlanmasından sonra Osmanlı taşrasında ilk kurulan meclisleri Girit, Sivas ve Adana Vilayeti maarif meclisleri olmuştur (Demirel, 2024: 46). Girit Vilayeti maarif meclisi tespit edebildiğimiz kadarıyla Osmanlı taşrasında ilk kurulan maarif meclisi olmuştur. Meclisin kuruluşu nizamnamenin yayımlanmasından bir yıl sonra gerçekleşmiştir. 1870 yılının sonlarına doğru kurulduğunu düşündüğümüz bu meclisin kuruluşu dönemin Takvim-i Vekayi Gazetesi'nde (Nr. 1310; 1-2) haber olmuştur. İlgili habere göre meclisin başkanlığını vilayet müfettiş-i hükkâmı yapmıştır. Merkezde kurulan meclisin yanı sıra vilayet dâhilindeki livalarda da maarif komisyonu kurulmuştur. Meclisin çalışmaları neticesinde sıbyan mektebine devam eden talebelerin mektebe devamı sağlanmış ve bu talebelere bin beş yüz kadar kitap dağıtılmıştır.

Sivas, Adana ve Girit vilayetleri maarif meclislerinden sonra kurulan ilk vilayet maarif meclisleri iki yıl sonra yani 1872 yılı içerisinde kurulmuşlardır. Bu yıl içerisinde Bosna, Konya, Tuna ve Selanik vilayetlerinde olmak üzere dört vilayette maarif meclisi kurulmuştur. 1873 yılında Bağdad, Diyarbekir, Kastamonu Vilayeti ve vilayete tabi olan Cide Kazası ve Erzurum Vilayetine bağlı olan Kars Lirası'nda; 1874 yılında Hüdavendigâr ve Yanya vilayetleri ile Kastamonu Vilayetine tabii İnebolu, Daday ve Safranbolu kazaları ile Bolu Sancağında bu meclisler kurulmuştur (Demirel, 2024: 47).

İnegöl Kazasının mülki olarak bağlı olduğu Hüdavendigâr Vilayetinde ilk maarif komisyonu 1874 yılında kurulmuştur. Komisyon vilayet divan-ı temyiz reisi Mehmed Kâmil Bey'in başkanlığında dört aza meydana gelmiştir. Ayrıca ilk komisyonda çoğu vilayetten farklı olarak tek kâtip yerine iki kâtip yani kâtipi-i evvel ve kâtip-i sani görev yapmaya başlamıştır (Salnâme-i Hüdavendigâr 1291, 84). Vilayet genelinde kazalarda kurulan ilk maarif komisyonu ise Gemlik Kazasında kurulmuştur. Kaza dâhilinde bulunan Umurbey, Kumla ve Armudlu rüşdiye mekteplerinde okuyan talebelerin devamlarına dair gönderilmesi gereken jurnallerle ilgili 1 Nisan 1879 tarihli bir tahrirattan Gemlik kazasında maarif komisyonunun kurulmuş olduğu görülmektedir (BOA., MF.MKT., 70/72). Kurulan komisyonda kaymakam reisliği ve müderris Abdullah Fehmi Efendinin reis muavinliğinde

açılmıştır. Komisyonda yedi aza ve bir kâtip görev yapmaktaydı (Salnâme-i Hüdavendigâr 1296, 166; Demirel, 2024: 49).

2. Literatür Taraması

İnegöl kazası maarif komisyonu ve çalışmalarını inceleyen bu çalışmanın ana omurgasını Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi Maarif Nezareti'ne ait kalemlerdeki arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Maarif Nezareti'nin diğer nezâretlerle veya vilayetlerle olan yazışmalarını yürüten kalem olan Mektubi Kalemî (*MF.MKT*) ile ilköğretime ait özel ve devlet kurumlarına ait işlemlerin yürütüldüğü kalem olan Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemî (*MF.İBT*) fonlarındaki arşiv belgelerinden temin edilmiştir. Maarif Nezareti fonlarındaki belgelerin yanı sıra maarif komisyonunda görev yapan ve değişik devlet kurumlarında görev yapan kişilerin hayat hikayeleri hakkında Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (*DH.SAİD.d*)'den, maarif komisyonunda görevli reis, aza, memur veya maarif komisyonunun çalışmasıyla ilgili olarak ibtidai, rüşdiye mekteplerinde görevli muallimler hakkında açılan dava kayıtlarıyla ilgili Şura-yı Devlet Evrâkı (*ŞD*) belgelerinden faydalanılmıştır. Bu evraklar elektronik ortamda temin edilmiştir. Arşiv belgeleri, Osmanlı Türkçesi'nde kronoloji ve içerik açısından sınıflandırıldıktan sonra Osmanlı Türkçesi ile yazılmış arşiv belgeleri, transkripsiyon sonrası kronolojik ve içeriksel olarak sınıflandırılmıştır. Sınıflandırma sonucunda vakalar neden-sonuç ilişkisi içinde ele alınmış, ne zaman, nasıl ve neden sorularına cevap bulunmaya çalışılmıştır.

Çalışmada birinci el kaynaklar arasında kullanılan bir diğer kaynak grubunu salnameler (il yıllıkları) oluşturmuştur. ISAM Kütüphanesi'nden elektronik olarak elde edilen Hüdavendigâr Vilayeti Salmaları tek tek taranmış, konuyla ilgili nitel ve nicel veriler tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada çeşitli telif hakkı bulunan eserler kullanılmıştır.

3. Amaç, Kapsam ve Yöntem

Maarif meclisleri ve komisyonları vilayetlerde Maarif Nezaretinin bürokratik şubeleri niteliğindeydi. Vilayet, sancak ve kazalarda bu meclis ve komisyonların kurulması Sultan II. Abdülhamid devrinde uygulanan kapsamlı ve tutarlı bir politikayla hız kazanmıştır. Bu sayede vilayetlerde maarifin yönetimi ile ilgili önemli adımlar atılmıştır. Vilayetlere maarif müdürlerinin tayin edilmesiyle bu süreç hız kazanmıştır. Maarif müdürlerinin atanmasıyla paralel olarak vilayetlerde maarif meclisleri ve komisyonlarında sayıca önemli bir artış meydana gelmiştir. Bu durum vilayetlerde maarifin bürokratikleşmesinde en önemli rolü oynamıştır.

Sultan II. Abdülhamid döneminde maarif komisyonu kurulan kazalardan birisi de Hüdavendigâr Vilayeti ertuğrul sancağı gahilindeki kazalardan biri olan İnegöl Kazası olmuştur. Kurulan maarif komisyonu kazadaki maarif iş ve işlemlerinin bürokratik açıdan yürütülmesi yönünde çalışmalar yapmıştır. Bu kapsamda bir Osmanlı kazasındaki maarif komisyonunun kuruluşu, çalışmaları, reisleri, azaları ve memurları ile bu komisyonların personel, eğitim-öğretim ve mali hususlardaki çalışmaları ile çevresine olan etkilerinin araştırılması, bu komisyonların kazadaki maarif iş ve işlemlerinin bürokratik açıdan yürütülmesi yönünde ne gibi çalışmalar yaptığının ortaya konulması amaçlanmıştır.

Çalışmada sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan, doküman analizi kullanılmıştır. Bu bağlamda İnegöl Kazası maarif komisyonunun kuruluşu, üye yapısı ve yaptığı çalışmalar arşiv belgeleri, salname kayıtları ile telif eserlere dayalı olarak incelenmiştir.

Literatür taramasında belirtilen kaynaklardan arşiv belgelerinin önemli bir kısmı bu çalışmada ilk defa kullanılmıştır. İnegöl kazası Maarif Komisyonu ile ilgili arşiv belgelerinden elde edilen bilgiler ve salnamelerde yer alan bilgiler birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Arşiv belgeleri ve salnamelerde yer alan bilgiler birlikte değerlendirerek yorumlanmaya çalışılmıştır. Arşiv belgelerindeki Hicri ve Rumi tarihler, 'Türk Tarih Kurumu'nun tarih çeviri kılavuzuna göre ("Tarih Çeviri Kılavuzu", 2021) Gregoryen tarihlere dönüştürülerek kullanılmıştır.

4. Bulgular

İnegöl Maarif Komisyonunun Kuruluşu

Hüdavendigâr Vilayeti'nde ilk maarif komisyonunun vilayet merkezinde 1874 yılında kurulduğu görülmektedir. Vilayet maarif komisyonu divan-ı temyiz reisi Mehmed Kâmil Bey'in başkanlığında dört aza meydana gelmiştir (Salnâme-i Hüdavendigâr 1291: 84; Demirel, 2024; 49). Vilayetteki genelinde yer alan kazalardaki ilk komisyon ise 1879 yılında Gemlik kazasında kurulmuştur. Gemlik kazası maarif komisyonu kaymakamın reisliği ve müderris Abdullah Fehmi Efendinin reis muavinliğinde açılmıştır. Komisyonunda yedi aza ve bir kâtip görev yapmaktaydı (Salnâme-i Hüdavendigâr 1296: 166; Demirel, 2024; 54). Vilayet merkez sancağına bağlı kazalardan daha sonra Mudanya kazasında reis ve dört azadan meydana gelen bir maarif komisyonu kurulmuştur (Salnâme-i Hüdavendigâr, 1302: 507). Mihaliç kazasında reis ve üç azadan meydana gelen bir maarif komisyonu kurulmuştur (Salnâme-i Hüdavendigâr, 1302: 507).

Ertuğrul sancağına bağlı kazalarda ise ilk olarak Söğüt Kazasında bir maarif komisyonu kurulmuştur. 1886 yılına ait salname kayıtlarına göre müftü efendinin riyasetinde dört azadan meydana gelmekteydi (Salnâme-i Hüdavendigâr, 1303: 260). Sancak merkezinde ve Yenişehir Kazasında ise ilk maarif meclisinin kuruluşuna dair bilgilere 1887 yılına ait salname kayıtlarında görülmektedir. Merkez kazada evkaf komisyonu ve maarif meclisi adıyla kurulan komisyon müftü efendinin riyasetinde beş azadan meydana gelmekteydi. Yenişehir Kazasındaki maarif komisyonu ise müftü efendinin riyasetinde üç azadan meydana gelmekteydi (Salnâme-i Hüdavendigâr, 1304: 150, 162).

İnegöl Kazasında ilk maarif meclisiyle ilgili kayıtlar 1888 yılı salname kayıtlarında görülmektedir. Bu yıl kurulan maarif meclisinin reisliğini kaza naibi Ahmed Nuri Efendi üstlenmiştir. İlk maarif meclisi, eşraftan Mustafa Ağa, rüşdiye mektebi muallimi Abbas Efendi ve Müderris İbrahim Kemal Efendi olmak üzere üç aza ve kâtiplik görevini yerine getiren Hacı Mehmed Efendi'den meydana gelmiştir (Salnâme-i Hüdavendigâr, 1305: 65, 67).

Bütün bu gelişmelere karşılık özellikle Hüdavendigâr Vilayeti'nde maarif idarelerinin yayılması nahiye seviyesine kadar ilerlemişti. 1907 tarihli Hüdavendigâr vilayeti salnamesine göre Ayvalık Kazası dışındaki tüm sancakların bütün kaza nahiyelerinin çoğunda maarif komisyonları kurulmuştur (Demirel, 2024; 67).

İnegöl Maarif Komisyonunun Üye Yapısı

Vilayet maarif meclislerinde görev yapacak personele dair bilgilere Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde yer verilmiştir. Vilayet maarif meclislerine ayrılan 143-152. Maddelerin 143-145. Maddeleri maarif meclislerinin yapısına dair bilgiler içermektedir. Nizamnamenin 143. Maddesine göre her vilayet merkezinde maarif müdürünün uhdesinde olmak üzere, Meclis-i Kebir-i Maarife bağlı bir şube olma özelliğine sahip ve mahalli yürütme organı olarak görev yapacak birer maarif meclisi açılacaktı. Yine aynı maddeye göre vilayet maarif meclislerinin daimi azaları:

- 1- Başkan,
- 2- Muavin (2 kişi),
- 3- Muhakkik (ikisi gayrimüslim olmak üzere 4 kişi),
- 4- Muhasip
- 5- Kâtip
- 6- Sandık Emni
- 7- Azalar (maaşsız çalışacak (*gayr-ı muvazzafe*) daimi olmayan en az dört en çok on Müslüman ve gayrimüslim aza) olarak belirlenmiştir (Mahmud Cevad, 2001: 448).

1870'li yılların başından itibaren vilayetlerde kurulan maarif meclisleri veya komisyonlarının aza yapısı değişiklik göstermekteydi. Salname kayıtları bu anlamda araştırmamız için önemli bir kaynak olma özelliği taşımaktadır. Salname kayıtlarında yer alan bilgiler ve arşiv belgeleri ışığında vilayet maarif meclis ve komisyonlarını incelediğimizde buralarda görev yapan reis ve azaların en çok aşağıda yer alan gruplara mensup azalardan oluştuğu görülmektedir.

- 1- İlmiye mensupları,
- 2- Eşraf,
- 3- Muallimler,
- 4- Mülki amirler,
- 5- Asker kökenliler,
- 6- Maarif İdaresi memurları,
- 7- Diğer devlet memurları,
- 8- Belediye reisleri,
- 9- Gayrimüslimler (Demirel, 2024: 77).

İnegöl Kazası maarif meclislerinde üye yapısına baktığımız salname kayıtlarına göre tespit edebildiğimiz otuz sekiz üye arasında en çok eşraftan kişiler bu meclislerde görev yapmışlardır. Eşraftan kişilerin yanı sıra ilmiyeye mensup olanlar, muallimler ve diğer devlet memurları kazadaki maarif meclisinde üye olarak görev almışlardır.

Reisler

Kazalarda kurulan ilk maarif meclis ve komisyonlarında genellikle o tarihte kazada görevli olan kaymakam, asker kökenli birisi, naib, müftü, muallim gibi bir devlet memurunun reislik yaptığı

görülmektedir. Reislik görevini yıllar geçtikçe devlet memurlarının yanı sıra eşraftan kişilerin üstlenmeye başlamışlardır.

İnegöl maarif meclisinde reislik görevinde bulunan, Ahmed Nuri Efendi, Hacı Akif Bey, Hafız Ali Efendi, İbrahim Kemal Efendi, İsmail Efendi, Mehmed Şükrü Efendi ve Süleyman Ağa olmak üzere yedi kişi tespit edilmiştir.

Maarif meclisinin ilk reisi kazada naiblik görevinde bulunan Ahmed Nuri Efendi yapmıştır. Ahmed Nuri Efendi Akşehirli olup İshakpaşa Medresesinde uzun yıllar müderris olarak görev yapmıştır. Müderrislik döneminde Kaymakam Ali Asaf Salahaddin Bey'in girişimi ile 1897 yılında İnegöl İshakpaşa Medresesi'nde bir kütüphanenin kurulmasında ve kitap sayısı bakımından zenginleştirilmesinde önemli katkılarda bulunmuştur. Müderrislik görevinin yanı sıra kütüphanenin fahri memurluğunu da üstlenen Ahmed Nuri Efendi İnegöl'de vefat etmiştir (1299'dan Günümüze 1299 İnegöllü, 2018: 15).

Ahmed Nuri Efendi'den sonra reislik görevini Müderris İbrahim Kemal Efendi kısa bir süre yapmıştır. Müderris İbrahim kemal Efendi sonraki yıllarda 1892-1985 yılları arasında dört yıl süreyle bu görevi tekrar üstlenmiştir.

Müderris İbrahim Kemal Efendi'nin kısa süren geçici görevinden sonra 1889 yılında reislik görevini kazanın önde gelen ailelerinden Sadıkdelerden Süleyman Ağa yapmaya başlamıştır. Süleyman Ağa salname kayıtlarında istabl-ı amire olarak geçmektedir. Fakat bu görevi ne zaman yaptığı bilinmemektedir. Maarif meclisi reisliği görevinden önce kaza belediye reisliğini yapmıştır. Belediye teşkilatının kuruluşundan sonra reislik görevini yapan ilk kişidir. 1870-1879, 1883-1888, 1899-1901 dönemleri bu görevi yerine getirmiştir. 1887-88 tarihinde İnegöl Belediye Çarşısını (Kapalıçarşı) yaptıran kişidir (1299'dan Günümüze 1299 İnegöllü, 2018: 549).

Süleyman Ağa'dan sonra reislik görevini 1896-1898 yılları arasında yine eşraftan biri olan Hacı Akif Bey yürütmüştür. Hacı Akif Bey'den sonra birer yıl arayla kazada naiplik görevinde bulunan Mehmed Şükrü Efendi ve İsmail Efendi bu görevde bulunmuşlardır.

Hafız Ali Rıza Efendi, 1901 yılından itibaren maarif meclisine reislik yapmaya başlamıştır. Hafız Ali Rıza Efendi, Hancı Süleyman Ağa'nın oğludur. 22 Şubat 1865 tarihinde İnegöl'de doğmuştur. Tahsil hayatından sonra 5 Mart 1881 tarihinde mülazemetle İnegöl tahrirat kalemine girmiştir. 14 Ağustos 1881 tarihinden 2 Mayıs 1887 tarihine kadar tahrirat kalemi yardımcılığı görevinde bulunmuştur. 10 Mayıs 1887 tarihinde 200 kuruş maaşla belediyenin sandık emniyetine tayin olmuştur. Bir süre sonra sandık emniyeti görevinin lağvedilmesi dolayısıyla 29 Ağustos 1887 tarihinde 360 kuruş maaşla kaza tahrirat kâtipliğine naklolunmuştur. 16 Mart 1891 tarihinde 64 kuruş maaşla rüştiye mektebi rika muallimliği görevini de üstlenmiştir. Muallimlik görevini 28 Nisan 1895 tarihine kadar sürdürmüştür. 4 Mayıs 1895 tarihinde Pazarköy tahrirat kâtipliğine tayin edilmiş fakat çok geçmeden aynı yılın 23 Aralık tarihinde görevden ayrılmıştır. 1894 yılında İnegöl kazasında ekilen tütünlerin teftiş ve muayene komisyonunda görevlendirmiştir. 12 Ekim 1896 tarihinde 600 kuruş maaşla tahrir kalemi kontrol memurluğuna geçmiş, görevi 11 Ocak 1897 tarihinde sona ermiştir. Kısa bir süre muhamminlik görevinde bulunduktan sonra 18 Eylül 1897 tarihinde 500 kuruş maaşla İnegöl kazası mal müdürlüğüne tayin olmuştur. Bu tarihten 30 Ocak 1898 tarihine kadar müdürlük görevini vekâleten yürütmüştür. 31 Ocak 1898 tarihinden 29 Eylül 1899 tarihine kadar aylık 540 kuruş maaşla müdürlük görevini asaleten yürütmüştür. 22 Ekim 1899 tarihinden 17 Şubat 1900 tarihine kadar Uşak Kazası sertahsildarlığı görevini yürütmüştür. Görevinden sertahsildarlık memuriyetinin lağvedilmesi dolayısıyla ayrılmıştır (BOA., DH. SAİDd., 6/147: 147).

Hacı Ali Rıza Efendi, maarif meclisi reisliği görevinden evvel bu mecliste üç yıl azalık yapmıştır. Uşak'taki görevinden sonra İnegöl'e dönerek kaza maarif meclisi reisliğine getirilmiştir. Bu görevi en uzun süreli yapan kişi olmuştur. Onun önceki yıllarda azalık yaptığı dönemde meclisin iş ve işleyişine dair edindiği tecrübe, reislik yaptığı dönemde özellikle mali kaynak temininde önemli çalışmalar yapmasına sağlamıştır.

Reislik görevinde bulunanlar içerisinde Müderris İbrahim Kemal Efendi ve Hafız Ali Efendi reislik görevinden evvel azalık görevlerinde de bulunmuşlardır. Müderris İbrahim Kemal Efendi azalık görevini bir yıl, Hafız Ali Efendi ise üç yıl sürdürmüştür.

Tablo 1: İnegöl Maarif Meclisi Reisleri

Sıra	Reis	Görevi	Görev Yaptığı Yıllar
1	Ahmed Nuri Efendi	Naib	1888
2	Süleyman Ağa	Eşraf (Belediye Reisi, İstabl-ı Âmire	1889-1891
3	İbrahim Kemal Efendi	Müderris	1892-1895
4	Hacı Akif Bey	Eşraf	1896-1898
5	Mehmed Şükrü Efendi	Naib	1899
6	İsmail Efendi	Naib	1900
7	Hafız Ali Efendi	Sabık Mal Müdürü	1901 - ?

(Salnâme-i Vilayet-i Hudavendigâr, 1305: 65-67; 1306: 153-154; 1307: 362; 1310: 213; 1311: 213; 1312: 281; 1313: 341; 1314: 200; 1315: 266; 1316: 124, 152-154; 1318: 156-158; 1319: 159; 1320: 178; 1321: 187; 1322: 172; 1323: 176; 1324: 375; 1325: 463)

Azalar

İnegöl eşrafından olan yirmi dört kişi bu maarif meclisinde görev almışlardır. Eşraftan olup maarif meclisinde görev alan kişiler arasında Adabekli Ahmed Bey, Ahmed Hamdi Bey, Ali Rıza Efendi, Çelebizâde Mehmed Ağa, Halil Kadri Efendi, Haşim Efendi, Küçük Mehmed Ağa, Mehmed Aziz Efendi, Mustafa Hami Efendi, Receb Efendi ve Rıfat Efendi birer defa; Hacı Şerif Efendi, İlyaszâde Mustafa Ağa, Karakadı Süleyman Efendi ve Seyyid Ali Efendi ikişer defa; Batumlu Süleyman Efendi, Hacı İsmail Efendi ve Kasabzâde Hacı Mehmed Efendi üçer defa; Hacı Yusuf Efendi dört defa aza olarak görev almışlardır.

Hacı Nuri Efendi, Mustafa Beyzâde Osman Bey, Şenbelzâde Hacı İsmail Efendi ve Bağdadî Hacı İsmail Efendi diğer eşraftan olan kişilere göre daha uzun süreli azalık yapmışlardır. Hacı Nuri Efendi ve Mustafa Beyzâde Osman Bey yedişer defa, Şenbelzâde Hacı İsmail Efendi sekiz defa Bağdadî Hacı İsmail Efendi ise dokuz defa maarif meclisinde azalık yapmıştır.

Tablo 2: İnegöl kazası Maarif Meclisi/Komisyonu Üyeleri

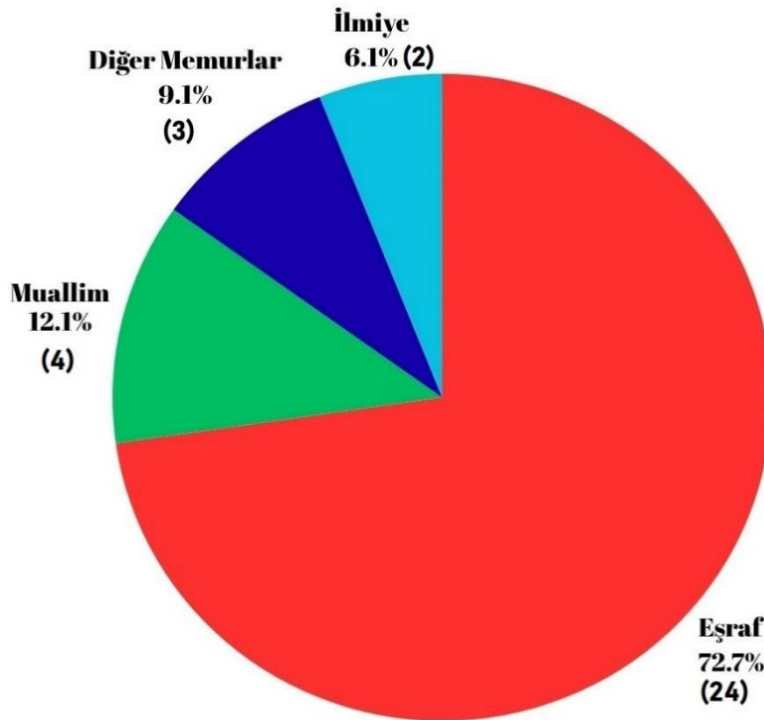
Sene	Komisyon Reisi	Aza	Memur
1888	Naib Ahmed Nuri Efendi	Mustafa Ağa, Muallim Abbas Ef., Müderris İbrahim Kemal Ef.	Kitabet İnzimamiyle Hacı Mehmed Efendi
1889	Süleyman Ağa (İstabl-ı Amire)	Müderris Ahmed Ef., Hacı Mehmed Ef., Mehmed Aziz Ef., Seyyid Ali Ef., İlyaszade Mustafa Ağa	Kitabet İnzimamiyle Rıfat Efendi
1891	Süleyman Ağa (İstabl-ı Amire)	Müderris Ahmed Ef., Hacı Mehmed Ef., Seyyid Ali Efendi, İlyaszade Mustafa Ağa	
1892	Müderris İbrahim Kemal Efendi	Ahmed Hamdi Ef., Rıfat Ef., Mustafa Hami Ef., Adabekli Ahmed Bey, Haşim Ef., Receb Ef., Ali Rıza Ef., Halil Kadri Ef., Bağdadi Hacı İsmail Ef.	Muhasebe Katibi ve Sandık Emni İnzimamiyle Süleyman Efendi
1893	Müderris İbrahim Kemal Efendi	Kasabzade Hacı Mehmed Ef., Şenbelzade Hacı İsmail Ef., Bağdadi Hacı İsmail Ef.	Katib Hacı Hafızade Süleyman Vehbi Efendi
1894	Müderris İbrahim Kemal Efendi	Kasabzade Hacı Mehmed Ef., Şenbelzade Hacı İsmail Ef., Bağdadi Hacı İsmail Ef.	Katib Hacı Hafızade Süleyman Vehbi Efendi
1895	Müderris İbrahim Kemal Efendi	Kasabzade Hacı Mehmed Ef., Şenbelzade Hacı İsmail Ef., Bağdadi Hacı İsmail Ef.	Katib Hacı Hafızade Süleyman Vehbi Efendi
1896	Hacı Akif Bey	Rüşdiye Muallim-i Evveli Hacı Abdurrahim Ef., Karakadı Süleyman Ef., Şenbelzade Hacı İsmail Ef., Bağdadi Hacı İsmail Ef.,	Sandık Emni ve Katib Hacı Hafızade Süleyman Vehbi Efendi
1897	Hacı Akif Bey	Rüşdiye Muallim-i Evveli Hacı Abdurrahim Ef., Batumlu Süleyman Ef., Şenbelzade Hacı İsmail Ef., Bağdadi Hacı İsmail Ef.,	Sandık Emni ve Katib Süleyman Vehbi Efendi
1898	Hacı Akif Bey	Kara Kadı Süleyman Ef., Rüşdiye Muallim-i Evveli Hacı Abdurrahim Ef., Şenbelzade Hacı İsmail Ef., Bağdadi Hacı İsmail Ef., Hafız Ali Rıza Ef.	Sandık Emni ve Katib Süleyman Vehbi Efendi
1899	Naib Mehmed Şükrü Efendi	Mal Müdür-i Sabıkı Hafız Ali Ef., Batumlu Süleyman Ef., Şenbelzade Hacı İsmail Ef., Bağdadi Hacı İsmail Ef.	Sandık Emni ve Katib Süleyman Vehbi Efendi
1900	Naib İsmail Efendi	Mal Müdür-i Sabıkı Hafız Ali Ef., Batumlu Süleyman Ef., Şenbelzade Hacı İsmail Ef., Bağdadi Hacı İsmail Ef.	Sandık Emni ve Katib Süleyman Vehbi Efendi
1901	Hafız Ali Efendi	Hacı Nuri Ef., Çelebizade Mehmed Ağa, Mustafa Beyzade Osman Bey, Hacı Yusuf Ef.	Sandık Emni ve Katib Süleyman Vehbi Efendi
1902	Hafız Ali Efendi	Osman Bey, Küçük Mehmed Ağa, Hacı Nuri Ef., Hacı Yusuf Ef.	Sandık Emni ve Katib Süleyman Vehbi Efendi
1903	Hafız Ali Efendi	Osman Bey, Hacı Nuri Ef., Hacı Mehmed Ef., Rüşdiye Muallimi Mehmed Vahid Ef., Seyyar Tabib Nuri Bey, Hacı İsmail Ef., Redif Yüzbaşısı Mustafa Ef.	Sandık Emni ve Katib Süleyman Vehbi Efendi
1904	Hafız Ali Efendi	Osman Bey, Hacı Şerif Ef., Hacı Nuri Ef., Rüşdiye Muallimi Kadri Ef., Tabib Nuri Bey, Hacı İsmail Ef., Redif Yüzbaşısı Mustafa Ef.,	Sandık Emni ve Katib Süleyman Vehbi Efendi
1905	Hafız Ali Efendi	Osman Bey, Hacı Şerif Ef., Hacı Nuri Ef., Rüşdiye Muallimi Kadri Ef., Tabib Nuri Bey, Hacı İsmail Ef., Yüzbaşı Mustafa Ef.,	Sandık Emni ve Katib Süleyman Vehbi Efendi
1906	Hafız Ali Efendi	Osman Bey, Hacı Nuri Ef., Rüşdiye Muallimi Kadri Ef., Tabib Nuri Bey, Hacı Yusuf Ef., Yüzbaşı Mustafa Ef.	Sandık Emni ve Katib Süleyman Vehbi Efendi
1907	Hafız Ali Efendi	Osman Bey, Mektebi Rüşdiye Muallimi Kadri Ef., Hacı Nuri Ef., Tabib Nuri Bey, Hacı Yusuf Ef.	Katib ve Sandık Emni Süleyman Efendi

(Salnâme-i Vilayet-i Hudavendigâr, 1305: 65-67; 1306: 153-154; 1307: 362; 1310: 213; 1311: 213; 1312: 281; 1313: 341; 1314: 200; 1315: 266; 1316: 124, 152-154; 1318: 156-158; 1319: 159; 1320: 178; 1321: 187; 1322: 172; 1323: 176; 1324: 375; 1325: 463)

İlmiye mensuplarından tespit edilebilenler kazada naiplik görevinde bulunan kişiler ile medreselerde müderrislik yapan kişiler olmuştur.

İnegöl kazası maarif komisyonlarında görev yapmış olan ve diğer devlet dairelerinde görev yapan kişilerin görevlerine bakıldığında ise mal müdürlüğü, askerî mensuplar (redif yüzbaşısı) ve seyyar tabiplik yapan üç kişi maarif meclisinde değişik dönemlerde görev yapmışlardır.

Grafik 1: İnegöl Maarif Meclisi Azalarının Dağılımı

Muallim olan kişiler ise kazadaki rüşdiye mektebinde muallim-i evvelik görevinde bulunan muallimler olmuştur.

Katipler

İnegöl Kazası maarif meclisi/komisyonunda ilk kurulduğu yıldan itibaren bir kâtip görev yapmıştır. Komisyonunda kâtiplik görevinin üstlenen ilk kişi Hacı Mehmed Efendi olmuştur. Gerek Hacı Mehmed Efendi'nin gerekse Rifat Efendi'nin katiplik görevi çok kısa sürmüştür.

Süleyman Vehbi Efendi, 100 kuruş maaşla 13 Mayıs 1890 tarihinden itibaren maarif komisyonu katiplik görevini yürütmeye başlamıştır (MF. MKT. 1004/37). Süleyman Vehbi Efendi, 22 Mart 1860 tarihinde İnegöl'de doğmuştur. Tahsil hayatından sonra 21 Mart 1887 tarihinde 300 kuruş maaşla İnegöl Kazası Tütün Reji İdaresi'nde müdür muavinliği görevlendirmesiyle satış memuriyeti ve sandık eminliğine tayin olunmuştur. Bu görevde 24 Haziran 1889 tarihine kadar kalmıştır. İki yıl aradan sonra 30 Haziran 1891 tarihinde 300 kuruş maaşla İnegöl sandık eminliğine tayin olmuştur. 9

Temmuz 1893 tarihinde bu görevinden ayrılmış, 26 Temmuz 1895 tarihinde aynı maaşla tekrar göreve başlamıştır. 4 Ağustos 1897 tarihinde ikinci defa bu görevi sona ermiştir (BOA., DH. SAİDD., 40/102, s. 102). Maarif komisyonundaki görevine devam etmiş ve sonrasında İnegöl kazası Eytam Müdürlüğü görevini yürütmüştür. 1914 yılında bu görevde olduğu anlaşılmaktadır (BOA., MF. MKT. 1203/9).

Süleyman Vehbi Efendi maarif komisyonu kâtipliği ve sandık eminliği görevini yirmi yıla yakın bir süre sürdürmüştür.

İnegöl Maarif Komisyonunun Çalışmaları

Maarif meclis ve komisyonlarının görevlerini üç ana başlıkta toplayabiliriz. Bunlar;

- a) Personel ile ilgili görevler,
- b) Mali görevler,
- c) Eğitim-Öğretim ile ilgili görevler olmak üzere üç temel başlıkta toplamak mümkündür (Demirel, 2024: 103-147).

Muallimlik mesleği ilk defa Eylül 1869 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumîye Nizamnamesi ile birlikte ayrı bir meslek olarak resmen tanınmıştır. Nizamnameden evvel başkentte açılan muallim mektepleri yetersiz kalmış (Demirel, 2024: 108), bundan dolayı özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde vilayetlerde de darülmualimîn mektepleri açılma yoluna gidilmiştir. Fakat bu mekteplerde muallim sorununa çözüm olmamıştır. Bu durum, muallim ihtiyacı için başka kaynaklardan faydalanmayı zaruri kılmıştır. Bunun üzerine özellikle Osmanlı taşrasında mekteplerdeki açık olan muallim ihtiyacı; ilmiye mensupları, asker kökenli kişiler, değişik kamu kurumlarında görevli memurlar, idadi mezunları, dini görevliler (muezzin, vaiz) ve gayrimüslimler gibi başka kaynaklardan karşılanma yoluna gidilmiştir (Kodaman, 1991: 154-156).

Maarif meclisleri ve komisyonları, kuruldukları idari birime bağlı olan yerlerde bulunan ibtidai ve rüşdiye gibi mekteplerde görev yapan muallimlerin tayin edilmesi, görev yeri değişikliği yapılması ve azledilmesiyle ilgili yetkiye sahiplerdi. Maarif meclisleri ve komisyonlarının personel ile ilgili olarak ilk defa muallimliğe tayin edilecek olan rüşdiye ve ibtidai mektepleri muallim adaylarını sınava tabi tutmaktaydılar. Komisyon tarafından yapılan sınav neticesinde muallimlik yapmaya yeterli görülenler aday nezarete bildirilir ve nezaret tarafından da uygun görülenlerin tayini yapıldı (Demirel, 2024: 109).

Maarif meclisleri ve komisyonları tarafından rüşdiye mekteplerinde görevlendirilen muallimler genellikle muallim-i saniler, muallim-i salisler ve hüsn-i hat/rika muallimleri olmaktadır. Muallimlik tayini için meclis veya komisyonlara başvuran kişiler sınava tabi tutuluyordu. Muallim-i sâni veya salislerle genellikle Arabî (sarf, nahiv ve fenârî), Farisî (Gülistan ve kavâ'id-i farisî), kavâ'id-i Osmanî ve imla, hesap (a'mal-i erbaa, kuyudat, kesri adî ve 'aşarî), tarih-i Osmanî, kısas-ı enbiya ve coğrafya (kıt'ât-ı hamse) derslerinden sorular sorulmuştur. (Demirel, 2024: 109-113). Yıllar geçtikçe bu imtihanlarda sorulan sorulara ait derslerde de değişiklikler meydana gelmiştir. 1907 senesine geldiğimizde bu derslere yeni dersler eklendiği görülmektedir. bu dönemde yapılan imtihanlarda soru sorulan dersler şöyleydi: Mekatib-i rüşdiye muallim-i sânilerinin imtihanlarına mahsus ders cetveline göre; Kur'an-ı Kerim, tecvid, ulûm-ı dinîye, Arabî, Farisi, kavâ'id-i Osmanî, tarih-i Osmanî, coğrafya-yı umûmî, hesaptan kesr-i adî ve 'aşari, hendese, ahlâk, hüsn-i hatt (Altınova Şahin, 2018:

312). Yapılan sınav sorular ve cevapları ile birlikte nezarete gönderilmiştir. Hüsn-i hat/rika muallimlerinin ise çeşitli yazı örnekleri incelenmiş ve numuneleri nezarete gönderilmiştir (Demirel, 2024: 112-113).

İnegöl Mekteb-i Rüşdiyesi muallim-i sanisi ve hatt-ı sülüs muallimi olup 4 Şubat 1886 tarihinden 6 Mart 1906 tarihine kadar yirmi yıl bir ay gibi uzun bir süre İnegöl Rüşdiye Mektebinde muallim-i sanilik görevinde bulunan (BOA., ŞD., 1061/71) ve 10 Mart 1906 tarihinde vefat eden Ahmed Nazmi Efendi'nin vefatı sebebiyle yerine İbrahim Nazif Efendi'nin tayin edilmesi uygun görülmüştür. 10 Mayıs 1906 tarihinde yapılan sınavda İbrahim Nazif Efendi'ye komisyon tarafından iki adet hendese, beş adet coğrafya, iki adet Farisi, dört adet hesap, beş adet ulum-ı diniye, beş adet tarih-i Osmani ve İslam, Türkçe soruları sorulmuştur. Yapılan imtihan neticesinde verdiği cevaplar göz önünde bulundurularak İbrahim Nazif Efendi'nin babasının yerine tayin edilmesi uygun görülmüştür. Konu ile ilgili kaza maarik komisyonunun vilayet maarif müdürlüğüne evrakları göndermesinden sonra, vilayet maarif idaresi de evrakları 7 Temmuz 1906 tarihli tahriratla Maarif Nezareti'ne göndermiştir. Maarif Nezareti'nin de uygun görmesiyle vilayete yazdığı 21 Şubat 1907 tarihli cevapta yüz elli kuruş maaşla İnegöl Rüşdiye Mektebi muallim-i sanilik görevine tayin edilmiştir (BOA., MF.MKT., 979/26).

Maarif meclis ve komisyonlarının muallimlerle ilgili yetkilerinden birisi de muallimlerin görev yerlerinin değişikliği taleplerinde bulunmaktı. Bu durum maarif meclisi veya komisyonu tarafından tutanak altına alınmakta ve vilayet maarif idaresine bildirilmekteydi. Vilayet maarif idaresi de durumu Maarif Nezareti'ne iletmekteydi. Nezaretin de uygun görmesi halinde meclis veya komisyonun yer değişikliği talep ettiği muallimin değişikliği veya görevden azli onaylanırdı. Bu değişikliklerin yapılmasına neden olan tespit edebildiğimiz durumları şöyle sıralayabiliriz:

- a) Muallimliğe yakışmayacak hal ve hareketlerde bulunmak,
- b) Mesleki yetersizlik,
- c) Yöre halkı ile geçinememek,
- d) Yörenin hava şartlarına uyum sağlanamaması,
- e) Becayış yapmak,
- f) Vilayet dâhilinde yeni bir mektebin açılması veya mektebin türünün değişmesi (Demirel, 2024: 115-116).

İnegöl Kazası maarif komisyonu tarafından 8 Nisan 1895 tarihinde tutulan bir tutanakta;

“şakirdanı emrî terbiye ve tedrisde tesâmu’ ve kayıtsızlık göstermesinden dolayı şakirdanın ekserisi yek diglerine izbâr-ı adâvet iderek namuslarını ihlâl eder sûrette bazı mahallere yafta yapışdırmak ve silah taşımak gibi ahvâl nâbecâyâ curet edib şu sebeble umumen hoşnutsuzluk göstermekde olduklarından ve mûmâ-ileyhin bekası hâlinde beyne'l-abâlî daha ziyade sudâ-i mucîb olacağından bahisle ...”

kazadaki rüşdiye mektebinde muallim-i evveli olarak görev yapan İbrahim Fehmi Efendi'nin görevini tam yapamadığı ve yer değişikliği yapılması talep edilmiştir (BOA., MF.MKT., 274/64).

İbrahim Fehmi Efendi, İnegöl'e Drama İdadisi Arabi ve Farisi muallimliği görevinden tayin edilmiştir (BOA., MF.MKT., 196/36; BOA., TS.MA.e., 1373/88). İnegöl Kasabası Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evveli Ahmed Tevfik Efendi'nin Mudanya Mekteb-i Rüşdiyesi Muallim-i Evvelliği'ne tahvil-i memuriyeti ile yerine Darümuallimin şadetnamelilerden ve Drama İdadisi Arabi Muallimi

İbrahim Efendi'nin tayin edilmiştir (BOA., MF.MKT., 195/21). İbrahim Fehmi Efendi, Drama İdadisinden evvelki görev yerlerinden olan İşkodra Rüşdiye Mektebinde görevinde huzursuzluk çıkardığı için Kolonya Rüşdiye Mektebine tayin edilmiştir (BOA., MF.MKT., 122/46). Kolonya Rüşdiye Mektebi'nde de görevinde yaşadığı sıkıntılar nedeniyle azli istenmiştir (BOA., MF. MKT., 132/53).

İnegöl Kazası maarif komisyonu tarafından değiştirilmesi talep edilen rüşdiye mektebi muallim-i evveli İbrahim Fehmi Efendi'nin durumu Maarif Nezareti tarafından da 20 Kasım 1895 tarihinde onaylanmıştır. İbrahim Fehmi Efendi muallimlik görevini şimdilik ifa etmesinin uygun görülmemesinden dolayı azledilerek yerine 600 kuruş maaşla darülmualim-i rüşdiye mezunu olup Mamuretülaziz Vilayeti dahilindeki Pertek Kazası rüşdiye mektebi muallimi evvelliğinden müstafî olan Hacı Abdurrahim Efendi tayin olunmuştur (BOA., MF.MKT., 274/64).

Maarif meclis ve komisyonlarının en önemli görevlerinden birisi de maarifin mali yönü olmuştur. Bu husus Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde ele alınan hususlardan biri olmuştur. Nizamnamenin 192. maddesine göre maarifin malî kaynakları şuralardan temin edilecektir:

- a) Bütçeden ayrılan tahsisatlar (Tahsisat-ı miriyye),
- b) Halkın yapacağı yıllık yardımlar,
- c) Vakıf gelirleri (Tahsisat-ı vakfiyye)
- d) Çeşitli ianeler (İanat-ı müteferrika) ve
- e) Mekteb-i Sultaniye ve Âliye talebesinden alınan yıllık ücretler ve cezaları (Mahmud Cevad, 2001: 508; Ayas, 1948: 706; Kodaman, 1991: 157; Somel, 2010: 182).

Nizamnamenin yayımlanmasından sonra eğitimin birinci kademesini oluşturan ibtidai mekteplerinin masrafları halka bırakılmıştır. Fakat bu ibtidai mektepleri için bir çözüm olmamış ve 1872 yılında “öşrü'l-öşr (öşrün öşrü) yani onda biri” nispetinde olmak üzere, ilköğretim için, bir maarif vergisi konulmuştur. Fakat bu kaynaktan elde edilen para, hiç bir zaman, mekteplere, özellikle ilköğretime harcanmamış, vilayetlerin başka ihtiyaçları için kullanılmıştır (Berker, 1945: 70, 92; Ergin, 1977: 467; Kodaman, 1991: 157). 1882-1883 yıllarında, vilayetlerde idadilerin, rüşdiyelerin ve maarif müdürlüklerinin açılması kararlaştırılmıştı. Bu müesseseler, tesis, inşa ve daimi masrafları itibariyle, çok miktarda, paraya ihtiyaç gösteriyordu. Sadrazam Said Paşa, buna çare bulmak için, 1884 yılında âşânın süb'u (1/7) ve rüb'u (1/4) alınıp, sülüsânın (2/3) de menaf-i sandıklanna; sülüsünün (1/3) de maârife verilmesini sağlayan maarif hisse ianesi adı altında bir başka vergi kalemi ihdas edilmiştir. Maarif Hisse-i İanesinin yürürlüğe girmesiyle birlikte, öşüre tabi olmayanların verdikleri müsakkafat vergisinden de maârif için bir miktar hisse-i iane alınması kararlaştırılmıştır. Bu vergilerin konulmasıyla, daha evvel maârif için alınan öşrün öşrü ve diğer vergiler kaldırılmıştır (Kodaman, 1991: 158). Fakat Maârif Hisse-i İanesi esas olarak idadi mektepleri için ihdas edilmiş olup bu vergiden elde edilen gelirlerin gittikçe artan oranlarda payitahta aktarılması, ibtidâileri ve rüşdiyeleriyle ilköğretimi yerel mali kaynaklara daha da bağımlı kılmıştır (Somel, 2010: 151).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesindeki mali kaynakların ve sonrasında konulan vergilerin yetersizliği vilayetlerdeki maarif meclis ve komisyonlarının farklı çözüm yollarına başvurmasına neden olmuştur. İbtidai ve rüşdiye mekteplerindeki personel maaşları, bu mekteplerin çeşitli giderleri için yerel kaynaklardan faydalanma yoluna gidilmiştir. Yerel kaynakların temininde vilayetteki vali, sancaktaki mutasarıf veya kazadaki kaymakamın maarif konusundaki liderlikleri; maarif müdürü,

maarif meclis veya komisyonunun reisi gibi maarifi yönetenlerin kabiliyetleri/hassasiyetleri ile birleşince değişik çözüm yolları bulunmuştur (Demirel, 2024: 418-419).

Maarif meclis ve komisyonlarının muallim ve diğer personel maaşları, mekteplerin çeşitli giderleri ve talebelerin ihtiyaçları için en çok başvurdukları çözüm yollarından birisi dükkânlar olmuştur. Bir kısım vilayetlerde yeni dükkânlar yapılırken bazı vilayetlerde var olan dükkânlar tamir edilerek kiraya verilmiş ve maarif giderleri için kaynak temin edilmiştir. Bazı vilayetlerde dükkânların sayısı onları bulmuştur (Demirel, 2024: 419). Bu durum bazı kazalarda da olmuştur. İnegöl kazasında da dükkânlar maarif için vazgeçilmez bir mali kaynak oluşturmıştır. 24 Haziran 1908 tarihli bir belgeye göre kazada otuz bir adet dükkândan maarif için gelir elde edilmiştir. Bu dükkânlardan elde edilen gelir bir senelik olarak 13.634 kuruş olmuştur (BOA., MF.MKT., 1072/59).

İnegöl maarif komisyonunun maarif giderleri için temin ettiği yerel kaynaklardan birisi de bölgeye özgü gelir kaynaklarından biri olan böcekhaneler olmuştur. Osmanlıların son döneminde İnegöl Kazasında hem merkezde hem de köylerde en önemli gelir kaynaklarından birisi ipekböcekçiliği idi. 1840-1841 yıllarında ipekböcekçiliğinden elde edilen gelir toplam aşar vergisi hâsılâtının yaklaşık 1/4'ünü meydana getirmiştir. XIX. Yüzyılın son çeyreğinde İnegöllü tüccar ve üreticiler yetiştirdikleri yaş ve kuru kozaları Bursa merkezde açık artırmayla satmaktaydılar (Uzun-Yıldırım, 2017: 112-113). Kazadaki kasaba ve köylerde birçok evde bulunan böcekthane, ekonomik faaliyet olarak ipek böcekçiliğinin fazla olduğunu göstermektedir (Polat, 2018: 151).

1898 yılında kaza merkezinde 8 tane böcekthane bulunmaktaydı (Polat, 2018: 306). Bu böcekhanelerden birisinin geliri maarife yerel kaynak olarak aktarılmaktaydı. 24 Haziran 1908 tarihli belgeye göre kaza maarif komisyonu Sinan Bey Mahallesinde bulunan anbarlar ve böcekhaneden yıllık 600 kuruş gelir elde etmekteydi (BOA., MF.MKT., 1072/59).

Vilayet maarif idareleri, meclis veya komisyonları ibtidai mekteplerinin giderlerini karşılamak amacıyla gelir temin etmek için başvurdukları çözüm yollarından birisi de yeni otellerin açılması, hamam ve kaplıcalardan faydalanmışlardır.

İnegöl Kazası maarif komisyonu da hem hamamlardan hem de kaplıcalardan maarife mali kaynak temin etmiştir. Kazada asırlardan beri mütevellileri tarafından işletilen ve geliri hayır işlerinde kullanılan bir hamamın evkaf idaresi tarafından el konulmaya çalışılmış fakat yapılan yazışmalar neticesinde hamamın gelirlerinin doğrudan doğruya kaza maarif idaresine ait olduğu bildirilmiştir (BOA., MF.MKT., 828/11). Evkaf-ı münderiseden olan ve geliri ibtidai mektepleri için harcanan bu hamamın 24 Haziran 1908 tarihli belgeye göre yıllık geliri 5.000 kuruş olmuştur (BOA., MF.MKT., 1072/59).

İnegöl Kazası maarif komisyonunun ibtidai mektepleri giderleri için kaynak temini için başvurdukları yollardan biriside kaza dahilinde yer alan Oylat kaplıcalarından elde edilen gelirin maarife aktarılması olmuştur.

1880'li yıllarda İnegöl belediyesi tarafından tamir edilerek işletilen Oylat Kaplıcalarındaki işletmeler bilinmeyen bir surette çevresindeki ormanlarla birlikte Emlak-ı Hümayun idaresince zabt edilmiştir (BOA., MF.MKT., 1136/15). Bunun üzerine kazadaki ibtidai mekteplerinin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla 5 Ağustos 1909 tarihinde kaza maarif komisyonu reisi Hafız Ali Rıza Efendi ve azalar tarafından Dersaadet Emlak Müdürlüğüne yazılan tahriratta;

“... kazamız bududu dahilinde vaki’ olub vaktiyle her nasılsa mülga emlak-ı seniyye idaresince zabt ve idare idilmekte iken abiren sa’ir emlak ve kura ile beraber hazine-i celile-i maliyeye devr olunan Oylat nam ılıca

hamamının fîrûhtu veyahûd icâre verilmek suretiyle idaresi tasavvur edilmekte bulunduğ bu kere mesmû'ı câkerânemîz olmasına ve halbuki bu misillü ilıcalar menâfîinin her mahalde maârif-i ibtidâiye idarelerine metrûk olmağla beraber kazamîz maârif-i ibtidâiyesinin ber-vech ma'rûz-ı ahvâl ile her vechile şâyân-ı himayet ve merhamet bulunmasına mebni bunun dabi emr-i maârif uğrunda isti'mâl edilmek üzere komisyon-ı acizânemîze devr ve terkî ...”

şeklinde vaktinde emlak idaresine geçen ılıca hamamının ibtidai masrafları için maarif komisyonuna verilmesi talep edilmiştir (BOA. ML. EEM., 757/15). Komisyonun bu talebi üzerine evkaf-ı münderiseden olan bu kaplıcalardaki tesislerin mahalli maarif idaresine terki hususunda tahkikat yapılmıştır (BOA. ML. EEM., 790/3). Yapılan tahkikat neticesinde evkaf-ı münderise talimatı gereğince Evkaf-ı münderiseden olup Emlak-ı Hümayun tarafından ormanlarıyla beraber zabt edilen kaplıcalar İnegöl'deki ibtidai mekteplerinin ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla maarif idaresine verilmiştir (BOA., MF.MKT., 1136/15; 1149/27; BOA., BEO., 3594-269507).

5. Sonuç

Safvet Paşa'nın Maarif Nazırlığı döneminde 1 Eylül 1869 tarihinde yayınlanarak yürürlüğe giren Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi Osmanlı maarifinin merkez teşkilatı açısından olduğu kadar taşra teşkilatı açısından da en önemli hukukî dayanak olmuştur. Nizamname bu yönüyle maarifin Osmanlı taşrasında bürokratik oluşumu açısından da bir dönem noktası olmuştur.

Maarifin Osmanlı taşrasında bürokratik oluşumunun birinci ve ilk önemli aşamasını vilayetlerde ve buralara bağlı liva, sancak, kaza ve nahiyelerde maarif meclisi veya komisyonlarının kurulması oluşturmuştur. Nizamnamenin 143. Maddesine göre her vilayet merkezinde maarif müdürünün uhdesinde olmak üzere, Meclis-i Kebir-i Maarîfe bağlı bir şube olma özelliğine sahip ve mahalli yürütme organı olarak görev yapacak birer maarif meclisi açılacaktı. Nizamname hükümlerine göre vilayetlerde maarif meclis veya komisyonları 1870 yılından itibaren kurulmaya başlamıştır.

İnegöl Kazasının mülki olarak bağlı bulunduğu vilayet olan Hüdavendigâr Vilayeti'nde ilk maarif komisyonunun vilayet merkezinde 1874 yılında kurulmuştur. Merkezde kurulan ilk meclisten sonra ikinci bir maarif meclisi veya komisyonunun kurulması beş yıl sonra olmuştur. 1879 yılında Gemlik Kazasında bir maarif komisyonu kurulmuştur. Gemlik Kazasından sonra Mudanya, Mihaliç kazalarında bu komisyonlar kurulmuştur.

İnegöl Kazasının bağlı olduğu Ertuğrul Sancağına bağlı kazalarda ise ilk olarak 1886 yılında Söğüt Kazasında bir maarif komisyonu kurulmuştur. Söğüt Kazasından sonra 1887 yılında sancak merkezinde ve Yenişehir Kazasında birer maarif meclisi kurulmuştur.

İnegöl Kazasında ilk maarif meclisiyle ilgili kayıtlar 1888 yılı salname kayıtlarında görülmektedir. Bu yıl kurulan maarif meclisinin reisliğini kaza naibi Ahmed Nuri Efendi üstlenmiştir. İlk maarif meclisi reisin yanı sıra üç aza ve bir kâtipten meydana gelmiştir.

Kazalarda kurulan ilk maarif meclis ve komisyonlarında genellikle o tarihte kazada görevli olan kaymakam, asker kökenli birisi, naib, müftü, muallim gibi bir devlet memurunun reislik yaptığı görülmektedir. Reislik görevini yıllar geçtikçe devlet memurlarının yanı sıra eşraftan kişilerin üstlenmeye başlamışlardır. İnegöl maarif meclisinde reislik görevinde bulunan, Ahmed Nuri Efendi, Hacı Akif Bey, Hafız Ali Efendi, İbrahim Kemal Efendi, İsmail Efendi, Mehmed Şükrü Efendi ve Süleyman Ağa olmak üzere yedi kişi tespit edilmiştir. Bu kişilerden Ahmed Nuri Efendi, Mehmed Şükrü Efendi, İsmail Efendi ve İbrahim Kemal Efendi ilmiyeye mensubu kişilerdir. Bunlardan

Ahmed Nuri Efendi, Mehmed Şükrü Efendi ve İsmail Efendi naib, İbrahim Kemal Efendi ise müderris kökenli kişilerdi. Sadıkhâdelerden Süleyman Ağa ve Hacı Akif Bey eşraftan olan kişilerdir. Hafız Ali Rıza Efendi ise çeşitli devlet memurluklarında bulunmuş birisiydi.

İnegöl Kazası maarif komisyonunda reislik görevini yerine getiren kişilerden Hafız Ali Rıza Efendi diğerlerine göre daha etkin bir rol üstlenmiştir. Onun önceki yıllarda aynı komisyonda azalık ve rüşdiye mektebinde muallimlik yapmış olması maarif sisteminin taşradaki iş ve işleyişi konusunda tecrübe edinmesini sağlamıştır. Bu durum onun reislik yaptığı yıllarda kazadaki maarif bürokrasisinin işleyişinde ve özellikle mali kaynak temininde önemli çalışmalar yapmasına sağlamıştır. Yaptığı başarılı çalışmalar onun kaza maarif komisyonunun en uzun süreli reislik görevini üstlenen kişi olmasına neden olmuştur.

Maarif komisyonlarındaki amaçlardan birisi de maarif sorunlarına çözüm üretme noktasında eşrafin etkin katılımını sağlamak olmuştur. İnegöl Kazası maarif komisyonunda aza olarak görev yapan otuz üç kişiden yirmi dört kişi bu maarif meclisinde görev almışlardır. Eşraftan olan bu kişilerden Hacı Nuri Efendi, Mustafa Beyzâde Osman Bey, Şenbelzâde Hacı İsmail Efendi ve Bağdadî Hacı İsmail Efendi diğer eşraftan olan kişilere göre daha uzun süreli azalık yapmışlardır. Hacı Nuri Efendi ve Mustafa Beyzâde Osman Bey yedişer defa, Şenbelzâde Hacı İsmail Efendi sekiz defa Bağdadî Hacı İsmail Efendi ise dokuz defa maarif meclisinde azalık görevinde bulundukları tespit edilmiştir.

İnegöl Kazası maarif komisyonunda kasabadaki rüşdiye mektebi muallimleri, müderrisler, naibler, mal müdürlüğü, askerî mensuplar (redif yüzbaşısı) ve seyyar tabiplik yapan kişilerde değişik yıllarda aza olarak görev yapmışlardır.

İnegöl Kazası maarif komisyonunda ilk kurulduğu yıldan itibaren bir kâtip görev yapmıştır. Komisyonda kâtiplik görevinin üstlenen üç kişi tespit edilmiştir. Bunlardan Hacı Mehmed Efendi ve Rıfat Efendi'nin kâtiplik görevi çok kısa sürmüştür. Üçüncü kişi olan Süleyman Vehbi Efendi ise hem kâtiplik hem de sandık eminliği görevini birlikte yürütmüştür. Süleyman Vehbi Efendi maarif komisyonu kâtipliği ve sandık eminliği görevini yirmi yıla yakın bir süre sürdürmüştür.

Vilayetlerde kurulan maarif meclis ve komisyonlarının, personel iş ve işlemleri, mali işler ve eğitim-öğretim ile ilgili iş ve işlemler olmak üzere üç temel görevi bulunmaktaydı. Personellerle ilgili, özellikle rüşdiye mekteplerinin muallim-i evveleri dışındaki rüşdiye ve ibtidai türündeki mekteplere tayin edilecek muallimleri sınava tabi tutmak, çeşitli nedenlerle sıkıntı yaşayan muallimlerin görev yerlerini değiştirmek gibi görevleri bulunmak; mali hususlardaki görevler arasında, yeni mektep binaları inşa etmek, mekteplerin diğer ihtiyaçları ile bu mekteplerde görev yapan personelin maaşlarını karşılamak amacıyla yerel kaynaklar temin etmek; eğitim-öğretim ile ilgili ders araç ve gereçlerinin temini, evrakların temini gibi iş ve işlemlerinin yanı sıra; Maarif Nezareti'nin çalışmaları için bilgileri temin etmek gibi temel görevleri bulunmaktaydı. İnegöl kazası maarif meclisi de gerek personel gerekse eğitim öğretim ile ilgili temel görevlerini yerine getiren çalışmaları yapmıştır.

Mali konularda ise gerek Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde maarif için öngörülen mali kaynaklar gerekse sonradan alınması kararlaştırılan öşrü'l-öşr ve maarif hisse-i ianesi Osmanlı taşrasında maarifin mali sıkıntılarına tam anlamıyla bir çözüm olmamıştır. Bundan dolayı vilayetlerdeki maarif meclis ve komisyonları kuruldukları bölgenin coğrafı, tarımsal ürünlere, yer altı ve yer üstü kaynaklarına göre yerel kaynaklar bulmak zorunda kalmışlardır.

İnegöl Kazası maarif komisyonu da maarife kaynaklık yapması için çeşitli yerel kaynaklar temin etmiştir. Bu kaynaklardan birisi maarife ait dükkânların yapılması ve kiraya verilmesi olmuştur.

1900'lü yılların ilk yıllarında kaza maarif komisyonunun gelir elde ettiği otuz bir adet dükkânın olduğu anlaşılmaktadır.

İnegöl Kazası maarif komisyonunun gelir elde ettiği bir diğer yerel kaynak arasında, Sinan Bey mahallesinde bir vakıf hamamının işletilerek geliri maarif harcamalarına kullanılmıştır. Yine Sinan Bey Mahllesinde yer alan anbarlar ile bir böcekhanenin gelirlerinin maarife aktarılması sağlanmıştır. Kaza dâhilindeki önemli gelir kaynaklarından birisi de Oylat kaplıcaları olmuştur. Maarif meclisi uzun süreli bir mücadeleden sonra kaplıcaların gelirinin ibtidai mekteplerinin harcamaları için kullanılmasını sağlamıştır.

Otuz bir adet dükkân, bir hamam, bir böcekthane, anbarlar ve Oylat kaplıcalarının işletilmesi ile elde edilen gelirler sayesinde kazadaki maarif harcamaları için önemli bir gelir elde edilmiştir. Bu gelirlerle mekteplerdeki personele ait maaşlar 48.684 kuruşluk gelir elde edilmiştir.

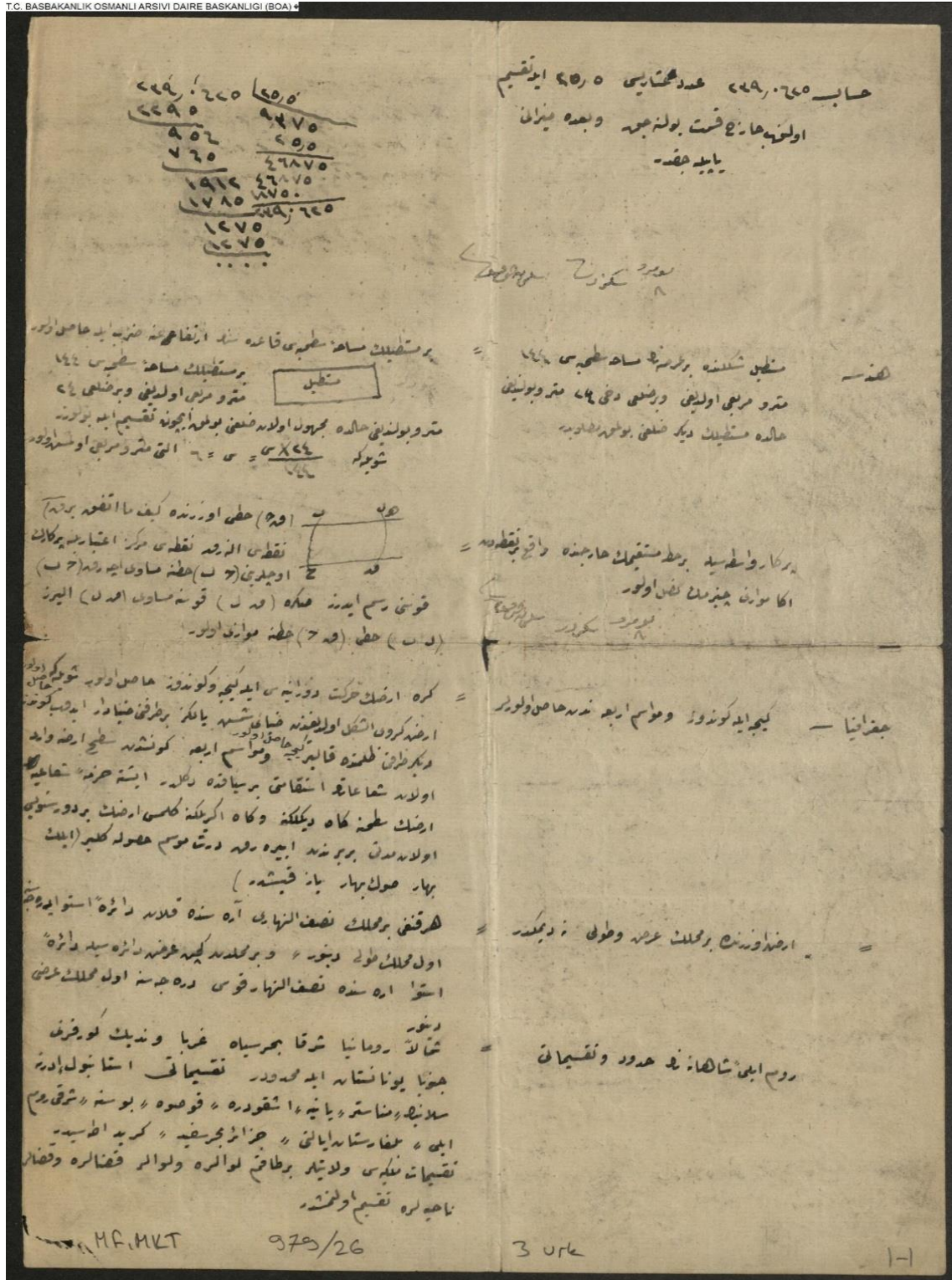
Kaynakça

- 1299'dan Günümüze 1299 İnegöllü. (2018). (Haz. T. Şahin - E. Macit). Bursa: İnegöl Belediyesi Yayınları.
- 1302 *Sene-i Hicrîyesine mahsus Salnâme-i Hüdavendigâr*. (1302/1885). Bursa: Feraizcizâde Matbaası.
- 1304 *Sene-i Hicrîyesine mahsus Salnâme-i Hüdavendigâr*. (1304/1887). Bursa: Matbaa-i Vilâyet.
- 1305 *Sene-i Hicrîyesine mahsus Salnâme-i Hüdavendigâr*. (1305/1888). Bursa: Matbaa-i Vilâyet.
- 1306 *Sene-i Hicrîyesine mahsus Salnâme-i Hüdavendigâr*. (1306/1889). Bursa: Matbaa-i Vilâyet.
- 1313 *Sene-i Hicrîyesine mahsus Salnâme-i Hüdavendigâr*. (1313/1895). Bursa: Matbaa-i Vilâyet.
- 1324 *Sene-i Hicrîyesine mahsus Hüdavendigâr Vilayeti Salname-i Resmisi*. (1324/1906). Bursa: Matbaa-i Vilâyet.
- 1325 *Sene-i Hicrîyesine mahsus Hüdavendigâr Vilayeti Salname-i Resmisi*. (1325/1907). Bursa: Matbaa-i Vilâyet.
- Altınova Şahin, A. (2018). *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ayas, N. (1948). *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi Kuruluşlar ve Tarihçeler*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Berker, A. (1945). *Türkiye'de İlköğretim (1839-1908)*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Ergin, O.N. (1977). *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye, ve Sanat Müesseseleri – Dolayısıyla- Türkiye Maarif Tarihi*. İstanbul: Eser Matbaası.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bâbîâli Evrak Odası Evrakı (BEO). 3594-269507.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezâreti Sicill-i Ahval Dosyaları (DH.SAİDd). 6/147; 40/102;
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Mektubi Kalemi (MF. MKT). 70/72; 122/46; 132/53; 195/21; 196/36; 274/64; 828/11; 979/26; 1000/37; 1072/59; 1136/15; 1149/27; 1203/9.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maliye Nezâreti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti (ML. EEM). 757/15; 790/3.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD). 1061/71.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e). 1373/88).
- Demirel, Y. (2024). *Osmanlı Taşrasında Maarifin Bürokratik Oluşumu (1881-1918)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Adıyaman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi*. (1307/1891). Bursa: Matbaa-i Vilâyet.
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi*. (1310/1892). Bursa: Matbaa-i Vilâyet.
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi*. (1311/1893). Bursa: Matbaa-i Vilâyet.

- Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi.* (1312/1894). Bursa: Matbaa-i Vilâyet.
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi.* (1314/1896). Bursa: Matbaa-i Vilâyet.
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi.* (1315/1897). Bursa: Matbaa-i Vilâyet.
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi.* (1318/1900). Bursa: Matbaa-i Vilâyet.
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi.* (1322/1904). Bursa: Matbaa-i Vilâyet.
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi.* (1323/1905). Bursa: Matbaa-i Vilâyet.
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnâme-i Resmisi.* (1316/1898). Bursa: Matbaa-i Vilâyet.
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnâme-i Resmisi.* (1319/1901). Bursa: Matbaa-i Vilâyet.
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnâme-i Resmisi.* (1320/1902). Bursa: Matbaa-i Vilâyet.
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnâme-i Resmisi.* (1321/1903). Bursa: Matbaa-i Vilâyet.
- Kodaman. B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nafî (2021). *Maârif-i Umûmiye Nezâreti, Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*. (Haz. T. Kayaoğlu). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Polat. M. (2018). *Osmanlı Döneminde İnegöl 19. Yüzyılda Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Hayat*. İstanbul: İhlas Gazetecilik A.Ş.
- Salnâme-i Hüdavendigâr.* (1291/1874). Bursa: Matbaa-i Vilâyet-i Hudavendigâr.
- Salnâme-i Vilayet-i Hüdavendigâr.* (1296/1879). Bursa: Matbaa-i Vilâyet-i Hudavendigâr.
- Salnâme-i Vilayet-i Hüdavendigâr.* (1303/1886). Bursa: Matbaa-i Vilâyet.
- Somel, S.A. (2010). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslâmlaşma, Otokrasi ve Disiplin*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Takevim-i Verkayı.* (1871, 14 Ocak).
- Uzun. A. - Yıldırım. M. (2016, Ekim 14-16). XIX. Yüzyıl İnegöl'ünde Sosyo-Ekonomik Yapının Temel Karakteristikleri (Tam Metin). , *Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler*, C. 1, İstanbul, İhlas Gazetecilik A.Ş.. s. 105-136.

EKLER

EK 1: İbrahim Nazif Efendi'nin İnegöl Mekteb-i Rüşdiyesi Muallimliği İçin Tabi tutulduğu İmtihana Ait Soru ve Cevap Örneği (BOA., MF. MKT., 979/26)

EK 2: İnegöl Kazası Maarif Meclisinin 1908 yılına Ait Gelirlerini Gösteren Liste (BOA., MF. MKT., 1072/59)

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BASKANLIĞI (BOA.)

خزائن دارالحکومت
معارف مدیریت

دفعه اول بر عدد دوازده بنده ای	۱۴۶۴۶	۱۰
سند به مودنه کتبه ای در دو بنده ای	۶۰۰	۶
قوله حق امانه بنده ای در دفع	۴۸۶۵۰	۵
وقف صومعه فقید ای در دفع	۵۰۰۰	۵
بیوت	۴۸۶۸۶	۱۰

۱۳۲۷

دارالحکومت

OSMANLI ARŞİVİ
MF. MKT
1072 59 3

MF.MKT.01072.00059.003

EK 4: İnegöl Kazası Maarif Komisyonu Mührü (BOA., ML. EMM., 757/15).

EK 5: İnegöl Kazası Maarif Komisyonu Resilerinden SadıkHzâde Süleyman Ağa (İnegöl Kent Müzesi Arşivi)

EK 6: İnegöl Kazası Dahilindeki Oylat Kaplıcaları (İnegöl Kent Müzesi Arşivi)

OSMANLI EĞİTİMİNDE MODERNLEŞME SÜRECİ: İNEGÖL İNAS RÜŞDİYE MEKTEBİ

Hatice UZER

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı,
Mail:haticeuzer92@gmail.com, orcid: 0009-0008-3465-2206

1. Giriş

Bu çalışmada, Osmanlı Devletinde XX. yüzyılın başlarında Hüdâvendigâr Vilâyeti kazası olan İnegöl'de açılmış olan İnas Rüşdiyesi incelenmektedir. Osmanlının merkez sancaklarından biri olan Hüdâvendigâr Vilâyeti, hükümetin merkezde almış olduğu kararların ilk uygulandığı yerlerin başında gelmektedir. Sancak merkezindeki değişimler, sancağa bağlı olan kaza bölgelerinde de tedricen uygulanmıştır.

Osmanlı, XIX. yüzyılda maarif alanında yapmış olduğu modernleşme faaliyetleri, Bursa'da ihtiyaç duyulan tüm kurumları ile gelişme göstermiştir. Dönemin önemli modern eğitim kurumu olarak önce Rüşdiye Mektepleri sonrasında ise İnas Rüşdiye Mektepleri eğitim faaliyetlerine başlamıştır. Bu eğitim kurumları sancağa bağlı olan İnegöl kazasında da açılmıştır.

Bu konunun seçilme nedeni, Osmanlı döneminde İnegöl'de kız okullarının açılması ve eğitim faaliyetlerine başlamasına dair bir çalışmanın olmamasıdır. Bu çalışma ile Osmanlı'da kız çocuklarının eğitime verilen önemin dönemin önemli kazalarından biri olan İnegöl özelinde görülmektedir.

2. Literatür Taraması

Çalışmanın bütüncül kaynağı, Devlet Arşivler Başkanlığı Osmanlı Arşivleri Maarif Nezâreti fonunda bulunan, İnegöl İnas Rüşdiyesi'nin açılması ve öğretmenlerin atamasının gerçekleştirilmesine dair arşiv belgeleridir.

Tanzimat dönemi önemli devlet adamlarından Cevdet Paşa'nın eseri olan Tezâkir (Cevdet Paşa, 1953) arşiv kaynaklarından sonra bu konuda yararlandığım ikinci önemli kaynaktır. Tanzimat sonrasında gelişen her konuda başvurulacak kişilerin başında gelir. 19. yy. Osmanlı Tarihi'nin kaynak olarak önemli belgesi konumundadır. Tezkire no 6, bölümünde II. Mahmud ve sonrasında meydana gelen değişimleri tartışır. Bu bölümde eğitim kurumundaki sıbyan ve rüşdiye mektepleri hususunu tartışır.

Bayram Kodaman'ın Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi (Kodaman, 1999) kitabı Türk Maarif tarihinin gelişimini inceler. Rüşdiyelerin ve inas rüşdiyelerinin açılması ve gelişimini içerir. Çalışmamızın inceleme konusu olan inas rüşdiyeleri de II. Abdülhamid'in teşebbüsleri neticesinde onun saltanatının son dönemlerinde açılmıştır. Okullara ve öğretmenlere yer vermiş olması çalışmamız için önemli detaylardandır.

Türk eğitim tarihi kaynaklarından biri de Osman Ergin'in iki cilt olarak hazırlamış olduğu Türkiye Maarif Tarihi (Ergin, 1977) 'dir. Bu kaynak alanda mevcut olan önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Ergin bu eseri 1943 yılında yayınlamıştır. Türkiye eğitim tarihini sistematik bir şekilde ele almaktadır. Osmanlı'nın klasik döneminden başlayarak modernleşmeden Cumhuriyete kadarki serencamını anlatır. Bu eserde makale konumuz olan inas rüşdiyelerinin Osmanlı modernleşmesinde eğitimin içerisindeki gelişimini anlatır.

Niyazi Berkes'in Türkiye'de Çağdaşlaşması (Berkes, 2012) ve Ali Akyıldız'ın Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856) (Akyıldız, 2024) Osmanlı'da Tanzimat ile başlayan modernleşmesini ve kurumlara yansımaları incelenmektedir. Osmanlı Devleti'nde 18.yy'da başlayan dönüşümün temelde yatan problemlerini ele alırlar. Berkes, eserinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar değişimleri ele alır. Akyıldız, çalışmasını Tanzimat dönemi ile sınırlandırır. Bu dönemdeki köklü değişimi bürokratik kurumlar üzerinden anlatmıştır.

İsmail Girgin, yüksek lisans tezinde (Girgin, 2011) Osmanlı'nın son dönemlerinde Bursa'daki eğitim ve öğretimi incelemiştir. Hüdâvendigâr Vilâyeti'ndeki Maarif İdaresi bünyesinde bulunan okulları, bu okullardaki idareci, öğretmen, öğrenci sayıları ve verilen dersler hakkında bilgi vermektedir. Hüdâvendigâr sancağına bağlı bir kaza olan İnegöl'de bulunan okullara dair bilgiler de yer almaktadır. Bu kaynaklar haricinde Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi, rüşdiyelerin açılması ve inas rüşdiyeleri hakkında yazılmış olan makalelerden de istifade edilmiştir.

3. Amaç, Kapsam ve Yöntem

Osmanlı'nın klasik ve Tanzimat dönemlerinde eğitime dair birçok çalışma yapılmıştır. Kız okullarının açılması ve gelişimine dair çalışmalar yapılmış olsa da araştırma kapsamında ele alınması gereken boşluklar hala mevcuttur. Bursa özelinde bakıldığında tez ve makale çalışmalarının olduğu görülmektedir. Merkez dışındaki kaza bölgelerine dair maarif hayatı, merkez bağlamında genel olarak eğitim – öğretim faaliyetlerinin dâhilinde tutulmuştur.

Osmanlı dönemi Bursa'sında eğitim - öğretim faaliyetlerine dair çalışmalar, klasik dönem ağırlıklıdır. Osmanlı modernleşmesi ile Tanzimat sonrasında değişen maarif alanına dair yapılmış olan çalışmalar yetersiz kalmaktadır. Özellikle kız okullarının maarif hayatı içerisindeki önemi ve gelişmesine dair çalışmalar daha kısıtlıdır.

Osmanlı arşivi Maarif fonunda İnegöl kazası dâhilinde açılmış olan İnas Rüşdiyesi'ne dair arşiv kayıtları mevcuttur. Fakat arşiv tasnif çalışmalarının henüz tamamlanmamış olmasından dolayı Maarif belgelerinin bir kısmına erişim sağlayabilmekteyiz. Bu nedenle konunun derinliğine inilmesi kısıtlı kalmaktadır. Mevcutta bulunan bu belgeler ile İnegöl'de ilk kız okulunun açıldığı tarihi öğrenebilmekteyiz. İnas Rüşdiyesi'nin açılmasına dair alınan karar ve bu kurumlarda görev yapan öğretmenler ile onlara dair atamalar arşiv belgelerinde mevcuttur.

Araştırmamız üç bölüm ve sonuçtan kısmından oluşmaktadır. Birinci bölümde Tanzimat ile Osmanlı'da eğitimde yaşanan modernleşme sürecinden bahsedilmiştir. Osmanlı maarif alanında neden bir reform yapma ihtiyacı duydu, var olan eğitim kurumları ihtiyacı karşılayamıyor muydu? Eğitimde modernleşmenin gelişim süreci nasıl ilerledi, sorularının doğrultusunda konuya giriş yapılmıştır. İkinci bölümde, modern eğitime geçilmesi ile kurumlarda yaşanan değişim ve dönüşümlerde meydana gelen olaylar. Eğitim kurumları içerisinde yeni ve dönemin önemli kurumu olan rüşdiye mekteplerinin açılması. Üçüncü ve son bölümde ise önemli reform hareketi olarak kız

çocukları için inas ibtidâ ve rüşdiyelerinin açılmasına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, inas rüşdiyelerinin genel durumu değerlendirilerek, ardından İnegöl kazasında açılması ve gelişimi anlatılmıştır.

4. Tanzimat Sonrası Osmanlı Eğitiminde Modernleşme

4.1. Osmanlı Klasik Dönemi Eğitim – Öğretim Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nde eğitim – öğretim faaliyetleri, kuruluşundan Tanzimat dönemine kadar mektep ve medreselerde yapılmaktaydı. Sıbyan mektepleri olarak faaliyet gösteren mektepler devletin hemen hemen her köy ve kasabasında bulunurdu. Mekteplerin eğitim programı dini ağırlıklıydı. İlkokul düzeyinde eğitim veren mekteplerde çocuklar dört – beş yaşlarında başlayarak on yaşına kadar devam ederlerdi. Mekteplerde kız ve erkek çocukları bir arada ders almanın yanı sıra ayrı olarak da eğitim görebilmekteydiler. Sıbyan mekteplerinin hocaları, medrese eğitimi almış olan cami imam-hatipleri ve müezzinlerdi. Kız çocuklarına ders veren hocalar ise Kur'an bilen ve dini bilgilere hâkim yaşlı kadınlardı (Baltacı, 2004).

Sıbyan mekteplerinden mezun olan talebeler eğitimlerine medreselerde devam ettirmekteydi. Medreselerdeki ders programları aklî ve naklî ilimler olmak üzere geniş programa sahipti. Öğrenim dili Türkçe olmakla beraber ders kitapları Arapça ağırlıklıydı. Müderrisler yüksek ilmî eğitim almış ehl-i ilim kişilerden oluşurdu. Mereseler vakıf bünyesinde kurulduğu için işleyişleri de vakıf dâhilinde yürütülmekteydi. Medrese hocalarının maaşları, talebelerin ihtiyaçları, medresenin gelir ve giderleri vakıflar aracılığı ile karşılanmaktaydı. Osmanlı medreseleri, XIX. yüzyıla kadar devletin ihtiyacını karşılayan memur ve bürokratları yetiştiren kurumdur. Toplum içerisinde düşünce alanında yön veren kişiler de medreselerde eğitim görmüşlerdir (İpşirli, 2003).

4.2. II. Mahmud Dönemi Kırılma Noktası

II. Mahmud dönemi, Osmanlı Devleti'nde başta askeri alanda olmak üzere her açıdan büyük değişimlerin yaşandığı dönemdir. Osmanlı devlet adamları bu döneme kadar başarısızlığı sadece askerî alanda aramıştı. Askerî kurumlarda Batı bilim ve tekniğini alarak birçok ıslâhat çalışmaları yapmışlardır. II. Mahmud ise başarısızlığı tek bir alanda görmeyip topyekûn bir değişimin olması gerektiğini kabul etmiştir (Kodaman, 1999). Bu nedenle II. Mahmud başlangıçların padişahıdır (Berkes, 2012). Bu dönemde özellikle merkez teşkilât, adliye ve maarif olmak üzere üç alanda yenileşme çalışmalarının yapıldığı görülür (Kodaman, 1999).

II. Mahmud'un Yeniçeri ocağını kaldırmadan önce eğitim – öğretim alanında ilk yenileşme girişi 1824 yılında yayınladığı bir fermanıdır. Bu ferman reform niteliği taşımasa da başlangıç için bir adım niteliğindedir. Ferman, muhteviyât bakımından ulemâ sınıfını destekleyip, onların görüşlerini ilan etmekten öteye gitmemiştir. Reform niteliğinde asıl girişimleri ise 1838'de başlamıştır. Meclis-i Umur-u Nâfia kurularak, devletin kalkınmasına yönelik tüm faydalı işler burada planlanacaktı. II. Mahmud bu meclise eğitim hakkında bir rapor hazırlatmıştır (Kodaman, 1999). Hazırlanmış olan rapor neticesinde eğitimde modernleşmeye yönelik faaliyetler başlamıştır. Eğitim çalışmalarının kurumsal olarak yürütülmesine yönelik teşkilâtlanmaya gidilmiştir. Mektep ve medrese işlerinin yürütüldüğü vakıf kurumları devre dışı bırakılmıştır. Batı tarzında açılan okullar doğrudan bakanlığa bağlanarak geleneksel eğitim sisteminden çıkılmıştır (Karataş, 2003).

1824'de ulema ve halktan gelebilecek tepkilere karşı dini tabanını hazırladığı değişime, 1838'de yayınladığı rapor ile eğitimdeki yapılacak değişimin faydaları izah edilmiştir. İlmî sadece ahiret için değil, dünyadaki refah için de gerekli olduğu söylenmiş. Teknik değişimlerin ilme intibak ettirilmesi

ile devlette üretim ve refah artışı arasındaki ilişki ifade edilmiştir. Askeriye, bahriye ve tıp okullarında eğitim gören talebelerin, temelde iyi bir Türkçe eğitimi almadığı için bu okullarda karşılaştığı Arapça, Farsça ve Fransızca derslerinde yeterince başarı gösterememektedirler. Bu durumun sıbyan mekteplerinden başlayarak eğitimde kapsamlı bir değişim ile ortadan kaldırılabilceği ifade edilmiştir. Önce mektep hocalarının vereceği dersler ve okutacağı kitaplar açıklanmıştır. Ailelerin çocuklarını mekteplere göndermesi zorunlu tutulmuş. Durumu olmayan çocuklara fukara mektepleri açılması, orta dereceli okullara gidebilmeleri için de Evkâf-ı Hümayun Nezaretinden haftalık bağlanması önerilmiştir. Bu okullarda öncelik memur çocuklarına verilmiştir. Şeyhülislâm, eğitimin yapılacağı okulları ve hocalarını belirleyerek ilmiyeden belirlediği bir kişinin de nâzır olarak atanması teklif edilmiştir. Bunun üzerine Anadolu pâyesiyile İmamzâde Esad Efendi Mekâtib-i Rüşdiye nazırı, Mehmed Nazif Efendi de başkâtip olarak atanmıştır (Akyıldız, 2024). II. Mahmud'un maarif alanında yapmış olduğu bu düzenlemeleri uygulamaya geçirmeye ömrü vefa etmemiştir. 1839'da vefat etmesiyle yarım kalan eğitim çalışmalarına yerine geçen Sultan Abdülmecid devam edecektir.

4.3. Tanzimat Döneminde Eğitim

Tanzimat fermanında eğitim ile alakalı konulara yer verilmemişti. Abdülmecid, II. Mahmud'un başlatmış olduğu eğitim faaliyetlerine iç ve dış siyasetteki gelişmelerden dolayı 1845'e kadar ilgilenememiştir. 1845'te reformların başarılı olabilmesi ve halkın cehaletinin giderilmesinin maarif alanında yapacakları reform ile olacağını yönelik bir ferman yayınlamış (Ünlü ve Dündar, 2021). Fermanla reformların askeri alan dışındaki konulara ehemmiyet verilmediği için başarılı olunamadığı, devletin mamur bir şekilde ayağa kalkarak ilerlemesinin ise eğitim ile olacağı vurgulanmıştır. Bunun için her düzeyde, dini ve fenni alanlarda eğitim veren okulların memleketin her yerinde yaygınlaştırılmasının gerekli olduğu ifade edilmiştir. Sultan Abdülmecid'in bu fermanı üzerine maarif alanına daha çok ehemmiyet vermeye başlanılmıştır. Hemen çalışmalara başlanarak İstanbul'da Bayezid, Davut Paşa, Tophane, Üsküdar ve Bâbiâli'de belirlenen beş okul pilot olarak seçilerek rüşdiye mektebi olarak açılmıştır (Akyüz, 2006).

Eğitimde başlayan reform sürecinde ilkokullar düzeyinde açılmış olan okullarda eğitim veren hocaların medrese eğitim almış olmasından dolayı istenilen tarzda eğitim verilememiştir. Bu açığın fark edilmesinden sonra öğretmen okulları açılacaktır. Cevdet Paşa'nın teşebbüsleri ile 1848'de Dârü'l-muallimin, 1870'te de kız öğretmenlerin yetişmesi için Dârü'l-muallimât açılmıştır. Bu okullar Maarif Bakanlığına bağlanmıştır. Bu dönemde yüksekokulların durumu geliştirilirken medreselerin durumuna yönelik fazla düzenleme yapılmamıştır (Berkes, 2012).

II. Abdülhamid dönemi, Osmanlı Devleti'nde maarif alanına özellikle önem verildiği dönem olmuştur. Ülke genelinde ilkokul ve ortaokulların sayıları artırılmış, yüksekokullar ve kızların eğitimi için ayrı okullar açılmıştır.

5. Rüşdiye Mekteplerinin Açılması ve Ülke Genelinde Gelişimi

1773 yılında askeri başarısızlıkları önlemek için askeri mektepler açılmaya başlanmıştı. Sivil halkın eğitim göreceği, hükümete memur yetiştirecek okulların düzenlenmesi II. Mahmud'un girişimleri olmuştur (Ergin, 1977). Sıbyan okullarının ıslâhı çerçevesinde sınıf-ı sanî okullarının açılması yönünde karar alınmış, sonrasında ise bu okulların adı padişah tarafından rüşdiye şeklinde değiştirilmiştir (Kodaman, 1999). 1838'de açılan Rüşdiye mekteplerinin işleyişlerini yürütmek için Mekâtibi Rüşdiye Nezareti kurulmuştur. Yeni kurulan bu nezâretin başına İmamzâde Esat Efendi getirilmiştir (Ergin, 1977).

İlk rüşdiye mektebi Osmanlı bürokrasisine memur yetiştirmek maksadıyla “Mekteb-i Maarif-i Adli” adıyla açılmıştır. Buna ilaveten 1839 yılında “Mekteb-i Ulûm-i Edebiye” kurulmuştur. Bu iki okulda memur yetiştirmek maksatlı açılmış olduğundan dolayı meslek okulu niteliğinde ders müfredatına sahiptir (Kodaman, 1999).

Sultanahmet Camii Mahfilinde eğitimin verileceği Mekteb-i Maarif-i Adliye’de (Akyıldız, 2024) 100 öğrencinin eğitim göreceği altı adet derslik, kütüphane ve bu öğrencilerin yatılı olarak kalabileceği odalar şeklindeki inşa edilmesi tasarlanmıştır. Ayrıca hocaların dinlenmesi ve kalması için de oda, öğrenci ve görevlilerin kahve içebileceği ve yemek yiyebileceği mutfak olacaktı. Dersliklerde hocalar için yüksekçe bir mahal ve öğrenciler için çekmeceli rahleler de temin edilecekti. Bu okulda görev yapacak memur ve hocaların maaşları da programlarında belirtilmiştir. Müdür 4000 kuruş, Arapça ve Farsça ders verecek hocaların maaşları da ikişer bin kuruş şeklinde belirtilmiştir (Ergin, 1977). Öğrencilerin okul kayıt işlemleri sisteme bağlanarak, derslerde yoklama alınmıştır. 18 yaşından büyük öğrencilerin olmayacağı bu okullarda üst üste başarısız olanlar da farklı iş alanlarında istihdam edilecekti. Temelde Arapça (Sarf, Nahiv), Farsça, Mantık ve Hat öğrenildikten sonra Fransızca dersi görebileceklerdi. Coğrafya, Tarih, Politika ve Hendese de Fransızca kitaplardan öğretilenkti. Fakat istenilen gibi Tarih ve Politika Fransızca okutulamadı ve yatılı sistemi uygulanamadı. Süleymaniye Camii Külliyesi’nde Taş Mektepte üç sınıf mevcuduyla faaliyete giren Mekteb-i Ulûm-i Edebiye ise hazırlık sınıfı niteliğindeydi. Bu okulda farklı olarak öğrencilerin ihtiyaçları için maaş verilmiştir (Akyıldız, 2024). Bu iki okul ilk mezunlarını 1841 (1257)’de vermiştir (Ergin, 1977). Her yıl, bu yeni açılmış olan bu okullardan mezun olanların sayısı artmıştır. 1844 yılında ise sınav listesine göre öğrencilerin sayılarında düşüş olduğu görülmüştür. Bu düşüşün nedeni ise burada okuyan talebelerin önce cami ve medreseye gidip, daha sonra bu okullara geçiş yaptıklarında buranın eğitim seviyesi düşük kalmıştır. Bu nedenle bazı talebeler bırakmıştır. Örneğin Mithat Paşa camide ders okurken Mekteb-i Maarif-i Adliye açılınca bir sene burada eğitimine devam etmiştir. Fakat buradaki dersleri daha önce görmüş olduğundan dolayı burayı bırakıp camideki derslerine devam etmiştir (Demirel, 2002).

Yeni açılmış olan bu iki okul ilk yıllarında eski sistemden kurtulamamıştır. Bu nedenle istenilen gelişme hemen elde edememiştir. 1845’te Sultan Abdülmecid rüşdiyelerin ıslâhı için lâyiha yayınlarak Meclis-i Muvakkat-ı Maarif’i kurmuş ve maarif reformları için lâyihalar çıkarmıştır. Sıbyan mektepleri düzenlenerek buradan mezun olanların eğitime devam ettiği orta dereceli okul olan rüşdiyelerin ıslâh edilmesi ve yatılı okul olarak Darülfünun açılması planlanmıştır. 1857 senesinde Mekteb-i Ulûm-i Edebiye kapatılmış, 1862’de ise Mekteb-i Maarif-i Adliye Mahrec-i Aklâm’a çevrilmiştir (Demirel, 2002)

Ahmed Cevdet Paşa, ilk rüşdiyelerin açılma sürecinde yapısal bir eleştiri getirmiştir. Henüz daha sıbyan mekteplerinin durumu ıslâh edilmeden rüşdiyelerin açılmasının yanlış olduğunu söyler. Temelden yeni maarif sistemi içerisinde eğitim almayan talebelerin, eski usul eğitimden yeni usul eğitim içerisine girmelerinde zorlukların yaşanacağını ifade eder.

5.1. Rüşdiye Mekteplerinin Ülke Geneline Yaygınlaşması

1845 yılı lâyihasına gereğince, 27 Haziran 1846 tarihinde Meclis-i Maarif-i Umumiye kurulmuştur. Sıbyan mekteplerini ve rüşdiyeleri birleştiren Mekâtib-i Umumiye Nezareti kurularak Esad Efendi tekrar nazır, yardımcısı da Kemal Efendi olmuştur. Sıbyan mektepleri ve rüşdiyelerinin düzenlemesi yapılmış, 4 -5 yaşından itibaren sıbyan mektebine başlayan çocuklar, 10 yaşından sonra rüşdiye mekteplerinde eğitimlerine devam etmeleri kararlaştırılmıştır. 6 yaşında olup da sıbyan mekteplerine

gönderilmeyen çocukların tespiti yapılarak, çocuğunu okula göndermeyenler cezalandırılacaktı. Rüşdiye mekteplerinin eğitim seviyesi arttırılmıştır. 1847'de Esad Efendi yerini Kemal Efendi' bırakmış, nezaret makamı ise müdürlük seviyesine çekilmiştir. Kemal Efendi döneminde rüşdiye alanında önemli gelişmelere yaşanmıştır. Belirlenmiş olan sultan mektepleri rüşdiye mekteplerine dönüştürülmüştür. İstanbul'da 1847 senesinde açılarak 1848'de eğitime başlayan Tophane, Ağa Camii, Davud Paşa, Bâyezid ve Üsküdar'da olmak üzere beş adet pilot rüşdiye mektebi açılmıştır. Halk tarafından kabul gören bu okulların öğrenci sayısı her sene artmıştır. İstanbul'da rüşdiye sayıları 1850 yılında altı (Demirel, 2002) iken 1852 yılında 10 olduğu görülmektedir. Darülmualimîn mezun vermeye başlaması ile taşra bölgelerinde rüşdiyelerin açılması yönünde faaliyetlere girilmiştir. 1853'te Anadolu, Rumeli ve Ege adalarında dâhilinde 25 adet yeni rüşdiye açılması kararlaştırılmıştır. 1869 yılında artık farklı vilâyetlerde 87 adet, İstanbul'da da 12-13 rüşdiye bulunmaktaydı (Kodaman, 1999).

1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi yayınlanmıştır. Eğitim alanının tüm hususları bu nizamnâmede belirtilmiştir. Rüşdiyelerde düzenlemeye gidilerek, merkez dışında açılacak yerlere dair hususlar belirtilmiştir. Rüşdiyelerde yalnızca Müslümanlar eğitim almaktaydı. Gayrimüslim reaya da belirlenen hususlar çerçevesinde rüşdiyelerde eğitim alabilecekti. Bunların din dersleri kendi dini liderlerinin belirlediği özelliklere göre okutulacaktı. Rüşdiye mekteplerinin bina ve görevli masrafları vilâyet maarif idarelerinden karşılanacaktı. Binaların inşasına dair hususlar, öğretmen ve görevlilerin adetleri ve maaşlarının nasıl ödeneceği nizamnamede belirtilmiştir. Eğitim süresi dört sene olarak belirlenmiştir. Akli ve nakli olarak okutulacak derslerin listesi verilmiştir. Bazı derslerin Fransızca okutulması kararlaştırılmıştır. Nizamnâmede eğitim ve öğretimde yapılacak kapsamlı yeniliklerden sonra 1870 yılından itibaren İstanbul'da ve özellikle vilâyetler rüşdiyelerin ve talebelerin sayısında artış olduğu görülmüştür (Demirel, 2002).

II. Abdülhamid tahta çıktığı zaman ülkede 18.947 sıbyan ve ibtidâî, 253 rüşdiye ve 4 yüksek mektep ile İstanbul'da 1 özel okul bulunmaktaydı. Tahta çıktıktan sonra 93 Harbi ve sonrasında toprakların kaybedilmesi ile mevcut okulların sayısı düşmüştür. Eğitim konusuna özel ihtimam gösteren Abdülhamid tahta çıktığından 1894 yılına kadar 160 rüşdiye, 55 idâdî ve 4 yüksek mektep inşa ettirmiştir. Bu sayı İstanbul ve vilâyetlerde 1905 yılına kadar artış göstermiştir (Girgin, 2011).

1879 yılında II. Abdülhamid Maarif teşkilatında köklü bir değişikliğe giderek rüşdiye mektepleri ile alakalı da düzenlemeler yapmıştır. Nazırlığa bağlı Mekâtib-i Rüşdiye Dâiresi oluşturulmuştur. 1889 yılında rüşdiye ve idâdî mektepleri birleştirilmiştir. Üçüncü sınıf sonunda tahsile devam etmek istemeyenler rüşdiye şehâdetnâmesi derecesi ile mezun edilmekteydi (Girgin, 2011). Maarif alanında yapılan düzenlemeler yine ilk defa bu dönemde Maarif Salnâmelerinde yayınlanmaya başlanmıştır. İlk salnâme 1898 yılında yayınlanmış olup, salnâmede maarif alanındaki tüm gelişmeler yazılmıştır. Merkez ve taşrada bulunan okullar ve bu okullardaki öğrenci ve öğretmen mevcudiyetleri, okullarda okutulan dersler yine bu salnâmelerde gösterilmiştir. 1898 yılı salnâmesine göre rüşdiyelerde okutulan dersler şöyledir (Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1898).

Dersin Adı	
1	Kur'an-ı Kerim ve Ulumu Diniye
2	Türkçe
3	Edebiyat ve Ahlak
4	Kitâbet-i Resmiye
5	Arabî
6	Farsî
7	Fransızca
8	Kavanin
9	Hesab
10	Usul defteri
11	Cebir
12	Hendese
13	Hüsnühat
14	Kozmografya
15	Makine
16	Hikmet-i Tıbbiye ve Kimya
17	Mevâlid
18	Coğrafya
19	Tarih
20	İlm-i Servet (İktisat)
21	Ma'lûmât-ı Nâfia ve Hıfzısıhha
22	Resim

6. İnas Rüşdiyeleri ve İnegöl İnas Rüşdiye Mektebi

1838'de eğitim alanında başlayan reformlar kızların eğitimi hususunun dışarısında gelişmiştir. Kızlar erkeklerle birlikte sıbyan mekteplerine gider, burada temel dini bilgileri, Kur'an-ı Kerim okumak ve namaz surelerinin öğretilmesi ile kalırdı. 1858'e gelindiğinde kızların eğitiminin artık gerekli bir husus olduğu söylenerek ayrı bir mektep açılmasının gerekli olduğu ifade edilmiştir. 1861 tarihli gazetelerde kızların okumasının neden gerekli olduğuna dair yazılar kaleme alınmıştır (Ergin, 1977).

6 Ocak 1859 tarihinde kızların eğitim ve öğretimlerine dair somut bir adım atılmış, Sultanahmet dairesi içerisinde At Meydanı İnas Rüşdiyesi ya da Cevri Kalfa (Usta) İnas Rüşdiyesi isimleri de verilmiş olan ilk İnas Rüşdiyesi açılmıştır (Akyüz, 2006). Cevri Kalfa, şehzadelğinde II. Mahmud'u öldürmek isteyenlerden kurtaran haremde bir hizmetkârdı. Göstermiş olduğu cesaret ve fedakârlığı karşılığında haznedar ustalığını almıştır. Kendisinin vefatından sonra malları açılacak olan bu ilk kız okulunun masraflarında kullanılmıştır. Sıbyan mekteplerinde kız ve erkeklere aynı sınıfta karma eğitim verilmekteydi. Maarif Nezareti bu durumun ilerleyen dönemler içerisinde değişmesini; kız çocuklarının eğitimi için ayrı bir okul açılarak burada ehliyet sahibi hocalar tarafından öğretimin yapılmasının uygun olacağını belirtmiştir. Süreçte sistem oturana kadar kızlara Cevri Kalfa Mektebinde ev işlerine yaracak tarzda mesleki eğitim verilmek isteniyordu. 1869 yılı Maarif Nizamnâmesine kızların eğitimi hususunda bazı kararlar belirlenmiştir. Buna göre:

1- İnas rüşdiyelerin öğrenim senesi dört senedir. Eğitim programları erkek talebelerden olacaktır.

2- Sıbyan mektebi diploması olan kızlar imtihanı, diploması olmayanlar ise imtihan sonucunda başarılı olanlara göre alınacaktır.

3- Okulların tatil zamanı Müslüman ve gayrimüslim talebelerin dini bayramlarına göre belirlenecektir. Ortak tatil süresi ise Ağustosun başından sonuna kadar olan süredir.

4- Kız rüşdiyeleri memleketin büyük vilâyetlerinde açılarak yayılmaya başlanması planlanmıştır (Keçeci Kurt, 2012).

Bu nizamnâmenin yayınlanmasından sonra İstanbul'da 7 kız rüşdiyesi daha açılmıştır. Bu rüşdiyelerde bayan öğretmen olmadığından dolayı nakış dersleri hariç diğer dersleri erkek hocalar vermekteydi (Demirel, 2002). 1900 yılı Maarif Salnâmesine göre İnas rüşdiyelerinde okutulacak dersler: (Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1900)

	Dersin Adı
1	Elifba ve Şifahî Malumat
2	Kur'an-ı Kerim ve Tecvid
3	Ulûmu Diniye
4	Kıraat
5	İmla
6	Kitabet
7	Kavaid-i Lisan-i Osmaniye
8	Arabî
9	Farsî
10	Hüsnühat
11	Durus-u Eşya ve Ma'lumat-ı Nafia
12	İdare-i Beytiye
13	Ahlak
14	Hıfzısıhha
15	Hesab
16	Coğrafya
17	Tarih
18	El hünnerleri

İlk kız rüşdiyesi açıldıktan sonra beklenen ilgiyi görmedi. Bu durum üzerine 1861 senesinde gazetelerde kız ve erkek çocuklarının okutulmasının gerekçeleri yazılmıştır. Evin geçimini temin etmek için ağır işlerde çalışan erkeklerin evlerinde rahat etmeleri, kadınların din ve dünyalarını bilerek kocalarının emirlerine itaat etmeleri, onların istemediklerini yapmamaları ve iffetlerini koruyarak kanaat sahibi olmaları ile mümkün olduğu ifade edilmiştir (Ergin, 1977).

Kızların okumaları yönünde teşvikler bu gazete ilanları ile sınırlı kalmamıştır. Kadın öğretmenlerin yetişmesi için 1869'da Darulmuallimât ve 1878'de Üsküdar Kız Sanayi mektepleri bu yönde atılmış önemli adımlardır. Bu öğretmen okulu 1873'de ilk mezunlarını vermiş, kız okullarındaki derslerin

tamamı kadın öğretmenler tarafından okutulmaya başlanmıştır. 1874 senesine gelindiğinde kız okullarına verilen emeğin sonuçları alınmaya başlanmıştır. İstanbul'da öğretmen okulu ile birlikte 10 adet okul olduğu görülmektedir (Ergin, 1977).

6.1. İnegöl İnas Rüşdiyesi'nin Açılması ve Gelişimi

1853'te ülke genelinde 25 rüşdiyenin açılması kararı neticesinde Hüdavendigâr vilâyeti dâhilinde Bursa'da 1854/1855 yılında mektep için çalışmalara başlanmıştır. İlk mektep 1857'de İzmit'te açılmış, sonraki yıllarda sancak dâhilindeki kazalarda rüşdiye mektepleri açılmaya başlanmıştır (Kaya Doğanay, 2011). İnegöl kazasında ilk rüşdiye 1868/1869'da bugünkü İshak Paşa medresesinde açılmıştır. Muallim-i evvel olarak Buharalı Hacı İdris Efendi tayin edilen bu okul, bir dershaneli olarak açılmıştı (Mamaş, 1947). 1871/1872'de muallim-i sânilî mektep olmuştur (Kaya Doğanay, 2011). Beş sene sonra Kasım Efendi Cami'in karşısındaki ikinci okul binası olan Osman Efendi banına geçerek bir süre burada eğitim – öğretim faaliyetlerine devam etmiştir. Bu okulun ilk öğrencileri Hekimoğlu Hacı Ahmet, Ekmekçioğlu Ahmet ve Hacı Nuri'dir. Öğretmenlerin tayin edilmesiyle öğrenci sayılarında artış olmaya başlayınca bu binalar yetersiz gelmiştir. Dönemin kaymakamı Nusret Bey tarafından 1888 senesinde çınarlar altında bulunan eski Türkocağı binasını yaptırarak uzun süre burası rüşdiye mektebi olarak kullanılmıştır (Mamaş, 1947).

Bursa'da ilk İnas Rüşdiyesi 1882'de açılmıştır (Girgin, 2011). Sancağa bağlı kazalarda da İnas İbtidâî ve Rüşdî mektepleri süreç içerisinde açılmaya devam etmiştir. Kız öğretmen okullarından mezun olan öğretmenlerin de inas mekteplerine tayinleri yapılmaya başlanarak, inas mekteplerinde erkek hocalar yerine bayan hocalar yerini almaya başlamıştır.

İnegöl'de ilk İnâs Rüşdiyesi Mektebi 1903 tarihinde, altmış bin kuruş masraf ile bir bina inşa edilerek (BOA. MF. MKT. / 1027 – 7) açılmıştır. 10 Kasım 1903 (H.1321) tarihinde Hüdavendigâr vilâyeti dâhilinde bulunan İnegöl kazasında bir İnas Rüşdiyesi için bir odanın tahsis edilmesi istenmiştir. Maarif Nezaretince bu okula Bursa İnas Rüşdiyesi mezunlarından Kadriye Hanım'ın dört yüz kuruş maaş ile tayin edileceği belirtilmiştir. Mektep için tahsis edilecek bir oda ve öğretmen olarak Kadriye Hanım'ın ataması gazetede yayınlanacaktır (BOA, MF. İBT. / 140 – 42). İnegöl'de ilk kız mektebinin açılmasına dair çalışmaların yapılmaya başlandığı bu tarihte erkek öğrencilerin sayısı Maarif Salnamesinde 93 kişi olarak kayıtlı olduğu görülmektedir (Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1903). Salnamedeki diğer kazalarda bulunan öğrenci sayıları ile karşılaştırıldığında İnegöl Rüşdiyesinde bulunan talebe sayısının çok iyi bir rakam olduğu söylenebilir.

İnegöl Rüşdiyesi Muallim-i Evveli Abdulkadir Bey ile İnas Rüşdiyesi muallimi Kadriye Hanım'a Maarif Nezaretinden görevleri karşılığında rüus-ı hümayun verilmesine dair talepte bulunulmuştur. Kadriye Hanım'ın atamasının daha yeni olduğundan dolayı görevini nasıl yaptığına dair bir değerlendirme yapılamamıştır. Bundan dolayı Kadriye Hanım'ın taltif edilemeyeceği ifade edilmiştir. Belgede diğer önemli husus ise mektebe gerekli sıraların temininin muhasebeye havale edilmiş olmasıdır. Mektebin ihtiyaçlarının temin edilmesine dair bir belgeye rastlayamamış olsak da bu belgeden daha önce eksikliklerinin giderilmesine yönelik bir talebin olduğu anlaşılmaktadır (BOA. MF. İBT. / 151 – 83). Kadriye Hanım'ın maaşına dair değerlendirme yapılabilmesi için tercüme-i hâl-i istenmiştir (BOA. MF. İBT. / 809 – 48). Yine 1904 yılında, açılan İnas Rüşdiyesine bir muallimin atanıp atanmadığına dair Maarif Nezaretince kontrol edilmiştir. Kadriye Hanım'ın ataması dört yüz kuruş maaş ile yapılmıştır (BOA. MF. MKT. / 819 – 23). Atamasına dair maaş durumu kontrol edilerek merkeze bir tercüme-i hâl varakasının gönderilmesi talep edilmiştir (BOA. MF. MKT. / 964 – 72).

Kadriye Hanım'ın göreve başlamasından kısa süre sonra kendisine yönelik şikâyetlerin olduğu görülmektedir. Bu durum merkez Maarif Müdürlüğüne bildirilmiştir. Şikâyetlerin artması (BOA. MF. İBT. / 201 – 73) ile kendisinin burada kalmasının uygun olmayacağı belirtilerek, Bandırma İnas muallimi olan Yegâne Hanım ile görev yerlerinin değiştirilmesi yönelik resmi tayin gerçekleşmiştir. Bu süre içerisinde şikâyetin nedenini araştırılacağı bildirilmiştir. Araştırma neticesinde Kadriye Hanım'ın görevi sırasında muhalif bir durum tespit edilmemiştir. İnegöl İnas mektebinde tek öğretmen olan Yegâne Hanım da İnas Mektebinin hem ibtida hem de rüşdiye sınıfları ile ilgilenmek durumunda kaldığını, rüşdiye kısmına öğretmenin gönderilmesini istemiştir. Bu durum karşısında Kadriye Hanım buradaki görevine tekrar gönderilmiştir (BOA. MF. MKT. / 1027 – 7 / 1090 – 66 / MF. İBT. / 197 – 25).

1908 yılında Kadriye Hanım'ın İnegöl İnas Rüşdiye'sinde görevine devam etmektedir. Rüşdiye İdaresi tarafından kayıtlarda onun henüz “muallime-i ulâ olarak kaydedilmediği bildirilmiştir (BOA. MF. İBT. / 203 – 54). Bu durum tayin işlerinin Maarif Nezaretî'ne yavaş bildirildiğini ve şikâyet dolayısı ile görev yerine dair becayişin olması ile alakalı olmalıdır.

Arşiv kayıtlarından İnas Mektebi olarak açıldığı görülen okulda ilk yıllarına ait karne ve diploma örnekleri görülmez. Henüz yeni olması, tayin işlerinin yavaş ilerlemesi bu durumu açıklamaktadır. Diğer inas mekteplerinde olduğu gibi bu okulda da İnas İbtidâî ve İnas Rüşdiye kısımları bir aradadır. İbtidâî kısmını Yegâne Hanım okuturken, Rüşdiye kısmını ise Kadriye Hanım okutmuştur. İnegöl İnas Mekteplerinin imtihan cetveline dair ilk kayıt 1911 tarihinde görülmektedir. Bu belgede okulun adının Gülşen-i Marifet İnas Mektebi olarak değiştiği görülür. Kayıta sadece ibtidî kısma ait derslerin notları verilmiştir. Cetvelde birinci, ikinci ve üçüncü sınıflara ait kişilerin okul numaraları, isimleri ve okudukları derslerin adları verilmiştir. 1328-29 senesine ait olan bu belgeye göre sınıf mevcutları; birinci sınıf 16, ikinci sınıf 7, üçüncü sınıfta 8 kişi kaydedilmiştir. Üçüncü sınıfta bir kişinin sınavlara girmediği görülmektedir. Birinci sınıftaki öğrenci sayısına bakıldığında bu okullara talebin arttığı görülmektedir. Cetvelde derslerden aldıkları notlar altına yazılarak, toplamda kaç puan aldıkları da “yekûn” olarak belirtilmiştir. Cetvele göre okutulan dersler şöyledir: (BOA. MF. İBT. / 467 – 40)

Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf
Kur'an-ı Kerim	Kur'an-ı Kerim Tecvid	Kur'an-ı Kerim Tecvid
İlmihal	Ulûm-u Diniye	Ulûm-u Diniye
Kıraat	Kıraat	Malumat-ı Ahlak
Hesap	Hesap	Sarf-ı Osmani
İmla	Tarih	Tarih
Nakış	Coğrafya	Coğrafya
	Hüsn-ü Hat	_ Cebir
	İmla	Hesap
	Nakış	Hüsn-ü Hat
		Nakış

İkinci okul olarak gösterilen bu kız mektebi, 1923 yılına kadar İnas Mektebi olarak devam etti. 1921 yılında erkek okulu öğrencileri ve öğretmenleri ile birleştirilmiştir (Mamaş, 1947).

Cumhuriyet dönemi arşiv belgeleri kayıtlarında, Gülşen-i Maarif İnas Mektebi öğretmenlerinden olan Ahmet Hamid Bey'in 1923 yılında emekliliğini istediği görülmektedir. Kendisinin bu talebi

üzerine, iki yüz seksen kuruş maaş ile emekli edilmiştir (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA. 180 – 9). Yine 1926 yılında Sıdika Emel Hanım'ın tayinini İnegöl'den merkeze alınmasını istediği görülmektedir. İsteği üzerine tayini merkeze alınmıştır (BCA. 200 – 989 – 16).

İlk açıldığı günden bu yana çeşitli değişim ve dönüşümlerden geçmiş olan bu mektep, Cumhuriyet döneminde kız ve erkeklerin karma eğitim gördüğü ilkokul olarak günümüze kadar gelmiştir. Sinanbey Mahallesinde bulunan bu okulun adı bugün hâlâ Sinanbey İlkokulu olarak eğitim – öğretim faaliyetlerine devam etmektedir.

SONUÇ

Tanzimat ile birlikte Osmanlı eğitiminde de başlayan reform süreci ile klasik medrese eğitim sisteminden çıkılarak, yeni batı tarzı eğitim veren okulların açılmaya başlanması ile yeni bir maarif sistemi gelmiştir. İlk ve orta düzeyde eğitim veren kurumların ıslah ve düzenlenmesiyle süreç ilerlemiştir. Temelden değişim esas alınarak, ibtidâî ve rüşdî mekteplerin açılmaya başlanmış. İlk olarak bu kurumlar İstanbul'da açılmaya başlanarak zamanla Osmanlı'nın büyük sancak vilâyetlerine de taşınmaya başlanmıştır. Bu dönemde artık kız çocuklarının da eğitimi için özel çalışmalar başlatılmıştır. İbtidâî ve rüşdî mektepleri kız çocuklarının eğitimi için inas mektepleri olarak ayrıca açılmıştır. Hüdâvendigâr vilâyeti merkez ve sancaklarda açılmaya başlandıktan sonra, İnegöl kazası dâhilinde inas mektepleri açılma girişimleri başlatılmıştır. 1903 yılında açılmasına dair alınan karar ile İnas Rüşdiyesi açılması ve okula da Bursa Darülmuallimât mezunu Kadriye Hanım'ın atanmasına dair karar alınmıştır. II. Abdülhamid'in hızlandırmış olduğu eğitim – öğretim faaliyetleri ile bu dönemde açıldığı görülmektedir. 1911 yılında Gülşen-i Maarifet İnas Mektebi olarak eğitim faaliyetine devam eden okul, Cumhuriyet'in kurulması ile karma eğitime geçerek inas mektebi faaliyetini sonlandırmıştır. Küçük bir binada başlayan bu okul öğrenci sayılarının artmaya başlaması ile süreç içerisinde büyütülmüştür. Günümüzde Sinanbey Mahallesinde bulunan bu okul Sinanbey İlkokulu olarak eğitim – öğretim faaliyetlerine devam etmektedir.

Kaynakça

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri

BOA. MF.İBT. / 140 – 42.

BOA. MF.İBT. / 151 – 83.

BOA. MF.İBT. / 197 – 25.

BOA. MF.İBT. / 201 – 73.

BOA. MF.İBT. / 203 – 54.

BOA. MF.İBT. / 201 – 73.

BOA. MF.İBT. / 467 – 40.

BOA. MF.İBT. / 809 – 48

BOA. MF.MKT. / 964 – 72.

BOA. MF.MKT. / 819 – 23.

BOA. MF. MKT. / 1027 – 7.

BOA. MF. MKT. / 1090 – 66.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA. 180 – 9.

BCA. 200 – 989 - 16.

Sürelî Yayınlar

Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umumiye, **Matbaa-i Amire** 1316 (1898).

Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umumiye, **Matbaa-i Amire** 1318 (1900).

Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umumiye, **Asır Matbaa** 1321 (1903).

Kurum

İnegöl Kent Müzesi Arşivi.

İnternet

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/123815>

Kaynak Eserler, İncelemeler

Akyıldız, A. (1993). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, İstanbul, Timaş Yayınları.

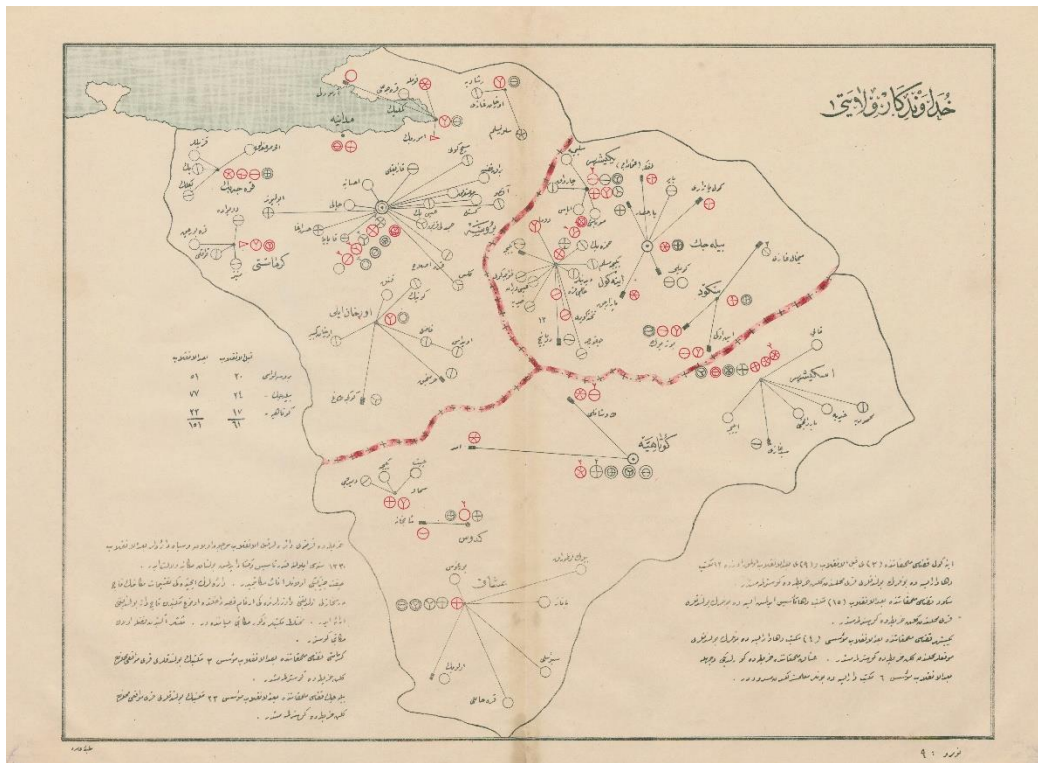
Akyüz, Y.(2006). 'Türkiye’de Öğretmen Yetiştirmenin 160.Yılında Darülmuallimîn’in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezî Dergisi*, 20, 17-58.

Baltacı, C, Mektep, TDV İslâm Ansiklopedisi (Cilt 29) içinde, *Mektep* (ss. 6-7). İstanbul: TDV Yayınları.

Berkes, N. (2012). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul, YKY.

Cevdet Paşa, (1986). *Tezâkir*, 1-12. (Yayınlayan: Cavid Baysun), Ankara.

- Demirel, M (2002). Türkler (C.XV),(Ed. Salim Koca vd.), içinde, Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri (ss. 64-93), Ankara, Semih Ofset.
- Ergin, O. (1977). *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, Eser Matbaası.
- Girgin, İ. (2011). *20. Yüzyıl Başlarında Bursa'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi.
- İpşirli, M. (2003). TDV İslâm Ansiklopedisi (Cilt 28) içinde, *Medrese* (ss.327-333). İstanbul: TDV Yayınları.
- Karataş, S. (2003). Osmanlı Eğitim Sisteminde Batılılaşma, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5, S.1, 231-242.
- Kaya Doğanay, F. (2011). *Tanzimât'tan Cumhuriyet'e Rüşdiye Mektepleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi.
- Keçeci Kurt, S. (2012). II. Abdülhamid Döneminde Kız Rüşdiyeleri, *Akademik Bakış Dergisi*, S.29, ss.1-19.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, TTK.
- Mamaş, T.C. (1947). *İnegöl: Tarihi, Coğrafî, İktisadî, İctimai, Sıbbî ve Kültür Durumları*, İnegöl Halkevi Yayınları.
- Öztürk, C. (2008). TDV İslâm Ansiklopedisi (Cilt 35) içinde, *Rüşdiye* (ss.300-303). İstanbul: TDV Yayınları.
- Ünlü, M., ve DüNDAR, A. (2021). Tanzimat Modernleşme Sürecinde Selanik İnas Rüşdiye Mektebi, *OTAM*, S.50, 207-233.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Bursa, Kütahya ve Bilecik'teki Okulları Gösteren Harita – 1330(1914)

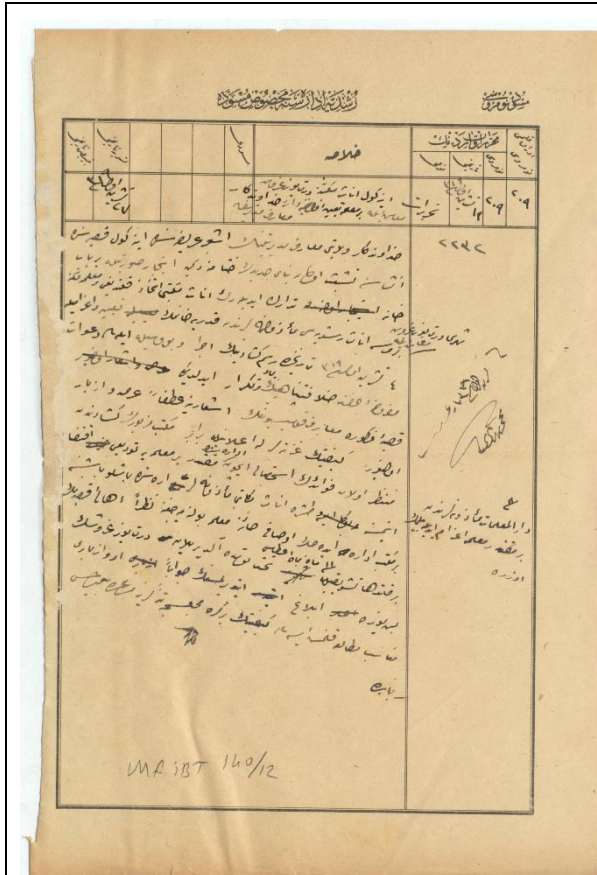
<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/123815>

Sinanbey İlkokul Fotoğrafı (Eski İnas Rüşdiyesi) – İnegöl Kent Müzesi Arşivi

سالنامہ معارف					
۲۰۶					
صنوف ابتدائیه ورشدیہ دن مرکب و مدت تحصیلہ لری آتی سنہ دن عبارت اولان اناث رشدیہ لری نہ مخصوص درس پروغرای					
مواد تدریسہ نك سنہ لره تقسیمی					
مواد تدریسہ	برنجی سنہ	ایکجی سنہ	دویمجی سنہ	بشچی سنہ	التجی سنہ
اللیا و شفاہی معلومات	۱۸	۰	۰	۰	۰
قرآن کریم مع تجوید	۲	۶	۵	۳	۱
علوم دینیہ	۰	۲	۲	۲	۲
قرائت	۰	۲	۲	۲	۲
ادب	۰	۲	۲	۲	۲
کتابت	۰	۰	۰	۰	۰
قواعد لسان عثمانی	۰	۰	۰	۰	۰
عربی	۰	۰	۰	۰	۰
فارسی	۰	۰	۰	۰	۰
حسن خط	۰	۰	۰	۰	۰
دروس اشیا و معلومات نافعه	۲	۲	۲	۲	۱
اداریہ پختہ	۰	۰	۰	۰	۰
اخلاق	۰	۰	۰	۰	۰
حفظ الصحہ	۰	۰	۰	۰	۰
حساب	۲	۲	۲	۲	۱
جغرافیہ	۰	۰	۰	۰	۰
تاریخ	۰	۰	۰	۰	۰
الہنر لری	۲	۲	۲	۲	۲
یکون	۱۸	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴

1900 Yılı Maarif Salnâmesi İnas Rüşdiyesinde Okutulacak Dersler

MF.İBT.00140

Hüdavendigar dahilinde İnegöl kasabasında
İnas Rüşdiye Mektebi açılarak muallimeliğine
Bursa İnas Rüşdiyesi mezunu Kadriye
Hanım'ın tayini.

BOA, MF. İBT. / 140 – 42

Günümüzde Sinanbey mahallesinde,
Sinanbey İlkokulu olarak eğitim-öğretim
faaliyetine devam eden okul sokağının adı
hâlâ «Kız Mektep Sokağı» dır.

HUDÂVENDİĞAR VİLÂYET SÂLNÂMELERİNDE (1907-1927) İNEGÖL'ÜN TÛTÛN TARİHİ

Zümrüt TAŞ ÜSKÛL

Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, zumrutuskul@gmail.com, Orcid:0000-0002-8448-9899

Giriş

Vilâyet sâlnameleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren vilâyet idareleri tarafından düzenli olarak yayımlanan resmî yıllıklardır. Bu sâlnameler, vilâyetlerin idarî, ekonomik, demografik, kültürel ve coğrafi özelliklerini sistematik biçimde kayda geçirmeleri bakımından dönemin en önemli istatistikî ve tarihî kaynakları arasında yer alır (Ortaylı, 1983). Tanzimat sonrası dönemde merkezi yönetimin vilâyetleri üzerindeki denetimini güçlendirmek, ekonomik durumunu tespit edip belgelemek, eğitim, demografi coğrafi durumların analizini yapabilmek için önemli birinci el kaynaklardır. Bu kaynaklar bir önceki yıla ait olan bilgileri barındırır. Kendi içinde vilâyet, devlet ve özel sâlnameler olarak birkaç çeşide ayrılır.1846'dan 1918 kadar 68 adet basılan Devlet Sâlnameleri 1846-1912 yılları arasında düzenli olarak yayımlanabilmiştir. 1912 de savaş nedeniyle kesintiye uğramış, ancak 1918 yılı itibariyle çıkarılabilmiş, savaştan sonra son olarak 1918 yılında yayınlanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa, Konya gibi vilâyetler sâlname geleneğini devam ettirmiştir. 1927 Hudâvendiğar Vilâyet Sâlnamesi de bu yayınlanan sâlnameler arasında yer almaktadır. Kısacası, 1920–1930 arası dönemde, Osmanlı'dan devralınan Osmanlı vilâyet sâlnamelerinin doğal devamı niteliği taşıdığı gibi Cumhuriyet kurumlarına nasıl dönüştüğünü belgelemeleri bakımından önem taşımaktadır.

Tütün üretimi geçmişten bu yana Anadolu'nun birçok yerinde yapılmış, önemli geçim kaynakları arasında yer alan bir bitkidir. 16. yüzyıl başlarında Osmanlı topraklarına şifa amaçlı girmiş, tüketilerek yaygınlık kazanmıştır. Venedikli ve Levanten tüccarlar aracılığıyla Ege ve Akdeniz limanlarına taşınmış, ticari anlamda da önemli bir değer kazanmıştır. İdari olarak Bursa, Karesi, Afyon, Kütahya, ve Kocaeli sancaklarından oluşan Hudâvendiğar Vilâyeti hem ılıman iklimi hem de verimli arazisi ile tütün üretim açısından Osmanlı'nın zengin vilâyetlerinden biridir. Vilâyet dahilinde yer alan İnegöl kazası, killi toprak yapısı itibariyle kendine özel tütün üretimi için uygun bir alan meydana getirmiştir. Hüdavendigar Vilâyet Tahrir Defterleri'ndeki bilgilere göre 1521 ve 1573 yıllarındaki kayıtlardan İnegöl halkının daha çok ziraatla uğraştığını, üretimini yaptıkları ürünlerden birinin tütün olduğunu ortaya koymuştur (Barkan, 1980).

İnegöl, Hudâvendiğar Vilâyet Sâlnamesi içinde kayıtlandırılmıştır. Buraya ait sosyal, iktisadi, idari, demografik, askeri, hukuksal gibi pek çok konu hakkında bilgi elde edilebilir. Tütün üretimi yapan, tütüncülükte Bursa ve çevresi için hem üretimde hem de ticarete önemli bir payı olan İnegöl kazasının tütün üretim miktarı, kalitesi, ticari yolları, üretici kısmı gibi çoğu konulara dair birinci el kaynak niteliği taşıyan sâlnamelerin içerisinde 1907 ve 1927 kayıtları en detaylı bilgileri sunmaktadır. Bu nedenle çalışma boyunca İnegöl'ün tütün tarihi konusu bu iki sâlname baz alınarak incelenecektir.

Literatür Değerlendirmesi:

“*Hudâvendigâr Vilâyet Sâlnameleri’inde (1907-1927) İnegöl’ün Tütün Tarihi,*” başlıklı çalışmanın ana kaynağı başlıkta da yer aldığı üzere vilâyet sâlnameleri oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti’ndeki adı “*Sâlname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*” olan sâlnameler, Cumhuriyet döneminde “il yıllığı”, “devlet yıllığı” isimlerini almıştır. İnegöl kazasının da çeşitli bilgilerini barındıran *Hudâvendigâr Vilâyet Sâlnameleri*, 1867 tarihli Vilâyet Nizamnamesi ile kurulmuş ve merkezi Bursa olarak belirlenmiştir. Bursa, Karesi, Kütahya, Karahisar-ı Sâhib ve Kocaeli sancakları konusunda bilgiler içerir. Her yıl vilâyet matbaalarında basılan bu sâlnamelerde; idarî teşkilat, nüfus, eğitim, vakıflar, tarım, ticaret, sanayi ve coğrafya gibi konulara ilişkin bilgiler düzenli bir biçimde yer almıştır (Şahin, 2009). Hudâvendigâr Vilâyeti’nde tütüncülük, başta İnegöl, Karacabey, Kirmasti (Mustafakemalpaşa) ve Yenişehir kazalarında yoğunlaşmıştır. İnegöl ve tütüncülük konusu daha çok 1907 ve 1927 Vilâyet Sâlnameleri’nde geçtiği için çalışmanın ana kaynağını 1907 ve 1927 kayıtları oluşturmaktadır.

Diğer kaynak, *Düstur, I. Tertip, (Cilt 6.)* Osmanlı dönemi 19. yüzyıl ikinci yarısında yürürlüğe giren tarım, ticaret ve vergi düzenlemelerini kanun, nizamname ve talimatnameleri içermesi açısından tütün tarihi araştırmalarda çok kıymetlidir. I. Tertip, Cilt 6. olmasının en önemli nedeni 1883 yılında yayınlanan Tütün Rejisi Nizamnamesidir ki, İnegöl yerel bazında tütün kanunlarının nasıl yansıdığını ortaya koyabilmek için.

Osmanlı Arşiv Belgeleri (BOA) en önemli birinci kaynaklardır. Arşiv kaynaklarının Bursa ve İnegöl çerçevesi içerisinde tütün vergi kayıtlarını içermesi bakımında, Maliye Nezareti Evrakı, Dahiliye Nezareti, üretim izinleri ve bölgelerinin tespiti açısından Ticaret ve Ziraat Nezareti belgeleri analizleri yapılarak, sâlnameler ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Birinci el kaynakların ışığı altında çalışma boyunca ele alınan ikinci el kaynaklar şu şekilde sıralanmaktadır. Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı İktisadî Yapısı Üzerine Araştırmalar*, (1993) başlıklı çalışması Osmanlı Devleti’nde tütün tarımı konusunda bilgiler içeren eseridir. Diğer önemli bir kaynak Suraiya Faroqi’nin *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, adlı eseridir. İnegöl’ün sosyal iktisat yapısı hakkında bilgilerin elde edilmesini sağlamaktadır. Halil İncalcık’ın 1984 yılında *Belleten*’de yayınlanan “*Osmanlı Tarım Ekonomisinde Bölgesel Farklılıklar*”, başlıklı makalesi tütün tarımındaki dağılımı incelemek adına önemli bir yeri bulunmaktadır. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğunda Tütün: Sosyal, Siyasal Ekonomik Tablî (1600-1883)* doktora tezi, tütünün Osmanlı Devleti’nin topraklarına girişi hakkında bilgi elde edilmesi ile tahrir kayıtlarını içermesi açısından çalışmaya yardımcı olmuştur. Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Avrupa İktisadi Nüfuzu (1881-1914)* adlı çalışması Osmanlı geneli ve özelinde yaşanan iktisadi politikaların analiz edilmesinde çalışmaya katkı sağlamıştır. Emine Gürsoy Naskali’nin editörlüğünü yaptığı “*Tütün Kitabı*” adlı eserde Hülya Taş’ın *Bursa’da Tütün Ekimi, Hasadı ve Tütün ile İlgili İnanç ve Gelenekler* başlıklı çalışması tütün üretimi konusunda il çerçevesinde bilgiler sunarak, İnegöl’deki tütün tarihi konusuna kıymetli bilgiler sunmaktadır.

Amaç, Kapsam ve Yöntem:

Bu çalışmanın temel amacı, Hudâvendigâr Vilâyeti’ne bağlı İnegöl kazasında tütüncülüğün gelişimini, 1907 ve 1927 Vilâyet Sâlnâmeleri temelinde tarihsel bir perspektifle incelemektir. Osmanlı’nın son döneminden Cumhuriyet’in ilk yıllarına uzanan süreçte İnegöl’ün tarımsal üretim

yapısında tütünün ne ölçüde yer tuttuğunu, üretim miktarlarını, üretici profillerini, tütünün ekonomik ve sosyal yaşamdaki etkilerini ortaya koymak hedeflenmiştir.

Bu amaç doğrultusunda çalışma, hem arşiv kaynakları (özellikle Vilâyet Sâlnâmeleri, Reji Nizamnâmeleri ve Düstur gibi mevzuat derlemeleri) hem de ikincil literatür (Osmanlı tarım tarihi, tütün ekonomisi ve bölgesel kalkınma üzerine yapılmış araştırmalar) ışığında hazırlanmıştır. 1907 Vilâyet Sâlnâmesi, II. Meşrutiyet öncesi Osmanlı taşra ekonomisinin durumunu yansıtırken; 1927 Vilâyet Sâlnâmesi, Cumhuriyet'in erken dönemindeki tarımsal dönüşüm sürecine dair veriler sunmaktadır. Bu iki sâlnâmenin karşılaştırmalı incelenmesi, İnegöl tütüncülüğünün sürekliliğini, değişim dinamiklerini ve ekonomik yapı içindeki konumunu değerlendirme olanağı vermektedir.

Çalışmanın kapsamı, yalnızca İnegöl kazası ve çevresini (Cerrah, Hamzabey, Yenice, Kurşunlu, Kulaca gibi üretim merkezleri) içermekte; tütün üretiminin tarımsal, ekonomik ve toplumsal boyutları ele alınmaktadır. Tütünün ekim alanları, üretim miktarları, rekolte kalitesi, ihraç potansiyeli ve üretici örgütlenmeleri incelenmiştir. Bununla birlikte, tütüncülüğün bölge halkının yaşam biçimine, istihdama ve göç hareketlerine etkileri de değerlendirilmiştir.

Bu bağlamda çalışma, hem Osmanlı taşra ekonomisinin yapısını anlamaya hem de Cumhuriyet'in erken döneminde tarımsal süreklilik ve dönüşüm süreçlerini ortaya koymaya yönelik bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca İnegöl örneği üzerinden, Anadolu'da tütün üretiminin mikro ölçeğe nasıl şekillendiğini ve devlet politikalarıyla nasıl ilişkilendiğini göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün Tarihi

Tütün, şekli ile süsü bitkisini anımsatan, içinde nikotin bulunduran bir bitkidir. İlk kez 15. yüzyılda keşfedilmiştir. Amerika'nın Antil Adası'ndaki yerliler tarafından dini törenlerde kullanılmıştır. Rahatlık ve alışkanlık yapan tütün bitkisi zaman içerisinde Amerika'nın birçok yerinde yaygınlık kazanmıştır. İspanyol ve Portekiz gemicileri yoluyla Avrupa'ya oradan da tüm dünyaya yayılmıştır.

16. yüzyılda Akdeniz ticareti üzerinden Osmanlı topraklarına giren tütün bitkisi, İlk yıllarda *tabaka*/*tabaga*, sonraki dönemlerde resmî dilde *dubân*, halk arasında tütün olarak isimlendirilmiştir. Tütünün Anadolu'ya girişi konusunda net bir tarih olmamakla birlikte Hezarfen Hüseyin Efendi 1598, Peçevi İbrâhim 1600, Kâtib Çelebi 1601, Naîmâ 1606 olarak kaydetmiştir (Yılmaz, 2012). Selanik, İzmir ve İstanbul liman şehirlerinden Balkanlara, oradan da Anadolu içlerine yayılmıştır (Faroqhi, 2006). Osmanlı topraklarına tütün sadece bir tarım ürünü olarak değil aynı zamanda toplumun süregelmış olan alışkanlığını değiştiren bir unsur olarak görülmüştür. Çünkü başta yabancı tüccarlar tarafından birçok hastalığa çare olur diye tanıtılmış, daha sonraları müptelaları oluşmuştur. Özellikle kahvehanelerde tütün tüketip boş boş oturan bir kitle meydana getirdiği için eleştirilmiştir. Fakat ilerleyen dönemlerde bilhassa kahvehane kültürüyle birlikte tütün içimi şehir yaşamının bir bütünü hâline gelmiştir.

Tütün içenlerin artması üzerine, din adamları arasında tütün tüketimi tartışma yaratmış ve bu konuda birçok fetva çıkarılmıştır. Tütünün haram, mekruh veya mübah olup olmadığı ile yasaklanıp yasaklanmayacağı konuları gündeme gelmiştir. Tütünün sarhoşluk verip vermediği, kötü kokusu, kullananları rahatsız edebileceği gibi bir çok konu Osmanlı Devleti alimleri tarafından sürekli tartışılmıştır. Bu yeni alışkanlık devlet liderleri tarafından olumlu karşılanmamış, tarihin belli başlı dönemlerinde tütün yasakları ile kendini göstermiştir. Bu bağlamda ilk tütün yasağı I. Ahmed zamanında, 1614 yılında çıkartılmıştır. Onun zamanında çıkarılan fermana göre, balmumu üreten

çiftçilerin tütün ekimi yapmaya başlamaları, sarayda çok kullanılan balmumunun fiyatının yükselmesine sebep olmuştur (Özen, 2012). Buna bağlı olarak Manisa ve Biga bölgelerinde tütün ekilmesinin artması ile birlikte mumun kantarı 1400 akçeden 2400 akçeye yükselmiştir. Sonucunda sarayda mum sıkıntısı baş gösterince, tütün ekimi ve içimi yasaklanmıştır. (Üskül, 2019). Dolayısıyla bu yasak sadece dini değil aynı zamanda ekonomik bir nitelik taşımaktadır. Tütün içiminin yaygınlaşması ile birlikte tüketim alanı kahvehaneler olmuştur. Kahvehanelerde toplanan halkın işlerini yapmayıp, boş vakit geçirdiğini üstelik bu durumun tebaa arasında yayılarak devam ettiğini duyan dönemin padişahı IV. Murad, tütün içimine en sert tedbirleri getirmiştir. 1633 yılında tütün tüketimi ile ilgili olarak Bursa'nın da dâhil olduğu birçok yere tütün yasağı ile ilgili ferman gönderen IV. Murad, kahvehaneleri gezerek, ahalinin tütünün içip içmediğini kontrol etmiş, içerken yakalananlar ya da içtiğinden şüphe duyulanları boyunlarına tütün demeti konup, sokak sokak dolaştırılarak şehir merkezinde astırtmıştır (Üskül, 2019). IV. Murad tütün içimini cezalarla engellenmeye çalışılmış olsa bile halkın tütün içme isteği ve alışkanlığın yerleşmiş olması nedeniyle yasaklar uzun ömürlü olmamıştır. Kısacası, Avrupa'dan Osmanlı Devleti'ne giren tütün bitkisi, kısa zamanda ekonomik, toplumsal ve kültürel etkiler yaratmıştır.

17. yüzyılın ortalarından itibaren tütün tüketimine bağlı olarak üretimi de artmıştır. Devlet bu ürünün iyi gelir getireceğini düşündüğü için yasaklamak yerinde üretimine de tüketimine de izin vermiştir. Talebin artması nedeniyle tütün iyi gelir getirmeye başlamıştır. Sadece iç tüketimde değil, dış tüketiminde de yer bulan tütün, devlet tarafından vergiye tabi tutulmuş, devlet için önemli bir gelir kaynağı hâline gelmiştir. Özellikle 18. yüzyılda Anadolu'da Manisa, Bursa, Aydın, Samsun ve Trakya bölgelerinde tütün üretimi artmış; Balkanlar'da da Makedonya, Yanya ve Kavala gibi bölgeler Osmanlı'nın önemli tütün merkezleri haline gelmiştir (Kasaba, 1993). Yani, 18.yüzyılda Osmanlı tütüncülüğü için iyi derecede artış gerçekleşmiştir diyebiliriz. 1750- 1800 arası dönemde tütün ekim alanları yükselmiştir. Tütün ekilen yerlere 41 kaza daha eklenerek, içlerinde Bursa ve Hudâvendigar bölgeleri de eklenmiştir (Yılmaz, 2005). Tütün, 17. yüzyıl sonu 18. yüzyıl başı Osmanlı döneminde gelir getirme konusunda en önde gelen ürünlerden biri olmuştur. Bu dönemde tütün üretiminin en çok yapıldığı yerler Yenice ve İskeçe taraflarıdır. Yenice bölgesine tütünün gelişi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Tütün tohumlarının Yenice'ye Rumeli'den Avrupa'ya gidip gelen bazı tüccarlarca getirildiği düşünülmektedir. 19. yüzyılda Yenice, bütün Avrupa'da çok beğenilen Trakya tütününün toplandığı ve ticaretinin yapıldığı yer olarak şöhret bulmuştur.

18. ortalarında tütünde kurumsallaşma dönemi başlamıştır. Özellikle Baltalimanı Ticaret Antlaşması (1838) ile birlikte Avrupalı tüccarlara Osmanlı tütününe erişim hakkı tanınmış ve tütün dış ticaret yönünü değiştirmiştir (Quataert, 1999). 19. yüzyıl ile birlikte savaş giderlerinin artması sonucunda Osmanlı Devleti yabancı ülkelerden borç alma yoluna gitmiştir. Bu bağlamda 1854 senesinden itibaren Avrupa sermayesi ülkeye borç olarak girmeye başlamıştır. Zamanla artan ve bağımlılık getiren borçlar karşılığında devlette iyi gelir getiren ürünlerin gelirleri, alacaklı kişilere tahsis edilmiştir. 20 Aralık 1881 Duyûn-u Umûmiyye İdaresi kurularak tuz tekeli, pul resmi, alkollü içecek vergisi, ipek öşrü kurulan idarenin eline geçmiştir. Bu ürünler arasında tütün tekeli elinde bulunduran asıl adı *Memalik-i Şahane Duhanları Müşterekü'l Menfaa Reji İdaresi* olan Reji Şirketi 1883 yılında kurularak tütün ekimi, dikimi ve satımından sorumlu tek el bir şirket olarak 1925 yılına kadar görev yapmıştır.

Tütün Tarımının Hudâvendigâr Vilâyeti'ndeki Yeri ve Önemi

1871 yılında Hudâvendigâr Vilâyeti; Merkez (Bursa), Kocaili, Karesi, Kütahya, Karahisar-ı Sâhib, Sancağı olmak üzere beş birimden oluşmaktadır. Bu bölge Osmanlı tarımsal verimliliği açısından oldukça dikkat çeken bölgeler arasında bulunmaktadır. Topraklarının verimliliği ve çeşitliliği açısından farklı bir yere sahip olan Hudâvendigâr Vilâyeti'nin merkez ve kazalarında yeryüzü ve iklim koşullarının elverişliliği ile yetişen tarım ürünlerinin çeşitlilik kazanmıştır. Bu ürünlerin başında tütün de yer almış, üretilen tütün “şark tipi tütün” ismi adı altında kendine özgü yapısı ile ün salmıştır.¹

Batı Anadolu'daki önemli idari ve siyasi birimlerinden biri olan Hudâvendigâr Vilâyeti, özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru tarımsal verimlilik bakımından dikkate değer bir gelişme göstermiştir. Geniş ve verimli ovaları sayesinde tarım ürünleri çeşitlenmiştir. Merkez ilçe ve köylerinde üretilen ürünleri ile yüzlerce yıl Osmanlı Devleti'nin ekonomisine de katkı sağlamıştır. Burada geçmişten itibaren yaygın olarak zeytin, haşhaş, üzüm, tütün, dut gibi birçok ürün yetiştirilmektedir. İklim ve toprak yapısı itibarıyla önemli bir yere sahip olan tütünün Karacabey, Mustafakemal Paşa, İnegöl ve Yenişehir başta olmak üzere vilâyetin pek çok yerinde tarımı yapılmıştır. Buralarda yetiştirilen tütünler Ege ve Karedeniz tütünlerine benzerlik göstermektedir. Kaynaklardan elde edilen bilgilere göre kendine özgü iklim ve toprak yapısından dolayı Hudâvendigâr Vilâyet tütünlerine “Bursa tütününü” adı verilmiştir (Taş, 2007). Bursa'da tütüncülüğün gelişmesi Osmanlı İmparatorluğu topraklarının geri kalan bölgelerine göre daha erken başlamıştır. Bunun sebeplerinden biri Bursa'nın toprak ve iklim yapısının tütün üretimine uygunluğu kadar, işlek bir ticaret bölgesinde yer almasıdır. Bununla birlikte göçler yoluyla Bursa'ya gelen kişilerin daha önce yaptıkları tütün tarımını yerleştikleri yerlerde de devam ettirmeleri sonucunda tütün üretiminin yaygınlık gösterdiği de çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. Örneğin, Osmanlı Devleti'ndeki ilk tütün tahrir defteri, 1683 yılına ait Bursa Yenişehir kazasına ait olmalıdır. Buradaki bilgilere göre Yenişehir'de toplam 28.5 dönümde, tamamı Müslüman olan 47 çiftçi tarafından tütün üretimi gerçekleşmiş ve tütünler genellikle 1/8 dönüm ile 3.5 dönüm arasındaki tarlalarda ekilmiştir (Yılmaz, 2005). Kısacası, Anadolu'ya özgü bir ürün olmayan tütün, ticaret ve göçler vasıtasıyla daha geniş bir alana yayılmıştır. Sonrasında tütün bitkisi, bölgenin toprak yapısı, iklim koşulları, sulama olanakları gibi şartların yanında yetiştirme şekli, dizme ve kurutulma usulü gibi yöntemler ile de bulunduğu yerlerin özelliklerini kazanmıştır. Zamanla da tütünün Marmara, Ege ve Karadeniz tütünleri olarak çeşitleri ortaya çıkmıştır (Üskül, 2019). Hudâvendigâr Vilâyeti içerisinde bulunan Kütahya ve Karahisar sancakları topraklarının mevsimlerinin uygun olmasından dolayı tütün üretilen bölgeler arasında bulunmaktadır. Yine 1927 yılı Hudâvendigâr Vilâyet Sâlnâmesi'nde elde edilen bilgilere göre tütün, vilâyetin önde gelen ürünleri arasında yer almakta, merkez kazalarında üretimi 50,80765 kiloyu bulmaktadır.²

Hudâvendigâr Vilâyeti'nde tütüncülük özellikle vilâyetin doğu ve güneydoğu kesimlerinde yoğunlaşmıştır. Tarım tarihi konusunda önemli bir yer teşkil eden 1691 tarihli tahrir defteri, tütünün coğrafi dağılışı konusunda da detaylı bilgi vermektedir. Buna göre İnegöl ve Yenişehir'in köy ve kasabaları tütün yetiştiriciliğinin en yüksek olduğu bölgelerdir. Tütün üretiminde İnegöl ovası başı

¹ Tütün, yaklaşık 400 yıldır Anadolu'da üretilen bir bitkidir. Toprağın kendine has özelliği, işleme şekli, iklim şartları gibi etkiler iri yapraklı, kaba dokulu bu bitkinin Osmanlı topraklarında *Türk tütününü* adı verilen bir çeşidinin doğmasına sebep olmuştur. Dünya genelinde üretilen tütüne göre nispeten daha küçük yapraklı aromatik, düşük nikotinli ve hafif olan Türk tütününü; benzer özellikteki Yunanistan, Bulgaristan ve Makedonya tütünlerinden ayırmak için *Şark Tütünü* olarak da anılır (Üskül, 2019).

² 1927 yılı Hudâvendigâr Vilâyet Sâlnâmesi'nde “Başluca menâbi'-i serveti teşkil eden mahsulâtın biri de tütündür.” şeklinde geçmektedir ss. 187-188.

çekmektedir. İnegöl sonrası en fazla tütün üreten bölge Yenişehir'dir. Burada üretilen tütünler iç piyasa ve İstanbul pazarlarına gönderilmiştir. Tütüncülükte bir diğer merkez Mustafakemapaşa olmuştur. Bölgenin güneydoğusunda yer alan bu bölge diğer üretilen tütünlere göre yaprak büyüklüğü konusunda farklılık göstermektedir. Nilüfer, Susurluk çaylarının sulandığı yerlerde tütün ekimi yapılmıştır. Özellikle 2000'li yıllara kadar Bursa merkez ve civar köylerinde tütüncülük yapılmış ve tütünden iyi gelir elde edilmiştir. Nilüfer İlçesi'nin, Tahtalı, Yaylacık, Alaaddinbey, Özlüce, İrfaniye, Atlas, Gökçe, Üçpınar, Ürünli gibi köyleri tütüncülük açısından önde gelen köyler arasında bulunmaktadır. (Üskül, 2015). Bursa merkez ve çevresi ile Mudanya ve Gemlik'te küçük ölçekli üretim alanları bulunmaktadır. (Faroghi, 1993).

Özetle, Hudâvendigâr Vilâyeti, 19. yüzyılda Osmanlı tarımsal üretiminde önemli bir yer tutmuş; verimli toprakları ve uygun iklimi sayesinde özellikle tütün tarımıyla öne çıkmıştır. Bursa merkez ve çevresindeki Karacabey, Mustafakemalpaşa, İnegöl ve Yenişehir gibi kazalarda yetiştirilen aromatik özellikteki “şark tipi” tütünler, “Bursa tütünü” adıyla tanınmış ve hem iç piyasaya hem İstanbul'a gönderilmiştir. Bursa'nın ticaret yolları üzerindeki konumu, göçlerle gelen üreticilerin bilgi birikimi ve uygun toprak koşulları tütüncülüğün gelişimini hızlandırmıştır. 1683 tarihli ilk tütün tahrir defteri Yenişehir'e ait olup, burada 47 çiftçinin küçük alanlarda üretim yaptığı kayıt altına alınmıştır. 1691 tahririne göre ise İnegöl ve Yenişehir tütün üretiminin merkezleri konumundadır. 1927 Vilâyet Sâlnamesi verilerine göre tütün, vilâyetin başlıca tarım ürünlerinden biri haline gelmiş, üretim miktarı 50 bin kilogramı aşmıştır. Nilüfer, Mustafakemalpaşa ve çevre köylerde 20. yüzyılın sonlarına kadar sürdürülen tütün tarımı, bölgenin hem ekonomik hem de tarımsal kimliğinde kalıcı bir iz bırakmıştır.

İnegöl Kazasının Coğrafi ve İklimsel Yönden Tütün Tarımına Elverişliliği

Hudâvendigâr Vilâyeti'nin doğusunda yer alan İnegöl, iklim ve toprak yapısı itibarıyla çeşitli tarım ürünlerini yetiştirmeye uygun özelliklere sahiptir. Bursa'nın doğusunda bulunan İnegöl Ovası, kuzeyde Domaniç Dağları ve güneyde Uludağ ile çevrili olduğu için, bu durum hem iklimin yumuşamasına hem de toprağın mineral bakımından zenginleşmesine sağlamıştır. İnegöl coğrafi konumu, toprak ve iklim özellikleri bakımından tütün tarımına oldukça elverişli bir yapıya sahiptir. Hudâvendigâr Vilâyet Tahrir Defterleri'ndeki bilgilere göre 1521 ve 1573 yıllarındaki kayıtlardan İnegöl halkının daha çok ziraatla uğraştığı, tarım ürünlerinden başta çeltik olmak üzere, buğday, arpa, tütün, burçak ve soğan yetiştirildiği, birçok köyde de değirmen olduğu geçmektedir. Bölgedeki ova tabanı büyük ölçüde alüvyal karakterde olduğu için tütün bitkisinin gelişimine uygun killi yapıya sahiptir. Bu özellik, özellikle tütünün aromatik kalitesini ve yaprak dayanıklılığını artıran bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Barkan, 1980). İnegöl'ün ikliminin yazları sıcak ve kurak, kışların ise serin ve yağışlı olması ve de yıllık sıcaklığı 14–15°C civarında seyretmesi tütün tarımı için elverişli bir ortam yaratmıştır. Bilhassa yaz aylarında sıcaklıkların ortalama 25–30°C'ye ulaşması tütün bitkisinin olgunlaşması için gerekli sıcaklığın elde edilmesi ile birlikte yaprak kalitesini arttırmıştır. Ayrıca İnegöl ve çevresinde görülen düzenli rüzgâr hareketleri, tütün yapraklarının kurutulma sürecinde homojenlik sağlayarak, tütünün kalitesini korumasına yardımcı olmuştur.

19. yüzyıldan itibaren tütün bitkisi Osmanlı Devletinin iyi gelir getiren ürünleri arasında yer almaktadır. Özellikle bu yüzyılda Osmanlı tarımında “nakit getirisi” en yüksek ürünlerden biridir. Tütüncü ailelerin çoğunlukta bulunduğu İnegöl'de aileler, geçimlerinin önemli kısmını tütün üretiminden sağlamıştır. Üretimi yapılan ve satıma hazır tütünler Bursa, İstanbul ve İzmir pazarlarına gönderilerek ticareti yapılmıştır. Bu yönüyle tütün, İnegöl ekonomisinin belkemiğini

oluşturmuş, bölgedeki ticaret ağlarının gelişmesine katkı sağlamıştır. 19. yüzyıl ortalarından sonra tütün tarımı yapılan bölgeler, “tütün rüsumu” ve “Reji İdaresi” uygulamaları kapsamında özel bir denetime tabi tutulmuştur. İnegöl’de olduğu gibi üretim merkezlerinden alınan bu vergiler, Hudâvendigâr Vilâyeti’nin ekonomik bütçesine önemli derecede katkı sağlamıştır.

19. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkan topraklarında yaşadığı siyasi olaylar ve savaşlar neticesinde Anadolu’ya doğru yoğun bir göç hareketi başlamıştır. 93 Harbi sonrasında Rumeli, Bulgaristan ve Makedonya bölgelerinden Bursa ve çevresine, (özellikle İnegöl, Yenişehir ve Karacabey kazalarına) çok sayıda göçmen aile yerleşmiştir. Bu göçmenlerin bir kısmı, geldikleri bölgelerde tütüncülükle uğraşan kişiler olduğu için tütüncülük bilgisini de geldikleri yerlere taşımışlardır. Dolayısıyla yaşanan bu göç dalgası ile birlikte yalnızca nüfus hareketi değil, aynı zamanda tarımsal bilgi ve üretim tecrübesi de Anadolu’ya taşınmıştır.

Balkan göçmenlerinin geldikleri bölgelerdeki tütün ekim şekilleri, dizme ve kurutma yöntemleri İnegöl tütününün kalitesini arttırmıştır (Ergin, 1947). Özellikle “şark tipi” tütünlerin işlenmesi, demetleme ve saklama süreçlerinde uygulanan yöntemler, Balkan kökenli çiftçilerin tecrübeleriyle daha sistematik hâle gelmiştir. Bu bilgi aktarımı sayesinde İnegöl tütünü, kısa sürede Osmanlı iç piyasasında “Bursa tütünü” adıyla tanınan kaliteli bir marka değeri kazanmıştır (İnalçık, 1984). Tütüncülük, göçmen aileler için yalnızca bir geçim aracı değil, aynı zamanda ve uyum unsuru olmuştur. Rumeli’den gelen aileler, bildikleri tarımsal faaliyetleri yeni yaşam alanlarında sürdürerek sosyo-ekonomik uyumlarını kolaylaştırmış; bu sayede İnegöl’de tütün üretimi, bir kültürel aktarım sürecinin de simgesi hâline gelmiştir (Akarlı, 1998).

1907 Vilâyet Sâlnamesi’ne Göre İnegöl’de Tütüncülük

Osmanlı Devleti’nde merkezî yönetimin, askerî kurumların, vilâyetlerin, nezaletlerin, bazı özel kurum ve kişilerin yıllık olarak çıkardıkları bilgilendirme amaçlı neşriyata sal-nâme adı verilmiştir. Sâl (yıl) ile nâme (yazılı şey, mektup) kelimelerinden meydana gelen “Sâlnâme” kelimesi Farsça olup, yıllık anlamına gelmektedir. (Aydın, 2009). Sâlnâmeler resmi ve özel olarak ikiye ayrılır. Resmi Sâlnâmeler devlet, vilâyet ve nezâret olmak üzere üç ana başlıktan meydana gelir. İlk sâlnâme 1847 yılında Mustafa Reşid Paşa’nın öncülüğünde, Ahmed Vefik Paşa tarafından hazırlanmıştır. Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyılın ortalarından itibaren yayımlanmaya başlanan sâlnâmeler, bir önceki yılın idari, ekonomik, sosyal ve kültürel olaylarını özetleyen resmi nitelikli yayınlardır. (Uzunçarşılı, 1988). Hem Osmanlı dönemi hem de Cumhuriyet dönemi için sâlnâmeler bulunmaktadır. Vilâyet Sâlnâmeleri muhteva bakımından yayımlandıkları vilâyetlere³ göre farklılıklar göstermekle beraber, bunlarda genellikle vilâyetin idarî teşkilâtı, memurları, mahallin tarihi, eski eserleri, coğrafyası, idarî taksimatı, kazaları, nahiyeleri, kasaba ve köyleri, üretim faaliyetleri, ticaret ve nüfusu hakkında bilgiler, fotoğraf ve haritalar yer almaktadır (Aydın, 2009). İlk vilâyet sâlnamesi 1868 yılında yayınlanan Bosna Vilâyet Sâlnamesidir. Daha sonra, Bursa, Erzurum, Aydın, Ankara, Konya, Sivas, vb. vilâyetler kendi sâlnâmelerini hazırlamıştır. Vilâyet Sâlnâmeleri kapsamında ise İnegöl, Bursa’ya ait olan “Hüdavendigâr Vilâyeti Sâlnamesi” içinde yer bulmuştur.

1907 Vilâyet Sâlnamesinde (H. 1325) yer alan veriler İnegöl kazasının tarımsal yapısı hakkında bilgiler içermektedir. Bu sâlnameye göre, İnegöl genel olarak verimli topraklara sahip olup tarımsal

³ Tarihi ve coğrafi yönden en zengin içeriğe sahip sâlnâmeler Diyarbakir, Hudâvendigâr (Bursa), Selânik, Manastır, Konya ve Bolu sâlnâmeleridir.

üretim bakımından da bölgenin önde gelen yerleri arasında bulunmaktadır. Kazada tahıl ürünlerinin yanı sıra en çok gelir getiren mahsullerden biri de tütündür. Tütün üretimi özellikle Cerrah, Hamzabey, Kulaca, Yenice, Eymir, Kurşunlu ve Tüfekçikonak köylerinde yoğunlaşmıştır (Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, 1907).

Tütün bitkisi Hudâvendigâr Vilâyeti'nin ziraai ve iktisadi kaynakları arasında bulunmaktadır. Özellikle Bursa, Karesi, Ertuğrul Sancakları kaliteli ve bol miktarda tütün tarımının yapıldığı sahalardır. Marmara Bölgesindeki toplam tütün ekim alanlarının % 60'a yakını Bursa'dadır. Bursa yöresinde (Merkez ilçe, İnegöl, Orhangazi, Mustafakemalpaşa, Mudanya, İzmit, Karamürsel, Bilecik, Yenişehir, Geyve) yetiştirilen tütün "Bursa tütünü" olarak anılmıştır (Taş, 2007). Bu yerlerde yıllık tütün üretiminin iyi derecede ve kaliteli olduğu 1891 Vilâyet Sâlnamesi'nde şu şekilde belirtilmiştir:

"Karye-i mezîkûre arazi mahsuldâr olduğu cihetle her türlü mahsul yetiştirilebildiği gibi fevkalâde nefis olarak senevi seksen beş kazyeden yüz bin kazyeye tütün busûle gelir." (Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, 1891).

Hudâvendigâr Vilâyeti'nin kuzey kısmında yer alan Ertuğrul Sancağı hafif nemli ve rutubetli toprak yapısı ile tütün ekimine en uygun yerlerinden biridir. 19. yüzyıl sonlarında bu durum sâlname kayıtlarına yansımıştır. 1898 sâlname verilerine göre Bilecik, İnegöl, Yenişehir tütüncülükte en önemli sahalardır. Özellikle İnegöl'ün tütün mahsulü yıllık 300-400 bin kilografa ulaşmıştır (Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, 1898). 1900 yılların başlarında tütün verimliliği devam etmiştir. 1907 Vilâyet Sâlnamesi'ne göre Hudâvendigâr Vilâyetinin merkez sancağı, Karesi ve Ertuğrul Sancağı'nda tütün üretilmiştir. Bursa, Balıkesir, Bolu, Edirne ve Tekirdağ gibi birçok şehirde, uzun bir dönem tütüncülük yapılmış ve iyi bir gelir elde edilmiştir. Bu bilgi kısmen 1907 Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesinde şöyle vurgulanmıştır:

"Tütün vilâyetin her tarafında ziraatı az çok taammüm etmiş olan bu nebâtın en ziyade ekildiği yerler Burusa, Kırmastı, Bilecik, Edremid, Balıkesir, İnegöl, Gönen, Kütahya, Bandırma kazalarıdır. 1321 sene-i maliyesi zarfında tütün tarlalarının miktarı 23.546 dönüme baliğ olduğu gibi, bunlardan alınan tütün mahsûlü 2 milyon kilogram mütecâviz idi. Yapılan ba'zı tecâribden anlaşıldığına göre Burusa'nın etrafındaki bayırlarda güzel Yenice, Kavala tütünleri yetiştirilebilir." (Delil ve Dinçel, 2013).

Tahrir kayıtlarındaki bilgilere göre İnegöl ve Yenişehir'in köy ve kasabaları tütün yetiştiriciliğinin en önemli merkezleridir. Tütün tarım alanlarının tespit edilmesi açısından önemli bir yer teşkil eden 1691 tarihli tahrir defteri, tütünün coğrafi dağılışı konusunda detaylı bilgi vermektedir. Bu kayıtların verilerine göre Marmara Bölgesi içerisinde bulunan Yenişehir ve İnegöl, imparatorlukta tütün ekilen alanlarının % 7'sini oluşturmaktadır. Bu da bu iki bölgenin tütün verimliliğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Üskül, 2019). 17. yüzyıl sonlarında tütün üzerinden alınan verginin kalkması ile birlikte İnegöl'ünde içinde bulunduğu vilâyetin pek çok kazasında tütün üretiminde artış yaşanmış dolayısıyla tütünden elde edilen kâr da artmıştır. Tütün verimindeki artış 20. yüzyıl başlarında da kendini göstermiştir. İnegöl ovasının alüvyonlu yapısı ve iklimin tütün için elverişli olması, tütün ekme, kırma, kurutma ve fermante etme gibi işlemleri için uygun ortam hazırlamıştır. Tüm bunların sonucunda 1907 yılı kayıtlarına göre, İnegöl kazasında yılda yaklaşık 2000–2500 dönüm arazi üzerinde tütün ekimi yapılmış; ortalama üretim yaklaşık 80–100 ton civarında gerçekleşmiştir (Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, 1907).

1907 verileri Hudâvendigâr Vilâyeti'nde iyi derece tütün üretildiği ve de yüksek gelir elde edildiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Sâlnamede yer alan il ve ilçeler tütün üretiminde önde gelen merkezler

olduğu için verilmektedir. Bu merkezlerden elde edilen verimin iki milyona ulaştığı 1907 kayıtlarında şu şekilde geçmektedir:

“Vilâyetin her tarafında zirai az çok taammüm etmiş olan bu nebatın en ziyade ekildiği yerler Bursa, Kirmasti, Bilecik, Edremid, Balıkesir, İnegöl, Gönen, Kütahya, Bandırma kazalarıdır. 1321 sene-i maliyesi zarfında Vilâyet dâbilindeki tütün tarlalarının miktarı 23,546 dönüme balığ olduğu gibi bunlardan alınan tütün mahsûlü dahi iki milyon kilogramı mütecamviz idi.” (Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, 1907).

1907 Sâlnamesi’nden elde edilen verilere göre tütün bitkisinden alınan verimin en yüksek Karesi Sancağı olduğu görülmektedir. İkinci sırada İnegöl’ün de içinde bulunduğu Ertuğrul Sancağı bulunmaktadır. 1907 senesinde Karesi sancağı 846 kiloluk verime ulaşmıştır. Ertuğrul Sancağı’nda tütün ekiminin sıklıkla yapıldığı İnegöl ise tütün hâsılâtında önde gelen ikinci kazadır. Kısacası, en iyi verimin alındığı yerler sırasıyla Balıkesir, Bilecik, Kirmasti, İnegöl, Bandırma ve Edremid olarak ortaya çıkmaktadır. Verimin artış göstermesinde doğal koşulların uyumlu etkisi olduğu kadar, Balkanlardan gelen göçmenlerin bilgi birikimi, İzmir ve İstanbul pazarlarında içimlik Bursa tütüne talebin artışı, ulaşım olanaklarının gelişmesi gibi pek çok unsur etkili olmuş olabilir. 1907 sâlname verileri sonucunda tütün bitkisinden elde edilen verim aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Nebâtât-ı Muhaddire: Tütün (kıyye)

Esâmi-i Livâ ve Kaza	Bursa	Karesi	Ertuğrul	Kütahya	Karahisar
	Bursa: 2	Balıkesir:600	Bilecik:250	Kütahya:15	Karahisar:4
	Adronos: 4	Balya: 4	Söğüt: 11	Eskişehir:10	Sandıklı: -
	Mihaliç: -	Gönen: 100	İnegöl: 100	Uşak : -	Bolvadin: -
	Kirmasti:100	Bandırma:76	Yenişehir:-	Sivas: -	Aziziye: -
	Pazarköy: 6	Edremid: 65		Gedis: -	
	Gemlik: 2	Burhaniye:-			
	Mudanya: -	Sındırgı: 10			
		Erdek: -			
		Ayvalık: -			
Yekûn	112	846	361	25	4

Tablo:2 Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, Def’a 34, H. 1325 (M.1907)

İnegöl Ovası’nın nemli ve geçirgen toprak yapısı, tütün tarımı için elverişli bir ortam hazırlamıştır. Bu dönemde üretim, özellikle İnegöl merkezi, Yenice, Cerrah ve Kurşunlu köylerinde yoğunlaşmıştır. 1907 Sâlnâmesine göre, İnegöl kazasında yılda ortalama 3000–3500 kıyye (yaklaşık 4–4,5 ton) tütün üretimi kaydedilmiştir. (Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, 1907). Bu veriler İnegöl’ün üretim alanı içindeki yerini göstermektedir. Bu gelişme sadece üretim alanı olarak değil tütün ticareti için de önemli saha oluşunu da kanıtlamaktadır. İnegöl bir tütün ticaret merkezi olarak 1900’lü yıllarda birinci ve ikinci kalitede 90 ton civarında tütün üretmiştir. Aynı zamanda piyasaya

ticaretini gerçekleştiren kritik bir kaza olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bu dönemde tütün iç piyasaya yönelik bir ürün değil aynı zamanda ticarete dahil olan nakit ürün özelliği taşımaktadır. İnegöl'ün ulaşım ağı açısından İznik Yenişehir, Karacabey üretim hattında bulunması, 19. yüzyıl sonlarında demiryolu hattının açılması tütün üretimi ve pazarlama açısından İnegöl'ü üst sıralara taşımıştır. Burada üretilen tütün bitkisinin önemli bir kısmı Bursa merkezine ve oradan da İzmir limanı üzerinden ihracata yönlendirilmiştir.

Tütün, 19. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı Devleti ve yabancı şirketler arasındaki anlaşmalara göre Reji İdaresi tarafından denetim altına alınmıştır. Tütünün ekimi, ticareti ve fiyatı gibi pek çok konuda Reji söz sahibi olmuştur. Nizamname gereği tütün üretiminin iyi olduğu belli başlı bölgelerde denetimi sağlamak ve kayıt altında tutabilmek için ambar kurmak ve kurdurduğu ambarlara memurlarını göndermiştir.⁴ 1907 sâlname kayıtlarında İnegöl ile ilgili ambar kurumu ve memur isim ve bilgilerine rastlanmaktadır. (Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, 1907). Bu durum, İnegöl ve çevresinin tütün üretiminde hem resmi kayıtlı olduğunu hem de devlet kontrolüne dayalı yürütüldüğünü göstermektedir. Ayrıca İnegöl'de o dönemlere ait tütün depoları arasında bulunan günümüzde Gençlik ve Kültür Merkezi olarak kullanılan merkezdeki tütün depo binasının halen var olması, yerel ekonomi ve tütün emeğin tarihi açısından ne kadar önem taşıdığını göstermektedir.

1927 Vilâyet Sâlnamesi'ne Göre Cumhuriyet Dönemi Başlarında İnegöl Tütüncülüğü

Sâlnameler 1900'lü yılların başlarına kadar düzenli olarak yayınlanmış, 1900 sonrası savaş ve göç gibi sebeplerden dolayı kesintiye uğramıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa, Konya gibi vilâyetler, sâlname geleneğini devam ettirmiştir. 1927 Vilâyet Sâlnameleri Osmanlı Devleti vilâyet raporlarını barındırması ve de Cumhuriyet'in geçmiş tarımsal, ekonomik, idari gibi pek çok konunun istatistiklerini değerlendirmesi konusunda önem taşır. Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra Anadolu genelinde ekonomik kalkınma politikaları, özellikle tarımın gelişme ve modernleşmesine yönelik olarak düzenlemeler yapılmıştır. 1927 yılı bu tarz düzenlemelerin istatistiksel olarak geniş çapta izlendiği bir dönem olmuştur. Bu bağlamda tarımsal veri analizi için 1927 sâlnameleri de önem taşımaktadır. Ayrıca tütün üretimi konusunda içinde bulundurduğu bilgiler ile tütün geleneğinin Cumhuriyet'in ilk sürecinde devam ettiğinin de göstergesidir.

İnegöl, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde tütün üreten ve tütünden gelir elde eden kazalarından biridir. 1927 verilerine göre Cumhuriyet döneminde de tütüncülük faaliyetine İnegöl'de devam edildiği ve bölge halkının bu dönemde üretim kapasitesini arttırdığı ortaya çıkmaktadır. Ekilebilir arazilerin verimliliği açısından 1927 bilgilerine göre bölgede tütün ekilebilir arazinin küçük gelir bakımından yüksek getiri sağladığı görülmektedir. 1927 yılı Hudâvendigâr Vilâyet Sâlnâmesi'nde elde edilen bilgilere göre tütün, vilâyetin önde gelen ürünleri arasında yer almakta, merkez kazalarında üretimi 50,80765 kiloyu bulmaktadır. Hasılat miktarı vilâyet sâlnamesinde il ve ilçelere göre sıralanmış, İnegöl 6.870 dönümden 677.900 kilo tütün üretimi ile 3. sırada yer almıştır. Belirtilen tablo aşağıda verilmektedir

"Vilâyetin başluca menâbi'-i serveti teşkil eden mahsulâtın biri de tütündür. Hemen her tarafta lâynk ve cibetle tamim eden bu nebâtın yekûn zîraatı ile hâsılâtı umûmiyesi miktarı ber vech-i zîr cetvelde gösterilmiştir. (Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, 1927)

⁴ Reji İdare Nizamnâmesinin 16. maddesine göre, tütünün toplanacağı ambarların yapımı Reji Şirketi'ne aitti. Tütün Rejisi Nizamnâmesi", Düstur, Tertib-i Evvel, Cilt 6, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1302 (M.1884), s. 317–325.

Kazası	Hâsılât miktarı Kilo	Ziraat miktarı Dönümü	Mülâhazât
Burusa	3.017.369	28.203	
Karacabey	75.779	905	
Mustafakemalpaşa	296.214	1.095	
İnegöl	677.900	6.870	
Yenişehir	850.000	9.000	
Orhaneli	11.841	267	
Orhangazi	95.410	1.194	
Gemlik	10.861	192	
Mudanya	45.391	527	
	5.080.765		Yekûn

Tablo 3: 1927 Hudâvendigâr Vilâyet Sâlnâmesi tütün ziraat ve hâsılât miktarları.

1927 Sâlnâmesi'ne göre tütün ekiminde oldukça büyük bir artış yaşanmış, dolayısıyla elde edilen verim de artmıştır. Bu dönemde İnegöl'de yaklaşık 1500 dönümlük bir alanda tütün ziraatı yapılmış yıllık üretim miktarı 8–10 ton düzeyine ulaşmıştır. Bu artışlardaki en önemli etken modern tarım yöntemlerinin tütüncülüğe yansımalarıdır. Modern tarım genel olarak bilimsel temelli üretim, makineleşme, sulama, gübreleme, toprak analizi ve hastalık kontrolü gibi teknikleri kapsamaktadır (Tan, 2019). Tütünün ekimi, kırılması ve kurutulmasına kadar olan süreçte modern tarım yöntemlerine dayalı böyle bir süreç işlendiği için verimde yükseliş ve tütünde de kalite artmıştır. Yani, tütün üretiminde bu yöntemlerin uygulanması, hem üretim sürecini rasyonelleştirmiş hem de tütün yaprağının kalite homojenliğini artırmıştır. Ayrıca, bu dönemde, Ziraat Nezareti'nin etkileri ve köy ziraat mekteplerinin yaygınlaşmasıyla birlikte tütün üretimi modernleşme eğilimine girmiş ve ilerleyen dönemlerde daha kaliteli tütün bitkisi yetiştirmek hedeflenmiştir.

1925 yılında Reji Şirketi'nin kaldırılması ve Tütün Tekeli'nin kurulmasının ardından İnegöl gibi geleneksel üretim hatlarında tütün tarımının yeniden düzenlenmesine yol açmıştır. Devlet, tütün üretimini kayıt altına alarak kalite kontrolü sağlamış olmasına rağmen bu durum küçük üreticiler üzerinde zaman zaman ekonomik baskı oluşturabilmiştir. Yeni dönemde üretim daha plânlı hâle gelmiş, tütün alım merkezleri yeniden örgütlenmiştir. Bu örgütlenmeleri küçük ölçekli olarak İnegöl'de tütüncülerin kendi aralarında oluşturduğu bir kooperatif sistemi ile görebilmekteyiz. Tütün üreticileri Reji'nin sona ermesinden sonraki dönemde tütünün üretimi kadar doğrudan pazara erişimi konusunda aktif rol oynamıştır. 1927 kayıtlarında, İnegöl pazarında haftalık tütün müzayedeleri düzenlendiği, yerel tüccarların yanı sıra İzmir ve İstanbul'dan gelen alıcıların da katıldığı belirtilmiştir. (Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, 1927) Tütün üretiminin artışı, İnegöl'de kırsal kesimin gelir düzeyini etkilemiş; özellikle köy ekonomilerinde nakit akışını artırmıştır. Aynı zamanda, tütün tarımı kadın, çocuk ve aile emeğini de önemli ölçüde ön plâna çıkarmıştır. 1927 Sâlnâmesi'nde, kadın ve çocuk emeğinin tütün kırımı ve kurutma işlerinde yoğunlaştığına dair gözlemler yer almaktadır. (Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, 1927). Tütün üretimi ekiminden, kırılıp, toplanıp, kurutulup satımına kadar kolektif bir iş gücü gerektirmektedir. Aile bireylerinin emeği kadar komşu ve akrabalarla tütün üretimi için birlikte çalışmak gereklidir. Aynı zamanda kadın ve çocukların da tütüncülük için ekonomik açıdan faaliyete katılmasını mecburi kılmıştır. Tütün

mevsimi, köy yaşamında toplumsal ritüeller ve kolektif çalışma kültürü ile bütünleşmiştir. Böylece tütün, sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir üretim pratiği haline gelmiştir.

Sonuç

Sâlname yani yıllıklar 19. yüzyılın ana kaynakları arasında bulunmaktadır. İnegöl’de tütün ve tütüncülük konusu 1907 ve 1927 Vilâyet Sâlnameleri’nin verileri birlikte değerlendirildiğinde, İnegöl’de tütün üretiminin yalnızca ekonomik bir faaliyet değil, aynı zamanda bölgenin toplumsal yapısını şekillendiren dinamik bir unsur olduğu ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Devleti’nin son yıllarında, özellikle 1907 yılı kayıtlarında tütün, Hudâvendigâr Vilâyeti genelinde önemli bir ihraç ürünü konumundaydı; İnegöl kazası bu üretim zincirinde nitelikli tütün kalitesiyle öne çıkarmıştır. Reji Şirketi’nin denetim mekanizmaları ve vergi uygulamaları, yerel üreticinin faaliyet alanını daraltsa da, tütün tarımı köylü ekonomisinin ana unsuru olmayı sürdürmüştür.

Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki süreçte 1927 Vilâyet Sâlnamesi, tütün üretiminde yapısal değişim ve dönüşüme işaret eder. Bu dönemde İnegöl’de tütün tarımı, modern tarım yöntemlerinin uygulanması, üretim alanlarının planlı biçimde genişletilmesi ve tütün üreticilerinin kooperatifleşmesi gibi örgütlenmeler aracılığıyla kurumsallaşma başlamıştır. Meydana gelen bu gelişmeler, tarımsal üretimde devlet müdahalesinin yükselmesi ve yerel üreticilerin kolektif ekonomik bilince yönelişiyle doğrudan ilişkilidir. Böylece, tütün yalnızca ekonomik bir ürün değil, aynı zamanda modernleşme sürecinin bir aracı hâline gelmiştir.

Kısacası, 1907–1927 arasındaki yirmi yıllık süreç, İnegöl’de tütün üretimi ve tütüncülüğün geleneksel üretim biçiminden daha plânlı ve örgütlü tarım anlayışına geçtiği bir dönem olmuştur. İnegöl’de sâlnamelerden elde edilen verilere dayalı olarak Osmanlı’nın son dönemindeki tütündeki bireysel üretici kimliği, Cumhuriyet’in ilk yıllarında kooperatif merkezli, devlet destekli bir üretim yapısına doğru değişim göstermiştir. Bu değişim, hem İnegöl’deki bölgesel tarımsal modernleşmenin hem de tarıma dayalı yerel ekonomik kimliğin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Dolayısıyla, İnegöl tütüncülüğü, sadece yerel bir tütün tarımı faaliyetinin değil, erken Cumhuriyet dönemi tarımsal politikalarının ve toplumsal dönüşüm dinamiklerinin somut bir göstergesi olarak değerlendirilmesi gerekir.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

- Düstur, I. Tertip, Cilt 6. (1877). *Osmanlı Devleti Kanunları ve Nizamnameleri Derlemesi*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi. (1325/1907). *Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi (1325)*. Bursa: Matbaa-i Vilâyet.
- Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi. (1345/1927). *Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi (1345)*. Bursa: Matbaa-i Âmire.
- Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi,(1307-1308/1891).*Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi (1307-1308)*, Bursa: Matbaa-i Vilâyet,
- Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, (1316/1898) *Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi,(1898)* Bursa: Matbaa-i Vilâyet.
- Reji İdaresi Nizamnâmesi. (1883). *Tütün Reji İdaresi Hakkında Nizamnâme*. Düstur, I. Tertip, Cilt 5. İstanbul: Matbaa-i Amire.

İkincil Kaynaklar

- Akarlı, E. Deniz,(1998). Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra ve Göçmen Politikaları, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Altunsoy, Burak. (2022). “Reji Dönemi Bursa’da Tütün Kaçakçılığı,” Bursa Günlüğü, Sayı 15, ss74-82.
- Aydın, Bilgin. , “Sâlname” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.36, İstanbul, ss 51-54.
- Barkan, Ö. Lütfi. (1980). Türkiye’de Toprak Meselesi ve Ziraî Ekonominin Tarihi Esasları, İstanbul: Gözlem Yayınları,
- Ergin, O. Nuri. (1947). Türkiye’de Tütüncülüğün Tarihî Gelişimi, Ankara: Tarım Bakanlığı Yayınları.
- Faruqi, Suraiya. (2006). Osmanlı’da Kentler ve Kentliler, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâme-i Resmisi 1907, (2013) Haz. Hüseyin Delil, Ömer Faruk Dinçel, C.2, Bursa: Bursa İl Özel İdaresi Yayını.
- İnalcık, H. (1996). Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Kasaba, Reşat. (1993).Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi, İstanbul, Belge Yayınları.
- Ortaylı, İlber. (1983). Osmanlı İmparatorluğu’nda İdari Yapı ve Taşra Yönetimi, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Özen, Şükrü. (2012) “Fıkıh”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.42, İstanbul, ss. 5-9.
- Quataert, Donald. (1993). Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution. Cambridge: Cambridge University Press.
- Şahin, İlhan. (2009). “Sâlnâmeler”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 36, ss. 11–15.

- Tan, Mehmet. (2019), “Türkiye’de Tütün Tarımında Mekanizasyon ve Verimlilik”, Tarım Bilimleri Dergisi, Cilt 25, Sayı s. 455–468.
- Taş, Hülya. (2007) “Bursa’da Tütün Ekimi, Hasadı ve Tütün ile İlgili İnanç ve Gelenekler”, Tütün Kitabı, Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul, Kitabevi Yayınları
- Uzunçarşılı, İ.Hakkı. (1988). Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı, Ankara: TTK Yayınları.
- Üskül, Zümrüt. (2019). Hudâvendigâr Vilâyeti’nde Tütüncülük ve Reji İdaresi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Üskül, Zümrüt.(13-15 Kasım 2015), “Nilüfer’de Tütüncülük”, Odryses’ten Nilüfer’le Uluslararası Nilüfer Sempozyumu, Bursa: Nilüfer Belediyesi Yayınları, ss.867-881
- Yılmaz, Fehmi. (2005). Osmanlı İmparatorluğu’nda Tütün: Sosyal, Siyasi Ve Ekonomik Tahlili: (1600-1883), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Yılmaz, Fehmi. (2012) “Tütün” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 42 ss 5-9.

Ekler:

İmparatorluk Çapında Tütün Dönüm Tahriri (1691)														
Kaza Adı	Köy Sayısı	Çiftçi Sayısı	T	Z	H	V	C	E	O. Mül. Mül.	K/GM/K/M	Evlek	Dönüm	Toplam Dönüm	Toplam Tütün Oka
Uruncabad Hasköy	62	1976	0	0	0	0	0	0	764	1212	18	17	2325	911.5
Demirhisar	17	431	94	59	0	0	3	0	288	153	12	1	651	42300
Çirmen	53	1104	0	0	0	0	0	0	155	949	0	2	331	21486
Filibe	36	431	0	0	0	0	0	0	360	71	6	0	183	11907.5
Tatıpazan	8	87	0	0	0	0	0	0	67	20	1	0	40	2614
Dobrinçe	10	120	0	0	0	0	0	0	70	50	0	1	133	7683
Pelinc	16	171	0	0	0	0	24	0	112	59	0	2	192	8619
Ustunmca	7	37	0	0	0	0	0	0	29	8	0	0	31	2004
Ömetoka	116	665	0	0	0	0	0	0	79	786	3	3	577	37513.5
Zağra-ı Alık	14	73	0	0	0	0	0	0	11	62	0	1	31	1220
Alçakuzanlı	22	172	0	0	0	0	0	0	81	91	2	2	212	27.5
Çağlayık	6	6	0	0	0	0	0	0	0	6	0	0	8	496
Nevreköb	27	27	0	0	0	0	0	0	0	27	0	0	20	1280
Sultanyeri	59	434	0	0	0	0	0	0	0	434	0	4	229	14898.5
Yanya	31	72	0	0	0	0	0	0	0	72	0	0	36	2357.5
Malkara	4	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	45
Amiravudluk Belgradı	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
Alçakhisar-ı Tran	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
Prevezte	4	14	0	0	0	0	0	0	0	14	0	0	7	463
Narda	3	10	0	0	0	0	0	0	0	10	0	0	5	310
Yemişir-ı Bursa	8	26	0	0	0	0	1	0	1	25	0	0	17	1114
Kapıdağ	5	57	0	0	0	0	0	0	56	1	0	0	39	2525
Malatya	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kars-ı Zühacıye	1	11	0	0	0	0	0	0	11	0	0	0	7	480
Bergama	17	39	0	0	0	0	0	0	39	0	0	0	19	1246
Tahata	1	16	0	0	0	0	0	0	0	16	0	0	13	819
Harem	11	85	0	0	0	0	0	0	85	0	0	0	30	1939
Soğur (Haleb)	11	108	0	0	0	0	0	0	108	0	0	0	43	2797
Edibos-Sura (Haleb)	2	37	0	0	0	0	0	0	37	0	0	0	22	1434
Mağaratali-Mısırın	4	10	0	0	0	0	0	0	10	0	0	0	5	295
Antakya	18	55	0	0	0	0	0	0	2	53	0	0	195	12694
Enna	10	65	0	0	0	0	0	0	85	0	0	0	48	3140
Denköş	40	188	0	0	0	0	0	0	188	0	0	0	223	14483
Serez	27	620	0	0	0	0	207	19	332	288	24	7	2632	17110
Yenice-i Karasu	52	994	0	0	0	0	994	0	76	918	6	12	1086	70601
Vodina	11	176	0	0	0	0	7	0	51	125	1	3	57	8212
Karalenye	16	128	32	28	10	30	23	0	103	25	3	1	102	13161
Gomulione	8	58	0	0	0	0	0	0	0	58	0	0	69	2756
İnegöl-i Bursa	37	477	26	23	60	246	0	0	0	477	0	7	531	50742
Dirama	8	116	0	0	0	78	38	0	0	116	0	1	36	2321
Yenice-i Vardar	37	1167	192	370	351	262	43	0	675	483	55	29	954	89911
Toplam: 41 Kaza	819	10487	344	480	564	1777	113	43	43312	7172	131	93	10177	668007
									6430					27
														7

Kaynak: BOA, MM 666.

Ek 1: 1691Tahrir Kayıtlarına Göre Tütün Dönüm Miktarları. Kaynak: F.Yılmaz: Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasi Ve Ekonomik Tahlili: (1600-1883)

توتون ۰ — ولایتك هر طرفنده زراعتی آز چوق تعمیم ایتیش اولان بونباتك از زیاده اکلدیکی برلر بروسه، کرماسی، بیله جك، ادرمید، بالکسری، اینه کول، کونان، کوتاهیبه، باندرمه قضا لریدر. ۱۳۲۱ سنه مالیه سی طرفنده ولایت داخلنده کی توتون ترلارینک مقداری ۲۳۵۴۶ دونه بالغ اولدینی کی بولردن آلتان توتون محصولی دخی ایکی میلیون کیلو غرامی متجاوز ایدی. شوحسابه کوره هر دونمدن ۸۵ وهر هکتاردن ۹۰۰-۹۵۰ کیلو حاصلات آلتقده ایسیده اکثر توتون ترلارینک بولندقلری اقلیم وطور اراق رطوبتلی وقوتلی اولدیفندن مزروع توتون فدانلرینک زیاده بویلا نوب کینیش و بیوک یراق ویرمسی موجب اولقده در. بویاسه توتون نوعنک تدنسنه باعث اولدیفندن توتون زراعتی معتدل ووسط درجه ده راطب، پوتاسجه زنکین اولان ترلاره حصر ابدملیدر. صامسون وبا روم ایلینک یکیکجه وقواله جهتلرندن اعلانوعندن تخم جلب اولته رق تکثیرینه اهتام اولنسه ولایتك بك چوق برلرنده قیس وراجه دار توتون یتیشه جکی شه، دن آزاده در. بیاسلان بعض تجاربندن آکلاشلدیفنه کوره بروسه نك اطرافنده کی بایرلرده کوزل یکیکجه وقواله توتونلری یتیشه بیلور.

Ek2: 1907 Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre içinde İnegöl'ün de bulunduğu tütün üretim yerleri. Sayfa: 307

Ek3: İnegöl merkezinde bulunan eski tütün deposu.

TEREKE KAYITLARINA GÖRE 20. YÜZYIL BAŞLARINDA İNEGÖL'DE ESNAFLAR

Büşra YAŞAR

Düzce Üniversitesi/Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, yasarbsr24@gmail.com, 0009-0008-4479-9877

1. Giriş

Toplum içerisinde üretici grupların, meşgul olduğu işe göre sınıflandırılmasıyla ortaya çıkan esnaflık, insanlık tarihi kadar eskilere dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin oluşturan toplumdaki esnaflığın kökenleri de kendisinden önceki Türk-İslam devletlerine kadar uzanmaktadır (Yıldırım, 2021). Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda önemli etkileri olan ahilerin esnaf teşkilatlanmasında da önemli rol oynadıkları bilinmektedir. Anadolu'da 13. ve 14. Yüzyıllarda görülen Ahi Teşkilatı, esnaf ve zanaatkarları düzenli bir birlik altında toplayarak ticaret ve zanaat ahlakını şekillendirerek örgütlenmeyi oluşturmuştur. Anadolu'daki Türkmenleri meslek sahibi yaparak, Orta Asya'dan gelen göçlerle sanat erbabını himaye ederek sanatlarını icra etmelerine olanak sağlamış ve aralarındaki ilişkileri düzenlemiştir (Çağatay, 1989). Zaman içerisinde esnaf teşkilatı, devlet kontrolü ve müdahalesinin etkisiyle değişimler geçirerek lonca düzeni içerisinde faaliyetlerini sürdürmüştür (Oğuzoğlu, 2005). Osmanlı esnaf teşkilatı, İslam inancı ve Ahi Teşkilatı'nın oluşturduğu değerler çerçevesinde, iş birliği, karşılıklı kontrol, imtiyaz ve tahsis ilkelerine bağlı olarak kurulmuştur. Esnafın reisi konumundaki kethüda veya İstanbul dışında birçok esnaf örgütünde aynı görevi gören şeyh, esnaf arasındaki problemleri çözmek, devlet nizamını sağlamak, belirlenen standartlar dışında mal ürettirmemek gibi görevleri yerine getirmiştir (Düzbakar, 2009).

Geçmişin gün yüzüne çıkarılmasında araştırma yapılan döneme ait birincil kaynaklar ve içerisindeki bilgiler önem taşımaktadır. İktisadi hayatta önemli bir yeri olan ve şehrin iâşesini sağlayan esnaf gruplarının sermayesi, ürettiği mallar ve borç alacak verecek ilişkilerinin aydınlatılmasında kullanılabilecek önemli kaynaklardan birisi de şer'iyye sicillerinde yer alan terekelerdir. Mahkeme kayıtlarına dayalı bu makalede mekân olarak İnegöl ele alınırken zaman aralığı olarak da incelenen C 230 ve C 226 sicilleri muhtevasında yer alan dava kayıtlarını kapsayan tarihlerin 1900-1910 olması hasebiyle 20. Yüzyıl olarak belirlenmiştir. Bu iki defterde yer alan tereke dava kayıtları çalışmanın temel kaynağını teşkil etmektedir. Kişilerin hayatta iken sahip oldukları içerisinde her türlü eşyanın dökümü olarak nitelendirilen tereke kayıtlarında ölen kişinin şahsi bilgileri verilerek varisleri, alacak ve borçları, vergiler ve mirasın varislere taksimatı detaylı ve belirli bir düzen içerisinde belirtilmiştir. Tereke kayıtlarındaki bilgilerden yararlanarak 20. Yüzyıl başlarındaki İnegöl esnaf grupları hakkında bilgiler sunulmuştur. Burada incelenen döneme ait esnaf terekelerinin tamamının incelenmesinin önemi bilindiğinden tamamının tespiti yapılmış ve veriler ilgili bölümler içerisinde aktarılmıştır. Çalışmanın amacı bu şekilde belirtildikten sonra asıl konuya geçilebilir.

2. Şer'iyye Sicilleri ve İnegöl Şer'iyye Sicilleri

Kadı, Osmanlı Devleti'nin en küçük yönetim birimi olan kazalarda insanlar arasında meydana gelen sorunları şer'i hükümlere göre çözümlemek, hüküm vermek, cezaları icra ve infaz etmekle

görevlendirilmiştir (Akgündüz, 2009). Yerelde hukukun uygulayıcısı olan kadının huzuruna gelen davalar belli bir usule göre düzenlenerek Kadı Sicilleri, Mahkeme Kayıtları veya en bilineniyle Şer'iyye Sicilleri adı verilen defterlere kaydedilmiştir. Şer'iyye sicilleri ihtiva ettiği belgelerin çeşitliliğiyle bulunduğu bölgenin ve dönemin aydınlatılmasında yerel tarih araştırmalarında önemli bir yer tutmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde bilinen en erken tarihli Şer'iyye Sicili defteri örneğine Bursa'da rastlanılmıştır. 1455 yılına tarihlendirilen bu defter, Bursa'nın ilk başkent olması ve ilk idarî teşkilatlanmanın burada gerçekleşmesi nedeniyle Şer'iyye Sicilleri arasında önemli bir yere sahiptir. Toplamda 1062 adet olan Bursa Şer'iyye Sicilleri sayı (1, 2, 3...) ve harf (A, B, C, D ve E) olmak üzere iki farklı şekilde sınıflandırılmıştır. A grubunda 208, B grubunda 408, C grubunda 238, D grubunda 39 ve E grubunda 169 adet sicil defteri bulunmaktadır. Bursa Şer'iyye Sicillerinden 798 adedi Bursa merkez kaza ve köylere, 32 adedi Kemalpaşa Kazasına, 22 adedi Mudanya Kazasına, 21 adedi İnegöl Kazasına, 10 adedi Gemlik Kazasına ve 11 adedi de Söğüt Kazasına aittir. Fakat E grubunda bulunan defterlerin tespitleri henüz yapılmamıştır (Pay, 2001). Bursa Büyükşehir Belediyesi Kütüphaneler Şube Müdürlüğü sorumluluğunda Prof. Dr. Salih Pay ve Doç. Dr. Abdullah Çakmak koordinatörlüğünde oluşturulan ekip tarafından Bursa Kadı Sicilleri özetlenerek Bursa Kent Arşivi'ne aktarılmıştır. Bu noktada yürütülen proje ile birlikte bazı defterlerin tespitleri gerçekleştirilmiştir.

Çalışmamızın ana kaynağını teşkil eden C 230 nolu sicil defteri MŞH.ŞCD.d..5240, C 226 nolu sicil defteri ise MŞH.ŞCD.d..3368 koduyla Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşiv Sisteminde kayıtlıdır. Ele aldığımız defterlerin her sayfasında sağ ve sol üst kısımlarında mühürler ve sayfa numaraları bulunmaktadır. Böylece C 230 nolu defter 605 sayfa ve 304 varak, C 226 defter 157 sayfa ve 80 varaktan oluşmaktadır.

C 230 nolu defterin ilk dava kaydında H. 29 Cemaziyevvel 1318 tarihi, 184 numaralı son kaydında ise H. 7 Cemaziyelahir 1325 tarihi bulunmaktadır. C 226 nolu defterin ise ilk sayfasındaki yıpranmadan dolayı dava numara ve tarihini kesin olarak veremesek de¹ sonraki dava kayıtlarından anlaşıldığı üzere C 230 nolu defterin devamı niteliğinde dava numaraları devam etmektedir. Bu nedenle bu iki defteri bir bütün olarak değerlendirmek ayrı bir önem taşımaktadır. 206 numaralı son kaydında ise H. 20 Rebûlâhir 1327 tarihi bulunmaktadır.

Defterlerde yer alan dava kayıtlarının tamamı rika hattıyla yazılmıştır. Rika hattının okunaklı olmasıyla birlikte sayfaların bazı kısımlarında silinme ve siyahlıkların olmasından dolayı okunmasında güçlükler yaşanmıştır. Bazı sayfalarda özellikle üst ve alt kısımlarında yırtılmaların meydana gelmesinden dolayı bazı kayıtların bilgisine tam olarak ulaşılamamıştır. C 226 nolu defterin kapak sayfasında H. 1325-1327 tarihleri ile birlikte naib olarak Hüseyin, Yusuf Ziyadeddin ve Mahmud Tahir efendilerin isimleri yer almaktadır.

C 230 nolu defterdeki H. 1318 yılına ait dava kayıtları 1 dava numarasıyla başlayıp 309 dava numarasına kadar sıralanmıştır. Tekrar 1 dava numarasıyla başlayan H. 1319-1320-1321 yıllarına ait dava kayıtları 350 dava numarasına kadar devam etmiştir. Yıl olarak net bir ayrımı olmayan ve tekrar 1 dava numarasıyla başlayan H. 1321-1322-1323-1324 yıllarına ait dava kayıtları 418 dava

¹ C 226 nolu defterin ikinci sayfasında yer alan 188 numaralı dava kaydına istinaden ilk sayfadaki dava kayıtlarının 185, 186 ve 187 numaralı olduklarını söylemek mümkündür.

numarasına kadar devam etmiştir. Son kez 1 dava numarasıyla başlayan H. 1324-1325 yılına ait dava kayıtları ise 184 dava numarasıyla son bulmuştur.

C 226 nolu defterdeki H. 1325 yılına ait kayıtlar 188 dava numarasıyla başlayıp 271 dava numarasına kadar sıralanmıştır. H. 1326 yılına gelindiğinde dava numaraları tekrar 1'den başlayarak sıralanmış ve 179'a kadar devam etmiştir. H. 1327 yılında da dava numaraları tekrar 1'den başlatılıp 209'a kadar devam etmiştir.

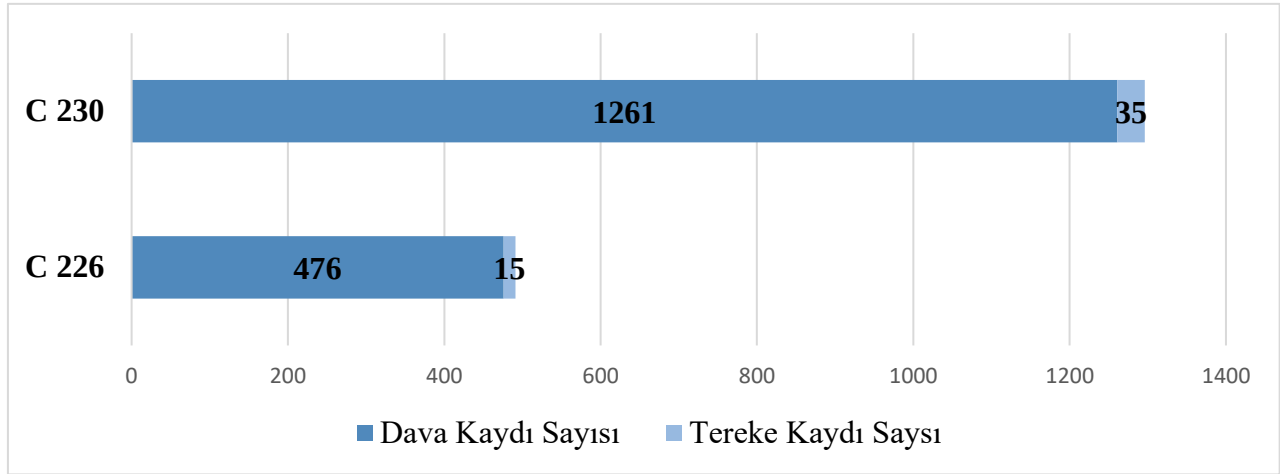
Böylece C 230 nolu defterde farklı konulara ait toplamda 1261 adet dava kaydı bulunurken bunlardan 35 adeti tereke kayıtlarını, C 226 nolu defterde ise 476 adet dava kaydından 15 adedi tereke kayıtlarını oluşturmaktadır. Belgelerin dağılımı ise şu şekildedir; alacak-verecek davaları, hibe, borç karşılığı rehin bırakma, miras taksimi, evlilik izni, boşanma, nafaka tayini, vasi tayini, vekil tayini, nikah akdi, rüşt ispatı, emlakın fuzûlen zaptı, tereke, sulh akdi, görevlendirme ve tayin işlemleridir.

3. Tereke Kayıtları ve 20. Yüzyıl İnegöl Esnafları

Kişilerin vefatlarından sonra varislerine bıraktığı mirası içeren tereke kayıtları, Osmanlı kentinin sosyal ve ekonomik tarihini aydınlatmada önemli belgeler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kayıtlardan ölen kişinin iktisadi durumu, sahip olduğu mal varlığı, mal varlıklarının değerleri, alacak-verecek ilişkileri, aile üyeleri arasındaki ilişki, mirasın nasıl taksim edildiği, kentte bulunan evlerin sahip olduğu eşyaların özellikleri, konfor ve lüksün seviyesi gibi pek çok konuyu ayrıntılı bir şekilde öğrenmek mümkündür (Barkan, 1966). Söz konusu kayıtlar bu noktada Osmanlı tarihi araştırmalar için önemli bir kaynak grubunu oluşturmaktadır. Ayrıca sicil defterleri içerisinde diğer dava kayıtlarında yer alan lakaplar, kişinin fizikî, ruhsal ve toplum içindeki karakteristik özelliklerinden hareketle bir kimseye sonradan takılan ikinci ad olarak kişinin toplumdaki yerini ayırt etmek için karşımıza çıkmaktadır. Sayıca fazla olan lakaplar, kendi aralarında genel, mensup olunan şehir/yöreyi ifade eden, dinî, meslekî ve fizikî görünüş şeklinde sınıflandırılmaktadır. Bu yüzden sicil defterlerinde sayıca fazla olan ve duruma göre sınıflandırılan lakapları ise ayrı bir şekilde değerlendirmeye tabi tutmak mümkündür. Kişinin mesleğiyle bağlantılı olan lakaplar ise bağlı olduğu meslek grubuna dair isimlendirmeler ile kullanılmıştır (Güllüdağ, 2019). Bu noktada tereke kayıtları haricinde genel dava kayıtlarında yer alan lakaplar da kentteki meslek gruplarını tespit etmede ayrıca yardımcı olmaktadır. Hizmet sektörüyle ilgili lakaplara her iki defterde de çokça rastlanılmıştır. Kalaycı, Dellalbaş, Helvacı, Kilimci, Kunduracı, Debbâğ, Nalbur, Hamamcı, Terzi, Demirci, Berber, Yorgancı, Ziraatçı, Mücellid, Gazhaneci, Sünnetçi, Dülger, Çilingir, Kahveci, Şekerci, Arabacı, Tekerci, Bezzaz, Kasap lakapları örnek verilebilir.

Şer'iyye sicillerinde yer alan ve sosyo-ekonomik durum hakkında önem arz eden tereke kayıtları, temel olarak 4 bölüm halinde kaydedilmektedir. İlk bölümde terekesi tutulan vefat eden kişinin kişisel bilgileri yer almaktadır. Bu bölümde varsa varisleri ve bunların miras paylaşımları hakkında bilgiler yer verilerek devam etmektedir. İkinci bölümde vefat eden kişinin geride bıraktığı mal varlıkları kullanılmışlık durumuna göre adetleriyle birlikte kıymetleri verilerek listelenmektedir. Üçüncü bölümde de listelenen mal varlıkların toplam değeri hesaplanarak vefat eden kişinin cenaze, mahkeme harç ve masraflarına ait miktar belirlenip toplam değerden çıkarılmaktadır. Dördüncü bölümde ise kalan mirasın, mirasçılar arasında taksim edilip paylarına düşen hisseleri belirtilmektedir (Özcan, 2020).

İncelenen her iki defterde de vefat eden kişilerin mal varlıklarının listelendiği toplamda 50 adet tereke kaydı bulunmaktadır. Defterlerde yer alan tereke kayıtlarının yukarıda tarif edildiği şekilde 4 bölümden oluştuğu görülmektedir.

Toplum içerisinde üretici grupların, meşgul olduğu işe göre sınıflandırılmasıyla ortaya çıkan esnaflık, insanlık tarihi kadar eskilere dayanmaktadır. Aslında Esnaf kelimesi Arapça “sınıf” kelimesinin çoğulu olarak sınıflar anlamında kullanılmaktadır. Bugün esnaf kelimesi ile kastedilen Osmanlı terminolojisinde esnaf-ı habbazan, esnaf-ı helvacıyan, esnaf-ı bakkalan gibi mesleklerin sınıflandırılmasında kullanılan tamlayan bir kelime olarak karşımıza çıkmaktadır (Koyuncu Kaya, 2009).

Osmanlı Devleti’ni oluşturan toplumdaki esnaflığın kökenleri de kendisinden önceki Türk-İslam devletlerine kadar uzanmaktadır (Yıldırım, 2021). Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda önemli etkileri olan ahilerin esnaf teşkilatlanmasında da önemli rol oynadıkları bilinmektedir. Anadolu’da 13. ve 14. Yüzyıllarda görülen Ahi Teşkilatı, esnaf ve zanaatkârları düzenli bir birlik altında toplayarak ticaret ve zanaat ahlakını şekillendirerek örgütlenmeyi oluşturmuştur. Zaman içerisinde esnaf teşkilatı, devlet kontrolü ve müdahalesinin etkisiyle değişimler geçirerek lonca düzeni içerisinde faaliyetlerini sürdürmüştür. Lonca düzeni, İslam inancı ve Ahi Teşkilatı’nın oluşturduğu değerler çerçevesinde, iş birliği, karşılıklı kontrol, imtiyaz ve tahsis ilkelerine bağlı olarak kurulmuştur (Düzbakar, 2009). Sıkı bir sosyal ve ahlaki disiplin temelinde örgütlenmiş olan çeşitli üretim dallarındaki esnaf ve zanaatkarlar, belli kurallar çerçevesinde ticari ahlak, kalite ve tüketici hakkı gibi konulara bağlı olarak sürekli denetlenmiştir (Kal’a, 1995).

Kaynağımız olan terekeler, çalışmamızın faileri olan esnaflar hakkında birtakım verileri sunması açısından önemlidir. Bu noktada her iki defterde ele aldığımız 50 adet tereke dava kayıtlarından İnegöl esnafına dair en kıymetli veriler üzerinden çıkarımlar yapmak mümkün hale gelmiştir. Aşağıdaki tabloda her iki defterde de yer alan esnaf tereke kayıtlarının özetleri verilmiştir.

Defter No	Orijinal Metin No	Hüküm No	Hicri Tarih	Miladi Tarih	Dava Kaydı Özeti
C 230	84a-2, 85b, 86a, 87b, 88a, 89b, 90a	167	4 Zilhicce 1318	25 Mart 1901	Hamidiye Mahallesi sakinlerinden Bezzaz esnafından Necib Ağa ibn Mustafa'nın vefatı üzerine veraseti zevce-i menkuhesi Zeynep Hanım ibnit Mehmed, validesi Ümmü Hanım ibnit Abdullah, sülbi kebir oğlu Mehmed Efendi, sülbi sagir oğlu Osman, sülbiye kızları Ayşe ve Fatma'ya münhasır olan 19,440 gurus değerindeki tereke kaydı.
C 230	175b-2, 176a	95	3 Muharrem 1320	12 Nisan 1902	Orhaniye Mahallesi sakinlerinden Keresteci esnafından Mehmed Ağa ibn el-Hac Süleyman'ın vefatı üzerine veraseti zevce-i metrukesi Zehra Hatun ibnit Şakir Ağa, sülbi sagir oğulları Arif ve Süleyman, sülbiye sagire kızları Halime ve Nazife'ye münhasır olan 13,820 gurus 20 para değerindeki tereke kaydı.
C 230	184a-1	106	10 Muharrem 1320	19 Nisan 1902	Burhaniye Mahallesi sakinlerinden Bosna muhaciri Terzi esnafından el-Hac Hamdi Ağa ibn el-Hac Mehmed'in vefatı üzerine veraseti zevce-i metrukesi Derviş Hatun ibnit Süleyman, sülbi sagir oğlu Mehmed'e münhasır olan 5,372 gurus 20 para değerindeki tereke kaydı.
C 230	185b-1	107	3 Muharrem 1320	12 Nisan 1902	Orhaniye Mahallesi sakinlerinden Keresteci esnafından Ahmed Ağa ibn el-Hac Süleyman'ın vefatı üzerine veraseti zevce-i metrukesi Selime Hatun ibnit Abdullah, sülbi sagir oğlu Mustafa, sülbi sagire kızları Hayriye, Hediye ve Bedriye'ye münhasır olan 19,054 gurus değerindeki tereke kaydı.
C 230	205b-2, 206a	141	10 Zilkade 1320	8 Şubat 1903	Mahmudiye Mahallesi sakinlerinden Nalband esnafından Ahmed Ağa ibn el-Hac Mehmed'in vefatı üzerine veraseti zevce-i metrukesi Hadice Hatun ibnit Ömer, validesi Nebiye Hatun ibnit Süleyman ve sülbi sagir oğlu Mehmed'e münhasır olan 1,700 gurus 20 para değerindeki tereke kaydı.
C 230	208a-2, 209b, 210a	144	10 Şaban 1319	22 Kasım 1901	Sinanbey Mahallesi sakinlerinden Semerci esnafından el-Hac Hüseyin Ağa ibn Abdullah'ın vefatı üzerine veraseti sülbiye kebir kızı Cemile Hatun, sülbiye sagire kızı Emine ve li-ebeveyn kız kardeşi Zeliha Hatun'a münhasır olan 2,486 gurus değerindeki tereke kaydı.
C 230	248a-1, 249b	202	18 Safer 1320	27 Mayıs 1902	Hamidiye Mahallesi sakinlerinden Bakkal esnafından Osman Ağa ibn Hüseyin'in vefatı üzerine veraseti zevce-i metrukesi Ferağ (?) Hatun ibnit Mehmed ile sülbi sagir oğulları Hüseyin ve Osman'a münhasır olan 11,329 gurus 23 para değerindeki tereke kaydı.
C 230	279b-1, 280a, 281b, 282a	265	17 Şevval 1320	17 Ocak 1903	Burhaniye Mahallesi sakinlerinden Bezzaz esnafından Mehmed Ağa ibn el-Hac Ahmed'in vefatı üzerine veraseti zevce-i metrukesi Meryem (?) Hatun ibnit Ahmed sülbiye sagire kızı Hasibe ve li-ebeveyn erkek kardeşi Muharrem Ağa ve li-ebeveyn kız kardeşi Saray Bosna'da sakine Kamile Hatun'a münhasır olan 10,776 gurus 19 para değerindeki tereke kaydı.

C 230	285b-1, 286a	273	2 Rebiülevvel 1320	9 Haziran 1902	Hamidiye Mahallesi sakinlerinden Dülger esnafından Mustafa Usta ibn Abdullah'ın vefatı üzerine veraseti zevce-i metrukesi Ayşe Hatun ibnit Abdulrahman, sülbi sagir oğulları Yakub, Derviş ve Mehmed'e münhasır olan 1,431 guruş 20 para değerindeki tereke kaydı.
C 230	286a-1, 287b	274	5 Zilkade 1320	3 Şubat 1903	Orhaniye Mahallesi sakinlerinden Kunduracı esnafından Zülfikar Usta ibn Hasan'ın vefatı üzerine veraseti zevce-i metrukesi Hadice Hatun ibnit Şaban, validesi Şerife Hatun ibnit Mustafa, kendisinden önce vefat eden oğlu Hasan'ın oğlu Şükrü, Hasan ve Yusuf'a münhasır olan 2,763 guruş 10 para değerindeki tereke kaydı.
C 230	289b-2, 290a	279	3 Zilhicce 1320	3 Mart 1903	Burhaniye Mahallesi sakinlerinden Bezzaz esnafından Mehmed Ağa ibn İbrahim'in vefatı üzerine veraseti zevce-i metrukesi Elmas Hatun ibnit Ali, sülbi kebir oğulları Edhem, Ahmed, Osman, Hafız Ali Efendi, sülbi sagir oğlu Mustafa'ya münhasır olan 25,610 guruş 30 para değerindeki tereke kaydı
C 226	15b-3, 16a	220	15 Muharrem 1325	28 Şubat 1907	Burhaniye Mahallesi sakinlerinden Bosna muhaciri Bezzaz Hacı İbrahim Ağa ibn Salih'in vefatı üzerine veraseti zevce-i metrukesi Nesibe Hatun binti Salih Ağa, sülbi sagir oğlu Mustafa'ya münhasır olan 8,526 guruş değerindeki tereke kaydı.
C 226	52a-4, 53b	63	5 Muharrem 1326	8 Şubat 1908	Hamidiye Mahallesi sakinlerinden Şekerci esnafından Hacı Kazım Ağa ibn Mustafa'nın canib-i Hicaz'da vefatı üzerine veraseti zevce-i metrukesi Nezaket Hatun ibnit Abdullah, validesi --- ve sülbiye sagire kızları Hidayet, Delkenar (?), Esmâ ve li-ebeveyn erkek kardeşi Hilmi Ağa ve li-ebeveyn kız kardeşi Havva'ya münhasır olan 20.179 guruş 49 para değerindeki tereke kaydı.
C 226	56a-1	75	18 Rebiülâhır 1326	20 Mayıs 1908	Yenice Mahallesi sakinlerinden Bezzaz Hacı Mehmed Efendi ibn Hacı Ahmed'in canib-i Hicaz'da vefatı üzerine veraseti zevce-i metrukesi Ayşe ibnit Mehmed, sülbi kebi oğlu Ahmed, Kâmil ve Halil Efendiler, sülbiye kebir kızı Tevhide, sagire kızı Fatma ve sülbi sagir oğlu Ali'ye münhasır olan 9,646 guruş değerindeki tereke kaydı.
C 226	128a-3, 129b	126	10 Safer 1327	3 Mart 1909	Burhaniye Mahallesi sakinlerinden Bosnalı Bakkal Abdi Ağa'nın vefatı üzerine veraseti zevce-i metrukesi Nuriye Hatun binti Abdullah, sülbi kebir oğlu Hasan, sagir oğulları Hüseyin ve Mehmed'e münhasır olan 1,518 guruş 15 para değerindeki muhalefat kaydı.

Buna göre C 230 nolu defterde 11 adet esnaf terekesi yer alırken C 226 nolu defterde 4 adet esnaf terekesi bulunmaktadır. Terekelerde yer alan mal varlıkları içerisinde günlük olarak kullanılan eşyalara sıkça yer verilmiştir. Bunun haricinde mesleklerine dair mal varlıklarına da rastlanmıştır.

Ticari hayatın en yoğun olduğu çarşılarında malın tüketiciye intikali perakendeci esnaf vasıtasıyla yapılmaktaydı. Ham maddeler, esnaf tarafından işlendikten sonra, mamul maddelerin satışı da buralarda doğrudan tüketiciye satılmaktaydı. Esnafın toplandığı çarşılar genellikle *uzun çarşı* veya *kapalı çarşı* şeklinde anılmaktadır. Kıymetli kumaşlar ve mücevheratın depolanıp satışının yapıldığı

yerler ise bu kapalı çarşıların içinde yer alan *bedesten* adıyla anılan, demir kapılarla çarşının diğer yerlerinden ayrılan kısımlarda bulunmaktaydı (Kütükoğlu, 2018). Bedesten, *bezzazistan* kelimesinden gelmekte ve şehrin ticaret merkezini oluşturmaktadır.

Osmanlı şehir planında egemen öğeler cami, imaret, bedestenden meydana gelmekte yollar buralarda sonuçlanarak aralarında düzenli bağlantılar kurulmaktadır. Bu odak noktaları da İnegöl'de aynı şekilde ortaya çıkmıştır. Evliya Çelebi'ye göre “...ve bütün şehri 3 mahalle ve bin kiremit örtülü donanımlı ve süslü eski hanelerdir. Ve tamamı 5 mihraptır. Kalabalık cemaate malik çarşı içinde İshak Paşa Camii, büyük yapıdır. İshak Paşa Medresesi, âlimler arasında meşhur medresedir. Ve bir mükellef hanı ve bir boş havalı hamamı vardır, hepsi İshak Paşa'nın ve kurşun örtülü mamur yapılarıdır. Ve bir cami de eski yapı, büyük mabet, Yıldırım Han Camii kiremit ile örtülüdür, kurşunlu değildir, ama acayip ruhaniyetli dua kabul olacak camidir. Bu camilerden başka mescittir. Ve 2 medrese, 2 tekke, 3 sıbyan mektebi, 7 hayat suyu çeşmesi ve bir Yıldırım Han hamamı vardır. 150 dükkânları vardır. Haftada bir bu şehir içinde çevre köylerden nice bin adam toplanıp büyük pazar kurulur, her çeşit meta bulunup alışverişler olur...” Günümüzde de bu odak noktaları çevresinde gelişen ve Cuma mahallesi merkezli olan her türlü esnafın bulunduğu bir yer olan İnegöl çarşısı halen ayakta durmakta ve şehrin en kalabalık alışveriş merkezini oluşturmaktadır. Bu noktada esnaf ve zanaatkarların genellikle çarşı ve bedesten gibi mekanlar içerisinde bulunan dükkanlarda mesleklerini icra ettikleri bilinmektedir.

İncelediğimiz her iki sicilde yer alan tereke kayıtlarında ölen esnafların ardında bıraktığı mal varlıkları arasında mesleğine dair çeşitli ürünler yer alırken gayrimenkul olarak herhangi bir dükkân varlığı tespit edilememiştir. Böylece mesleklerini kiracı olarak icra ettikleri çıkarımını yapabiliriz. Ayrıca gayrimenkul olarak herhangi bir bilginin bulunmamasının yanı sıra kiracı olarak işlettikleri dükkanlarının da mekân olarak hangi mahallede bulundukları da eksik bilgi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada dükkân varlıklarının konum tespitinin yapılması mümkün olmamaktadır. Nitekim sicillerde yer alan diğer dava kayıtlarından işletme veya tasarruf haklarının başka birisine verilmesi veya alım-satımlarda rehin olarak bırakılan dükkanların dört bir yanı “...nın mülkü garben, şarken, şimalen ve kıbleten...” nereye baktığına, kime komşu olduğuna dair bilgiler yer almaktadır (Yaşa, 2018). Böylece bu gibi bilgiler ışığında dükkanlarının konumu tespit edilmesi kolaylaşmaktadır.

Vefat eden kişinin mal varlıkları içinde özellikle ticari değer taşıyan aynı cins malların bulunması kişinin tarımla, hayvancılıkla veya ticaretle uğraştığını göstermektedir. Yukarıdaki tabloda ele aldığımız ticaretle uğraşan kişilerin tereke dava kayıtlarından İnegöl'de ticaret hayatının ne denli şekillendiği tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu noktada tereke kayıtlarında yer alan esnaf gruplarından 5 Bezzaz, 2 Keresteci, 2 Bakkal, 1 Nalbant, 1 Terzi, 1 Semerci, 1 Şekerci, 1 Dülger ve 1 Kunduracı tespit edilmiştir.

C 226 nolu defterde bulunan dava kaydında Bosna muhacirlerinden Hacı Salih oğlu **Bezzaz** Hacı İbrahim'in terekesinde yer alan mal varlıklarına ve takdir edilen fiyatlara baktığımızda toplam tereke değeri 8.526 kuruştur. Lakabında da anlaşılacağı gibi kendisi kumaşçılık mesleğiyle ilgilenmektedir. Ayrıca terekesinde yer alan çeşit çeşit kumaşlar da bunu doğrulamaktadır. Buna göre toplamda 447 kuruş 65 para kıymetinde 3 çeşit pazen kumaş, 594 kuruş 10 para kıymetinde 4 farklı keten kumaş, 1.383 kuruş 43 para kıymetinde 7 farklı basma kumaş, 84 kuruş 16 para kıymetinde 5 farklı Amerikan kaput kumaş, 807 kuruş 82 para kıymetinde 10 farklı alaca kumaş, 153 kuruş 35 para kıymetinde viskon, kumaş, 35 kuruş 24 para kıymetinde muhacir bezi, 144 kuruş 40 para kıymetinde 17 farklı şal, 32 kuruş 20 para kıymetinde ipekli şal ve günlük kullanım için farklı çeşitlerde ürünler bulunmaktadır. Bir diğer bezzaz esnafından olan Hicaz'da vefat eden Hacı Ahmed oğlu **Bezzaz**

Hacı Mehmed'in sahip olduğu mal varlıkları yer almaktadır. Terekesinde 884 kuruş 10 para kıymetinde 5 farklı çeşit top alaca kumaşlar, 2.038 kuruş 60 para kıymetinde çeşit çeşit kuşaklar, 27 kuruş kıymetinde kaşmir kumaş, 81 kuruş kıymetinde kadife kumaş, 37 kuruş kıymetinde 11 adet peştamal, 42 kuruş 20 para kıymetinde elmasiye kumaş ve kişisel eşyaları yer almaktadır. Terekesinde bulunan mal varlıkları ise toplamda 9.646 kuruş değerindedir. Yine aynı meslek dalından olduğunu düşündüğümüz Bosna muhaciri Bekarzade Hüseyin Ağa'nın terekesinde de çeşit çeşit, metrelerce kumaşlar bulunmaktadır. Terekesinin toplam değeri ise 56.735 kuruştur. Metre olarak değerleri verilip toplam değerleri ortaya konulan kumaşların genel toplam değeri ise 15.935 kuruş 74 paradır. Ayrıca tereke kaydında metrelerce kumaşlar dışında kendi kişisel ev eşyaları ve hayvanları bulunmaktadır. Sahip olduğu hayvanlar ise 2.200 kuruş kıymetinde olup yeme ve içme ihtiyacı doğrultusunda beslediğini düşündürmektedir. Terekesinde yer alan metrelerce kumaşın bulunması Hüseyin Ağa'nın kumaş ticaretiyle uğraştığını kanıtlar niteliktedir. Ancak dava kaydının başlangıcında hangi esnaf grubuna dahil olduğu belirtilmeyip ve lakap olarak herhangi bir meslek bilgisi verilmeyip sadece bir kişinin terekesi şeklinde ele alınmasından dolayı Hüseyin Ağa'nın terekesi esnaf grubu terekesine dahil edilmemiştir.

Şekerci esnafından olan Mustafa oğlu Hacı Kazım Ağa'nın terekesi de bizlere İnegöl'de şekercilik mesleğinin donanımlı bir şekilde icra edildiğini göstermektedir. Şöyle ki terekesinde 1.356 kuruş 30 para kıymetindeki kendi mamulâtı olan ürünler yer almaktadır. 300 kuruş kıymetinde şeker makinesi, toplam 728 kuruş kıymetinde iki ayrı büyüklükte mermer taşı, 155 kuruş kıymetinde aletler, çeşit çeşit kavanozlar ve tenekeler bulunmaktadır. 35 kuruş kıymetinde küçük bir vezne ve 80 kuruş kıymetinde büyük vezneye sahip olması ayrıca 250 kuruş, 150 kuruş, 120 kuruş ve 25 kuruş kıymetindeki ayrı ayrı bulunan 4 adet camekanların varlığı şekerci olarak satış yaptığı bir dükkâna sahip olduğunu göstermektedir. Fakat burada dükkânın kendi gayr-i menkulleri arasında yer alması ise kiracı olarak işletmeye sahip olduğunu düşündürmektedir.

Esnaf olarak mesleğini icra eden bir diğer kişi de Bosnalı **Bakkal** Abdi Ağa'dır. Hem lakabından hem de terekesinde yer alan mal varlıklarından Abdi Ağa'nın bakkal esnafından olup ticaret ile uğraştığını göstermektedir. Terekesinde yer alan ürünler ise piyasada hangi malların var olduğunu göstermektedir. Bu noktada 50 kuruş 30 para kıymetinde farklı çeşitlerde sigara kağıtları, 61 kuruş 60 para kıymetinde 16 paket kibrit, 17 kuruş 20 para kıymetinde 150 dirhem miktarında çay, 4 kuruş 20 para kıymetinde 150 dirhem miktarında tuz, 6 kuruş kıymetinde lamba ve fitil aparatları, 7 kuruş 20 para kıymetinde 5 adet lamba, 6 kuruş 10 para kıymetinde 5 adet lavanta şişesi, 4 kıyye pirinç 7 kuruş, 13 kuruş 25 para kıymetinde olan toplam 40 kuruş 20 para 3 kile şeker, 25 kuruş kıymetinde 2 kıyye karabiber, 3 kuruş kıymetinde kına, 7 kuruş 20 para kıymetinde 5 adet sabun, 9 kuruş kıymetinde 5 adet sarımsak, 14 kuruş kıymetinde 12 kıyyelik sandıkta tuz, 5 kuruş kıymetinde 40 demet çıra bulunmaktadır. Ayrıca şeker, kahve, sirke ve gaz gibi temel ihtiyaç ürünleri tespit edilmişse de ölçü ve kıymetlerinin okunmasında güçlük çekilmiştir. Bu nedenle bu ürünlerin değerleri ortaya konulamamıştır. Bir diğer aynı esnaf grubundan olan 11,329 kuruş 23 para değerinde tereke kaydı bulunan **Bakkal** Osman Ağa'nın mal varlıkları mesleğini icra ettiğini doğrular niteliktedir. Nitekim herkesin günlük tükettiği gıda maddelerinin kolayca ulaşabileceği mekanlardan biri olan bakkalların mal varlıkları arasında bu denli çeşitli malların bulunması da dönemin tüketim alışkanlıklarını da göstermektedir. Bunun haricinde günlük kişisel ihtiyaçlar doğrultusunda kullanılan malların da bakkallarda bulunması onları önemli bir esnaf grubu yapmaktadır. Bakkal Osman Ağa'nın terekesinde çeşit çeşit ve sayıları çokça olan sabunlar, baharatlar, şekerler, bardaklar, cezve ve fincanlar, tabaklar, kadehler, sigara kağıtları ve kibritler ayrıca bunları koruma amaçlı özel kutular,

çuvaldız iğneler, tenekeler halinde gaz ve katran yağları, mumlar, lambalar, iskambil kağıtları, tütünler, makaslar, makaralar ve kurşun kalem bulunmaktadır. Ayrıca 15 kuruş 20 para ve 28 kuruş 30 para değerinde 2 adet farklı kitap bulunması da Osman Ağa'nın okur-yazar bir kişi olduğunu göstermektedir.

C 230 nolu defterde bulunan dava kayıtlarından **Keresteci** esnafından olan 13,820 kuruş 20 para değerindeki Mehmed Ağa ibn el-Hac Süleyman ve 19,054 kuruş değerindeki Ahmed Ağa ibn el-Hac Süleyman'ın tereke kayıtlarında ise mesleklerine dair özel bir mal varlığı tespit edilememiştir. Hırdavat başlığıyla sadece genel bir tanım yapılmış ve diğer mal varlıkları içerisinde günlük olarak kullandığı kişisel ve ev eşyaları bulunmaktadır. Aynı şekilde **Terzi** esnafından el-Hac Hamdi Ağa'nın 5.372 kuruş 20 para değerindeki terekesinde 300 kuruş değerindeki 1 adet Fransız dikiş makinesi, **Kunduracı** esnafından Zülfikar Usta ibn Hasan'ın 2,763 kuruş 10 para değerindeki terekesinde kundura kalıpları, künde, çift kunduralar ve camekan gibi mesleğine dair az sayıda mal varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca Zülfikar Usta'nın yük taşımakta kullandığı bir hayvanı ve elmas küpe ve gümüş yüzüğü bulunmaktadır. **Semerci** esnafından el-Hac Hüseyin Ağa'nın 2,486 kuruş değerindeki kaydında ise mesleğine dair herhangi bir mal varlığı tespit edilememiştir. Bakraç, tencere, tava, tepsi, sahan gibi farklı değerlerdeki çeşitli mutfak gereçleri ve yorgan, yastık, sandalye ve konsol gibi ev eşyaları bulunmaktadır. **Nalbant** esnafından Ahmed Ağa ibn el-Hac Mehmed'in 1,700 kuruş 20 para değerindeki terekesinde 112 kuruş değerindeki 19 parça nal altı, yük taşımakta kullandığı 290 kuruş ve 84 kuruş değerindeki 2 farklı kara sığır ineği ve 80 kuruş değerindeki çift dolma tüfeği bulunmaktadır. Bunun haricinde

Her şey gibi meslekler de özellikle el sanatlarına dayalı meslekler zaman zaman yaşayıp tarihe karışmaktadır. Genelde marangozlarla karıştırılmaya müsait bir meslek olan Dülgerlik, ahşap bina inşaatı konusunda uzmanlaşan meslek grubuna girmektedir. Ahşap binaların sıkça kullanıldığı eski dönemlerde birer afet halini alan ve şehre önemli ölçüde zarar veren yangınlardan sonra şehrin ihyası noktasında önemli bir meslek grubu olarak karşımıza çıkmaktadır. **Dülger** esnafından olan Mustafa Usta ibn Abdullah'ın 1,431 kuruş 20 para değerindeki terekesinde mesleğine dair çeşitli el aletleri bulunmaktadır; çekiç, değirmen çekici, küstere, urgan, çuval, rende, künde, elek, kalbur, kötek, balta, el baltası, demir, mala, fıçı, kürek, tırmık, terazi ve farklı değerlerdeki çeşitli testereler yer almaktadır. Terekesindeki mal varlığında mesleğine dair çeşitli eşyaların bulunması ise 20. Yüzyıl başlarında İnegöl'de ahşap evlerin ve bunların bakım-onarım işlerinin yapılmakta olduğunu da göstermektedir. Bunun haricinde yine kendisinin kişisel eşyaları ve evinde günlük kullandığı eşyalar olan cep saati, minder, şilte, seccade, yorgan, yastık, çakmak, lamba, gömlek, cezve, sigara bulunmaktadır.

4. Bulgular ve Sonuç Yerine

Osmanlı şehir hayatında toplumsal ve ekonomik faaliyetlerin en büyük yürütücüsü olan esnaflar, genel olarak lonca sistemi çerçevesinde örgütlenmişlerdir. Hem lonca içi düzen hem de ürün kalite ve fiyatlarına esnaf nizamlarında ayrıntılı yer verilerek lonca sisteminin belirli bir düzen ve disiplin içerisinde yürütülmesi amaçlanmıştır. Ancak siyasi ve iktisadi koşulların üretim şekillerini ve süreçlerine etkisi lonca sisteminde zamanla değişikliği de meydana getirmiştir.

İnegöl esnafına dair yapılan bu çalışmada C 230 ve C 226 nolu şer'iyye sicili defterlerinde yer alan tereke kayıtları alınmıştır. Yaklaşık 9 yıllık gibi bir sürece ait olan bu defterlerde esnaflara dair çeşitli davalarda bilgiler edinmek mümkündür. Ancak çalışmamızda ele aldığımız esnaf gruplarına ait 50

adet tereke kaydından C 230 nolu defterde 11 adet, C 226 nolu defterde 5 adet esnaf terekesi tespit edilmiştir. Esnaflara ait olan bu tereke kayıtlarında Müslüman esnafların bulunduğu görülmektedir. Mal varlıklarının sıralandığı terekelerde genel olarak ki  şisel e  şyaları ve bir esnafın gündelik ya  şamı ile birlikte hem kendisinin kullandığı hem de bir esnaf olarak dükkanında sattığı malları tespit etmemiz mümkün olmuştur.

Sonuc olarak bu çalışmada, 20. Yüzyıl başlarında   neg  l esnafının ardında bıraktığı e  şyalar, yalnızca kendisinin değil, aynı zamanda döneminin tüketim alışkanlıklarını ve tercihlerine dair izler taşımaktadır. Bu durumda gündelik hayatta yer alan mutfak gere   lerinden, giyim ku  şam unsurlarına, bir esnafın dükkanında sattığı ve mesleğini icra ederken kullandığı araç gere   ler gibi birçok unsur kar  şımıza çıkmaktadır. Mevcut   alı  malar geniş Osmanlı coğrafyasındaki üretim ve ticaret hakkında bilgilerimiz artırmakla birlikte bu sahadaki büyük boşlukların varlığını ortadan kaldırmamaktadır. Osmanlı esnaf tarihi çalışmalarının gelişmesi, gerek çeşitli esnaf örgütlerini m  satkil olarak ele alan araştırmaların sayısının artması gerekse bu çalışmada ele alınan tereke kayıtları ışığındaki   neg  l esnası hakkında yeni ve kıymetli veriler sağlayabilecek birincil kaynakların kullanımıyla mümkün hele gelecektir.

Kaynakça

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), *Meşihat Şer'iyye Sicil Defterleri (MŞH. ŞSC.D.)*, 5240, H. 1318-1325.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), *Meşihat Şer'iyye Sicil Defterleri (MŞH. ŞSC.D.)*, 3368, H. 1325-1327.
- Akgündüz, A. (2009). İslam Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iyye Mahkemeleri ve Şer'iyeciler, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 14, 13-48.
- Barkan, Ö. L. Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659), *Türk Tarih Kurumu Belgeler*, 3(5-6), ss. 1-479.
- Çağatay, N. (1989). Bir Türk Kurumum Olan Ahilik. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çelebi. E. (2011). Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi. A. Kahraman, (Haz.), 9(1). Yapı Kredi Yayınları.
- Düzbakar, Ö. (2009). Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre Esnaf Teşkilatı ve Kumaş Nizamı. *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, 2(2), 44-57.
- Güllüdağ, N. (2019). 1452 Numaralı İzmit Şer'iyye Sicilinde Yer Alan Unvan ve Lakaplar Üzerine Bir İnceleme. *ANASAY*, (7), 73-88.
- Kal'a, A. (1995). Esnaf. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 11, (ss. 423-430).
- Koyuncu Kaya, M. (2009). Ermeni Esnafı Terekeleri: XVIII. Yüzyıl Sonu Bursa Örneği. M. M. Hülagü, M. Şaşmaz, İ. E. Atnur, T. N. Karaca, M. Çolak, R. Karacakaya, (Ed.), Tarihte Türkler ve Ermeniler Sosyo-Ekonomik Hayat (4. Cilt, ss. 47-58). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (2018). Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Oğuzoğlu, Y. (2005). Osmanlı Devlet Anlayışı. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Özcan, T. (2020). Muhallefat, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 30, ss. 405-406.
- Pay, S. (2001). Bursa Kadı Defterleri ve Önemi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (2), 87-95.
- Yaşa, F. (2018). Mahalle ve Konut Tipolojisi Açısından Bahçeşaray (1650-1975). *SEFAD*, (39), 389-402.
- Yıldırım, Z. (2021). Osmanlı Devleti'nde Esnafın Genel Özellikleri ve XVIII. Yüzyıl Konya Esnafıyla İlgili Bazı Tespitler. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 5(1), 305-321.

MİLLÎ MÜCADELE'DE FETVALAR VE İNEGÖL MÜFTÜSÜ HASAN FEHMİ EFENDİ (ARSLAN)

Ali SARIKOYUNCU & Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ

Prof.Dr., Emekli Öğretim Üyesi e-mail:sarikoyuncua@gmail.com & Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. E-mail: esra.sdegerli@dpu.edu.tr

Giriş

103 yıl önce Türk Milleti; İstiklal Harbi, Kurtuluş Savaşı, Bağımsızlık Savaşı, Anadolu İhtilali, Milli Cidal ve Milli Kıyam gibi adlarla da anılan bir ölüm-kalım mücadelesi vermek zorunda kalmıştır. Kısaca Millî Mücadele olarak da isimlendirilen bu mücadele; “Türk Milletinin varlığını ve bağımsızlığını korumak için iç ve dış düşmanlara karşı maddi-manevi bütün gücünü ortaya koyarak, zafere ulaştığı dönemin adıdır” (Sarikoyuncu ve Sarikoyuncu Değerli, 2019, s. 15). Başka bir söylemle Millî Mücadele; Türk’ün son vatanı olan Anadolu’yu emperyalistlerden kurtarıp, temizlemek için verilen kahramanlık ve özverilerle dolu kanlı bir vuruşmadır. Halide Edip Adıvar’ın da belirttiği gibi Millî Mücadele, “*Türk’ün ateşle imtihanıdır*” (Adıvar, 2020).

Zaferle sonuçlanan bu çetin ve zorlu mücadeleye Türk Milleti; kadını-erkeğiyle, yaşlısı-genciyle, askeri-siviliyle, din adamlarıyla göreve koşmuşlardır. Öyle ki, çocuklar ve kadınlar da vuruşmalara katılmışlardır.

Ancak Millî Mücadele’nin ilk günlerinde halk, Mustafa Kemal Atatürk’ün de belirttiği üzere “*Hakiki vaziyeti anlamamışlardı. Fikirlerde karışıklık vardı. Dimağlar adeta durgun bir haldeydi...*” İnegöl Müftüsü Hasan Fehmi Efendi’nin de içlerinde bulunduğu pek çok din adamı yine Atatürk’ün ifadesiyle “*Hakikati halka ızhab ettiler. Doğru yolu gösteren vaaz ve nasihatlerden sonra herkes çalışmaya başladı.*” Zira Türk Milletinin ruhunda ve benliğinde mevcut olan bağımsız yaşama azmini ateşleyen hocalar, müftüler ve diğer din adamları, Millî Mücadele fikrinin doğuşunda önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda İzmir’in işgalinden sadece dört saat gibi kısa bir süre sonra düzenlenen mitingde; “*İşgal edilen memleket halkının silaha sarılması dini bir görevdir*” diyen Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Müftüler’in etrafında Denizliler hemen birleşmişlerdir (Sarikoyuncu, 2023, s. 73-93).

Bursa ve çevresinde de bu görevi; Bursa Müftüsü Hacı Ahmet Efendi, Şeyh Servet Akdağ, Müderris Ömer Kâmil Efendi, Müderris Mehmet Salih Yeşil, Karacabey Müftüsü Mustafa Fehmi Gerçeker, İnegöl Müftüsü Hasan Fehmi Arslan, Gemlik Müftüsü Ahmet Vasfi Efendi, Kirmasti (Mustafakemalpaşa) Müftüsü Osman İrfan Şatır, Mudanya Müftüsü Mehmet Niyazi Efendi, Orhaneli Müftüsü Yusuf Ziya Erdem ve Yenişehir Müftüsü Hüseyin Hüsnü Narin üstlenmiştir (Sarikoyuncu ve Sarikoyuncu Değerli, 2023, s. 174-179).

Din adamları sadece Millî Mücadele kıvılcımını ateşlemekle kalmamıştır. Eli silah tutanları da vatan savunmasında görev almışlardır. Örneğin; Afyonkarahisar’da Müderris İsmail Şükrü Çelikalay, Isparta’da Müderris Hafız İbrahim Demiralay, Bursa’da Müderris Mehmet Salih Yeşil olmak üzere pek çok din adamı gönüllülerden oluşturdukları müfrezelerin başında komutan olarak çeşitli cepheelerde düşmanla çarpışmalara katılmışlardır. Bir kısmı da bu vuruşmalar esnasında şehit

olmuştur. Ayrıca kimileri de düşman tarafından esir alınmıştır (Sarıkoynucu ve Sarıkoynucu Değerli, 2023, s. 329-405).

Öte yandan hiçbir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yoktur ki, bu ulusal örgütlerin başında ve içinde bir din adamı bulunmasın. Ayrıca TBMM bu örgütlerin üzerine bina edilmiştir. Birinci dönem TBMM’nde Meclis-i Mebusan’dan katılanlarla birlikte 337’ye ulaşan milletvekili arasında Bursa milletvekilleri; Nakşibendi Şeyhi Servet Akdağ ve Karacabey Müftüsü Hasan Fehmi Gerçekler olmak üzere yaklaşık 140 din adamı bulunuyordu. Meclis, 23 Nisan 1920 günü Hacı Bayram Camii’nde kılınan Cuma namazından sonra, okunan Kur’an-ı Kerim ve Müftü Mustafa Fehmi Gerçekler tarafından yapılan dua ile Ankara’da açılmıştır. Milletvekili seçilmeden önce müftü, vaiz, müderris, imam-hatip gibi dini görevleri ifa edenlerin sayısı 63, kadrolu din görevlisi olmayanların sayısı ise 80 kadardır. Bunların hepsi de Medrese öğrenimi görmüş din adamı hüviyeti kazanmış kimseler idi (Kutay, 2021, s.127-133; Sarıkoynucu ve Sarıkoynucu Değerli, 2023, s. 267-281).

Kısaca ilk direniş fetvasını veren ve örgütünü kuran Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Müftüler’den İzmir Valisi Ahmet İzzet’in Yunan işgaline karşı çıkılmaması emri üzerine; “*Vali Bey, ValiBey!... Bu sakalım kanımla kızabilir ama bu alına düşmanı sükkûnetle selamlamış olmanın karasını sürerek buhur-u ilahîye çıkamam*” diye haykıran İzmir Müftüsü Mehmet Rahmetullah Çelebioğlu, Mustafa Kemal Paşa’ya “*Paşam! Bütün Amasya emrinizdedir*” diyen Müftü Hacı Tefvîk Efendi’den Milli Mücadele’nin meşru olduğuna dair fetva hazırlayan Ankara Müftüsü ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Mehmet Rifat Börekçi, Konya’da Milli Mücadele’yi fikirde, şuurda ve vicdanda yerleştiren binbir güçlük ve yokluk içinde istikrarlı bir yönetim kuran Müderris Ali Kemal Efendi, Müderris Mehmet Vehbi Çelik, Müftü Ömer Vehbi Büyükyalvaş, Abdülhalim Çelebi ve daha niceleri Mustafa Kemal Paşa’nın “*Ya istiklal ya ölüm*” parolası etrafında birleşmişlerdir. Ayrıca Dürriyade Abdullah’ın fitne, fesat çıkarıcı ve bölücü fetvasına karşı Müftü Mehmet Rifat Börekçi tarafından hazırlanan Ankara Fetvasına Müftü Hasan Fehmi Arslan da olmak üzere 156’nın üzerinde din adamı imza koyarak Anadolu’da birlik ve beraberlik sağlanmıştır. Böylece istilacılar kovulmuştur.

Buna karşın din adamlarının Milli Mücadele’deki ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundaki hizmetleri yeterince incelenmemiştir. Bu konudaki kitap ve araştırmalar da yok denecek azdır. Oysa Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri ve yerli-yabancı birçok hatırat, onların kahramanlıklarını dile getiren bilgi ve belgelerle doludur (Sarıkoynucu ve Sarıkoynucu Değerli, 2019, s. 17).

Ayrıca Dr. Fethi Tevetoğlu’nun da belirttiği gibi “Türk Millî Mücadelesi’nin noksansız tarihini yazanların, eserin asıl sahibi büyük Türk Milletinden bu mücadeleye küçük-büyük hizmetleri geçmiş her Türk evladına gördüğü milli hizmet ölçüsünde yer ve değer vermeleri hem ilmi bir zaruret hem de bir kadirbirlik borcudur” (Tevetoğlu, 1971, s. 9).

Bu düşünceden hareketle, çalışmamızda “*Millî Mücadele’de İnegöl Müftüsü Hasan Fehmi Arslan*” konusunu seçtik.

Hasan Fehmi Arslan'ın Yaşamı

1856 yılında Üsküp'ün Vizikçe Köyünde doğdu. Babası Zürra'dan Vahibzade Yaşar Nuri Ağa'dır. Annesi ise Azize hanımdır. İlköğrenimini köyünde yaptı. Sonra Üsküp Gazi İsa Bey Medresesi'nde devam etti. Burada Medresesi Müderrislerinden Hacı Şakir Efendi'den sarf ve nahiv ve Üsküp Müftüsü İsmail Hakkı Efendi'den mantık, hadis, fıkıh, tefsir derslerine devam etti. Daha sonra 1881 yılında İstanbul'a gelerek öğrenimini Şeyh Ebu'l Vefa Medresesi'nde sürdürdü. Fatih Camii Dersiamlarından Kalkandereli Seyyid Recep Rüştü Efendi'den Mantık, Meani, Usül, Kelam ve Hikmet derslerini okumuş ve ondan Müderrislik icazeti aldı. Onun bu diploması, Millî Eğitim Bakanlığınca dört yıllık yükseköğrenime eş değer sayılmıştır. Ayrıca adı geçen ders vekili Ahmet Asım Efendi ile dersiamlardan Şakir, Manastırlı İsmail Tokatlızade Hacı Ahmet Efendilerin derslerine katılarak bilgisini arttırdı (Meşihat Arşivi, D: 4643; Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi, D: 1923; Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Albümü, 2010, s. 243) .

Hasan Fehmi Efendi, yükseköğrenimi sonrasında memleketi Üsküp'te **Atiyye Hanım Medresesi'nde** Müderris olarak göreve başladı. 1898'de de ilk öğrencisine icazet verdi (Hasan Fehmi Efendi, 1902, s.1). Müderrislik görevini sürdürürken, “*Üsküp Yahya Paşa Medresesi Müderrisi Hasan Fehmi Efendi*” imzasıyla “**Risale-i İman**” adlı kitabını yazdı. Kapağının fotokopisini ekte sunduğumuz bu kitap, 38 sayfa olup Türkçedir. Basım tarihi belirtilmeyen bu eser, Kosova Vilayet Matbaasında basılmıştır. Yazarın ön sözü ile başlayan bu eserde; İmanın esasları (Allah’a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, ahiret gününe, kader ile hayır ve şerrin Allah’tan olduğuna inanmak) Kur’an-ı Kerim’den sunduğu ayetlerle açıklamaktadır (Sarıkoyuncu, 2020, s. 169).

Hasan Fehmi Efendi, 13 Ocak 1902 tarihinde “**Kosova İstinaf Mahkemesi**” üyeliğine, 16 Nisan 1906 tarihinde de Müftü Rıza Efendi’nin vefatı üzerine vekaleten yürütmekte olduğu Üsküp Müftülüğüne tayin edildi (Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi, 1923; Ek III) . Bu arada *Üsküp Müftüsü Hasan Fehmi Efendi* unvanıyla “*Zübde’l Ta’lim*” adlı ikinci eserini yazdı. 15 sayfadan ibaret olan bu kitapçık, 1335/1919 yılında Üsküp Hamidiye Mektebi Sanayi Matbaasında basılmıştır. Bu eser de Türkçe olup “ilmin fazileti, talebenin niyeti, talebenin tahsil-i ilimde sebat etmesi, ilme ve ehline hürmet, ilmi tahsil etmenin yolu, tahsil-i ilmin vakti, dersin başlangıç zamanı, merhamet ve nasihat, istifade yani faideyi aramak, haramdan kaçınmanın lüzumu, rızkı celp ve rızka mani olan şeyler” gibi konuları içermektedir (Sarıkoyuncu, 2020, s. 169-170).

Anılan eserlerinden başka, Hasan Fehmi Efendi'nin “Talim-i Müteallim” ve “Mecma'ül Kavaid” isimlerinde iki adet daha kitabı bulunmaktadır.

Adı geçen Balkan Savaşı sebebiyle İstanbul'a geldi. Bu arada uhdesine “*İzmir Paye-i Mücerredî*” tevcih olundu. Bursa Valiliğinin 10 Nisan 1334/ 1918'de teklifi üzerine Meşihat Makamınca 20 Nisan 1334/1918 tarihinde Müftü Hüseyin Hüsnü Efendi'nin vefatıyla boşalan İnegöl Müftülüğüne atanmıştır (Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi, 1923).

O çok sevilen, sayılan bir din adamı idi. Özellikle aşağıda söz edeceğimiz üzere Milli Mücadele'deki hizmetleri İnegöl halkı tarafından unutulmamıştır. Yaş haddinden emekliye sevk edileceğinin öğrenilmesi üzerine İnegöl Belediye Başkanı Osman, azaları ve İdare Meclisi Üyeleriyle birlikte dört Müderris, on mahallenin İmam-hatip ve muhtarları 6 Şubat 1921'de Müftünün görev süresinin uzatılmasına dair ortak bir dilekçe hazırlayarak Bursa Valiliği aracılığıyla Şeyhülislamlık Makamına müracaat ettiler. Şeyhülislamlık da İnegöl halkının bu isteğini kabul ederek, onun görev süresini bir yıl daha uzattı (Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi, 1923).

Adı geçen Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra da görevine devam etti ve İnegöl Müftüsü iken, 31 Mayıs 1942'de vefat etti. Soyadı Kanunu ile “ARSLAN” soyadını alan Hasan Fehmi Efendi, Fatma Hanım ile evli idi (Sarıkoyuncu, 2020, s.170).

Ölüm Kalım Mücadelesinin İlk Günleri

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkesiyle birlikte emperyalistler, harekete geçtiler. İtilaf devletleri, Birinci Dünya Savaşı içinde aralarında imzaladıkları gizli anlaşmaları uygulamaya koyarak, Osmanlı topraklarını İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar işgale koyuldular. Ayrıca bu durumdan yararlanmak isteyen azınlıklar da faaliyete geçtiler. “Bu gaye ile Rumlar, Mavr-i Mira ve Rum Pontus Cemiyetlerini kurarak, Batı Anadolu'nun Yunanistan'a ilhakı ve Karadeniz'de Rum Pontus Devleti kurmak için çeteler oluşturdular. Ermeniler de Taşnak-Sutyun ve Hınçak Cemiyetleri etrafında toplanmışlar ve Türkiye'nin doğu vilayetlerini Ermenistan'a ilhak ederek Büyük Ermenistan ideallerini gerçekleştirmek istediler” (Akın, 2020, s. 8) . Bu arada Bursa ve çevresinde Ermeni ve Rumlar da İtilaf güçleri ile iş birliğinde bulunmuşlardır (Üner, 2025, s. 83-115).

Mondros Ateşkesini takip eden günlerde bu anlaşmaya ve uygulanış biçimine tepki olarak halk içinde çeşitli örgütlenmeler başlamıştır. Trakya-Paşaeli Cemiyeti, Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, Kilikyalılar Cemiyeti, Cemiyet-i İslamiye, İstihlas-ı Vatan Cemiyeti ve Kars İslam Şurası faaliyete geçmiştir. Batı Anadolu'da da örgütlenme girişimleri olmuştur. Bunlardan ilki İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'dir. Bu cemiyetin kuruluş dilekçesi İzmir Vilayeti (o zamanki adıyla Aydın Vilayeti)'ne 7 Kasım 1918'de verilmiştir. Adı sonra İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti olarak değiştirildi (Sarıkoyuncu vd., 2009, s. 92-98). Kimileri de kurtuluşu İngiliz veya Amerikan mandasına sığınmakta görenler de vardı. İngiliz mandasını isteyenlerin başında Damat Ferit, Şeyhülislam Mustafa Sabri ve Padişah Vahdeddin geliyordu. Bu amaçlarını gerçekleştirmek üzere İstanbul'da “*İngiliz Muhipleri Cemiyeti*”adında bir dernek dahi kurmuşlardı. Amerikan mandasını isteyenler de “*Wilson Prensipleri Cemiyeti*” ni faaliyete geçirmişlerdir. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere bazı milliyetçiler de Milli Mücadele fikrini ortaya atmışlar ve bu düşünceyi gerçekleştirmek üzere de Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmıştır. Atatürk, **Nutuk**'ta Samsun'a çıktığı gün, ülkenin içinde bulunduğu durumu şu sözlerle açıklar: (Sarıkoyuncu vd., 2010, s. 106; Mustafa Kemal Atatürk, 1927, s. 3).

1919 yılı Mayısının 19'uncu günü Samsun'a çıktım. Genel durum ve görünüş: Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu topluluk Genel Savaş'ta yenilmiş. Osmanlı ordusu her yandan zedelenmiş, şartları ağır bir ateşkes anlaşması imzalamış. Büyük Savaşın uzun yılları boyunca ulus yorgun ve yoksul bir durumda. Ulusu ve ülkeyi genel savaşa sürükleyenler, kendi yaşamlarının kaygılarına düşerek, ülkeyi terk etmişler... Ordunun elinden silahları alınmış ve alınmakta... Bundan başka yurdun dört bir bucağında Hristiyan azınlıklar gizli, açık, özel istek ve amaçlarının elde edilmesine, devletin bir an önce çökmesine çaba harcıyorlar...

Bu sıkıntılı ve acılı günler, Milli şairimiz Mehmet Akif Ersoy'a şu mısraları yazdırmıştır: (Sarıkoyuncu ve Sarıkoyuncu Değerli, 2023, s. 82)

“Yarab! Bu uğursuz gecenin yok mu sabahı?

Mahşerde mi biçarelerin, yoksa felahı?

Nur istiyoruz... Sen bize yangın veriyorsun!

Yandık! diyoruz... Boğmaya kan gönderiyorsun!”

Diğer taraftan bu sıkıntılı günlerde İstanbul Hükümeti, özellikle Damat Ferit iktidarında Milli Mücadele karşıtı faaliyetler içerisine girmiştir. 4 Mart 1919-16 Mayıs 1919, 19 Mayıs 1919-20 Temmuz 1919, 21 Temmuz 1919-1 Ekim 1919, 5 Nisan 1920-31 Temmuz 1920 ve 31 Temmuz 1920-17 Ekim 1920 tarihlerinde olmak üzere beş (5) defa sadrazamlığa getirilen Damat Ferit Anadolu'da başlayan milli direniş yok edilmek istenmiştir. Bu bağlamda milli direnişi sekteye uğratmak için Anadolu'ya ve Trakya'ya şehzadeler başkanlığında “*Heyet-i Nasibalar*” gönderildiği gibi, Kuva-yı Milliye'nin karşısına Kuva-yı İnzibatiye çıkarılmış ve şeyhülislama fetva yayınlatmıştır. Ayrıca ulusal hareketi her ne suretle olursa olsun önlemek için başta Ali Galip olmak üzere Milli Mücadele karşıtı kişiler, vali, mutasarrıf, kaymakam ve nahiye müdürü olarak atanmıştır. Bir kısım yöneticilerin de hükümetten çekindiği ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarı olduğu için ulusal harekât yanında yer almamış, en azından sessiz kalmıştır. Örneğin; 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa'yı karşılayanlar arasında “Mutasarrıf (Edhem Fehmi Arslanlı)” yoktur. Hasta olan (hastalık bahanedir) mutasarrıf evinden çıkmadığı için Dokuzuncu Ordu Müfettişini karşılamaya gelememiştir. Belediye reisi yok, vekâlet eden zat da Çarşamba'da arazisinin bulunduğu köydedir. Belediye meclisinden bir zat, Hacı Molla (Dursun), Atatürk'e şehir namına hoş geldiniz” diyor (Şapolyo, 1959, s. 312).

Kimi yöneticiler de Kuva-yı Milliye'nin faaliyetlerine izin vermemişlerdir. Bu yüzden Ankara Valisi Muhittin Paşa, Müftü Mehmet Rifat (Börekeçi) Efendi'nin girişimi ile Kuva-yı Milliye'ciler tarafından Keskin'de tutuklanmıştır. Bursa Valileri Gümölcineli İsmail Bey ile Mustafa Paşa, başta Bursa Müftüsü Hacı Ahmet Hamdi Efendi ve Karacabey Müftüsü Mustafa Fehmi Gerçekler olmak üzere ulusal hareket yanlısı memurları görevlerinden azlettirmişlerdir. Aynı şekilde Aydın valisi Kambur takma isimli Ahmet İzzet Bey de Yunan askerlerine karşı çıkılmaması emrini verecek kadar ileri gidecektir. Valinin tutumu dolayısıyla 25 Mayıs 1919 günü Manisa Mutasarrıfı Hüsnü Bey, 27 Mayıs 1919 günü de Aydın Mutasarrıfı Abdurrahman Bey, beldelerini işgal eden Yunan askerlerini ellerinde ekmek ve tuzla karşılamışlardır (Sarıkoyuncu ve Sarıkoyuncu Değerli, 2023, s. 90, 148).

Ulusal harekât karşıtı bir diğer isim de Konya Valisi Cemal Bey (Artin Cemal)'dir. O, İstanbul'un emirlerine uyanların başında gelmekteydi. “*En mutaassıp Ermeni komitecileri savaş (I. Dünya) sırasında 300 bin Ermeninin öldürüldüğünü iddia ettikleri halde, bu ölüm sayısı 800 bine çıkarılmak suretiyle güya İttihatçılardan intikam almak istemiş ve bundan dolayı halk da kendine Artin Cemal*” demeye başlamıştır

(Bayar, 1969, s. 2139; Sarıkoyuncu ve Sarıkoyuncu Değerli, 2009, s. 63-65). Edirne Valisi Selim ve Trabzon Valisi Mehmet Galib ile pek çok mutasarrıf ve kaymakam da Millî Mücadele karşıtı davranışlarda bulunmuşlardır (Sarıkoyuncu ve Sarıkoyuncu Değerli, 2023, s. 85-91). Kimi yöneticiler de Yunan makamlarınca atanmıştır. Bunlardan biri de Kütahya Mutasarrıfı Hocaşade İbrahim Kenan'dır. Adı geçen Kütahya'nın işgalinden (17 Temmuz 1921) kurtuluşuna (30 Ağustos 1922)'e kadar Kütahya Mutasarrıflığı yapmıştır. Gediz Kaymakamı Üsküdarlı Cemil ile Uşak-Eşme Kaymakamı Mustafa Madanoğlu'nu da Yunanlılar atamıştır. Her üçü de "150'likler" listesine dahil edilerek Yunanistan'a sürgün edilmiştir. 16 Nisan 1924 tarihli ve 487 sayılı Genel Af Yasası'nın 3. Maddesine konulan hükümlerle; ulusal harekâtı engelleyen, karşı çıkan ve işgal güçleriyle iş birliği yapan 150 kişi genel affın dışında bırakılarak yurtdışına çıkarılmıştır. Yurtdışına çıkarılması hükmüne bağlanan bu 150 kişi kısaca "150'likler" diye anılır (Arıç, 2020, s. 65-69).

Mustafa Madanoğlu, Eşme'nin Kıranköy Köyünden olup, 27 Mayıs'ın 1960 askeri darbesinin önde gelen isimlerinden Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun babasıdır. Adı geçenin; sürgünde iken kız kardeşinin oğlu Kamil Güvenda'ya mektup yazarak, Millî Mücadele'nin önde gelen isimlerinden Eşme Müftüsü Hacı Ahmet Nazif Yılmaz'ı 1-2 Şubat 1927 gecesi öldürttüğü belirtilmektedir (Sarıkoyuncu ve Sarıkoyuncu Değerli, 2022, s. 141-142).

Ayrıca Mesuliyet, Alemdar, Peyam-ı Sabah, Türkçe İstanbul gibi gazeteler başta olmak üzere İstanbul basını, Anadolu'nun kurtuluş ve bağımsızlık mücadelesine ateş püskürüyorlardı (Sarıkoyuncu ve Sarıkoyuncu Değerli, 2023, s. 96-101). Büyük Taaruz başladığı gün dahi Peyam-ı Sabah'ın Sahibi Ali Kemal kin kismaya devam ediyordu (Özdil, 2018, s. 298-299):

"Kuva-yı Milliye bugüne kadar yaptıklarıyla asla kazanmamış, daima kaybetmiştir. Ankara bizi doğru yola girmekten alıkoymuyor. Ankara başımızda oldukça bu keşmekeşten hayır doğmaz. Bu düşüncelerim hakkında yanılırsam, yalnız kalemimi kırmam, insanlığımdan bile istifa ederim. Fakat olaylar gösterecektir ki, yanılmış olmayacağım."

Görüldüğü üzere, Ali Kemal, ulusal harekât önderlerine karşı aşağılayıcı, küçültücü bir dil kullanmıştır. Ayrıca o, kurtuluşa inanan Türk Milletinin moralini bozmak istemektedir. Adı geçeninin iddiasının aksine Mehmetçik, 9 Eylül 1922'de düşmanı İzmir'den denize dökmüştür. Ali Kemal, İstiklal Mahkemesinde yargılanmak üzere Ankara'ya götürülürken, İzmir'te linç edilerek öldürüldü. Adı geçeninin ilk eşi, İngiliz olup, kilisede evlenmişti. Torunu Alexsander Boris de Pfeffel Johnson; İngiltere Başbakanlığı, Londra Belediye Başkanlığı, Milletvekilliği ve Dışişleri Bakanlığı görevlerinde bulunmuştur. Ali Kemal'in ikinci eşi Türk idi. Bir oğlu daha oldu, Zeki Kuneralp. İsviçre'de büyüdü, hukuk eğitimi gördü, Türkiye'ye dönerek diplomat oldu. Paris, Bern, Londra ve Madrid Büyükelçiliklerinde bulundu, Dışişleri Müsteşarı oldu (Sarıkoyuncu ve Sarıkoyuncu Değerli, 2023, s. 101).

Öte yandan üyeleri arasında azınlıklarla birlikte Damat Ferit, Gümülcineli İsmail, Albay Sadık, Konyalı Şeyh Zaynelabidin, Şeyhülislam Mustafa Sabri, Seyyit Abdulkadir, Sait Molla gibi ünlü kişilerin de yer aldığı Hürriyet ve İtilaf Fırkası da Millî Mücadele'ye karşıydı. Üyelerinden Zeynelabidin, Bozkır ve Konya İsyanlarını yürüten şahıstı. Seyyit Abdülkadir, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin başkanıydı. Sait Molla ve Şeyhülislam Mustafa Sabri ise, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin önemli üyelerindendi. Partinin programı Mesuliyet, Alemdar, Peyam-ı Sabah gibi gazeteler başta olmak üzere bazı basın organlarının da desteklenmekteydi. İstanbul dışında da örgütlenen bu parti, İngilizlerle de iş birliği içerisinde bulunmuş ve propagandaları ile halkı etkilemeye çalışmıştır (Özkaya, 1987, s.183-184; Sarıkoyuncu ve Sarıkoyuncu Değerli, 2023, s. 92-95).

Halkın Aydınlatılmasında Hasan Fehmi Efendi

Türk yurdunu işgal eden emperyalistler inanıyorlardı ki, uzun yıllar devam eden savaşlar sonunda yorgun ve fakir düşen Türk Milleti, bu istilaya karşı duramaz ve Anadolu da kolayca işgal edilirdi. Yukarıda özetle sunulan bilgiler de göz önüne alındığında, bu görüşlerinde haksız da sayılmazlardı. Ayrıca Türk Milletinin yorgun, fakir olduğu da bir gerçektir. Mustafa Kemal Paşa Samsun'dan Havza'ya giderken yolda 25 Mayıs 1919 günü, bunun çarpıcı bir örneğine tanık olmuştur. O, yolda çok az toprağında çift süren bir köylüye rastlar, aralarında şu konuşma geçer (Avcıoğlu, 1974, s.909).

Mustafa Kemal Paşa:

- Hemşerim Düşman Samsun'a asker çıkaracak. Belki buraların hepsini ele geçirecek. Sen ise rahat, toprağı sürüyorsun.

- Köylü: Paşa, Paşa! Sen ne diyorsun? Biz üç kardaştık, iki de oğul vardı. Yemen'de, Kafkas'ta, Çanakkale'de hepsi elden gitti. Bir ben kaldım. Ben de yarım adamım. Evde 8 yetim ile, üç dul kalmış kadın var. Hepsi benim sabanımın ucuna bakar. Şimdi benim vatanım da, yurdum da, aha şu tarlanın ucu. Düşman ora gelinceye dek benden hayır bekleme..."

Öte yandan İstanbul Hükümetinin, muhalif basının, siyasi partilerin, emperyalist güçlerin tutum ve davranışları sebebiyle aydınlar, askerler, eşraf, ağa ve din adamları da İttihatçı ve İtilafçı olarak ikiye ayrılmıştı. Din adamlarının büyük çoğunluğu düşmanı yurttan atmak için çalışırken, öte yandan çok az kısmı da Milli Mücadele aleyhinde tutum ve davranış içerisinde bulunmuştur. Bu konuda ilk adı "*Cemiyet-i Müderrisin (Medrese Öğretim Üyeleri Derneği*" olan "*Teali-i İslam Cemiyeti*" etkili olmuştur (Sarıkoyuncu, 1992, s. 19-22; İhsanoğlu 2011, s. 207-208; Sarıkoyuncu ve Sarıkoyuncu Değerli, 2023, s. 102-103). Ayrıca Gerede-Bolu olaylarının Kör Ali Hoca'sı, Konya-Bozkır'ın Şeyh Zeynelabidin'e bağlı hocaları, ulusal harekât açısından ciddi tehlikeler ortaya çıkarmışlardır (Selek, 1976, s.83).

Yukarıda kısaca belirtilenlerin de etkisiyle Türk halkının büyük bir çoğunluğu Mustafa Kemal Paşa'nın belirttiği gibi, "*Hakiki vaziyeti anlamışlardı. Fikirlerde karışıklık vardı. Dimağlar adeta durgun bir haldeydi.*"

Böyle bir anda Türk Milletinin ruhunda ve benliğinde mevcut olan direnme gücünü ateşleyen pek çok hoca, müftü ve din adamı ulusal direncin doğuşunda önemli faktör olmuşlardır. Yine Atatürk'ün belirttiği gibi, pek çok din adamı ile birlikte İnegöl Müftüsü Hasan Fehmi Arslan da "*Hakikati halka izah ettiler... doğru yolu gösteren vaaz ve nasihatlerden sonra herkes çalışmaya başladı*" (Özgen ed., 1989, s. 208-209) Onlar, cami kürsülerinde, minberlerde, miting meydanlarında yaptıkları konuşmalarda;

-Vatan sevgisinin imandan olduğunu,

-Vatan topraklarını savunmak için düşmana karşı silaha sarılmanın dini bir yükümlülük bulunduğunu,

-Kalesinde Türk Bayrağının dalgalanmadığı yerde Cuma Namazının kılınamayacağını, kılınsa dahi caiz olmadığını,

-Tek kurtuluşun; halkımızın doğrudan doğruya hakimiyetini ele alması ve iradesiyle mümkün bulunduğunu haykırışlardır (Sarıkoyuncu ve Sarıkoyuncu Değerli, 2023, s. 423) .

İzmir'in işgali üzerine Müftü Hasan Fehmi Efendi öncülüğünde İnegöl'de 16 Mayıs 1919'da İzmir'in işgalini protesto mitingi düzenlenmiştir. Mitingde alınan kararlar İstanbul'daki İngiliz, Fransız, Amerikan ve İtalyan temsilciliklerine "İnegöl Miting Heyeti Namına Ahmet" imzasıyla da bildirilmiştir (Selvi, 2007, s. 154). Ayrıca Hasan Fehmi Efendi, Cami kürsü ve minberlerinde ve

meydanlarda yaptığı Kuva-yı Milliye lehindeki konuşmalarını Anadolu Fetvası olarak da anılan Ankara Fetvası'nı tastik ederek, bütün Anadolu halkına da duyurmuştur.

Fetvalar ve Hasan Fehmi Efendi

Bir davranışın, bir işin İslam dini hükümleri açısından doğru veya yanlışlığı, olur ya da olmazlığı konusunda din bilginlerinin verdikleri sözlü veya yazılı cevaplara “fetva” adı verilir. Kısa tanımıyla fetva, müftünün verdiği şeriatı dayalı cevaplardır (Sarıkoymuncu, 2012, s. 13).

Mustafa Kemal Paşa'nın “*Milli İntibab*” diye tanımladığı Tütük Milletindeki uyanış; kısa zamanda din adamlarının rehberliğinde gelişmesi, işgalcileri telaşlandırdı. Bu durum karşısında daha önce de belirtildiği gibi emperyalistler, “Anadolu birliğini içten yıkmak için her türlü tezvire” başvurdular (Bayar, 1955, s. 46). Ancak bekledikleri sonucu alamadılar. Son çare olarak da Şeyhülislamlık Fetvasına ihtiyaç duydular. 5 Nisan 1920’de dördüncü kez Sadrazam olan Damat Ferit, İtilaf güçlerinin özellikle İngilizlerin baskısıyla Millî Mücadele taraftarlarını suçlayan ve bunların öldürülmesini isteyen fetvalar çıkardı. Bunlardan en tesirlisi ve Anadolu’daki ulusal harekât için en tehlikelisi 11 Nisan 1920 tarihinde Şeyhülislam Dürrizade Abdullah’ın imzasıyla yayınlanan oldu. Bu fetvada özetle; Anadolu harekâtı Padişah’a karşı ayaklanma sayılıyor, Kuvâ-yı Milliye kötülenerek Padişahın sadık tebasına zulüm edenlerin katledilmeleri gerektiği ileri sürülüyor ve Kuvâ-yı Milliye’ye karşı savaşırken ölenlerin de şehit olacakları belirtiliyordu (Sarıkoymuncu ve Sarıkoymuncu Değerli, 2023, s. 28-30).

Bu fetva üzerine 16 Mayıs 1920 tarihinde Mustafa Kemal ve beş arkadaşı (Ali Fuat Paşa, Alfred Rüstem, Kara Vasıf, Dr. Adnan Beyler ile Halide Edip Hanım) İstanbul “Birinci İdare-i Örfiyye Divan-ı Harbi (Bir numaralı Sıkıyönetim Komutanlığı Mahkemesi) tarafından ölüm kararı verilmiş ve bu kararı Vahdettin 24 Mayıs 1920’de onaylamıştı.

Aynı mahkeme tarafından Ankara Müftüsü Mehmet Rifat Börekçi ve Bursa-Karacabey Müftüsü Mustafa Fehmi Gerçekler ile birlikte Yusuf İzzet ve İsmail Fadıl Paşalar, İsmet (İnönü), Hüseyin Selahattin, Fahrettin, Abbas Hilmi, Bekir Sami (56. Fırka Kumandanı), Hamidullah Suphi, Cami’ ve Hakkı Behiç, Rıza Nur, Yusuf Kemal, Fatih, Bekir Sami (Beyrut ve Halep sabık Valisi) Beyler ve Celaledin Arif gibi Millî Mücadele’nin önde gelen kişiler de aynı mahkemece 8 Haziran 1920’de gıyaben ölüme mahkum edildi. ,

Daha önce Mustafa Kemal ve beş arkadaşını da gıyaben ölüme mahkum eden bu mahkemeye göre; Mehmet Rifat Börekçi, Mustafa Fehmi Gerçekler ile birlikte on beş kişi, “Kuva-yı Milliye ünvanı altında çıkarılan fitne fesadın” tertip ve teşvikçilerinden sayılıyorlardı. Bunlar hakkında gıyaben verilmiş olan idam kararını da Padişah Vahdettin 15 Haziran 1920’de “ele geçtiklerinde tekrar muhakeme edilmek üzere” tasdik etti. Bu, yüzyıllardır bir din adamı için bir Osmanlı Padişahı ve İslâm Dünyası Halifesi’nin ilk defa verdiği ölüm fermanı idi. Müftü Mehmet Rifat ve Müftü Mustafa Fehmi Efendiler de haklarında böyle ağır karar alınan ilk ve son Osmanlı Müftüleri oluyorlardı. (Sarıkoymuncu, 2012, s. 168-169).

Dürrizade Abdullah’ın fetvasının Anadolu’da yayılmasını ve zararlarını önlemek için sıkı önlemler alınmış ise de bunda pek başarılı olunduğu söylenemez. Zira TBMM, 23 Nisan 1920 Cuma günü toplandığı zaman, ülkenin işgalden kurtulabilmiş köşeleri ayrı görüşlerin kavga sahnesi halini almıştır. Başta Düzce, Zile, Yozgat olmak üzere, Anadolu’nun çeşitli yerlerinde ayaklanmalar baş göstermiştir. Bu tehlikeli isyan hareketleri Ankara’nın yakınlarına kadar sirayet etmiştir. İç ve dış

ihamet el ele vererek Anadolu’da bir kardeş kavgası çıkarmak suretiyle Türk’ü Türk’e, Müslüman’ı Müslüman’a kırdırtmak istiyorlardı. Durum her geçen gün daha da tehlikeli bir hal almıştır (Mustafa Kemal Atatürk, 1919-1927, s. 303-308). Ulusal harekâtın başarısızlığı dahi söz konusu olabiliyordu. Öyle ki, eldeki Kuvâ-yı Milliye ve Milli Mücadele taraftarı askeri birliklerden de firarların başladığı görülmüştür. 56. Fırka Kumandanı Bekir Sami Bey’in Ankara’ya ilettiği şu sözleri, meselenin vehametini göstermesi bakımından ilginçtir:

“Eğer bu gece alelacele Ankara vesaire Baş Müftüleri ve meşhur İslam bilginlerinden mukabil fetvalar alınmazsa Bursa vilayetinde pek ziyade kesb-i vehamet etmesi muhtemeldir” (Genel Kurmay Başkanlığı, 1961).

Bu üzücü gelişmeler, İstanbul Fetvasına karşı en önemli tedbirin; mukabil fetvaların yayınlanmasıyla alınacağı gerçeğini ortaya koymuştur. Başta Mustafa Kemal olmak üzere ulusal harekâtın ileri gelenleri, düşman elinde esir olan Halifeye zor ve baskı kullanılarak böyle bir fetvanın yayınlattırıldığı, dolayısıyla geçersiz olduğu düşüncesindedirler. Ayrıca “Padişah ve Halife dahi esirdir. Makam-ı Hilafet ve Saltanatın tahlisi (kurtarılması) lazımdır.” gerekçesiyle bir karşı fetva hazırlanması çalışmalarına başlanmıştır. Ankara Müftüsü ve aynı zamanda Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı olan Mehmet Rıfat Efendi başkanlığında Ankara’da bulunan beş müftü, dokuz müderris ve medrese müdürü ile altı kişilik din bilginlerinden oluşan toplam yirmi bir kişilik bir grup böyle bir fetva hazırlamışlardır.

Ankara Fetvası veya Anadolu Fetvası olarak da adlandırılan bu fetvaya göre;

-Halifelik Makamı ve Payitaht İstanbul düşman devletlerin işgali altındaydı ve İngiliz kanunları tatbik ediliyordu.

-Başta İngilizler olmak üzere işgal güçlerinin baskısıyla çıkarılan fetvalar dinen caiz ve muteber olamazdı.

-Vatan işgal altındaydı.

-Düşman tarafını tutanlar en büyük günahı işlemiş olurdu.

-Bu nedenle düşmana karşı yapılan savaşta ölenler “şehit”, kalanlar “gazi” olurdu (Sarıkoyuncu ve Sarıkoyuncu Değerli, 2023, s. 323).

Bu fetva, 16 Nisan 1920’de Heyet-i Temsiliye Başkanlığınca Anadolu’ya gönderilerek, bütün Müftülüklere tebliğ edilmiş ve bunu her Müftünün onaması talep edilmiş ve bu konuda da mülki; askeri yetkililerden de yardımcı olmaları istenmiştir (Arslan haz., 1964, s. 289). Ayrıca Ankara Fetvası, 19-22 Nisan 1920 tarihlerinde Öğüt, İrade-i Milliye, Açıksöz gibi Milli Mücadele yanlısı gazetelerde de yayınlanmıştır.

İçlerinde İnegöl Müftüsü Hasan Fehmi Efendi’nin de bulunduğu 156’yı aşkın Anadolu ulemasınca tasdik edilen Ankara Fetvası, tek Dürriyade Abdullah’ın imzasını taşıyan İstanbul Fetvasını hükümsüz kılmış, milli birlik ve beraberliği pekiştirmiştir (Sarıkoyuncu ve Sarıkoyuncu Değerli, 2023, s. 323; Sarıkoyuncu ve Sarıkoyuncu Değerli, 2023, s. 21-326).

Bursa’da Saltanata Bağlılık Mitingi ve Müftü Hasan Fehmi Arslan

15 Mayıs 1919’da İzmir’e ayak basan Yunan askerlerinin işgali, kısa zamanda bütün Ege bölgesine yayıldı. Bu bağlamda Aydın, Nazilli, Bergama, Ödemiş, Tire, Menemen, Manisa, Uşak,

Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Bilecik, Bursa ve Trakya toprakları birer birer işgale uğradı. İzmir'e ayak bastıkları ilk gün, yirmisi subay olmak üzere şehrin ileri gelenlerinden kimilerini şehit eden Yunan güçleri, bu cinayetlerini daha sonraki günlerde de işgal ettikleri yerlerde uyguladılar. Türk evlerine hücum ederek ırz ve mal tecavüzlerine kalkıştılar. Öyle ki, Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Müftüler'in ifadesiyle Yunan askerleri, *“Kocalarıyla kardeşlerinin ve babalarının gözleri önünde kadın ve kızlarının namuslarına saldırmışlar ve kadınların memeleri kesmek suretiyle tenasül uzunlarına koyarak insanlık taribinin hiç kayıt etmediği aşağılık rezaleti iftihar ve gururla işlemişlerdir”* (Sarıkoyuncu, 2012, s. 117).

Ayrıca Bursa'da özellikle merkezde hilafet ve saltanata bağlı pek çok din adamı da vardı. Bunlara göre Milli Mücadele, bir isyan hareketiydi (Selek, 1987, s. 78-79). Söz konusu edilen din adamları içerisinde de Bursa Müftüsü Ömer Fevzi Efendi ön planlaydı. Varna Pazarcık doğumlu olan Ömer Fevzi Efendi, Meclis-i Mebusanda Bursa'yı temsil etti. Millî Mücadele'de de Kuva-yı Milliye aleyhinde faaliyetlerde bulundu. Bu bağlamda Yüzelliliklerden olan ve Vali Vekilliği de yapan Aziz Nuri ile birlikte köy köy dolaşarak halkı ulusal harekât aleyhinde örgütlemeye çalıştı. Ayrıca Emekli Jandarma Binbaşısı olan Ahmet Anzavur'un isyanlarına destek verdi (Üner, 2025, s. 77-82). Müftülük ile birlikte o Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Bursa Şubesi Başkanlığını da yürüttü. İşgal süresince de Yunan güçleriyle iş birliği içerisinde bulundu. Bu arada Yunan güdümünde Bursa'da kurulması düşünülen *“Muhtar”* devletin çalışmalarında aktif rol aldı. Yunan Kralı Konstantin'e Anadolu'ya işgallerinden dolayı tebrik telgrafı çekecek kadar ulusal harekâta düşman bir din adamıydı. Ömer Fevzi de Aziz Nuri gibi *“Yüzellilikler”* listesinde yer aldı (Bozkurt, 2020; Üner, 2025, s.73-75).

Ulusal harekât karşıtı din adamlarının özellikle müftü Ömer Fevzi'nin Yunan askerleri ile birlikte *“hilafet askerleri”* de gelecektir şeklindeki propagandasının da etkisi ile Yunan ordusu; 8 Temmuz 1920'de hiçbir karşı koyma olmadan Osmanlı'nın ilk başkenti olan Bursa'yı işgal etti. Bu işgalle birlikte Bursa'da da cinayetler, kadın ve kızlara saldırılar başlamıştır.

Bu zulümler içerisinde bir tanesi vardır ki, Türk Milletini derinden yasa boğmuştur. Venizelos'un oğlu kumandan Sofokles, Bursa'yı işgal ettikten sonra Osman Gazi'nin türbesine doğru yönelir. Kapının kilitli olmasına aldırmış etmeyen kumandan, kapının kırılmasını emreder. Adeta 600 sene öncesinin intikamını almak ister gibi mahmuzlu çizmelerini kaldırıp sandukaya arka arkaya üç tekme savurup *“Ey koca Osman kalk da milletini kurtar”* diyerek hakaret eder. Ayağını sandukanın üstüne koyduktan sonra yanında getirdiği fotoğrafçıya emir verip, *“Çek bakalım bir Bursa hatırası”* diye alay eder. Çekilen fotoğrafının arkasına *“Ordularımız Bursa'ya hakimdir. Şu anda Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman ayaklarının altındadır. Bizans'ın intikamını aldım.”* cümlelerini yazarak bu resmi Atina'ya gönderir. Daha sonra Yunan askerleri türbeye, Kral Konstantin'in resmini asarlar. Şehzade mezarlarına dışkı bırakan Yunanlılar, sultan mezarlarını ise, tahrip etmişlerdir (Bursa Günlüğü, 2018, s. 18). Nilüfer Sultan'ın kabrini, vaktiyle sen bir Türk'e vardın diye yedi asır evvelki vakayı affetmeyerek bombalıyorlar.

Osman Gazi'nin türbesini tekmeleyen Yunan Komutan Sofokles

Bursa'nın işgalinden iki gün sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsüne Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla Puşude-i siyah (Siyah Örtü) örtülmüştür. Bu örtü sadece Bursa'nın değil tüm ülkeye çöken karanlığı simgeliyordu. Bu örtü Bursa'nın düşmandan kurtuluşuna değin Meclisten kaldırılmamıştır (Sarıkoyuncu ve Sarıkoyuncu Değerli, 2023, s.111).

Yunanlılar, Bursa'yı işgalleriyle birlikte bir işgal yönetimi oluşturdular. Bu konuda Sadrazam Damat Ferit Paşa da Millî Mücadele karşıtı memurları Bursa'ya atayarak onlara yardımcı oldu. Öncelikle Valiliğe Ziver Bey tayin edildi. Ayrıca vilayet genelindeki diğer idari ve mülki kadrolara da İstanbul yönetimine yakın kişiler getirildi.

Böylece Bursa ve çevresinde Ankara hükümeti karşıtı tam bir otorite kuruldu. Artık sıra Kuva-yı Milliye'yi etkisiz hale getirmeye gelmişti. Bu amaçla 2 Eylül 1920 günü Bursalı meşahiy, din adamları, erkan ve vilayet memurları, Belediye önünde saat 11.00'de gerçekleşen toplantıya davet edildi.

Miting şeklinde geçen toplantıda ilk sözü alan Vali Ziver Bey, kalabalık halka padişahın fermanını okudu ve ayrıca selamlarını bildirdi. Daha sonra Vali konuşmasını, Kuva-yı Milliye aleyhindeki sözleriyle bitirdi. Validen sonra kürsüye çıkan eski kadılardan Mustafa Asım Efendi de Ankara Fetvası'nın Bursalı 39 din adamı (Sarıkoyuncu, 2012, s. 49-371) tarafından onaylanmasından dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirdi. Ayrıca adı geçen Hilafete bağlılıktan hiçbir zaman ayrılmadıklarını vurgulayarak, İstanbul Hükümetinden affını istedi (Bozkurt, 2021, s. 91).

Toplantı sonunda Kuva-yı Milliye aleyhinde bir bildiri hazırlandı. Bu bildiride imzası bulunan 19 kişinin büyük çoğunluğu din adamlarından oluşmaktadır. Bu 19 kişinin içerisinde daha önce Ankara Fetvası'nı onaylayan din adamları vardı. Bunlar şu zevattır: Reis'ül Müdderris Kırşehirli Yusuf Ziya, Bayezit Paşa Medresesi Müderrisi Abdülkadir, Bursa Medresesi Müderrisi Abdullah ve Bursa Merkez Müftüsü Müsevvîdi Ahmet İzzet idi (Bozkurt, 2021, s. 92-93).

Anılan bildiri, İstanbul Hükümetine ve Matbuat Müdürlüğüne gönderilmiştir. Ancak düzenlenen toplantı ve hazırlanan bildiriden, ulusal harekât karşıtları bekledikleri sonucu elde edemedikleri görülmüştür. Her şeyden önce bildiriyi imza atanlar arasında Bursa'nın kazalarından kimsenin olmaması dikkat çekicidir. Ayrıca başta İnegöl Müftüsü Hasan Fehmi Arslan olmak üzere taşra din adamları zafere kadar Millî Mücadele lehindeki hizmetlerini sürdürmüşlerdir.

SONUÇ

Milli Şairimiz Mehmed Akif'in "Kim bu Cennet vatanın uğruna olmaz ki feda" dediği Anadolu'nun Türk ve Müslüman yurdu olması ve öyle kalması için; Alparslan, Ertuğrul ve Osman Gaziler, Orhan, Murat ve Yıldırım hanlar, Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman gibi hükümdarlar mücadele vermişlerdir. Bu arada Süleyman Şah, I. ve II. Kılıçarslanlar, Gıyasettin Keyhüsrev, İzzettin Keykavus ve Alaaddin Keykubad gibi Selçuklu Sultanları da...

Ceddimiz olan bu büyüklerimize –Oğuzlara Anadolu'nun kapılarını açan Sarı Hocalar, Saçlı Hafızlar; Kayı boyunu Beğlek, Sultanlık en sonunda da imparatorluk yapan Şeyh Edebaliler, Dursun Fakılar; Diyar-ı Rum'u ebediyen Diyar-ı Türk ve Diyar-ı İslam yapan Emir Sultanlar, Mevlanalar, Yunuslar, Hacı Bektaş ve Hacı Bayram Veliler manevi rehberlik yapmışlar, onlara yol göstermişlerdir. Bahaüddin Veled oğlu Mevlana Celaleddin Konya'ya, Hacı Bayram Veli Ankara'ya otağ kurmuş, Anadolu'nun her yanına saldıkları erenleriyle, bu toprakları Türkleştirmişler, Müslümanlaştırmışlardır.

Milli Mücadele'de de onların torunları olan pek çok din adamı ile birlikte İnegöl Müftüsü Hasan Fehmi Arslan da din, vatan ve bayrak için göreve koşmuştur. O, İnegöl ve çevresinde Milli Mücadele fikrinin doğuşunda önemli bir faktör olmuş, Saltanata bağlılık mitingine katılmadığı gibi, Bursa Merkez Müftüsü Ömer Fevzi'nin baskısına rağmen, Kuva-yı Milliye lehindeki hizmetlerini zafere kadar sürdürmüştür.

Onun bir diğer hizmeti de Şeyhülislam Dürriyade Abdullah'ın fitne-fesat çıkarıcı ve bölücü fetvasına karşı Müftü Mehmet Rifat Efendi'nin öncülüğünde hazırlanan Ankara Fetvasını tasdik etmesidir. Ayrıca o bu fetvayı, Müslüman Türk halkına benimsetmek, kafalarında oluşan tereddüt ve kargaşayı bertaraf etmek için üstün gayret göstermişlerdir. Böylece sağlanan birlik-beraberlik sayesinde Gazi Mustafa Kemal öncülüğünde Türk Milleti, İstiklal Marşımızın "*Şubeda fıskırarak, toprağı sıksan şubeda*" mısrasında ifadesini bulan bir mücadele vermiştir. Ordu yokken meydana getirildi. Önce İnönü'de makus talihini yendi. Sonra, 13 Eylül 1921'de Sakarya'da durduruldu. En sonunda da Dumlupınar'da kazandığı 30 Ağustos Zaferiyle, *Sevri*'i tarihin çöplüğüne atarak, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Ayrıca Hıristiyanlık dünyasının, "*Türkleri Anadolu'dan atmak*" amacına ulaşması da engellenebilmiştir.

Ancak dün savaş meydanlarında özellikle Çanakkale ve Dumlupınar'da topla, tüfekte istediklerini elde edemeyenler, bugün yine sahnededir. İç-dış ihanet odakları Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkmak, Türk milletini bölüp parçalamak için özellikle dinsel ve etnik yönden olmak üzere, çeşitli şekillerde saldırmaktadırlar. Bu amaçlarına ulaşmak için de başta Malazgirt, Çanakkale, Sakarya ve Dumlupınar olmak üzere pek çok yerde zafer kazandıran ruhu, Kuva-yı Milliye Ruhunu Türk Milletini birbirine düşürerek yok etmek istemektedirler. Bu amaçla 15 Temmuz 2016 günü de faaliyete geçtiler. Türk Milleti, 251 vatandaşını şehit vererek emperyalistleri şimdilik durdurabilmiştir. Ancak onlar, emellerinden vazgeçmiş değillerdir. Anadolu Türk yurdu olduğu sürece, emperyalistler oyun kurmaya devam edeceklerdir. Çünkü onlara göre, Şark Meselesi henüz sonuçlanmamıştır.

Bunun içindir ki vakit geçirilmeden, konu ile ilgilenen bilim adamlarından da istifade edilerek, belgelerin ışığında zaferlerimizi canlandıracak filmler yapılmalıdır. Henüz karakterlerin yeni olduğu ve milli hislerin teşekkül etmeye başladığı anaokulu ve ilköğretim seviyesindeki çocuklarımıza hitap edecek yakın geçmişimizle ilgili çizgi filmlerin hazırlanması belki de üzerimize düşen ödevlerin en önemlilerindendir. Bilinmelidir ki, yazacağımız şiirlerle, makalelerle, kitaplarla, çevrilecek film ve

dikilecek abidelerle, şehit olanları ve kahramanlarımızı tanıyabildiğimiz oranda, gençlerimiz, çocuklarımız vatanın korunmasında daha bilinçli olacaklardır.

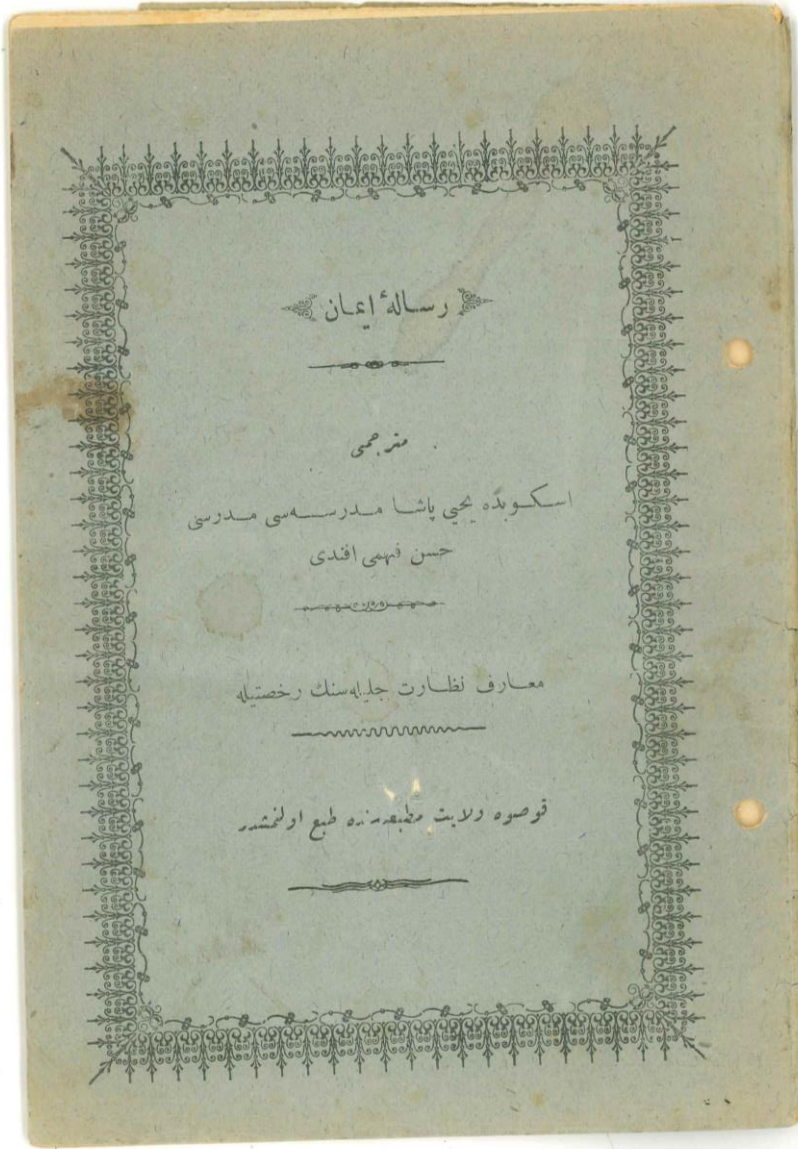
Çalışmamızda kendilerinden sözü edilen kahramanlarımızla birlikte diğer kahramanlarımızı her zaman minnet ve şükran duygularımızla analım. Onların unutulmamaları için isimlerini başta eğitim kurumları olmak üzere cadde, sokak ve meydanlara koyalım. Bu vesileyle, üzerinde yaşadığımız bu toprakların Türk ve Müslüman yurdu olması ve öyle kalması için mücadele verenlere, Alparslan'dan Osman Gazi'ye, Fatih Sultan Mehmet'ten Kanuni Sultan Süleyman'a, Sultan II. Abdülhamid'e, Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşlarına kadar vatan uğruna canlarını feda eden tüm kahramanlarımızı rahmet, minnet ve şükran duygularımızla bir kez daha anıyoruz. Hepsinin mekânları Cennet olsun.

Kaynakça

- Kutay C. (2021), *Kurtuluşun ve cumhuriyetin manevi mimarları*, (2. Baskı), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Adıvar, H.D. (2020), *Türk'ün ateşle imtihanı istiklal savaşı hatıraları*, Can Yayınları, (26. Baskı), İstanbul.
- Akın, V. (2009), *Sarayköy'ün heyet-i milliyesi ve milli mücadelede sarayköy*, (1. Baskı), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Albayrak S. (1980), *Son devir osmanlı uleması u*. İstanbul: Milli Gazete Yayınları.
- Arıç, A. S. (2020), “Balkanlardaki 150'liklerin sürgün yılları”, Prof. Dr. Abdülhalük Mehmet Çay 35. Yıl Armağan Kitabı, İstanbul: İksad Yayınları.
- Atatürk'ün tamim telgraf ve beyannameleri* ıv (1964), Arslan N (haz.), Ankara.
- Avcıoğlu, D. (1974), *Milli kurtuluş tarihi 1838'den 1995'e III*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Bayar C. (1955), *Atatürk'ten hatıralar*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Bayar, C. (1969), *Ben de Yazdım*.VII, İstanbul: Sabah Gazetesi Yayını.
- Bozkurt, C. (2020 ekim), Millî Mücadelede Bursa Uleması: Yunan İşgalinde Bursa'da Saltanata Bağlılık Mitingi, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.37 (Sayı:103), 77-104.
- Bursa Günlüğü (Eylül 2018), *Bursa büyükşehir belediyesi kültür hizmeti u*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayını.
- Diyanet İşleri Bakanlığı Arşivi, D:1923-1214.
- Ertan, E. (2023Haziran), “Usküplü Hasan Fehmi Efendi”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Medeniyet ve Toplum Dergisi (METDER)*, Cilt 7(Sayı: 1), 1-11. DOI: <http://dx.doi.org/10.51117/metder.2023.31>.
- Genel Kurmay Başkanlığı, *Harp tarihi vesikaları dergisi (1961 mart)*, Yıl 10, (Sayı: 35).
- Hasan Fehmi Efendi'nin “Risale-i İman” adlı eserinin kapağının fotokopisi için bkz Ek: II.
- İhsanoğlu, E. (2011), Teali-I İslam Cemiyeti, *Türkiye diyanet vakfı islam ansiklopedisi*, C. 40, 207-208.
- Kuruluşun bugüne diyanet işleri bakanlığı teşkilat albümü u (1924-2009), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Meşihat Arşivi, D:4643-1242
- Mustafa Kemal Atatürk (1927), *Nutuk*, Ankara: Teyyare Cemiyeti Yayını.
- Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, (haz. Zeynep Korkmaz), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Özdil, Y. (2018), *Mustafa Kemal*, (1. Baskı), İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- Özgen, Y. (ed.1989), Atatürk'ün söylev ve demeçleri ı-ııı, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Özgen, Y.(ed.), *Atatürk'ün söylev ve demeçleri*, C.I-II, (1. Baskı, ss.1-359). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

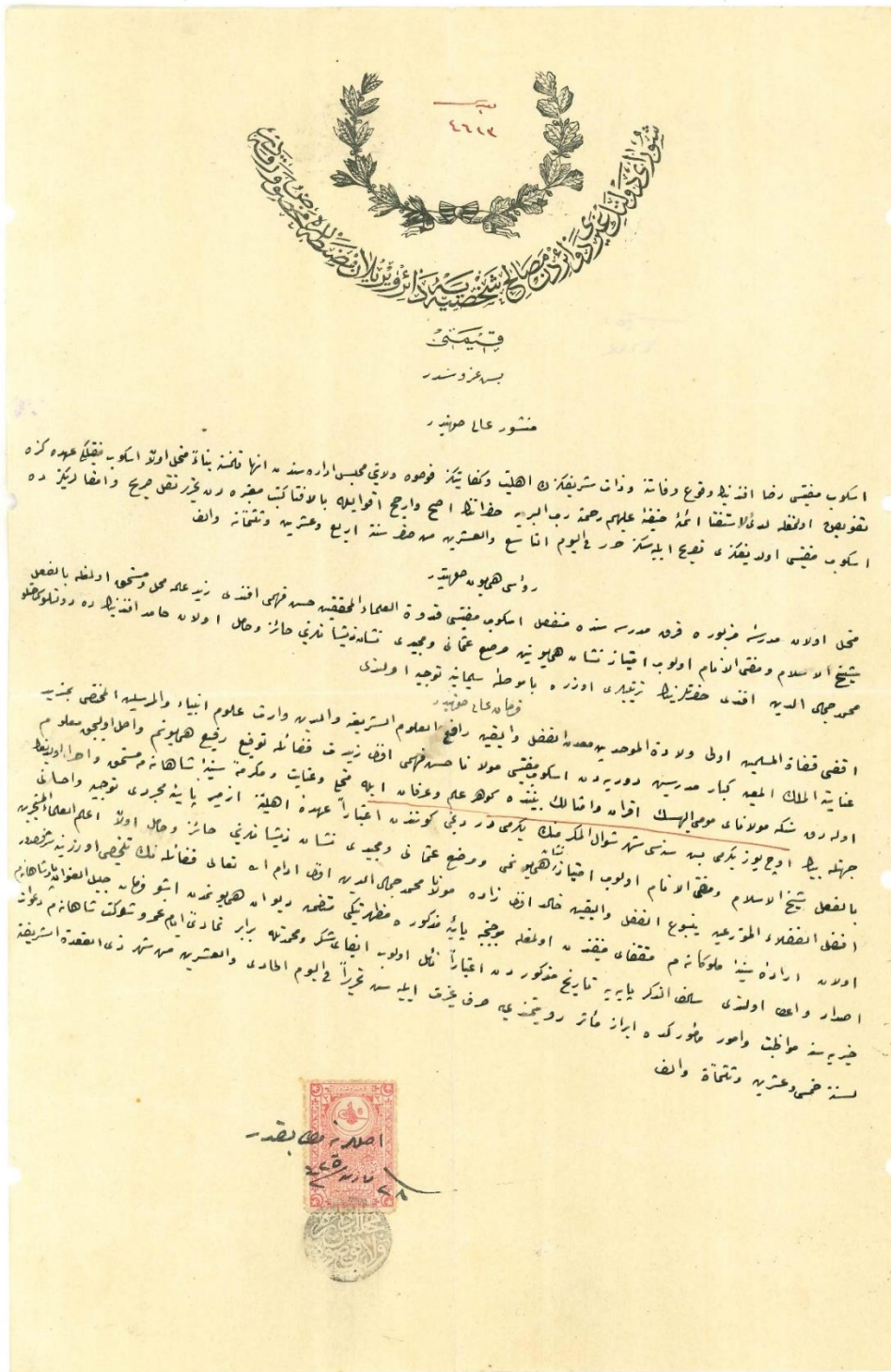
- Özkaya, Y.(1987Kasım) Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.IV, (S. 10), 139-186.
- Sarikoyuncu A, Sarikoyuncu Değerli E. (2009), *Millî mücadele’de uluborlu*, Kütahya: Uluborlu Belediyesi Yayınları.
- Sarikoyuncu A, Sarikoyuncu Değerli E. (2023), *Millî mücadele’de din adamları ıı*, (2. Baskı), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Sarikoyuncu A, Sarikoyuncu Değerli, E. (2019), *Millî mücadele’de din adamları ıı*, (1. Baskı), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Sarikoyuncu A, Sarikoyuncu Değerli, E. (2023), *Millî mücadele’de din adamları ıı*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Sarikoyuncu A, Sarikoyuncu Değerli, E. (2023), *Millî mücadele’de din adamları ıı*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Sarikoyuncu A. (2012), *Millî mücadele’de din adamları ıı*, (6. Baskı), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Sarikoyuncu A. Sarikoyuncu Değerli E. (2022), “*Millî Mücadele’de Uşak Müftüleri: İbrahim Tahtakılıç, Ali Rıza Bodur ve Hacı Ahmet Nazif Yılmaz*”, Kurtuluşunun 100. Yılında Uşak, Uşak: Uşak Belediyesi Yayını.
- Sarikoyuncu A., İlğazi A, Aksanyar, N., Bıyıklı M. (2010), *Atatürk ve ilkeleri ve inkılap tarihi*, (1. Baskı), Ankara: Savaş Yayınevi
- Sarikoyuncu A., İlğazi A, Aksanyar, N., Bıyıklı M., Sarikoyuncu Değerli E., (2009), *Atatürk ve ilkeleri ve inkılap tarihi*, (2. Baskı), Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Sarikoyuncu, A. (1992 Aralık), Ulusal Bağımsızlık Savaşı’nda Milli Varlığa Düşman Cemiyetlerden Teali-I İslam’ın Bir Bildirisi, *Tarih ve Toplum Dergisi*, C. XIII, (Sayı: 102), 19-22.
- Sarikoyuncu, A. (2020), *Millî mücadele’de din adamları ıı*, (7. Baskı), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını.
- Sarikoyuncu, Millî mücadele’de din adamları ıı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını.
- Selek S. (1976), *Anadolu ibtilali ıı*, (6. Baskı), İstanbul: Cem Yayınevi,
- Selek S. (1987), *Anadolu ibtilali ıı*, (8. Baskı), İstanbul: Kastaş Yayınları.
- Selvi, H. (2007), *İşgal ve protesto*, (Birinci Baskı) İstanbul: Değişim Yayınları.
- Şapolyo, E.B. (1958), *Kemal atatürk ve millî mücadele tarihi*, Ankara: Rafet Zaimler Yayınevi.
- Tevetoğlu, F. (1971), *Atatürk’le samsuna çıkanlar*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Üner, S. (2025), *Millî Mücadele Döneminde Bursa Gayri Müslümleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Ek II

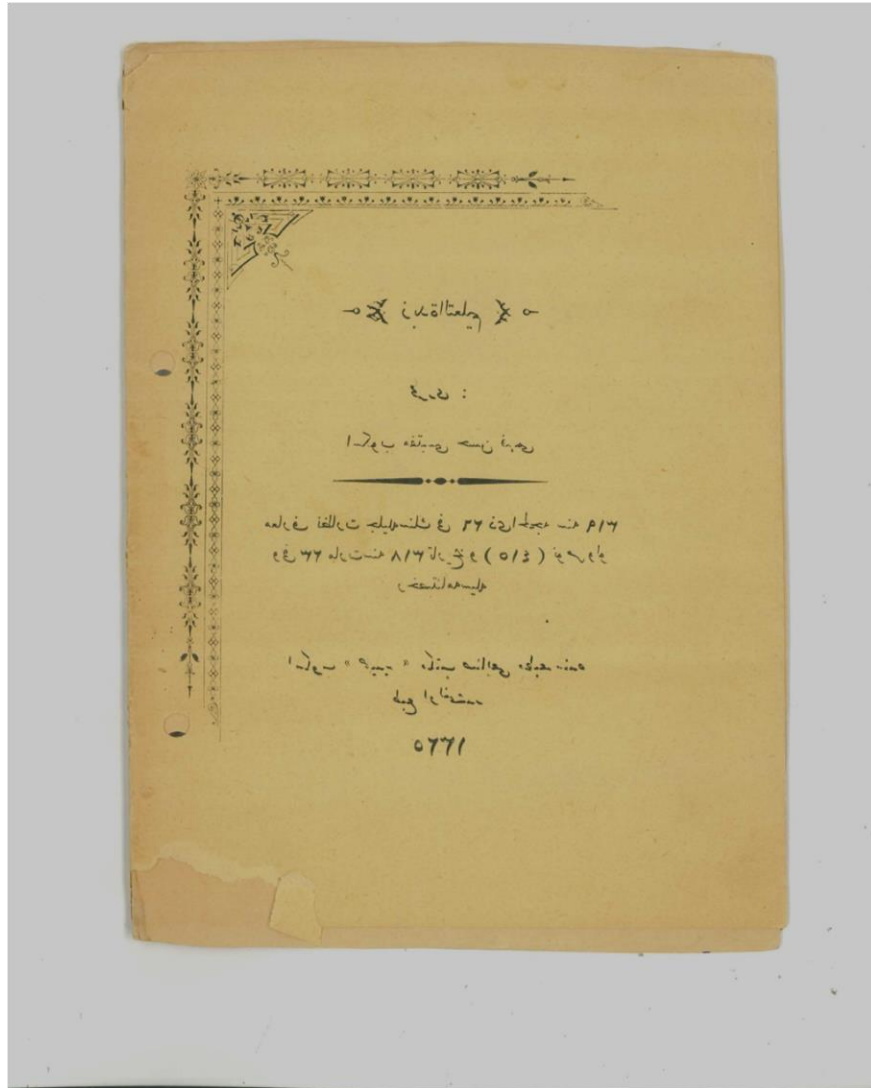
Hasan Fehmi Efendi'nin Risale-i İman isimli eserinin kapak fotokopisi

EK III

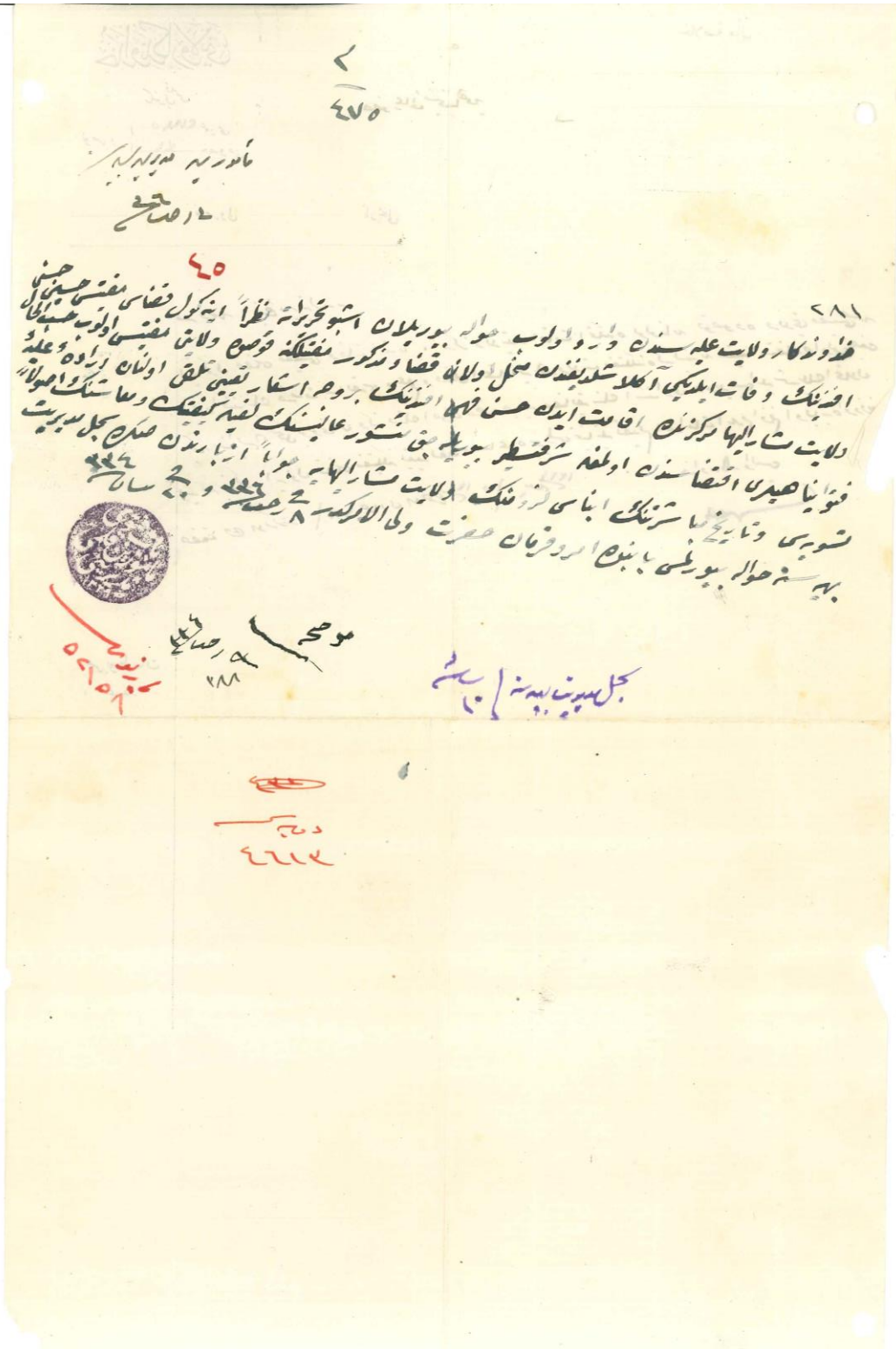

Hasan Fehmi Efendi'nin kendi hakkında atanmalarıyla ilgili verdiği bilgi (DİB ARŞ: 1923-1214)

EK: IV

Hasan Fehmi Efendi'nin Zübde't Ta'lim adlı eserinin kapak fotokopisi

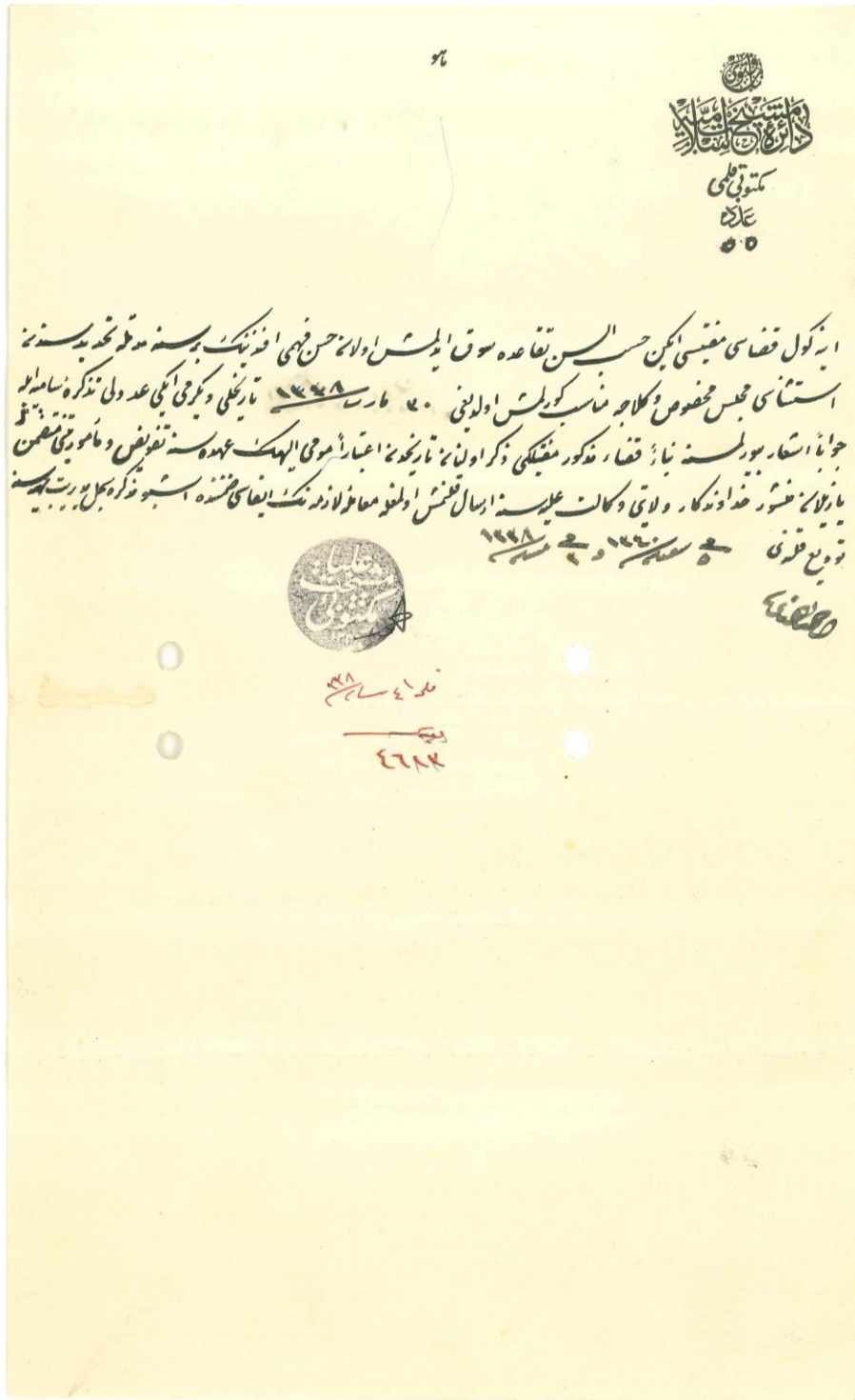

Hasan Fehmi Efendi'nin İnegöl Müftülüğüne tayin edilmesiyle ilgili yazışma (DİB ARŞ. D:19231214)

Ek VI

Hasan Fehmi Efendi'nin İnegöl Müftülüğüne tayin edilmesiyle ilgili yazışma (DİB ARŞ.
D:19231214)

Hasan Fehmi Efendi'nin emeklilik süresinin bir yıl uzatıldığına dair yazışma (DİB ARŞ. D: 1923-1214)

İNEGÖL HALKEVİ VE FAALİYETLERİ 1935-1951

Mesut ERŞAN

Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mersan@ogu.edu.tr

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin yaklaşık yirmi yıllık döneminin en önemli kurumlarından birisi olan Halkevlerinin açılmasının çeşitli nedenleri vardı¹. Her şeyden önce rejim, çok partili siyasi hayata geçiş denemelerinden olumlu sonuç alamamış, bu süreçte yıpranmış, özellikle dünya ekonomik krizinin de etkisiyle bunalan halkı rejime ısındırmak, eski alışkanlıklarını değiştirerek modern bir toplum ve yeni bir insan tipi oluşturmak ihtiyacı doğmuştu. Bu ihtiyacı karşılayacak bir kurumun oluşturulması için hazırlık yapılmış, dünyadaki örnekleri incelenerek Halkevi adı verilen kurumun açılması kararlaştırılmıştı. Nitekim 1931 yılında kapatılan Türk Ocaklarının yerine, bu kurumun altyapısı kullanılarak 19 Şubat 1932 tarihinde öncelikle 14 merkezde Halkevleri açıldı. Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep Peker Halkevleri'nin açılışında yaptığı konuşmada Halkevlerinin amacını şöyle dile getirmişti: “Milliyetçilik için, milletçe kiteselleşmek için mektep tahsilinin yanında ve ondan sonra da mutlaka halk terbiyesi yapmak, halkı bir arada ve birlikte çalıştırmak esasının kurulması lazımdır... Cumhuriyet Halk Fırkasının Halkevleriyle takip ettiği gaye, milli şuurla birbirini anlayan, birbirini seven, ideale bağlı bir halk kitlesi halinde teşkilatlandırmaktır”(Ülkü Seçmeler), 1933: 2-3). Yine İsmet Paşa, Halkevlerinin 1. Açılış yıldönümü olan 19 Şubat 1933 tarihinde yaptığı konuşmada “Halkevleri fikir olarak ve müessese olarak mesuliyet mevkiinde bulunan siyasi partimizin bütün özünü, varlığını halkın geniş tabakalarına anlatması ve sevdirmesi için mühim bir merkezdir” demektedir(Özacun, 1996: 89). Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bu hedefleri gerçekleştirmek üzere açmayı kararlaştırdığı Halkevleri CHF genel yönetim kurulunca hazırlanan ve genel başkanlıkça onaylanan bir talimatname ile kurulmuş ve kapatıldıkları 1951 yılına kadar da bu talimatnamelerle yönetilmiş, (Özacun, 1996: 87); faaliyetleri de temel olarak her Halkevi bünyesinde oluşturulan dokuz çalışma grubu/şube/kol aracılığıyla yürütülmüştür. Bunlar Dil, Tarih ve Edebiyat; Ar (Güzel Sanatlar); Gösterit (Temsil); Sosyal Yardım; Halk Dershaneleri ve Kurslar; Kitapsaray ve Yayın; Köycülük; Spor ; Müze ve Sergi şubeleriydi. Bu şubelerin başkanları ve yönetim kurulları seçimle işbaşına geliyor, Halkevi başkanı ise bağlı bulunduğu il, ilçe veya nahiyenin Parti Yönetim Kurulu üyeleri arasından seçiliyordu (CHP Halkevleri Öğreneği, 1935: 5).

İnkılapları halka sevdirmek ve halkla bütünleşmek gibi ideolojik-politik yönü önemli olmakla birlikte Halkevleri asıl kültürel alanda gerçekleştirilen büyük çabaların merkezi olmuştur. (Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, 2009: 114.) Bu kurumlar tarih, edebiyat, sosyoloji alanında çalışmalar gerçekleştirirken aynı zamanda çağın gelişmelerine yönelik faaliyetlerde de bulunmuşlardır. Özetle Halkevleri millî kültür şuurunun oluşturulması ve sonra da yayılması için çalışılan, millî edebiyatın, millî tiyatronun, millî musikinin, millî resmin, tezyini sanatın evi ve aynı zamanda en millî, en orijinal, en ideal yaşayış yeri olmuştur (Baltacıoğlu, 1950, 32-33). Ancak 1946'ten itibaren çok partili

¹ Halkevleri adıyla anılan kurumların üç dönemi vardır. İlk dönem 1932-1951 yılları arasında açık kalan Halkevleri dönemidir. Halkevlerinin ikinci dönemi 1960 yılında açılan Türk Kültür Dernekleri adlı kuruluşun 21 Nisan 1963 tarihinde Halkevlerine çevrilmesiyle başlar ve 12 Eylül 1980 darbesiyle kapatılmasına kadar sürer. Üçüncü dönem ise yedi yıllık yargılanma sürecinin ardından, Halkevleri, üyelerinin beraatıyla 1987 yılında toplam 24 şubede faaliyetleriyle başlar ve günümüze kadar devam eder (M.E).

döneme geçilince Halkevlerinin statüsü, Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti arasında siyasî bir sorun olmuş, çok daha önemlisi CHP saflarında ve Halkevlerinde çalışan birçok bilim ve siyaset adamının Demokrat Partiye katılması Halkevlerinin durumunu derinden etkilemiştir. 14 Mayıs 1950’de Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle, Halkevlerinin durumu tamamen sarsılmış, Demokrat Parti ödenek yokluğu gerekçesiyle 18 Haziran 1950’de ilk olarak Londra Halkevi’nin faaliyetlerini durdurmuştur. Bu tarihten sonra kamuoyunda Halkevleriyle ilgili tartışmalar daha da artmıştır. Demokrat Parti milletvekilleri tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde “*Halkevlerinin ve Bazı Halk Partisi Gayrimenkullerinin Hazineye İadesi Hakkındaki Kanun Lâyihası*” 9 Ağustos 1951 tarihinde açık oylamaya sunulmuş; lâyiha, mecliste bulunan 365 milletvekilinden 362’sinin olumlu oyuyla yasalaşmış ve 11 Ağustos 1951 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (T.C. Resmi Gazete, 1951). Böylece 19 yıl açık kalan Halkevlerinin hukukî varlığı resmen son bulmuştur.

1. İNEGÖL HALKEVİNİN AÇILIŞI VE YÖNETİCİLERİ

1885 yılına kadar Bursa vilayetine bağlı olan, ancak anılan tarihte Bilecik’e bağlanan İnegöl 1926 yılında yeniden Bursa’ya bağlanmıştı. 1931 yılında Domaniç ve Tahtaköprü bucaklarıyla beraber 141 köye sahip olan İnegöl (Mamaş, 1947: 69). Halkevinin açıldığı 1935 yılı istatistiğine göre 53308 nüfusa sahip bir kaza merkeziydi.² (Son Yarımay/Salık, 1938: 40). Konum, nüfus, kültürel birikim ve yeterli insan gücü açısından bir yerde Halkevi açabilmenin bütün şartlarını³ taşıyan İnegöl’de Halk Fırkası heyetince 22 Şubat 1935 tarihinde Halkevi açıldı (BCA.490-1-0-0-971-756-3/1-1935). Halkevi Talimatnamesine göre Halkevi başkanları bağlı bulunduğu yerin parti idare heyeti arasından seçilir ve bu heyet tarafından iş başına getirilirdi (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932: 8.) Görevleri, parti ile Halkevi arasında her tür yazışmayı ve ilişkiyi sağlamak, yapılacak seçimleri ve toplantıları düzenleyerek bunlara başkanlık etmek, yılda bir defa yapılan genel toplantıda üyelere çalışmalarla ilgili bilgi vermek olarak belirlenmişti. Halkevi yönetim kuruluna Halkevi Başkanı başkanlık ederdi. İnegöl Halkevinde de bu esaslar çerçevesinde başkanlar seçilmiş, yönetim kurulları oluşturulmuştu. Açık kaldığı 16 yıl içinde İnegöl Halkevinde Şakir Lakşe (1935-41), Faik Ergun (1945-1948), Nuri Ergun (1948-1949) ve Nazmi Ok (1950-1951) başkanlık görevini üstlenmişlerdi.

Talimatname gereğince Halkevleri ve şubelerinin yönetim kurullarının oluşturulduğu seçimler iki yılda bir yapılır (Şimşek, 2002: 78.), Halkevinin yönetim kurulu da Halkevine bağlı şubelerin yönetim kurulları tarafından seçilen delegelerden oluşurdu. (Şimşek, 2002: 77) Bu delegeler şube üyelerinden herhangi birisi olabileceği gibi, şube başkanları da olabilirdi. Bunlar haftada en az bir defa toplanırlardı. Yapılan seçimler sonucunda İnegöl Halkevinin ilk yöneticileri de şu kişilerden oluşuyordu: Başkan Şakir (CHF İdare Heyeti Bşk); Dil-Tarih-Edebiyat Şubesi Başkanı Reşat; Güzel Sanatlar Şubesi Başkanı Turgut Can; Temsil Kolu Başkanı Rüştü; Spor Kolu Başkanı İbrahim; İctimaî Yardım Kolu Başkanı Hamdi; Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi Başkanı Cevat; Kütüphane ve Neşriyat Başkanı Hamdi; Köycüler Kolu Başkanı Haşim, Müze ve Sergi Kolu Başkanı Nefise (BCA. 490.1.971.756.3/23.03.1935). Öte yandan açılış tarihi olan 1935 yılında

² Bu nüfusun 13.081’i kaza merkezinde; 40.227’si ise köylerde yaşamaktaydı (Son Yarımay (Salık), Sayı 40)

³ Reşit Galip ve arkadaşlarının 1932 yılında hazırladıkları ilk *Halkevleri Teşkilât, İdare ve Mesai Talimatnamesi*’ne göre Halkevleri fırkalı olsun olmasın herkese açıktır, yönetici kesim fırka mensubu olmalıdır³. Memurlar idare heyetlerine girebilirler. Evlerin açılış kararı Fırka İdare Heyetine, tesis, şekil ve düzenlemesi ise vilayet idare heyetlerine aittir. Halkevi açmak için şube faaliyetlerine uygun unsurlar ve bunların çalışması için bina, para vb. gibi maddi kaynaklar gerekmektedir. Bir yerde Halkevi açılmasının esas şartları talimatnamenin 4. maddesinde şu şekilde ifade edilmiştir:

a) En az 3 şube teşkilini kâfi aza bulunmak, (diğer şubeler aza bulundukça ileride açılabilir)

b) En az (200) kişiyi toplayabilecek bir salonla, bir kütüphane ve bir iki çalışma odasından mürekkep ve açık hava jimnastigi yapılmaya müsait avluyu içine alan bir bina bulmak ve bunu en kullanışlı ve tasarruflu şekilde döşemek,

c) En az bir odacı ve bir memur aylığı ile diğer zaruri masrafları karşılayacak bir bütçeyi temin etmek. (CHP Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi, 1940, s. 3.)

Halkevine kayıtlı üye sayısı 16 bayan, 438 erkek olmak üzere toplam 454 kişiydi (BCA.490.1.0.0.983.810.1.15/1.1.1936). Tespit edebildiğimiz kadarıyla İnegöl Halkevinde kol başkanı olarak görev yapan idarecilerin yıllara göre isimleri de şöyleydi:

1.1.1936: Dil-Tarih-Ede. Şubesi: Nafiz Yücel; Ar Şubesi: Ali Nuri Duru; Gösterit Şubesi: Şahap Günçan; Spor Şubesi: Abdurrahman Yücel; Sosyal Yardım Şubesi: Hamdi İpekoğlu; Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi: Nizamettin Ünal; Kitapsaray ve Yayın Şubesi: Kadriye Ertür; Köycüler Şubesi: Haşım Günay; Müze ve Sergi Şubesi: Faik Ergün (BCA. 490.1.0.0.983.810.1.16/1.1.1936.)

15.03.1937: Dil Tarih Edebiyat Şubesi: Reşat Şenel (A.Vefik Konuk Ortaokul Direktörü); Azmi Öztürk (Öğretmen) İsmet Konur (Öğretmen), Şakir Şahin Kulacalı; Ar Şubesi: Sadi Gelendost (Ortaokul Öğretmeni) Abdullah Tarı (Emniyet Bankası Veznedarı) Turgut Mamaş (Öğretmen) İsmet Serçe, Mitat Yılmaz; Sosyal Yardım Şubesi: Doktor Ziya, Fehmi Sezen, Nuri Ergun (Bakkal); Müze ve Sergiler Şubesi: Ömer Altınçekiç, Dürdane Mamaş; Gösterit Şubesi: Şahap Gökçan (İspekter), Sait Yolcu (Öğretmen), Lütfiye Atalay (Öğretmen), Muhlise Erdoğan (Öğretmen) Mehmet Demirhan (Boyacı); Halk Dersaneleri Şubesi: Nizamettin Onat (Öğretmen), Niyazi Güngör (Öğretmen), Asım Çoruh (Öğretmen); Kitapsaray ve Yayın Şubesi: Kadriye Ertür (Öğretmen), Nezihe Er (Öğretmen), Bedia Ulutuna (Öğretmen), Sadık (Ekonomi Emniyet Bank Direktörü), Hamdi Uğurlu (Öğretmen); Spor Şubesi: İbrahim Uz (Öğretmen), Ali Mutlu, Talat Ekimci, İhsan Ünal (Dişçi), Ragıp (öğretmen) (Son Yarım, s. 17).

1950: Dil Edebiyat Şubesi: Cemal Binzet (Ortaokul Tarih-Coğrafya Öğretmeni); Güzel Sanatlar Şubesi: Şükrü Er (Belediye Başkanlığı); Temsil Şubesi: Hilmi Yosma (Hükümet Tabipliğinde Memur); Spor Şubesi: Şevket Şenlet (Başöğretmen); Sosyal Yardım Şubesi: Hüseyin Işımkal (Tacir); Halk Dersaneleri Şubesi: Asım Çoruh (İlkokul Öğretmeni); Kitaplık ve Yayın Şubesi: Hamdi Uğurlu (İlkokul Öğretmeni); Köycülük Şubesi: (Sinanbey Okulu Başöğretmeni Reşat Şenalp); Tarih-Müze Şubesi: Galip Coşkun (Başöğretmen) (BCA.490.01.829.275.1.6.) Halkevi kadrosunda mevcut memur ve müstahdemler: Sekreter Hamdi Uğurlu⁴ Odacı İbrahim Ulu⁵.

Halkevi açılması için yeterli şartları taşımayan yerlerde Halkodası adıyla daha küçük kuruluşlar oluşturulmuştu. Nitekim İnegöl'e bağlı Tahtaköprü, Kurşunlu ve Yenice nahiye ve köylerinde 1945 yılında birer Halkodası bulunmaktaydı (CHP Halkevleri 1945: 18).

2. İNEGÖL HALKEVİ BİNASI

Halkevi binaları yeni kent merkezleri olan Cumhuriyet meydanları üzerinde yer alan, iktidarın damgasını kent merkezlerine vuran yapılarıdır. Hükümet konağı ve belediye gibi Halkevi binaları da yönetimin varlığını ve gücünü temsil eder; protokolde validen sonra Halkevi başkanı geldiği gibi şehirde de vilayet konağından sonra en önemli yapı olarak Halkevi binaları gelirdi (Yeşilkaya, 1999: 140-141.)

İnegöl Halkevi ilk olarak belediye meydanındaki bir binada çalıştı. Eski ve dar olan bu bina yetersiz kalınca genel merkezin yardımı ve halkın gayretleri ile 1936'da yeni binanın temelleri atıldı (Mamaş, 1947: 39). 1939'da tamamlanan 840 metrekaarelik bir alanda 589 metrekaare üzerine oturan kagir iki katlı bu bina kapatılıncaya kadar Halkevi olarak hizmet verdi (BCA:490.1.829.275.1.3/20.06.1950).

⁴ Ahıska 1333 doğumlu (BCA.490.01.829.275.1.5/1950)

⁵ Eskipuma-Bulgaristan-1287 (BCA.490.01.829.275.1.5/1950.)

İnegöl Halkevi Binası

3- HALKEVİNİN FAALİYETLERİ

1935 yılında faaliyete başlayan İnegöl Halkevi çok sayıda faaliyet gerçekleştirerek kapatıldığı 1951 yılına kadar ilçenin en önemli kültür merkezi olmuştur. Kol başkanlarının bilgi ve becerileri çerçevesinde spor, sosyal yardım, tiyatro, eğitici kurslar, geziler, turneler, film gösterileri, nişan-nikah törenleri ve balolar ile Halkevi bir kültür evi niteliği kazanmıştı. İnegöl Halkevi, öncelikle açılışını müteakip 1935 yılı sonuna kadar 549 kişinin katıldığı 151 toplantı yapmış (BCA.490.1.0.0.983.810.1.11/1.1.1936); 20 Şubat 1942 tarihine kadar geçen yedi yıllık sürede ise 49 temsil, 148 konferans, 58 konser (Mamaş, 1947: 39) 20 ücretsiz sinema gösterimi, 3 resim sergisi, 1 fotoğraf sergisi, 2 kitap yayımı, 17 balo, 25 şölen, 2 nişan ve nikah, 2 çaylı dans, 108 köy gezisi, 70 spor faaliyeti, 27 ders, 5 ikmal (tamamlama) kursu faaliyeti gerçekleştirmiştir (Son Yarımay, S.29.) Hem modern bir toplum yaratmanın önemli bir parçası, hem devlet-halk bütünleşmesinin en önemli vasıtası hem de yazılı ve sözlü kültürün korunup gelecek nesillere aktarılması noktasında çok önemli görevler üstlenen ve zaman zaman en başarılı Halkevleri arasında sayılan (Son Yarımay, Sayı. 40; Ülkü, Mart 1938) İnegöl halkevinin 9 şubesi aşağıda ayrıntıları verilen faaliyetleri gerçekleştirmişlerdi.

3.1.Dil Edebiyat Tarih Şubesi

Zengin bir tarihe sahip olan, topraklarında binlerce yıllık eski uygarlıkların hatıralarını saklayan Anadolu'nun tarihini araştırmak, tarihi anıtlarını halka tanıtmak ve sevdirmek, bunların insanlar tarafından hor kullanılmasının önüne geçmek, yerel tarihler üzerinde incelemeler yapmak, arşivlerde, şer'i mahkeme sicillerinde, vakfiyelerde, eski yazma eserlerde bulunan tarihi bilgileri çıkarıp yaymak, halka tarih kültürü ve tarih terbiyesi vermek, gittikçe azalan güzel Türk eserlerini etnografik kıymeti olan eşyayı toplamak, folklorik araştırmalar yaparak elde ettiği malzemeyi yayımlamak, eski eserleri halka tanıtmak için sergiler, müzeler açmak bu kolun belli başlı görevleri arasında idi (Çavdar, 1984: 881). Reşit Galip'in ifadesiyle "*Millî benliği oluşturan, millî ruhu şekillendiren*

ve kuvvetlendiren kültür unsurları içinde dil, edebiyat ve tarih şüphesiz ilk sıraya girer. Dil Edebiyat ve Tarih şubesi memleketin uzak ve yakın bütün köşelerinde bu sahalarda çalışanları birleştirmek maksadını güdecektir. Millî dilin millî edebiyatın millî tarihin sağlam temeller üzerinde yükselmesi için bu çalışma birliği ve onu temin edecek teşkilatlanma şarttır (Halkevleri, 1932-1935, 1935: 14).

İnegöl Halkevi diğer Halkevlerinde olduğu gibi millî günlerin, bayramların bütün canlılığı ile kutlandığı bir merkez olarak dikkat çeker. Nitekim her yıl yapılan Halkevinin açılış ve milli bayram törenleri dışında bazı özel günler için kutlama programları düzenlendi. Örneğin 1935 yılı 26 Eylülünde İnegöl Halkevinde Dil Bayramı kutlandı. Yapılan programa göre Saat 18’de Ankara’dan verilen konferans radyo marifetiyle dinlendi. Sonra bir konferans verilerek arkasından şiirler okundu. Ayrıca bando da bir konser verdi (Yarımay, S. 6). Bir başka kutlama programı da İlçenin kurtuluş günü bayramıydı. İnegöl Halkevi İnegöl’ün kurtuluş bayramlarının programlarını hazırlayıp, teatral bir tören programı gerçekleştiriyordu. Örneğin 1936 yılında yapılan kurtuluş töreninde sabah 10’da köylerden gelen ve merkezden toplanan süvariler, şehrin kurtuluşunu temsili olarak gerçekleştirdiler. Mahmudiye mahallesindeki meydanda bütün kurumların temsilcileri ve halk toplanmış, süvariler belirtilen saatte dört nala meydana gelmişler, müfreze komutanı atından inerek meydanın ortasındaki siyahlara bürünmüş zafer kızını ve kucağındaki bayrağı alarak bandonun çaldığı marş ve çayırdan atılan top eşliğinde bayrağı direğe çekmişti. Ayrıca bu törende Halkevinden bir konuşmacı günün anlam ve önemini belirten bir konuşma yapmıştı. Gece ise fener alayının yanı sıra oynanan oyunlarla geç vakitlere kadar eğlenilmiş ve kurtuluş hatıraları bu suretle yeniden canlandırılmıştı (Son Yarımay-Salık, S. 5).

Halkevlerinin önemli faaliyetlerinden birisi de konferanslardı. İnegöl Halkevinde de zaman zaman konferanslar verildi. Bütün Halkevlerinde verilen İstiklal ve İnkılap konferansları başta olmak üzere çeşitli konularda diğer halkevleriyle uyumlu ve eş zamanlı olarak her Cumartesi akşamı dil, tarih ve sosyal konular üzerine doktorlar, öğretmenler ve diğer uzmanlar tarafından konferanslar verilmişti (Ülkü, Şubat 1936,)

İlk altı aylık süre içinde verilen konferansların konuları şunlardı: Öğretmen Turgut tarafından Mimar Sinan'ın hayatı; Meliha tarafından Mimar Sinan'ın eserleri; Başkan Şakir tarafından Kurultay; Öğretmen Cemal ve Azmi tarafından Lozan sulhu; Rüştü tarafından Zafer Bayramı; Azmi tarafından Dil Bayramı ve Yerli Mallar Haftası; Dr. Hamdi: Verem (BCA.490.1.0.0.983.810.1.11/1.1.1936.). Bu konferansları 1820 kişi takip etmişti (BCA.490.1.0.0.983.810.1.11/1.1.1936.).

İnegöl sürekli göç alan ve göçmenlerin yoğun yaşadığı bir ilçe idi. Dolayısıyla Halkevi göçmenlere yönelik olarak özellikle Türkçe konuşulması ve Türkçe öğrenilmesi konusunda sık sık uyarılarda bulunuyordu (Son Yarım, S. 39).

Öte yandan Dil İnkılabının yürürlük kazanması bakımından dikkat çekici bir uygulamayı İnegöl halkevinde de görmekteyiz. Örneğin dönemin yeni kelimeleri olan kurum, devrel, orun, asığ, izer gibi kelimeler yazışmalar ve yayınlarda kullanılmaya başlanmıştı (BCA. 490.01.829.274.1/25.05.1936). Ayrıca Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin direktifleri doğrultusunda dil işlerinde düzenli çalışması ile fiş ve anket hazırlıklarını raporlarında ortaya koyan başarılı halkevleri arasında İnegöl halkevi de bulunmaktaydı (Ulus, 20.02.1937, s. 5).

Bu faaliyetlerin dışında önemli sayılabilecek ve Halkevlerinin aslı görevleri arasında yer alan

bir kitap yayını faaliyetine de rastlıyoruz. İnegöl Halkevi tarafından Turgut Can Mamas'ın hazırladığı “İnegöl, Tarîhî, Coğrafî, İktisadî, İctimâî Şubhî ve Kültür Durumları” adındaki kitapçık (Özacun, 2001: 132) ve “*Son Yarımaya-Salık*” adıyla Halkevinin faaliyetlerinin tanıtıldığı on beş günlük bir dergi yayınlanmıştı⁶. Bu dergi II. Dünya savaşı yıllarına kadar yayımlanmış ancak halkevi elemanlarının bir kısmının askere alınması ve kağıt sıkıntısı gibi nedenlerle derginin yayını sürdürülememiştir (Amaç, 1 Ağustos 1949, S.1.s.1.) 1 Ağustos 1949 tarihinden itibaren önce *Amaç*, 3. sayıdan itibaren de adında değişikliğe gidilerek *İnegöl* adıyla bir gazete yayınlanmıştı (İnegöl, 15 Eylül 1949, S. 3).

Halkevinin yayınladığı Son Yarımaya Dergisi

⁶ Gerek Mahmut Şakiroğlu, “Halkevleri Neşriyatı ve Dergileri” Kebikeç, S. 3.1996, ss. 131-142 başlıklı makalesinde gerekse Nurettin Güz “Tek Parti İdeolojisinin Yayın Organları Halkevleri Dergileri (1932-1950)”, Ankara 1995 adlı eserinde İnegöl Halkevi dergisi Yarımaya (Salık)’dan bahsetmezler.

İdareyeri İNEGÖL HALKEVİ Sayı : 1 1 Ağustos 1949	AMAÇ	Sahibi : Nuri Ergun Neşriyatı Fikren İdare Eden : Reşat Şenalp FIYATI : 5 KURUŞ
---	--	--

İnegöl Halkevinin, Gayrisiyasi Aylık Kültür Gazetesidir.

Yeni Dergimiz Halkemimiz tarafından 1936 yılında "Yarımay" adıyla bir dergi çıkarıldı. Bu dergi bir sene sonra "Sahit" adını alarak harp yıllarına kadar muntazam olarak yayınlanmıştır. Bu dergilerde, köy gezilerinde görülen bazı eksikliklerin tamamlanması dileklerinde bulunmuş ve bundan iyi sonuçlar elde edilmiştir. Harp yıllarında Halkemimizin elemanlarının silâh altına alınmaları, bir taraftan da kâğıt bahrani sebebiyle dergimiz çıkarılamamıştır. Şimdi Halkemimiz	İdare Kurulu kararıyla ve yurtsever arkadaşlarımızın yardımlarıyla "AMAÇ" adıyla bu dergiyi çıkarıyoruz. Bu dergide daha çok köylü kardeşlerimize sağlık, çiftçilik ve ekonomik işler hakkında faydalı bilgiler yazmayı uygun görüyoruz. Bu faydalı bilgilerin okunmasını ve dergilerin halkodalarında ve köy konaklarında muhafaza edilmelerini ister ve köylü kardeşlerimizin de kendilerine ihtiyacı olan bilgileri dergiden sorabileceklerini bildiririz. Reşat Şenalp	İNEGÖLDE TÛTÛNCULUK BAHİSLERİ ve YENİ MAHSÛL Yıllardanberi tütün ve tütünçülüğü ile Ziraat, iklim ve ticaret bahasında tanınmış bulunan İnegöl, Marmara bölgesinde birinci derecede piyasa merkezlerinden biridir. İnegölün meşhur tütünlerine üç senedesberi fazlasıyla muvafık olan Akdamar (Trips) hastalığı ekici ve aileleri çok müteessir etmiştir. 948 yılı mahsulü tütünlerin anbarlanması sona ermiş ve "maaset anbarlarında" yüz bin kilo kadar satılmamış tütün kalmış da bu miktarda kısa bir zamanda satılacağı tahmin edilmiştir. Zira bu günlerde Tüccarlar da hissedilir bir faaliyet göze çarpmaktadır. 949 Mahsulü tarafındaki
--	--	---

SAĞLIK Yaz İshalleri Mevsimin yaz olması dolayısıyla bu, aylık yazımızda yaz ishallerini seçtim. İshal, yani Sürgün denilen hastalık günde üç - dört defadan yirmi - otuz defaya kadar büyük abdeste çıkmaktır. Her çıkış, karında ağrı ile olur. Ağrı karın her tarafında yaygın bir şekilde olup insana bir kesiklik ve dermansızlık verir. Bu ishallerin en mühim sebebi dere ve kuyu suları içmek ve bu sularla yıkanmış sebze ve meyvaları yemekler. Hastalığı husule getiren âmiller insana insanın vücudundan büyük abdest ile çıkar, lâğım tertibatı pek fena bir şekilde olan köylülerimizde içme sularına karıştır. Bu vasıta ile de sağlam insanların vücudlarına girer.

İdare Yeri : İnegöl Halkevi Baskı Yeri : Bursa ANT Basımevi	İNEGÖL	Sahibi : Nuri Ergun Yazı İşleri Müdüğü Reşat Şenalp
--	--	---

Halkevi Haftalık Kültür Gazetesi 16. Eylül 1949. Cuma Fiyat : 5 Kuruş

SEL FELÂKETİ Yurdumuzun en güzel yerlerinden biri olan İnegöl'ün de sel felâketine namzet olduğunu içimiz sızlıyarak söylemek mecburiyetindeyiz Son senelerde memleketimizin muhtelif yerlerinde sellerin büyük tahrip yapıp, mülklerin tahribiyle maddi zararlar meydana geldiğini ve bir çok vatandaşların ölümüne sebep olduğunu görmekteyiz. Son günlerde vilâyetimizin Mudanya, Kocaeli ve Genik gibi güzel ve girin kuzalarında da sellerin tahribat yaptığını, bir çok vatandaşların perişan olduğunu müvahlarla ifade edilen zararlar meydana geldiğini acı duyarak mü-	Doğum evimiz Geçen ay büyük birer yapılmış olan doğum evimiz temizlik ve istinaz ihtiyacıyla idhara değer bir miktardadır. Bu hayati miktarda kuruluştaki emekleri geçen hayır sahiplerinden Allah razı olsun. Burada bir çok kaza ve pehillerinde bolca mıyan hatıra binasının yapılmasına delil eden Mültevelâ Osman beyin ruhuna tazir etmek ve teşekkür olur. Allah rahmet eylesin.	Çocuk ölümleri ve nüfus siyasetimiz Nüfus siyasetimizin temeli ve istikbâli köylümüzde olup doğan çocuklar yüzümüzü güldürecek kadar çoktur.
--	---	--

arandığında baya ormanları tahrip edilmiş gelir. Bütün dünyada ormanların kıymetini bilmiyoruz kısa zamanda ormanları tahrip eden memleketer sel felâketlerine uğramış ve büyük zararlar görmüşlerdir. Bu memleketer senelerce yapılmış tahlikat neticesi ormanların tahrip edilmesi ve azalması sonunda tahrip edici sellerin meydana geldiğini tesbit etmişler ve sellerden korunmak için bend ve barajlardan çok fazla orman yetiştirme tahsisatı yaparak tahrip edilen	Nami Türk Pehlivanlarından Deşici Süleymanın Acmile Cüreşi YAZAN Rüksettin Akbulut	 Gürlü yavruları kültürlü ve sportmen anneler yetiştirir Bugün memleketimizde tarinde çok önemli bir hayati meselelerden biri süphesiz ki nüfus siyasetimizdir. Nüfusumuzun artmasının
---	---	--

3.2. Ar (Güzel Sanatlar) Şubesi

Halkevleri talimatnamesinde bu şubenin görevleri şöyle saptanmıştır: “*Müzik, resim heykeltıraşlık, mimarlık ve süsleme sanatları gibi alanlarda sanatçı ve amatörleri bir arada toplamak, genç yetenekleri korumak ve gelişmelerini sağlamak, halkın müzik zevkini arttırmak ve yükseltmek, mümkün olan yerlerde güzel sanatlar kursu açmak, halkın millî marşları ve şarkıları öğrenmesine yardım etmek, millî bayramlarda bu marş ve türkülerin milletçe bir ağızdan söylenmesini temin etmek*” (Halkevleri, 1932-1935, 1935:39). 1940 talimatnamesinde ise bu şubenin amacı “*müzik, resim, mimarî, tezeyinî sanatlar vesairede profesyonel veya amatör unsurları bir araya toplar, genç kabiliyetleri korur ve bunların yetişmesine çalışır*” şeklinde ifade edilmişti (CHP Halkevleri, 1940: 9-10).

İnegöl Halkevinin bu şubesi özellikle müzik ve güzel sanatlar konusunda başarılı çalışmalar gerçekleştirmiştir. Örneğin, Ar şubesi başkanı Ali Nuri tarafından bir keman konseri ve 46 gece de “*garp musikisi*” dinletilmişti (BCA.490.1.0.0.983.810.1.11/1.1.1936). 6.5.1948 tarihli bir rapora göre İnegöl Halkevinin musiki çalışmalarıyla ilgili durumu şöyledir: “*Bando ve caz olmak üzere iki çeşit saz gurubu vardır. Haftada beş gün Halkevinde musiki çalışmaları yapılmaktadır. Millî günlerde törenlerde, müsamereelerde ve balolarda bu iki ekip ihtiyacı karşılamaktadır. Bando ve müzik kollarında on iki faal üye vardır. Musiki kollarından en çok istidat gösteren cazdır. Amatörler akordeon, keman, saksafor ve piyano öğrenmeye heveslidirler. Belediyenin malı olup Halkevi tarafından kullanılmak üzere 2 akordeon, 1 saksafor, 3 keman, 2 mandolin, 1 gitar, 1 piyano 3 saz ve 2 cura kursiyerlerin hizmetine sunulmuştur*” (BCA.490.01.965.736.3.1-2/26.5.1948). Musiki faaliyetleri sadece Halkevi çalışmalarıyla sınırlı değildi. Diğer Halkevlerinin musiki kollarıyla yapılan bir dayanışma ve işbirliğinin sonucu olarak Bursa Halkevi müzik kolu 1949 yılında İnegöl Halkevinde başarılı bir konser vermişti (Uludağ, S. 95).

Bu şubenin çalışmaları arasında yer alan sergi açmak ve bu vesileyle de halkın Halkevine ilgisini artırmak amacıyla harekete geçen İnegöl Halkevinin açmış olduğu resim sergisi Bursa’ya nakledilerek bir hafta süreyle Bursa’da da halkın ziyaretine sunulmuştur (Son Yarım, S. 49). Yine 25.02.-09.03.1940 tarihleri arasında Halkevi tarafından I. Fotoğraf Sergisi açılmış, sergide amatör fotoğrafçılar Hükümet Doktoru Musa Akova, fotoğrafçı Osman Erda, THK şubesi sekreteri A.Şeref Özsoy tarafından çekilen toplam 142 fotoğraf sergilenmişti. Bu sergide yer alan fotoğraflardan *İhtiyar Davulcu* isimli eserin sahibi Şeref Özsoy, yapılan yarışmada birinci seçilmiş ve kendisine 10 lira ödül verilmişti (BCA. 490.01.975.774.2.42).

C.H.P.
İNEGÖL HALKEVİ
Yönetim Kurulu Başkanlığı

36

DEVLET ARŞİVİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

İnegöl
31. 3. 1940

Fişe İşlendi

C.H.P. Genel Sekreterliği Yüksek Makamına

C. H. P. Genel Sekreterliği	
Tarih: 8 Nisan 1940	Ankara
Sayı: 36710	Eki:

- 1 - Birinci fotoğraf sergimiz Halkevlerinin yıl dönümü olan 25.2.1940 pazar günü açılmış ve 9.3.1940 cumartesi günü kapanmıştır.
- 2 - Sergiye üç amatör iştirak etmiştir : Hükümet doktoru Musa Akova , Fotoğrafçı Osman Erda , T.Hava kurumu şubesi sekreteri A. Şeref Özsoy .
- 3 - Sergiye (142) fotoğraf konmuştur.
- 4 - Sergiye üç kişi iştirak ettiğine göre yalnız birinciye-- dereceyi alacak ederi ayırmak için , Ar şubesi Reisi Emekli yarbay Cemil Dalkıncı'nın reisliğinde Orta okul Müdürü Refik Konuk , Tarih coğrafya öğretmeni Turgut Kamaş , Bursa orta okul resim öğretmeni Kenan Üzbel (Resim atölyemizdeki amatörleri eğitmek için her pazar günleri Bursadan buraya gelmektedir) , Öğretmen Ali Turandan teşkil edilen Jüri , Şeref Özsoy'un , ihtiyar davulcu eserine birinciliği vermiş ve bu resim sahibinin , Oylat kaplıcası alanında su taşıyan kızla İnegöl İshakpaşa camii ve önündeki parkı gösteren diğer iki fotoğrafı daha ayrılarak yüksek makamınıza takdim edilmek üzere posta verilmiştir. Bu üç fotoğrafın birer kopyası da Evimizde alı - konulmuştur.
- 5 - Birinciliği alan eser sahibine on lira mükâfat verilmiştir. Sonsuz saygılarımızın kabulünü rica ederim.

İnegöl Halkevi

Reisi

H. Gümen

490	01			995	774	2
-----	----	--	--	-----	-----	---

42

Ar Şubesinin Düzenlediği Yarışma ile İlgili Yazışma

3.3. Gösterit (Temsil) Şubesi

Gösterit (Temsil) Şubesi Halkevleri çalışma kollarının en önemlilerinden birisidir. Halkevleri Öğreneğinde (1935) bu şubeye iki görev verilmiş olup birinci görev şube gösteri sanatına hevesi ve yeteneği olan üyelerden toplanmış bir gösteri kolu kurmak, ikincisi ise Halkevi piyeslerinde Genel İdare Kurulu'nca belirlenen temsilleri oynamaktır (CHP Halkevleri Öğreneği, 1935, m. 45, 46).

Halkevleri Çalışma Talimatnamesine (1940) göre ise bu kolun amacı temsiller vasıtasıyla Halkevlerinde hayat ve hareket uyandırmak, gençleri güzel ve serbest konuşmaya alıştırmak fikir ve sanat terbiyelerine yardımcı olmak ve iyi hatip yetiştirmek, memleket ve cemiyet için faydalı telkinlerde bulunmaktır. İnegöl Halkevi de bu çerçevede Temsil (Tiyatro) grubunu oluşturmuş ve çeşitli vesilelerle oyunlar sahnelemiştir. Örneğin bu şube Halkevinin açılışını takip eden ilk 9 ay içinde yedi temsil vermiştir. Son verdikleri temsil Himmetin Oğlu piyesidir (Ülkü, Şubat 1936) ki bu tiyatro gösterilerini 2300 kişi izlemişti (BCA.490.1.0.0.983.810.1.11/1.1.1936). Halkevlerinde her yıl açılış yıldönümü için tören yapılması adettendi. Halkevinin durumunu, önemini ve ilçede oynadığı rolü göstermesi bakımından son derece önemli olan bu törenler bütün Halkevlerinde olduğu gibi İnegöl Halkevi tarafından da düzenlenmekteydi. Örneğin 20 Şubat 1938 günü düzenlenen ve yüzlerce kişinin katıldığı yıldönümü töreninde Ankara Halkevinde CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın verdiği söylev halka dinletildi. Daha sonra Halkevi adına özellikle bir yıl içinde gerçekleştirilen faaliyetler hakkında konuşmalar yapıldı ve Gösterit kolu tarafından Canavar adlı piyes sahnelendi. Ayrıca aynı piyes 300 kişiyi bulan köylüler için de sahneye koyuldu (Son Yarım, Sayı. 40).

İnegöl (Hususi) — Halkevimizin temsil kolu gırec kadınların da iştirakile Canavar piyesini temsil etmiştir. Bu temsile üç gecede 1200 vatandaş gelmiştir. Bilhassa, Bekir, Mustafa ve Neriman çok muvaffak olmuşlardır. İki aydanberi devamlı bir çalışmanın ve hazırlığın mahsulü olan bu piyes halk arasında çok iyi tesir bırakmıştır. Gönderdiğim resim Canavar piyesini temsil eden gençleri göstermektedir.

Halkevinin çıkardığı Yarım dergisine göre Halkevinde üç gece sahnelenen Kozanoğlu piyesinin bir gecesi de köylülere ayrılmış, köylü gecesinde temsili görmek üzere Halkevine 150 kadar köylü gelmişti (Yarım, S. 8). Yine Gazi Paşa İlkokulu salonunda köylülere yönelik olarak ücretsiz bir tiyatro gösterisi düzenlenmişti (Son Yarım, S. 39). Gösterit şubesi, Akagündüz'ün Mavi Yıldırım

piyesini 2 kez; Muallim Naci'nin Zafer Yıldızı'nı 3 kez; İ. A. Nuri'nin Himmetoğlu'sunu iki kez sahnelemiştir (BCA.490.1.0.0.983.810.1.11/1.1.1936.).

Halkevinin tiyatrocuları zaman zaman turneler düzenleyerek komşu ilçelerde de oyunlarını sergilemişlerdi. Örneğin 5 Nisan 1947 tarihinde İnegöl Halkevi temsil kolu bandolarıyla birlikte temsil vermek üzere Bozüyük'e gelmişler ve burada *Cesaret Rekoru* ve *Akıl Taciri* isimlerindeki komedilerini oynayan İnegöl Halkevi temsil koluna Bozüyük'lüler tebriklerini sunmuşlardır (Esin Yüzbaşı, Bayram Akça, Bilecik Halkevi Şubeleri Ve Faaliyetleri, MCBÜ, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Mart 2017, Cilt 15, S.1, s.378.) Tiyatro çalışmalarında lise öğrencilerine de yer veren Halkevi tiyatro kolu oldukça başarılı olmuş ve bu öğrenciler Halkevi adına sergiledikleri *Vergi Hırsızı* piyesinde ve koro sunumunda çok beğenilmişler ve alkışlanmışlardır (Karakoç, s. 171).

Öte yandan Halkevinin 400 kişilik bir salonu mevcuttu. Salon uzun bir süre tiyatro ve sinema olarak kullanıldıktan sonra 1949-50 yılı için sinemacı Kemal Canalp'a kiralanmıştır. Bu amaçla adı geçen kişiyle bir sözleşme imzalanmıştır (BCA.490.01.829.275.1.11).

Görüldüğü üzere sinema ve tiyatro başlıca faaliyetleri oluşturuyordu. Genel olarak bakıldığında Halkevleri bu iki önemli propaganda aracını her zaman kullanıyordu. Tiyatro eserleri de sinema filmleri de CHP genel merkezi tarafından belirleniyor, bunların haricinde kalan piyes ve filmlere izin verilmiyordu. Bir istisna olmak üzere yasaklanmış bir oyun olan Yüksek Ticaret Mektebi mezunlarından M. Ali'nin yazdığı *Aşar Soyguncuları* oyunu İnegöl Halkevinde sahnelenmişti (Karakoç, 2012: 171).

3.4. İctimaî (Sosyal) Yardım Şubesi

Halkevlerinin en büyük amaçlarından biri sosyal dayanışmanın sağlanması idi. Bu maksatla Halkevleri çevrede yardıma muhtaç kimsesiz kadınlar, çocuklar, sakatlar, düşkün ihtiyar ve hastalarla ilgilenmek; mevcut hayır cemiyetlerinin faaliyetlerinde çalışmak; kreş, öğrenci yurtları, işçi tedavi yurtları gibi sosyal yardım kurumlarının çalışmalarını hızlandırmak; hapishanelerde bulunan muhtaçları gözetmek; fakir öğrencilerin elbise, yemek ve barınmalarıyla ilgilenmek; tedaviye muhtaç hastaların tedavilerini sağlamak; köylerden gelen fakirleri şehir ve kasabalarda barındırmak; hasta olanların tedavilerini sağlamak ve işsizlerin iş bulmalarına aracılık etmek gibi bir çok faaliyeti gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede İnegöl Halkevinin Sosyal Yardım Şubesi İnegöl'de etkili çalışmalar gerçekleştiren bir şube olarak dikkat çeker. Yaptığı çalışmaları şöyle özetlemek mümkündür: Halkevi Sosyal yardım şubesi verdiği bir müsamerede temin ettiği para ile otuz fakir aileye un ve gaz; iki kadına da giyecek yardımı yapmıştır (Son Yarımaya, S. 15). Halkın hamiyet vazifesini hatırlatmak için konferanslar tertip edilmiş ve broşürler yayınlanmış ve İnegöl başta olmak üzere bu hususta müsabakalar yapılmıştır (Halkevleri 1932-1935, 1935: 85). Yine Halkevi 674 hastayı muayene etmiş (Halkevleri 1932-1935, 1935: 89) ve 104 liralık ilaç dağıtmıştır (BCA.490.1.0.0.983.810.1.9/1.1.1936.)

Her Perşembe günü öğleden sonra köylü hastalar Halkevinde ücretsiz muayene edilmiş, muayenede verilen reçeteyi yaptıramayacak kadar fakir olanlara muhtardan ilmühaber getirmeleri halinde ilaçlarının Kızılay tarafından verilmesi sağlanmıştır (Son Yarımaya, S. 23) . Bu muayeneler 1938 yılında dört doktorla haftada dört güne çıkarılmıştır (Son Yarımaya, S. 41). “*Elinde bir zarfla öteye beriye dolaşan, zarfın üzerine yazmak veya yazdırmak isteyen köylüler için bir kolaylık sağlamak*” amacıyla Halkevi salonuna birçok hokka kalem konularak, yazı işlerini burada halletmeleri sağlanmış, ayrıca Halkevinde bulunacak bir kişi de asker ve malul aileleriyle, fakirlerin dilekçelerini, ilmühaberlerini, mazbatalarını ve mektuplarını yazmakla görevlendirilmiştir (Son Yarımaya: S. 23)

Sosyal yardım kolu iki gece halka sinema gösterimi de gerçekleştirmiştir (BCA.490.1.0.0.983.810.1.11/1.1.1936).

Halkevi sosyal ihtiyaçların karşılanması açısından da önemli bir mekandı. Zaman zaman verilen balolar dışında nişan ve düğün törenleri de Halkevinde yapılmaktaydı. Ancak halktan bazı ailelerin Halkevinin yalnızca kadınlara münhasır ve erkeklerin karışmayacağı toplantılara izin verilmesini istemesi üzerine Halkevi başkanı bu durumun Halkevi prensiplerine ve medeni kaidelere uymayacağını belirterek ısrarlı talepler karşısında ne yapması gerektiğini sormuş (BCA. 490.01.829.273.29/14.05.1945) ve CHP Genel Sekreterliğinden şu cevabı almıştı: “*Halkevlerinde nişan, nikah, düğün gibi yapılması istenilen aile toplantıları, aileyi kuran kadın-erkek fikrini işlemek, ailede ve cemiyette bütünlük fikrini yaratmak esasına dayandığı için faydalı görülmüştür. Bu anlayışı tespit eden teşkilat talimatnamesinin 61. Maddesine aykırı düşüncelere yer verilemez. Halkevinde kadınlar toplantısı ancak bekimlerin münhasıran kadınlarla yapacakları konuşmalar için bahis mevzuu olabilir*” (BCA. 490.01.829.273.29/24.05). Böylece Halkevi prensiplerine uygun olarak kadın erkek ayrımı yapılmaması gerektiği özellikle vurgulanmıştı.

İnegöl Halkevi Sosyal Yardım şubesinin üstlendiği işlerden en dikkat çekeni köylerde ve şehirde anasız babasız kalmış çocukların evlat edinmek suretiyle aileler yanına yerleştirilmesidir. Bu konuda da Halkevi ailelere rehberlik görevi yaparak önemli bir sosyal sorumluluk örneği sergilemişti (Son Yarımaya, S. 49).

3.5. Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi

Halkevlerinin Halk Dershaneleri ve Kurslar şubesinin halkın seviyesini yükseltecek her türlü okuma-yazma kursları açmak yabancı dil ve fen dersleri vermek, sanat ve pratik hayat bilgileri öğretmek gibi görevleri vardı. Halk eğitiminin önemini kavramış bulunan İnegöl Halkevi 1938 yılında bir ay devam eden ve muhtarların eğitimini amaçlayan bir kurs açmıştı. Kaymakam Ahmet Bayoğlu’nun konuşmasıyla açılan bu kursta ders verenler ve konuları şöyle idi: İnegöl Ceza Hakimi: Köy Mahkemeleri, Askerlik Şubesi reisi: *Seferde Ve Hâzarda Asker Göndermede Muhtara Düşen Görev*; Nafia Fen memuru Turgut Karatal: *Bayındırlık Ve Yolların Korunması*; Ziraat memuru Süleyman Ekim: *Bağcılık ve meyvecilik*; Hükümet doktoru Musa Akova: *Köylerde Yapılması Mecburi Olan Sağlık İşleri*; Ziraat bankası memuru Hamdi: *Ziraat Bankasının Kuruluşu Para Alma Ve Kooperatifçilik*; Malmüdürü Abdullah Sayım Ve Diğer Vergilerin Alınmasında Muhtarların Ödevi; Hamzabey Okulu başöğretmeni Latif Arda: *Muhtarların Ödevleri*; Öğretmen Mehmet Öz: *Halkevi Köycülük Şubesi Ödevleri İle Çıkmakta Olan Son Yarımaya İlgilenmeleri Ve İnkılap Ve İstiklal*. Kursun son gününde kursa katılan muhtarlar için Halkevi Gösterit kolu tarafından Kahraman piyesi sahnelenmiştir (Son Yarımaya, Sayı 43)

Amaç dergisinin haberine göre “*tatil sebebiyle evlerine dönen İnegöllü Lise öğrencileri Halkevi adına hazırladıkları müsamereyi Ağustosun ikinci Salı gününü vermişlerdir. Müsameredeki korolarında ve “Vergi Hırsız” piyesinde gençler çok iyi başarı göstermişler ve alkışlanmışlardır. Yine Kurslar şubesinin, ortaokul öğrencileri için açtığı Fizik Kimya kursları devam etmektedir. Kursları idare eden Fizik Kimya öğretmeni Sabrı Gerçek her gün üç saat bu kursla uğraştığı gibi isteyenlere matematik dersi de vermektedir*” (Amaç, 1 Eylül 1949, S. 2).

Bu şube tarafından Halkevi bünyesinde bir dersane açılarak burada da okuma yazma bilmeyenlere okuma yazma ve hesap dersleri verilmiştir (Ülkü, Şubat 1936). Aynı şekilde yeni bir müzik dershanesi açmış ve arzu edenlere müzik nazariyatı, keman ve piyano dersleri verilmiştir (Son Yarımaya, Sayı 49) Ortaokul öğrencileri için Fizik, Kimya ve Matematik kursları açan bu şube (Amaç, 1 Eylül 1949, S. 2, s. 2.), amatör resim çalışmaları için de bir kurs açmış ve bu kursta öğretici olarak

görevlendirilen Bursa Ortaokulu resim öğretmeni Kenan Özbel her Pazar günü İnegöl'e gelerek kursiyerlere ders vermişti(BCA.(490.01.975.774.2.55/42).⁷. Gençlere meslek edinmeleri konusunda öncülük eden bu şube tarafından motorculuk (Anıl Çeçen, *Halkevleri*, İstanbul 1990, s. 179-180..) ve elektrikçilik (*İnegöl*, 16 Aralık 1949, S.16, s. 1) kursları düzenlenmiş ve gençlere yeni bir meslek öğretilmiştir

Yine bu şubenin hapisanelerde de dershaneler ve kütüphaneler açmak ve burada okuma-yazma öğrenenlere diploma vermek gibi çalışmaları da vardı. Nitekim İnegöl Halkevinin de kırkar kişilik, üç öğretmenin görev yaptığı birer hapisane dershanesi vardı (Halkevleri 1932-1935, 1935:100).

2.6. Kütüphane ve Neşriyat (Kitapsaray ve Yayın) Şubesi

Bu şube halkta okuma alışkanlığını geliştirmek, Halkevinde ve mümkün olan yerlerde gezici kütüphaneler kurmak, dergi çıkarmak, bulunduğu yörenin tarih, coğrafya ve folklorunu araştırmak, kahramanları ve halk şairlerini tanıtmak üzere toplanan bilgileri ve belgeleri broşür ve kitap şeklinde yaymakla görevliydi (Ülkü, Kasım 1947, S. 11-39).

Yayın işlerini Dil ve Edebiyat Şubesiyle veya yayımlanan eserin konusuna göre diğer şubelerin el birliğiyle yapan bu şubenin asıl vazifesi kütüphanelerin tanzimi ile kitapların her zaman iyi korunmasına, arttırılmasına ve daha çok okutulmasına gayret ve hizmet etmektir(CHP Halkevleri, Halkodaları 1932-1942: 12). Zaten Halkevinin açıldığı yerde bir kütüphane açmak zorunluydu. Halkevleri Çalışma Talimatnamesinin 89. maddesinde "*Kütüphaneler, halk bilgisinin ilerlemesinde başlıca amildir. Bu sebeple her Halkevinde bir okuma odası ve kütüphanenin bulunması, Halkevlerinin ilk kurulma şartlarından sayılır*" denilmektedir (CHP Halkevleri Çalışma Talimatnamesi: 24-27).

Dolayısıyla Halkevi kütüphaneleri halkın en çok ilgi gösterdiği mekanlardandı. İnegöl Halkevi Kütüphanesi de gerek kitap gerekse okuyucu sayısı bakımından oldukça zengindi. Halkevi kütüphanesinin durumunu göstermesi açısından şu istatistik oldukça ilgi çekicidir. 1.7.1935'ten 31.12.1935'e kadarki 2. Altı aylık faaliyet raporuna göre okunan kitaplar Edebiyat 59, Tarih 45, Coğrafya 5, Felsefe 3, Müspet ve Tabii Bilimler 19, Dil 5, Sosyal Bilimler 14, Ar 5, sair kitaplar 8, gazete ve mecmualar 138 şeklinde idi. Bu suretle toplam 301 kişi kütüphaneden yararlanmıştı (BCA.490.1.0.0.983.810.1.11/1.1.1936).

Halkevinin Kitapsarayında (kütüphanesi) her sınıf halka hitabeden kitaplar mevcuttu.. Gerek satın alma gerekse verit (bağış) yoluyla kitapsaraya gelen dergi ve gazeteler şunlardı: Ulus, Tan, Karagöz, Akbaba, Bursa, Yurt, Resmî Gazete, Karınca, Dranaz, Fikirler, Yeni Kültür, Konya, Altın Yaprak, Havacılık, Marmara, Varlık, Yedigün, Ar, Uyanış, Halkevi, Altan, Yeni Türk, Kaynak, Endüstri, Uludağ, Gündüz, Ekonomik Enformasyon, Adliye Ceridesi. 1.1.1936 tarihi itibarıyla Kütüphanedeki kitap sayısı 348'dir (BCA.490.1.0.0.983.810.1.15/1.1.1936). Bu sayı 1950'de itibarıyla 2665'e ulaşmıştı (BCA:490.1.829.275.1.4/20.06.1950). Halkevi yönetimi okuyuculara kitaplardan yararlanma konusunda kolaylık sağlamak üzere her türlü önlemi almış, halkta kitap ve kütüphane kültürünün yerleşmesine gayret göstermiştir (Sahık, S. 48).

⁷ BCA.490.01.975.774.2.55/42.

2.7. Köycülük Şubesi

Halkevlerinin faaliyetlerini sürdürdüğü dönemde Türkiye nüfusunun dörtte üçünden fazlası köylerde oturmaktaydı (XVI. Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları, 1948: 22).

Dolayısıyla köycülük çalışmaları ve köye dönük faaliyetler Halkevlerinin önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Öyle ki köylülerin sıhhi, medeni, bedîî gelişme ve ilerlemesine, köylü ile şehirli arasında karşılıklı sevgi ve bağlılık duygularının kuvvetlenmesine çalışmak, çevre köylere geziler düzenlemek, köylüyü okutmaya çalışmak, hasta köylülerin şehir sağlık merkezlerinde muayene ve tedavilerini sağlamak, harp malulü köylülerle şehit köylülerin aile ve yetimlerini koruma ve bunların kasabadaki resmî işlerini kolaylaştırmak bu şubelerin aslî görevleri arasında sayılmıştır (Halkevleri, 1932-1935, 1935: 114).

İnegöl Halkevinin en çalışkan kollarından olan Köycülük kolu, 24.11.1937 günü Halkevi salonunda bir köylü gecesi düzenlemiş ve geceye 100'e yakın köylü katılmıştır. Bu toplantıda İlçebay (Kaymakam) A. Bayoğlu, köy kalkınmasına hükümetin verdiği önemden bahsederek köylülerin bu kalkınma sürecinde yapacağı işlerle ilgili bilgiler vermiştir. İnhisarlar idaresi eksperî İhsan ise İlçenin tütün durumu hakkında bilgi vererek yeni yapılmakta olan Halkevi binasının tamamlanmasından sonra her hafta köylerde ve ilçe merkezinde uygulamalı tütün dersleri verileceği bilgisini paylaşmıştı. Ayrıca Hamzabey köyü öğretmeni Latif de Türk bayrağı kanunundan bahsederek, köy konaklarında asılması gereken bayrağın nasıl olacağını, nasıl asılıp indirileceğini ve nasıl saygı gösterileceğini anlatmıştı (Son Yarım, Sayı 34). Bütün bunlar gösteriyor ki İnegöl Halkevi, Halkevlerinin aslî görevleri arasında bulunan asrî vatandaş yetiştirme, halkı eğitme ve devrimin halka indirilmesi faaliyetlerini hakkıyla yerine getiriyordu. Halkevinin bu şubesinin en önemli faaliyetlerinden birisi de köy gezileri idi (Ulus 21.02.1938). Nitekim bu şube Hamzabey köyünde bağların ilaçlanması, kadınlara çocuk yetiştirme kursu (Son Yarım, 26.), Günaykestane, Karacakaya, İsavıran, Karakadı, Kestanealan, Deydinler, Dipsizgöl, Erikli, Çeltikçi, Cerrah köylerine tetkik gezileri gerçekleştirilmişti (Son Yarım, S. 51.)

KÖYCÜLÜK SAYFASI

Halkevinin Köy Gezileri

Geçen hafta Evimizin dil Tarih, Sosyal yardım ve köycülük şubeleri üyelerinden bir grup İsviran, Karakadı Kestanealanı, Erikli, Dipsizgöl köylerine pir gezi yaptı. gidilen köylerin hakkına konuşmalar yapıldı. onların bazı derterleri üzerinde darularak çareler arandı. Bu köylerdeki Müşahedelerimizi sırasıyla yazıyoruz.

İsviran köyü

İsviran köyünün heyetini Tayyare buğdayı toplamakla meşguldu okul tamire muhtaçtır. Okul için istimlak edileceği söylenilen bahçe açılırsa iyi olacak. Sağlık işlerinden su meselesi iyi bir durumda değildir. İçilen dere suyunun temiz olduğunu nasıl anlamadık. Evlerin halâlarında hiç değişiklik yoktur. Köy defterinde uoksanlıklar da görülmüştür. 93% bütçesi ikmal edilmemiştir. Cami, bir mukaddes yer olmaktan çok uzaktır. Çünkü çok pis, her tarafını örümcekler kaplamıştır. Geçen defada yazmıştık Bir köyün camii, konağı okulu gibi umumi binaların temiz olmayışı o köyün sahipsiz olduğu, köylünün ahlaksızlığını anlatır. Ecza dolaplarında ilaç namına bir şey yoktur. Dolapta eski defterler muhafaza edilmektedir.

Karakadı köyü

Bu köyün Eski bir dersi varki selerden beri bunu gidermeğe teşebbis etmemişlerdir. Köy yağmurlu günde çamur ve bataktan geçilmez birle gelmektedir. Köy kurulu bu sırtı çekilmekte olduğu halde neden-kaldırımın yapılmasına doğru bir m bile atılmamıştır. Bu iş köy hey'le görüşülerek hemen kaldırımın yapılması kararı verildi. Bu yıl çok ak olan kısımlar yapılacak, kalan mılar ise gelecek yıl bitirilecektir.

Kestanealanı köyü

Bu köyün temizliği hoş gidecek ecededir. Yalnız helâlarda bir deliklik yoktur. İçme suyu açıkta gelenden bunun İslahı lazımdır. Bu de yapılması istenen köy konağı ilk bir ihtiyacı karşılayacaktır. Bir evvel yapılması çok iyi olur. Caminin tesirle temizlenmesi ve kuyunun na bilezik yapılması işi de bitirilecektir.

Dipsizgöl köyü

Dipsizgöl köyünün çalışkan bir muhtarı vardır. köyün ikmal edilen okulu çok güzeldir. Yalnız öğretmen istenmesi geç kalmıştır. Maamafih gene bu hususta lüzum gelen teşebbüste bulunulursa omulurkü köyleri öğretmensiz kalmam. köy ve evlerin temizliği iyi dir. Ancak bütçelerinde sağlık ve işleri için iyi bir tahsisatları olduğu halde ecza dolapları tam tıkr bir haldedir. bu dolaplar ne diye yaptırılmıştır. Dipsizgöl köyünde takdir edilecek diğer bir işte arıcılıktır. Her evde bir iki kovan bulunmaktadır. Yalnız bu iş te eski göreneğe bağlı olarak yapılmaktadır. Arıcılığı fenni bir şekle sokarlarsa birkaç misli fayda görecektir. Fenni arıcılığa ehemmiyet verilerse Halkevi onlara yol gösterecektir.

Deydinler köyü

Deydinler köyü eski dere suyunu bırakıp yeni iki çeşme yaptırmış bu suretle köy işlerinin İslahına doğru hamle göstermiştir.

Erikli köyü

Bu Köyün çalışkan mnhtarı ve arkadaşları Köy menfaatını düşünen insanlardır. Ancak biraz ırşada ihtiyaçları vardır. Meselâ şu aşağıda sıralayacağımız işler hakkında şimdiki kadar kendilerine bir fikir veren olsaydı her halde başaracakları muhakkaktı.

1 — Cumhuriyet meydanı olarak seçtikleri alan köyün üstünde ve onbeş dakikalık bir yokuş çıktıktan sonra varılabilen yerdir. Cumhuriyet alanı çocukların ve ihtiyarların bile kolayca gidebilecekleri bir yer olmalıdır ki her hangi bir tören ve toplantıdan mahrum kalmam. Sonra Cumhuriyet meydanlarına bir anıt dikilmek gerektir. Anıtlar ne kadar göz önünde olursa insanlar üzerine hasıl edeceği tesirde o nisbette kuvvetli ve canlı olur. Bunun için Eriklinin Cumhuriyet alanında köyün ortasındaki küçük meydanlık olabilir. Burasının biraz daha genişlemesi de mümkündür. Cami avlusundan iki metre kadar ilâve edilerek tasviye edildikten sonra kaldırımında dögenirse mükemmel bir Cumhuriyet alanı olur.

Çeltikçi köyü

Bu köyde umumi helâ sağlık şartlarına uygun bir şekilde yapılmışsada kapısı henüz ikmal edilmediğinden noksan kalmış demektir. Evvelosde yazdığımız gibi bu köyün içilen suyu her zaman tehlikeli olan dere suyudur. Köy ortasında çıkarılan artaxiye suyu köy, halkının bir kısmını tehlikeden kurtarmış demektir. Köyün bir iki yerinde daha açılırsa dere suyundan gelecek hastalıkların önüne geçilmiş olur.

Cerrah köyü

Burada Sağlık işlerinden hiç bir iş yapılmamış gibidir. Bir çok defalar oğranınan bu köy heyetinin biraz hakeket gelmesi gerektir.

Halkevi işleri

Türk Tarih kurumunun isteği üzerine bölgemiz içindeki mağaraları tetkik etmek üzere geziye çıkan Evimizin üyeleri Erikli ve Gazelli civarındaki keçi, Beşiktaş ve Mindos mağaralarını gorerek notlar almışlardır.

2 — Yağmurlu günlerde köy sel bastığı ve yolları harap ettiği anlaşıyor. Dünyada fen herşeyin çaresini bulmuştur. İşi kökünden haletmek için vaziyeti bir mühendise tetkik ettirmeli, onun tesbit edeceği plâna göre yol ve hendekleri İslâh etmelidir.

3 — Köye giren yol ne kadar tehlikeli bir haldedir. Buradan araba içinde geçmek cesaretini kimsce göstermez. Az bir himmetle düzeltilmesi mümkün olan bu yolun bu vaziyette kalması köye kimsenin gelmesini istememek demektir. Halâlardan bahsetmek istiyoruz. Evlerin halâları Eski zaman biçiminde yani çok iptidai bir haldedir. Bu köyde helâ demek, evin üst katında duvar kenarına uzatılmış, Ortası delik bir tahtadan ibarettir. Aşağıda bir kuyu ve yukarıdan bu kuyuya inen bir oluk gibi şeyler görmek mümkün değildir.

Köy hey'eti vakit geçirmeden sağlam bir kararla bütün evlerin helâlarını yeni baştan avlunun bir kögesinde ve sağlık şartlarına uygun bir şekilde yaptırmalıdır.

İnegöl Halkevi Köycülük gecesine gelen Köy muhtarları ile Köycülük komitesi bir arada

2.8. Spor Şubesi

Sporu memleketin kültür-fizik davası olarak ele almak, ulusal spor meselesini ortaya koymak, Türk gençliğinde ve Türk halkında spora ve beden hareketlerine sevgi ve ilgi uyandırmak, sporu gelenekselleştirmek ve kitle hareketi yapmak temel amaçlarıyla hareket eden bu şube, yerel koşullara uygun spor faaliyetleri, ata sporu olarak bilinen güreş turnuvaları, çeşitli jimnastik hareketleri, boks, eskrim, judo, basketbol, voleybol, avcılık, bisiklet yarışları, toplu kültür-fizik hareketleri gibi spor aktivitelerini organize etmiştir. Halkevlerinin spor şubeleri de her zaman en faal, en hareketli çalışma kolları olmuştur. Nitekim İnegöl Halkevinde futbol, voleybol, masa tenisi sporları yapılmış (Mamaş, 1947: 57); bu alanlarda takımlar oluşturularak diğer takımlarla karşılaşmalar ve turnuvalar düzenlenmiştir. Örneğin 1937 yılında İnegöl Halkevi futbol takımı Bursa Halkeviyle bir futbol maçı yapmış, maçı Bursa Halkevi 3-1 kazanmış; o günün anısına hazırlanan Atatürk büstü Bursa Halkevi futbol takımına verilmişti (Son Yarım, S.27, 15 Ağustos 1937). Halkevi futbolcuları ilerleyen zamanlarda Bursa futbolcuları ile 5 karşılaşma daha yapmışlardır. Yine Halkevinin öncülüğünde İnegöl'e çağrılan Türkiye futbol şampiyonu Fenerbahçe futbol takımı İnegöl karması ile bir maç yapmış ve İstanbul'a dönmüşlerdir (Son Yarım/Salık, s. 50)

Öte yandan Atçılık faaliyetlerine ayrı bir önem verildiğini görüyoruz. Bu bağlamda Atçılar bir koşu ile birkaç defa atlı gezi tertiplemişlerdi (BCA.490.1.0.0.983.810.1.9/1.1.1936; Halkevleri 1931-1935, 1935: 75). Yine spor şubesinde İdmanyurdu ve Atçılar 3 kongre gerçekleştirmiş, öğretmenler birliğinin 3 balosu ve iki çaylı dans gösterisi yine Halkevinde yapılmıştı (BCA.490.1.0.0.983.810.1.11/1.1.1936).

Diğer Halkevlerinden farklı olarak İnegöl Halkevi Kılıç-Kalkan ekibinde iyi kılıç kalkan oynayan sporcular yetişmiştir (CHP Halkevleri ve Halkodaları 1944, 1945: 24.)

CHP Genel sekreterliği vasıtasıyla Halkevlerine gönderilen genelge ile milli sporlar ve oyunlar hakkında araştırma yapılarak elde edilecek bilgilerin gönderilmesi istenmiş, İnegöl Halkevi de bu konuda araştırmalar yaparak elde edilen bilgiyi merkeze göndermiştir (Son yarım/Salık, S. 48).

2.9. Tarih ve Müze Şubesi⁸

Halkevlerinin Tarih ve Müze şubeleri bir taraftan bulundukları yerin tarihlerini aydınlatacak araştırmalar yaparak millî tarih için faydalı yayın yapmak, bölgelerindeki tarihî anıtları korumak, önemli gördükleri höyük v.s. tarihî eserleri bu sahada çalışan kurumlara bildirmek; diğer taraftan millî kültür ve etnoloji ile ilgili belgeleri toplamak ve muhafaza etmek, aynı zamanda mahallî folklor araştırmaları (Halk arasında yaşayan masal, türkü, âdet, anane, merasimler, halk sanatı ve eşyaları, kısacası, genel olarak halkın maddî ve manevî tezahürlerini) yapmak ve bunları yayımlamak gibi çok önemli görevleri üzerlerine almışlardı (CHP 1932-1944, 1944: 16). Bu çerçevede İnegöl Halkevince Türk Tarih Kurumu'nun isteği üzerine bölgedeki mağaraları araştırmak üzere Halkevinden bir grup görevlendirilmiş; Erikli ve Gazelli civarındaki Keçi, Beşiktaş ve Mindos mağaralarında araştırmalar yapılarak rapor hazırlanmıştır (Son Yarımay/Salık, s. 51). Müze ve sergi şubesi köylerden bazı yazılı ve resimli taşları toplayarak merkezdeki İshak Paşa medresesinin bir odasını müzeye dönüştürmüştür. (BCA.490.1.0.0.983.810.1.9/1.1.1936.)

Diğer yandan Bursa müzesinin eski müdürü Ali Rıza Yalın tarafından hediye edilen ve Çanakkale civarından getirildiği öğrenilen toprak kaplar ile ağırlık şeklinde yapılmış, üstleri karınlı, kandil tipleri Halkevi müzesinde muhafaza edilmekte idi (Kökten,1951: 201-214).

4. HALKEVİNİN KAPATILMASI

Tek parti döneminin önemli bir kurumu olan halkevlerinin durumu özellikle Demokrat Partinin kurulması ve daha önce Cumhuriyet Halk Partisinde ve halkevlerinde çalışan çok sayıda bilim adamı ve siyasetçinin Demokrat Parti saflarına geçmesiyle sarsılmaya başladı. Halkın halkevlerine olan ilgisi de siyasi tartışmalar ve Demokrat Parti'nin güç kazanmasıyla birlikte gittikçe zayıfladı. CHP'nin 1947 yılında gerçekleşen 7. Büyük kurultayında halkevlerinin bağımsız birer kurum haline getirilmesi gündeme gelmiş ancak somut bir adım atılamamıştır. Halkevleriyle ilgili olarak iki siyasi parti CHP ve DP arasındaki en büyük ihtilaf, devlet hazinesinden ve yerel yönetimlerin bütçelerinden transfer edilen paralar konusundadır. Mecliste uzun bir süre devam eden tartışmalardan sonra Halkevlerine ve CHP'nin haksız olarak edindiği iddia edilen mallara ilişkin, “*Resmî Daire ve Müesseselerin Siyasi Partilere Bedelsiz Mal Devredemeyeceklerine ve Bu Daire ve Müesseselerle Münfesi Derneklere Ait Olup Siyasi Partilere Terkedilmiş Olan Gayrimenkul Mallarla Bu Partiler Tarafından Genel Menfaatler İçin Yaptırılmış Olan Binaların Sahiplerine ve Hazineye İadesine Dair Kanun*” 8 Ağustos 1951 tarihinde oya sunulmuş, 339 kabul, 3 ret oyuyla kabul edilmiştir (T.C. Resmi Gazete, S.7882, 11.08.1951, Kanun No: 5830; TBMM Kanunlar Dergisi, 1951: 937-939; Halkevleri (1932-1951-1963, 1963: 35-36). Kanunun 11 Ağustos 1951 tarihinde 7882 sayılı Resmi Gazete ile ilan edilerek yürürlüğe girmesinden sonra Halkevleri binalarının ve kanun kapsamına giren, aralarında CHP genel merkezinin de bulunduğu CHP'ye ait taşınmazların eski sahiplerine ya da hazineye devredilmesi işlemlerine başlandı. Kanunun 2. maddesi genel, katma ve özel bütçeli dairelerle belediyeler, köyler ve iktisadi devlet teşekkülleri ve müesseseleri tarafından ya da kamu yararına çalışan derneklerden siyasi partilere bedelsiz terk edilmiş olan taşınmazların önceki kayıt sahiplerine geri verilmesini öngörüyordu. 3. Madde hükümlerine göre ise Halkevi olarak inşa edilmiş ya da inşa edilmekte olan ya da 1 Mart 1950 tarihine kadar kısmen ya da tamamen halkevi olarak kullanılmış olup da bir siyasi parti adına kayıtlı taşınmazlar devlet adına kaydedileceklerdi. Kanunun 10. maddesi siyasi partilere, söz konusu taşınmazları boşaltmaları için bir ay süre tanıyordu (Cumhuriyet Ansiklopedisi, (1923-2000), 2003: 186-187). Ancak bu süreye bakılmaksızın Halkevlerine ait kitaplar, sahne, müzik ve spor

⁸ Başlangıçta Müze ve Sergi Şubesi olarak açılan bu kol 1940 yılında Tarih ve Müze Şubesi adı altında faaliyetlerini sürdürmüştür.

malzemeleri Milli Eğitim Bakanlığı'na, diğer eşya ve müzeli eserler Milli Emlak Müdürlüğü'ne, demirbaş eşyalar devlet dairelerine verildi. Bu devir esnasında Halkevlerinin birikimi olan kütüphane, arşiv, belge, fotoğraf gibi malzemeler yeterince korunamadığı için büyük bir kültürel birikim yok olma ile karşı karşıya kalmıştır. Cumhuriyet dönemi kültürel hayatı, hızla gelişmesini sağlayan Halkevlerinin kapanmasıyla birlikte kültürel hayatın kalkınması yönündeki dayanağını da kaybetmiştir (Olgun, 2008: 93).

Öte yandan arsaların ve gayrimenkullerin bir kısmı satılıp, diğerleri de ya devlet dairesi yapıldı ya da kiraya verildi (Çeçen, 1990: 252-253). İnegöl Halkevi de bütün Halkevleri gibi kapatılarak binası hazineye devredildi. Halkevlerinin kapatılma sürecine girdiği 1950 yılında İnegöl Halkevinde mevcut tarihî ve mahallî eşyaların durumu şöyle idi (BCA:490.1.829.275.1.1/20.06.1950). Oya koleksiyonu, iki adet Osmanlı arması modeli, sekiz adet yazı levhası, dört adet kılıç ve pala, altmış tanelik bir adet Osmanlı paraları koleksiyonu, otuz tane mahallî arkeolojiye ait keramik parçalar, İnegöl içinde höyük zannedilen tepe tabakalarına ait keramik parçalar. Yine bu rapora göre Halkevinin yayımladığı kitap broşür ve dergiler ise Salık (1937), Yarımay (1938) ve İnegöl (1949-1950)dir (BCA:490.1.829.275.1.4/20.06.1950).

Halkevinin kapatılma sürecinde bazı olaylar da yaşanmıştı. Özellikle 14 Mayıs 1950 tarihi sonrasında Demokrat partililerin birçok Halkevinde olduğu gibi İnegöl Halkevi'ne de müdahale ettikleri görülmektedir. CHP Genel merkezinin iktidar değişikliği üzerine Halkevine herhangi bir müdahale yapıp yapılmadığı sorusuna verilen cevapta şöyle denilmektedir: *“Halkevleri, halkın ve devletin yardımı ile yapılmıştır, halka maledilmelidir, buradan yalnız Halk Partisi değil diğer partiler de istifade etmelidir gibi sözler her zaman işitilmektedir. Ancak kayda değer olay olarak cereyan eden hadise şudur: 19 Mayıs 1950 Gençlik ve Spor Bayramı'nın kutlandığı gün akşamüzeri Demokrat Parti idare kurulundan iki kişi (Hamza Peşteli ve Kunduracı Galip Hakan) Halkevine gelip katipten , binayı süslemek için asılan oklu bayrakların kaldırılmasını istemişlerdir ve “Burası hâlâ daha Halk partisinin propagandasını yapıyor, oklu bayraklar Halk partisinin sembolüdür, Halkevi ise artık milletin malıdır.” demişlerse de Sekreter öğretmen Hamdi Uğurlu “Düşünceniz yanlıştır, bunları indirmek için bir sebep yoktur ve bir yerden bir emir de yoktur, indirmeyiz mukabelesinde bulunarak isteklerini reddetmiştir. Bunun üzerine adı geçen şahıslar Kaymakam vekili Tahsin Kurutoğlu'na giderek aynı isteği tekrarlamışlar ve arkadaşlarının galeyanda olduklarını ve onları kendileri zor zapt ettiklerini söylemişlerse de Kaymakam Vekili de müraaatlarının yersiz olduğunu ve bayrakları indirtmeyeceğini söyleyince dönüp gitmişlerdir (BCA.490.01.829.275.1.8.).*

Bu ve buna benzer olaylar Cumhuriyet Halk Partisinin iktidarı kaybetmesiyle birlikte pek çok merkezde yaşanmıştır. Devlet gücünü kullanan yeni idarecilerin göz yummasıyla Halkevlerine ait olan eşyalar ya yağmalanmış ya da depolarda çürümeye terk edilmiştir.

SONUÇ

Halkevleri, Türk devriminin halka tanıtılması, modern bir toplum yaratma, vatandaş-devlet birlikteliğinin sağlanması amacıyla oluşturulmuş, gönüllü olarak büyük bir hevesle görev yapan kadroların özverili çalışmalarıyla başarılı çalışmalara imza atmış kurumlardı. Halkevleri, cumhuriyet döneminde ülkenin sosyal ve kültürel kalkınmasında, Cumhuriyetle kazanılan yeni değerlerin geniş halk kitlelerine ulaşmasında Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar çağdaşlığın, modernliğin taşınmasında son derece önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Özellikle halkevlerinin dil-edebiyat şubeleri tarafından neşredilen dergiler de tarih, edebiyat, güzel sanatlar, folklor gibi alanlarda yapılan çalışmaları kaydederek milli kültür değerlerinin korunması ve gelecek nesillere aktarılmasında gerçekten tarihi bir görev icra etmişlerdir.

Görüldüğü üzere 1935 yılında açılan ve Halkevlerinin genel prensipleri çerçevesinde teşkilatlanan İnegöl Halkevi açık kaldığı 14 yıl boyunca, kaymakamlık ve belediye gibi resmî kurumların yanında yönetici sınıfın, dolayısıyla devletin halkla bütünleşmesini sağlayan, devlet-vatandaş, halk-aydın ikiliğinin ortadan kalktığı, ilçenin en önemli aksiyon merkezlerinden birisi olmuştur. Halkın rahatlıkla girip çıktığı, sosyal ve kültürel faaliyetlere katılabildiği, kütüphanesinde kitap okuduğu, tiyatrosunda oyun izlediği, nişan ve nikah törenlerini yapabildiği, sinemasında film seyrettiği, gerektiğinde sağlık hizmeti aldığı, kurslarına katıldığı, bayram ve yıldönümü törenlerinde coşku yaşadığı bu mekan ne yazık ki uzun ömürlü olamamış, değişen siyasi şartlar, diğer Halkevlerinin olduğu gibi İnegöl Halkevinin de sonunu getirmiştir. Sonuç olarak bütün halkevlerinde olduğu gibi İnegöl'ün sosyal ve kültürel hayatında da önemli bir rol oynayan bu özel ve güzel kurum hoş bir sadâ bırakarak ilçenin yakın tarihindeki yerini almıştır.

Kaynakça

- Baltacıoğlu, İsmail Hakkı(1950), *Halkın Evi*, Ankara.
- Bayraktar, Zerrin; Cem Alpar(1982), Ankara, *Ülkü (Seçmeler)*, Ankara İ.T.İ.A, Yayını.
- BCA 490/100. 829.273.2.s.6.
- BCA. 490.01.829.273.29.
- BCA. 490.01.829.274.1.
- BCA. 490.1.971.756.3.
- BCA.490.01.975.774.2.55/42.
- BCA.490.01.829.275.1.11.
- BCA.490.01.829.275.1.
- BCA.490.01.829.275.1.
- BCA.490.01.829.275.1.6.
- BCA.490.01.829.275.1.8.
- BCA.490.01.965.736.3.1-2
- BCA.490.1.0.0.983.810.1.11.
- BCA.490.1.0.0.983.810.1.15
- BCA.490.1.0.0.983.810.1.16.
- BCA.490.1.0.0.983.810.1.9.
- BCA.490-1-0-0_971-756.
- BCA:490.1.829.275.1.1.
- BCA:490.1.829.275.1.3.
- BCA:490.1.829.275.1.4.
- BOA.490.01.975.774.2.42.
- CHF Halkevleri Talimatnamesi, (1932), Ankara.
- CHP Halkevleri Çalışma Talimatnamesi (1940), Ankara.
- CHP Halkevleri Halkodaları 1932-1944, (1945), Ankara.
- CHP Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi, (1940), Ankara.
- CHP Halkevleri Öğrengeşi (1935) Ankara.
- CHP Halkevleri ve Halkodaları 1944 (1945), Ankara.
- CHP Halkevleri ve Halkodalarının Yurd İçinde Dağılımları,(1945), Ankara.
- Cumhuriyet, 31 Ağustos 1938
- Cumhuriyet Ansiklopedisi,(1923-2000)(2003), (Yayın kurulu: Hasan Ersel, Ahmet Kuyaş, Ahmet Oktay, Mete Tunçay), C.2, (1941-1960), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Çavdar, Tevfık(1984), “Halkevleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.IV, İstanbul.
- Çeçen, Anıl (1990) *Halkevleri*, Ankara.
- Güz, Nurettin (1995), *Tek Parti İdeolojisinin Yayın Organları Halkevleri Dergileri(1932-1950)*, Ankara.
- Halkevleri 1931-1935, 103 Halkevi Geçen yıllarda Nasıl Çalıştı?*(1935), Ankara.
- Karakoç, Kani İrfan (2012) *Ulus-Devletleşme Süreci ve “ ‘Türk’ Edebiyatı”nın İnşası (1923-1950)*, Ankara.
- Kebikeç (1996), S.3, ss.131-142.
- Kökten, İ. Kılıç (1951). “Kuzeybatı Anadolu’nun Tarihöncesi Hakkında Yeni Gözlemler”, *Ankara Üniversitesi DTCTF Dergisi*, C. 9, S. 3, Ankara.
- Kuruluşlarının Yıldönümü Halkevleri (1932-1951-1963)(1963), İstanbul.
- Mamaş, Turgut Can (1947) İnegöl, *Tarihî Coğrafî, İktisadî, İctimaî, Sıhî ve Kültür Durumları*, Bursa, İnegöl Halkevi Yayını.
- Millî Şefimiz İsmet İnönü’nün 3. Nutku (1945), Ankara.

- Olgun, Kenan (2008), *Yöresel Kalkınmada Adapazarı Halkevi*, İstanbul.
- Özacun, Orhan (1996), “Halkevlerinin Dramı”, *Kebikeç*, Sayı,3, s.87.
- Özacun, Orhan (2001) *CHP Halkevleri Yayınları Bibliyografyası 1932-1951* İstanbul
- Salık*, Sayı 48, 30 Haziran 1938.
- Son Yarımday/Salık* (30 Mayıs 1938).
- Son Yarımday* (15 Ağustos 1937).
- Son Yarımday* (30 İkinciteşrin 1937).
- Son Yarımday* (15 Mart 1938).
- Son Yarımday* (15 Nisan 1938).
- Son Yarımday* (30 Temmuz 1938).
- Son Yarımday* (28 Şubat 1938).
- Son Yarımday* (15 Eylül 1937).
- Son Yarımday/Salık* (30 Haziran 1938).
- Son Yarımday/Salık* (15 Ağustos 1938).
- Son Yarımday/Salık* (1 Teşrinievvel 1938).
- Son Yarımday/Salık* (15.9.1936).
- Son Yarımday* (15.06.1937).
- Son Yarımday* (1 Temmuz 1937).
- Son Yarımday* (1 Teşrinievvel 1938).
- Son Yarımday* (15 Şubat 1938).
- Son Yarımday* (15 Şubat 1938).
- Son Yarımday* (15.03.1937).
- Son Yarımday*, (29.10.1936).
- Şimşek, Sefa(2002), *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi, Halkevleri,1932-1951*, İstanbul.
- Tan, 16 Şubat 1937.
- Tan 14 Ağustos 1939.
- T.C. Resmi Gazete(1951), S.7882, 11.08.1951, Kanun No: 5830.
- TBMM Kanunlar Dergisi, TBMM Basımevi, Ankara, 9. Dönem, Cilt 33, s.937-939.
- Uludağ, Sayı 95, Mayıs-Haziran 1949
- Ulus,21.02.1938.
- Ulus, 20.02.1937.
- Ülkü, Şubat 1936.
- Ülkü, Şubat 1936.
- Ülkü, Kasım 1947.
- Ülkü. Mart 1938.
- XVI. Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları*(1948), Ankara.
- Yeşilkaya, Neşe G.,(1999) *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İstanbul.
- Yeşilkaya, Neşe G.,(2009), “Halkevleri”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce*, C.2, Kemalizm, 6. Baskı, , İstanbul.

İNEGÖL YEREL BASININDA HİKMET ŞAHİN DÖNEMİ (1994-1999)

Seda ÜNER

Bilim Uzmanı, Mail adresi: sedauner16@gmail.com, Orcid: 0009-0009-4977-0368

1. Giriş

Belediyelerin tüm yetki, sorumluluk ve görevleri 5393 Sayılı Belediye Kanunu'nda belirtilmiştir. Çalışma konumuzda bahsedilen hizmetler 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 14. Maddesi'nin a ve b bendi gereğince gerçekleştirilmiştir. Bu kanun maddesinde bahsi geçen konular şu şekilde açıklanmıştır: *“İmar, su ve kanalizasyon, ulaşım gibi kentsel alt yapı; coğrafi ve kent bilgi sistemleri; çevre ve çevre sağlığı, temizlik ve katı atık; zabıta, itfaiye, acil yardım, kurtarma ve ambulans; şehir içi trafik; defin ve mezarlıklar; ağaçlandırma, park ve yeşil alanlar; konut; kültür ve sanat, turizm ve tanıtım, gençlik ve spor orta ve yüksek öğrenim öğrenci yurtları; sosyal hizmet ve yardım, nikâh, meslek ve beceri kazandırma; ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi hizmetlerini yapar veya yaptırır. Devlete ait her derecedeki okul binalarının inşaatı ile bakım ve onarımını yapabilir veya yaptırabilir, her türlü araç, gereç ve malzeme ihtiyaçlarını karşılayabilir; sağlıkla ilgili her türlü tesisi açabilir ve işletebilir; mabetlerin yapımı, bakımı, onarımını yapabilir; kültür ve tabiat varlıkları ile tarihî dokunun ve kent tarihi bakımından önem taşıyan mekânların ve işlevlerinin korunmasını sağlayabilir; bu amaçla bakım ve onarımını yapabilir, korunması mümkün olmayanları aslına uygun olarak yeniden inşa edebilir; cemevlerinin yapım, bakım ve onarımını yapabilir. Gerekğinde, sporu teşvik etmek amacıyla gençlere spor malzemesi verir, amatör spor kulüplerine ayni ve nakdî yardım yapar ve gerekli desteği sağlar, her türlü amatör spor karşılaşmaları düzenler, yurt içi ve yurt dışı müsabakalarda üstün başarı gösteren veya derece alan öğrencilere, sporculara, teknik yöneticilere ve antrenörlere belediye meclisi kararıyla ödül verebilir. Gıda bankacılığı yapabilir”*(“Belediye Kanunu”, Resmi Gazete Tarihi: 13.07.2005).

Bu çalışmada Hikmet Şahin'in ilk İnegöl Belediye Başkanlığı görevi yaptığı hizmet süreci (1994-1999) ele alınmaktadır. Hikmet Şahin, bu hizmet süreci sonrasında İnegöl Belediye Başkanlığı görevi için yeniden seçilmiştir (1999-2004). Çalışmada İnegöl yerel basınının öne çıkan gazeteleri taranmıştır. Bu araştırma sonucunda ilçede gerçekleşen olayların basına aktif bir şekilde yansdığı tespit edilmiştir.

İnegöl Belediyesi'nin kuruluş tarihinden çalışma konusunu kapsayan tarihe kadar olan süreçte belediye başkanlığı görevini yerine getiren başkanlar, görev sıralaması ve görev tarihleri ile birlikte şu şekildedir (“Önceki Başkanlarımız”, 2004):

Belediye Başkanı	Görev Süreleri
Sadıkzade Süleyman Ağa	1870-1879/1883-1888/1899-1901
Hacı Ahmet Efendi	1879-1881
Hacı Ethem Oğlu Halil Ağa	1881-1883
Hacı Veli Ağazade Ahmet Efendi	1888-1889

Kadıyoran Osman Ağa	1900-1901
Sofyalı Osman Bey	1901-1908/1917-1920
Bezzaz Yusuf Efendi	1908-1909
Debbağ Hacı Mehmet Efendi	1909-1909
Hocazade Hüseyin Efendi	1909-1910
Pazarcıklı İbrahim Efendi	1910-1911
Demircizade Ali Rıza Efendi	1912-1914/1929-1930
Hilmi Bey	1914-1916
Bosnalı Ahmet Bey	1916-1917
Laz İsmail Efendi	1920-1922
Hacı Emin Efendi	1922-1924
Pazarcıklı Ahmet Hamdi Bey	1924-1929
Ali Reşit Eralp	1930-1934
Sabri Demircioğlu	1934-1935/1942-1948
Nuri Doğrul	1935-1942/1950-1955
Ali Rıza Sakarya	1948-1950
Kemal Özkan	1955-1957/1959-1960
Mehmet Çıracı	1957-1959
Kenan Özaslan/ Ali İhsan Günalp	1960-1963 Atama
Abdullah Akdoğan/ Erçetin Yorgancıoğlu	1960-1963 Atama
Enver Yıldırım/ İskender Salt	1960-1963 Atama
Ahmet Akyollu	1963-1977
Refik Tabakoğlu	1977-1980
Rafız Karataş	1980-1984 Atama
Muhiddin Tanoğlu	1984-1989
Cemal Arık	1989-1994
Hikmet Şahin	1994-1999/ 1999-2004

Hikmet Şahin’in özgeçmişi şu şekildedir:

1 Ocak 1950 yılında İnegöl’de dünyaya gelmiştir (“Hikmet Şahin”, 2023). İlkokulu İnegöl’de, liseyi Bursa İmam Hatip’te okumuştur. Üniversite eğitimini Bağdat’ta İlahiyat alanında tamamlamıştır. 1976 yılında İnegöl İmam Hatip Lisesi’ne öğretmen olarak atanmıştır. İmam Hatip Lisesi’nde

meslek dersleri öğretmenliği ile iz bırakmıştır. 10 yıl öğretmenlik mesleğini sürdürmüştür. 1986'da mobilya ve orman ürünleri malzemeleri ticaretine başlamıştır (Çelik, “Hikmet Şahin (1950-2009)”, 2024). 27 Mart 1994 yerel seçimlerine Refah Partisi'nden İnegöl Belediye Başkanı adayı olarak katılmıştır. Yerel seçim sonucunda 1994 yılında İnegöl Belediye Başkanı seçilmiştir. (Şahin, 2020, 79). 1994 yılında İnegöl Organize Sanayi Bölge Başkanlığı'nı da üstlenmiştir. 1999'da gerçekleştirilen yerel seçimler sonucunda İnegöl Belediye Başkanlığı'na ikinci kez seçilmiştir. Ayrıca İnegölspor Kulübü Başkanlığı görevini de üstlenmiştir (“Hikmet Şahin”, 2023). 28 Mart 2004 yerel seçimlerinde % 54'lük oy ile Bursa Büyükşehir Belediye Başkanlığı'na seçilmiştir. 29 Mart 2009 yerel seçimlerinde Demokrat Parti'nin Bursa Büyükşehir Belediye başkan adayı olmuştur. Ancak seçim sonucunda Belediye Başkanı olarak seçilmemiştir. Sonrasında ticari hayata dönerek ticaret ile ilgilenmiştir. 4 Kasım 2009 tarihinde uğradığı silahlı bir saldırı sonucu ağır şekilde yaralanmıştır. 11 Kasım 2009 tarihinde tedavi gördüğü Bursa Acıbadem Hastanesi'nde hayatını kaybetmiştir (Çelik, “Hikmet Şahin(1950-2009)”, 2024).

27 Mart 1994 yerel seçimlerinde Türkiye genelinde partilerin kazandığı belediye başkan adaylığı sayıları şu şekildedir: (Şahin, 2020, s. 79).

Anavatan Partisi	79
Büyük Birlik Partisi	11
Cumhuriyet Halk Partisi	63
Demokratik Sol Parti	23
Demokrat Parti	6
Doğruyol Partisi	883
Milliyetçi Hareket Partisi	118
Refah Partisi	323
Sosyaldemokrat Halkçı Parti	443

27 Mart 1994 yerel seçimlerine İnegöl'den katılan adaylar şunlardır (Şahin, 2020, 79; Yıldırım, 1994, Sayı: 2434, s. 1; Bizim İnegöl, 1994, Sayı: 2923, s. 1-3; İnegöl Haber, 1994, Sayı: 10, s. 1):

Anavatan Partisi	Sadri Demirtaş
Cumhuriyet Halk Partisi	Hüseyin Zahireci
Demokratik Sol Parti	Hasan Düzgün

Doğruyol Partisi	Kenan Kender
Millet Partisi	Mahmut Çil
Refah Partisi	Hikmet Şahin
Sosyaldemokrat Halkçı Parti	Sabri Ürpermez
Milliyetçi Hareket Partisi	Bekir Filizbay
Bağımsız Aday	Timur Kuş

1994 yerel seçimleri sonrasında Hikmet Şahin İnegöl Belediye Başkanı olarak seçilmiştir. İnegöl Belediye Meclisi üyeleri ise şu şekildedir (Şahin, 2020, s. 79; Bizim İnegöl, 1994, Sayı: 2952, s. 1-2; İnegöl Haber, 1994, Sayı: 11, s. 1):

“Refah Partisi: Hikmet Şahin (Başkan), Adnan Alkış, Ahmet Sünnetçioğlu, Cemalettin Sali, İdris Köroğlu, İsmail Koç, Mustafa Çakmak, Nizamettin Yüksel, Olcaytuğ Uygur, Osman Nuri Demircan, Şevket Uğurdağ, Zeki Anıl Gülşen.

Anavatan Partisi: Ahmet Oran, Alaattin Baytekin, Alaattin Kırçalı, Erdal Şenbay, İbrahim Ortakçı, Mesut Akansu, Namık Kemal Timur, Sabri Cengiz.

Doğruyol Partisi: Alaattin Albamya, Emine Turan, Güven Yıldız (05.02.1996-18.04.1999), İlhan Özgen, İsmail Çetinkaya (27.03.1994- 04.02.1996), Refik Tabakoğlu.

Başkan Yardımcıları: Adnan Alkış, Muammer Subaşı, Şevket Orhan.”

1.1. Belediyecilik Hizmetleri

Hikmet Şahin’in görev sürecinin başladığı tarihlerde başlatılan çevre yolu çalışmaları yaklaşık 6.800 metre uzunluğunda olacak şekilde çalışmaların ilerletildiği, 1995 yılının sonunda tamamen bitileceği bildirilmiştir (Yıldırım, 1995, Sayı: 2782, s. 1). Çevre yolu hizmeti kapsamında tretuvar, refüj, kavşak tanzim çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Yıldırım, 1995, Sayı: 2835, s. 1). Şahin, düzenlediği basın toplantısında 1998 yılında gerçekleştirilen hizmetlerden bahsetmiştir. Hizmetlerin başında asfaltlama, bordür tanzimi, kanalizasyon, tretuvar gibi alt yapı çalışmalarının geldiği ifade etmiştir. 1998 yılında 185.000 m² ve 5 yıllık görev süresinde toplam 750.000 m² asfalt hizmeti gerçekleştirilmiştir. 1998 yılında 25.000 m², 5 yılda toplam 100.000 m² kaldırım taşı döşemesi yapılmıştır. 1998 yılında 11 km bordür tanzimi, 120 menfez çalışması, 5.500 metre kanalizasyon döşemesi ve bazı hatlarda temizlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Yıldırım, 1998, Sayı: 4053, s. 1-3). Bursa-Ankara karayolu üzerinde kavşak ve sinyalizasyon çalışmaları yapılmıştır (Yıldırım, 1996, Sayı: 3144, s. 1). İlçenin çeşitli bölgelerinde tretuvar tanzim çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Yıldırım, 1995, Sayı: 2787, s. 1; Yıldırım, 1996, Sayı: 2987, s. 1; İnegöl Haber, 1995, Sayı: 33, s. 1).

İlçe içi trafik düzenlemeleri ile ilgili olarak araçların park edilmesi ile trafiğin engellenmesi sonucu yeni bir düzenleme talep edilmiştir (Yıldırım, 1995, Sayı: 2768, s. 1). İlçe içi trafiğin düzenlenmesi amacıyla çeşitli belde otobüslerine denetim getirilerek şehrin içinden yolcu almalarının trafiği engellemesine çözüm bulunması talep edilmiştir. Bu konuda sıkı denetim talebine belediye başkanı yanıt vermiştir. İlçe Emniyet Müdürlüğü ile işbirliği doğrultusunda denetimler getirilmiş, denetim

kararlarına uymayanlara yasal işlemler yapılarak trafik sorununun çözülmesini amaçladıklarını bildirmiştir (Yıldırım, 1995, Sayı: 2919, s. 1-2).

İlçe içindeki trafiği sıkıştırması nedeniyle dolmuş taşımacılığına sıcak bakmayan Şahin'e, vatandaşlar tarafından toplu taşımının yetersiz kaldığı yönünde eleştiri yöneltilmesine neden olmuştur. BOSKİ (Belediye Su Otobüs ve Kanalizasyon İşletmesi Müdürlüğü)'ne ait otobüslerin artırılması ya da ek sefer konulması talep edilmiştir (Yıldırım, 1996, Sayı: 3205, s. 1). Ulaşım hizmetlerinin iyi hizmet verebilmesi amacıyla BOSKİ Müdürlüğü bünyesinde hizmet veren otobüsler bakım ve onarıma alınmıştır (Yıldırım, 1997, Sayı: 3353, s. 1).

Belediye otobüslerinden işçi ve memur emeklilerinin %50 indirimli fiyattan yararlanmasına karar verilmiştir (İnegöl Belediyesi Meclis Tutanakları, 07.06.1994, Karar No: 106). Ulaşım konusunda ilçe halkından otobüslerin öğrencilere ücretsiz olmasını talep etmiştir (Bizim İnegöl, 1994, Sayı: 3145, s. 1). Ulaşım ile ilgili hizmetler arasında emeklilere %50 indirimli olarak ulaşım hizmetinden yararlanılması sağlanmıştır (Yıldırım, 1996, Sayı: 3207, s. 1; İnegöl Haber, 1996, Sayı: 128, s. 3).

İnegöl Belediyesi Sosyal Hizmetler Bürosu 4 Ocak 1995'te hizmete açılmıştır (Yıldırım, Sayı: 2695, s. 1; Bizim İnegöl, 1995, Sayı: 3188, s. 1). Söz konusu belediye bürosu aracılığıyla yardıma ihtiyacı olan kimselere gıda yardımı kampanyası başlatılmıştır (Yıldırım, 1995, Sayı: 2737, s. 1). Çeşitli tarihlerde gerçekleştirilen yardım kampanyaları basında yerini almıştır (Bizim İnegöl, 1995, Sayı: 3217, s. 1; Yıldırım, 1995, Sayı: 2806, s. 1; Bizim İnegöl, 1995, Sayı: 3292, s. 1; İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, 1996).

Belediyenin yol, su, kanalizasyon, yeşil alan gibi genel hizmetlerinin yanı sıra halkın sosyal ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik faaliyetlerin gerçekleştirildiğini ifade eden Şahin, asker uğurlaması, hanımlar masası, sosyal hizmetler bürosu, ücretsiz halk konserleri gibi sosyal faaliyetlerin gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Hizmet çalışmaları kapsamında halkın ucuz ve kaliteli ekmeğe ulaşmasını sağlamak amacıyla dört adet belediye halk ekmek satış gişesinin 20 Ocak 1995'te açıldığını bildirmiştir (Yıldırım, 1995, Sayı: 2708, s. 1; Bizim İnegöl, 1995, Sayı: 3202, s. 1; İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, 1995). Söz konusu hizmete talep gelmesi halinde sayısının artırılabilceğini belirtmiştir (Yıldırım, 1995, Sayı: 2709, s. 1). Hizmet halk tarafından gösterilen ilgi doğrultusunda yeni gişelerin açılması talep edilmesi hizmetten memnun olunduğunu ifade etmemizi mümkün kılmaktadır (Yıldırım, 1995, Sayı: 2715, s. 1).

Şahin, sosyal yardım konusunda 1997 yılına kadar 5000 aileye erzak yardımı, 376 su abonesinin faturasının karşılandığı, her ay 6000 aileye ücretsiz ekmek sağlandığını açıklamıştır. Ayrıca sosyal hizmetler bürosu aracılığıyla giyim yardımı, kömür yardımı ve ücretsiz gezici sağlık hizmeti sağlanarak yardım yapıldığını bildirmiştir (Yıldırım, 1997, Sayı: 3357, s. 1-2). Belediye tarafından yardıma ihtiyacı olduğu belirlenen kişilerden su faturası ücreti alınmamasına oy birliğiyle karar verilmiştir (İnegöl Belediyesi Meclis tutanakları, 28.12.1994, Karar No: 273; Bizim İnegöl, 1994, Sayı: 3182, s. 1).

İlçe halkına destek vermek adına yardım paketleri dağıtılmıştır (Yıldırım, 1995, Sayı: 2736, s. 1; Yıldırım, 1996, Sayı: 3012, s. 1). 1999 yılında Belediye tarafından yardıma ihtiyacı olduğu tespit edilen 2.000 aileye erzak paketi dağıtılmıştır. 5 yıllık süreçte toplam 10.000 aileye yardım ulaştırılmıştır. Sosyal yardım konusunda diğer hizmetlerden bahseden Şahin, gezici sağlık hizmetleri ile 5 yılda toplam 15.000 kişiye sağlık hizmeti sunulduğunu, yoksul vatandaşlar için her ay 10.000 ekmeğin ücretsiz sağlandığını, yardıma ihtiyacı olduğu tespit edilen 150 öğrenciye burs verildiğini,

her yıl ortalama 350 çocuğun sünnet olması konusunda destek olunduğunu açıklamıştır (Yıldırım, 1999, Sayı: 4078, s. 1-3).

Özkent Sosyal Tesisleri Belediye Başkanı'nın da katılımıyla 26 Ağustos 1994'te törenle hizmete açılmıştır (Bizim İnegöl, 1994, Sayı: 3079, s. 1; İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, 1994). Şahin, seçim beyannamesinde ve ayrıca halk meclisi toplantılarında verdikleri söz doğrultusunda ilçenin her mahallesine hizmet götürüleceğini ifade etmiştir. Bu ifadesini hatırlatmasının ardından Burhaniye mahallesindeki Özkent Sosyal Tesisleri, sanayi bölgesindeki altın park, Mesudiye mahallesinde mavi park ve Mahmudiye mahallesinde yapımı devam eden çocuk parkından bahsetmiş, hizmet süreci boyunca pek çok park, çevre düzenlemesi gibi kalıcı tesislerin yapılacağını ifade etmiştir (Yıldırım, 1995, Sayı: 2895, s. 1-3; Bizim İnegöl, 1995, Sayı: 3410, s. 1; İnegöl Haber, 1995, Sayı: 34, s. 1). Özkent çocuk parkı, mavi park çalışmaları tamamlanmıştır. Süleymaniye Mahallesindeki Kenan Evren çocuk parkı da tüm alt yapısıyla yeniden düzenlenmeye başlamıştır (Yıldırım, 1996, Sayı: 3201, s. 1; İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, 1996). Gerçekleştirilen çevre düzenlemeleri vatandaşlar tarafından memnuniyetle karşılanmış, Şahin'e plaket takdim etmişlerdir. (Yıldırım, 1997, Sayı: 3496, s. 1). Belediyecilik faaliyetleri kapsamında gerçekleştirilen asfalt çalışmaları Kemalpaşa Mahallesi sakinleri tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (Yıldırım, 1997, Sayı: 3584, s. 1).

Orhaniye Mahallesi ve sakinlerinin çocuk bahçesi ve yeşil alan yapılmasına yönelik istekleri Meclis toplantısında görüşülmüş, talep edilen alanın şahıslara ait olmasından dolayı uygun olmadığı ancak belediye tasarrufuna geçtikten sonra düzenleme yapılacağına karar verilmiştir (İnegöl Belediye Meclis Tutanakları, 20.06.1994, Karar No: 119). Orhaniye Çocuk Parkı 4 Ağustos 1998'de hizmete açılmıştır (Yıldırım, 1998, Sayı: 3941, s. 1-2). Cerrah Parkı yeniden düzenlenmesi sonrası hizmete açılmıştır (Yıldırım, 1996, Sayı: 3169, s. 1; İnegöl Haber, 1996, Sayı: 127, s. 3). 30 araçlık otopark, oturma alanları ve çocuk parkı bulunan Sinanbey Parkı 13 Ağustos 1997'de törenle hizmete açılmıştır (Yıldırım, 1997, Sayı: 3509, s. 1).

Hamidiye Mahallesi sakinleri çocuk parkı yapılmasını talep etmiştir (Yıldırım, 1997, Sayı: 3564, s. 1). Talebe kısa sürede belediyeden yanıt verilerek park yapılacağı bildirilmiştir (Yıldırım, 1997, Sayı: 3567, s. 1). Hamidiye dinlenme ve çocuk parkı 29 Haziran 1998'de hizmete açılmıştır (Bizim İnegöl, 1998, Sayı: 3741, s. 1). Hamiye Mahallesinde Fatih Parkı ise 13 Kasım 1998'de açılmıştır (Yıldırım, 1998, Sayı: 4028, s. 1). Turgutalp mahallesinde Zeki Ziya Akyıldız isimli çocuk parkı 21 Ekim 1998'de hizmete açılmıştır (Yıldırım, 1998, Sayı: 4008, s. 1).

Belediye kreşi, 30 Temmuz 1990'da hizmete açılmıştır (Üner, Bıyıklı, 2025, s. 173). Belediye kreşi ücretine enflasyonun artması nedeniyle zarar etmesine engel olmak amacıyla zam yapılmıştır (İnegöl Belediye Başkanlığı Meclis Tutanakları, 07.10.1994, Karar No: 189). Kreş ücretlerine zam yapılması sonrasında kapatılması ile ilgili konu basında yer almıştır. Şahin, kreşin zarar etmesini engellemek amacıyla ücretlere zam yapıldığını, hizmete devam edileceğini açıklamıştır (Yıldırım, 1994, Sayı: 2534, s. 1). Şahin, bir süre sonra kreşin kapasitesinin artırıldığını açıklamıştır (Yıldırım, 1994, Sayı: 2608, s. 1).

Mesudiye Mahallesinde yaptırılacak olan Merkez Camiinin temeli törenle atılmıştır. Mesudiye Camiinin temeli Hikmet Şahin tarafından atılmıştır (Bizim İnegöl, 1994, Sayı: 3039, s. 1). Yıkılan Yıldız Sinemasının bulunduğu alan kamulaştırılmasının ardından belediye tarafından yaptırılacak olan otopark, cami, sosyal tesisler, büro ve işyerlerinden oluşacak olan kompleks binanın inşaatına başlanmıştır (Yıldırım, 1996, Sayı: 3018, s. 1; Bizim İnegöl, 1996, Sayı: 3527, s. 1; İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, 1996). Otopark, camii ve sosyal tesisin temeli 3 Aralık 1996'da atılmıştır (Yıldırım,

1996, Sayı: 3308, s. 1). Sosyal tesis inşaatının kat irtifakı yapılarak cami ve otopark olarak yapımına devam eden yapıda camiinin adının Sani Konukoğlu Camii olmasına Belediye Meclis görüşmesinde oy çokluğu ile karar verilmiştir (İnegöl Belediye Meclis Tutanakları, 07.10.1997, Karar No: 105). Sani Konukoğlu Camii 21 Aralık 1999'da hizmete açılmıştır ("İnegöl Sani Konukoğlu Camii", 2022).

Uzun sokak esnaflar ile işbirliği sağlanarak uzun sokakta yenileme çalışmaları başlatılmıştır (Yıldırım, 1996, Sayı: 3139, s. 1-3). Düzenleme çalışmalarının tamamlanması sonrasında 24 Haziran 1996'da hizmete açılmıştır (Yıldırım, 1996, Sayı: 3176, s. 1; Bizim İnegöl, 1996, Sayı: 3628, s. 1; İnegöl Haber, 1996, Sayı: 127, s. 3; İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, 1996).

Organize Sanayi Müdürlüğü tarafından yaptırılan ve zarar etmesi nedeniyle kapatılan Organize Sanayi Bölgesi sosyal tesisleri "İpek Yolu" ismiyle yeniden açılmıştır (Yıldırım, 1995, Sayı: 2694, s. 1; Bizim İnegöl, 1995, Sayı: 3186, s. 1). Atatürk Bulvarında Belediye Kompleksi inşaatı hakkında bilgi veren Şahin, A ve B blokta oluşan bodrum katta otopark ve sığınak, zemin katta 30 dükkan (2962 m²), birinci katta 30 büro (2437 m²) alan bulunduğunu açıklamıştır. B blok ise bodrum katla birlikte dört buçuk kattan oluşan, bodrum katında ısınma merkezi diğer katlar ise başkanlık makamı olacak şekilde 500 m² alan olmak üzere toplam 12.323 m² kullanım alanına sahip olacağını bildirmiştir (Yıldırım, 1996, Sayı: 3328, s. 1-4; İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, 1996). Bayındırlık ve İskan Bakanı Yaşar Topçu, Belediye Hizmet Binasının toplam 219 milyar (1998 yılı değeriyle) liraya mal olduğunu açıklamıştır (Bizim İnegöl, 1998, Sayı: 3675, s. 1).

Halkın sorunlarını en kısa zamanda çözüme kavuşturmak amacıyla beyaz masa uygulaması 6 Şubat 1997'de başlatılmıştır (Yıldırım, 1997, Sayı: 3368, s. 1). Doğal ve yapay felaket anlarında en hızlı şekilde müdahale edebilmek amacıyla Kriz Masası 16 Temmuz 1997'de oluşturulmuştur (Yıldırım, 1997, Sayı: 3483, s. 1).

Belediye hizmetlerinin daha verimli şekilde gerçekleştirilmesi amacıyla 62 milyar liralık (1997 yılı değeriyle) araç alınmıştır (Yıldırım, 1997, Sayı: 3392, s. 1). 3 damperli kamyon, 1 itfaiye arazözü, 1 itfaiye kılavuz kamyoneti, 1 kazıcı ve yükleyici araç, 1 otomatik süpürge, 1 silindir aracı, 1 çöp kamyonu törenle hizmete koyulmuştur (Yıldırım, 1997, Sayı: 3428, s. 1). Yeni alınan araçların dışında revizyon çalışması gerçekleştirilerek hizmete konulan araçlar da bulunmaktadır (Yıldırım, 1997, Sayı: 3476, s. 1). Mezbaha et nakil aracı da yenilenerek hizmete konulan araçlar arasındadır (Bizim İnegöl, 1998, Sayı: 3718, s. 1).

Hikmet Şahin, kadın doğum hastanesi açılması konusunda basına demeç vermiştir (Yıldırım, 1995, Sayı: 2700, s. 1). Sağlık alanında yeni bir hizmet olarak vatandaşlara gezici sağlık hizmeti sunulmuştur (Yıldırım, 1995, Sayı: 2760, s. 1; İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, 1995; İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, 1995) Gezici sağlık aracı 28 Temmuz 1995'te hizmete girmiştir (Yıldırım, 1995, Sayı: 2843, s. 1; Bizim İnegöl, 1995, Sayı: 3356, s. 1). Şahin, ücretsiz sağlık hizmeti sunulmasının yanı sıra ilaçların da ücretsiz verileceğini belirtmiştir. Ayrıca daha fazla kişiye yardımcı olmak amacıyla vatandaşlardan süresi dolmamış evlerinde kullanmadıkları ilaçları toplama kampanyası başlatılmıştır (Yıldırım, 1995, Sayı: 2847, s. 1-2; Bizim İnegöl, 1995, Sayı: 3360, s. 1). Gezici sağlık hizmetleri vatandaşlar tarafından ilgi ile karşılanmıştır. Belediye Başkanı da basına demeçler vererek hizmetin ulaştığı vatandaşlardan bahsetmiştir (Yıldırım, 1995, Sayı: 2852, s. 1; Yıldırım, 1995, Sayı: 2854, s. 1; Yıldırım, 1995, Sayı: 2857, s. 1; Yıldırım, 1995, Sayı: 2896, s. 1; Yıldırım, 1995, Sayı: 2935, s. 1; Yıldırım, 1996, Sayı: 3136, s. 1; Yıldırım, 1998, Sayı: 3831, s. 1). Sağlık konusunda bir diğer hizmet ise hayvan sağlığına yönelik olarak İnegöl Hayvan Sağlık Zabıtası Komisyonu çalışmaları olmuştur (Yıldırım, 1996, Sayı: 3116, s. 1-4).

Sanayi sağlık ocağında hizmet vermesi için ultrason ve kan sayım cihazı alınmıştır (Yıldırım, 1997, Sayı: 3427, s. 1; İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, 1997). Belediye Sanayi Sağlık Ocağı 6 Ekim 1997’de hizmete açılmıştır (Yıldırım, 1997, Sayı: 3704, s. 1). Belediye Kadın Doğum Polikliniği 7 Aralık 1998’de hizmete açılmıştır (Yıldırım, 1998, Sayı: 4051, s. 1).

1994 yılında, 5 Haziran’ın Dünya Çevre Günü olması dolayısıyla Belediye Başkanı tarafından çevre günü etkinliği gerçekleştirilmiştir (Yıldırım, 1994, Sayı: 2516, s. 1; Yıldırım, 1994, Sayı: 2517, s. 1). 1998 yılında OSB bölgesine Dünya Çevre Günü nedeniyle 220 çam fidanı dikilmiştir (Yıldırım, 1998, Sayı: 3890, s. 1-2; Bizim İnegöl, 1998, Sayı: 3732, s. 1-3).

İlçenin hava kirliliğini önlemeye yönelik olarak Cemal Arık döneminde başlatılan kükürt oranı %1’in üzerindeki kömürlerin satışına izin verilmemesi uygulaması Hikmet Şahin döneminde de devam ettirilmiştir (Üner-Bıyıklı, 2025, s. 176; Yıldırım, 1994, Sayı: 2552, s. 1). Kömür kullanımı konusunda Şahin’in basına verdiği bir demeçte 29.06.1994 tarihli İlçe Hıfzıssıhha Kurulu kararı gereğince, belediyenin kükürt oranı %1’in altında ve kalori oranı yüksek olan Soma kömürü satışının başlatıldığı belirterek hava kirliliğini en aza indirmek için yasaklanan kömürlerin kullanılmaması gereğine vurgu yapmıştır (Yıldırım, 1994, Sayı: 2586, s. 1). Kömür konusu ile ilgili ilçe halkını bilinçlendirmek amacıyla broşürler dağıtılmıştır. Hava kirliliğini azaltmaya yönelik atılan adımların bir sonucu olarak Devlet İstatistik Enstitüsü Çevre Şubesi Müdürlüğünce 1995 yılı Ocak ayı itibariyle Türkiye genelinde yapılan ölçümlere göre, bir önceki yılın aynı oranına kıyaslandığında kükürt dioksit oranının en düşük olduğu şehir 0,5 ile İnegöl olmuştur (Yıldırım, 1995, Sayı: 2776, s. 1; Bizim İnegöl, 1995, Sayı: 3562, s. 1; İnegöl Haber, 1995, Sayı: 53, s. 1; İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, 1995).

“Doğalgaz kullanımına yönelik Botaş Genel Müdürlüğü ile birlikte organize sanayi bölgesi için “Doğalgaz Çevrim İstasyonu” çalışmaları 1991 yılı sonlarında başlatılmıştır. 1993 yılının Ekim ayında 10.000 m²’lik arazi üzerinde istasyon kurulmuştur” (Üner, Bıyıklı, 2025, s. 177). 1993’te Cemal Arık’ın Belediye Başkanlığı döneminde Organize Sanayi Bölgesi’nde doğalgaz kullanımına yönelik olarak fizibilite çalışmaları, Hikmet Şahin’in Belediye Başkanlığı görevini devralmasından sonra devam etmiştir (Yıldırım, 1997, Sayı: 3422, s. 1).

Organize Sanayi Bölgesinde kullanılmak amacıyla OSB doğalgaz dönüşüm projesi sözleşmesi imzalanmıştır (Yıldırım, 1995, Sayı: 2720, s. 1; Bizim İnegöl, 1995, Sayı: 3213, s. 1). OSB zeminine en uygun projenin hazırlanması sonrasında projenin BOTAŞ A.Ş. tarafından onaylanmıştır. BOTAŞ’ın listesinde bulunan 9 ayrı firmaya teklifler gönderilmiş, ihaleyi GAZMEK Doğalgaz Mühendislik ve Ticaret A.Ş. kazanmıştır. Doğalgaz çalışmasının ilerlemesi ile ilgili bilgi veren Şahin, 1996 yılında Ocak-Şubat aylarında doğalgazın kullanım için hizmete sunulacağını bildirmiştir (Bizim İnegöl, 1995, Sayı: 3307, s. 1; Yıldırım, 1995, Sayı: 2821, s. 1; İnegöl Haber, 1995, Sayı: 29, s. 1). Hikmet Şahin başkanlığında İtalya’ya giden heyet OSB’de kullanılacak doğalgazın çevrimiçi istasyonunun yapıldığı yerde incelemelerde bulunmuşlardır. Heyet, Tiorantini firmasının yaptığı A tipi basınç düşürücü doğalgaz çevrim istasyonunun tamamlandığı, yakın tarihte İnegöl’e getirilerek montajı yapılacağına dair bilgileri 11 Kasım 1996’da aktarmıştır (İnegöl Haber, 1996, Sayı: 130, s. 3).

Şahin, Organize Sanayi Bölgesinde kurulacak Doğalgaz Çevrim İstasyonu için 8 Şubat 1996’da ihale gerçekleştirileceğini açıklamıştır. 1995 yılının Haziran ayında başlatılan dağıtım şebekesi çalışmaları tamamlanmış, doğalgazın fabrikalara verilmesi aşamasına gelindiği, Haziran ayında OSB’nde doğalgazın kullanılmaya başlanacağını bildirmiştir (Yıldırım, 1996, Sayı: 3007, s. 1-4). Günlük 35.000 m³ doğalgazın sanayi bölgesinde kullanılacak hale dönüştüren Çevrimiçi İstasyonu önünde

düzenlenen törenle 29 Temmuz 1997’de hizmete sunulmuştur. Açılış töreninde konuşma yapan Şahin, genel arıtma tesisinin de ön çalışmalarının tamamlandığını açıklamıştır (Yıldırım, 1997, Sayı: 3494, s. 1-4). OSB genel arıtma tesisinin temeli 26 Eylül 1997’de atılmıştır. Şahin, tesisin 20 ayda bitirilmesinin hedeflendiğini açıklamıştır (Yıldırım, 1997, Sayı: 3596, s. 1-4).

Arıtma tesisi için eş baz çalışmaları başlatılmıştır. Baz çalışmalarından sonra ihale komisyonunun yeniden değerlendirme yapacağı bildirilmiştir (Yıldırım, 1997, Sayı: 3434, s. 1-4; İnegöl Haber, 1997, Sayı: 135, s. 1). İhale aşaması 7 Haziran 1997’de tamamlanmıştır (Yıldırım, 1997, Sayı: 3450, s. 1). İnegöl Belediyesi ve Organize Sanayi Müdürlüğünün ortaklaşa inşa ettirdiği, ilçenin ve Organize Sanayi Bölgesi’nin atık sularının arıtılacağı Genel Atık su Arıtma Tesisinin inşaat yapımına ve işletmeye geçtikten sonra da işletme masraflarının %80’nin Organize Sanayi Bölge Müdürlüğünce %20’sinin İnegöl Belediyesi tarafından katılım payı olarak belirlenmiştir (İnegöl Belediyesi Meclis Tutanakları, 16.10.1998, Karar No: 153).

Organize Sanayi Bölgesinde doğalgaz kullanımının başlaması ile hava kirliliğini önleme konusunda ilerleme kaydedilmiştir. Doğalgaz kullanımının ilçe içinde sağlanabilmesi amacıyla Belediye nezdinde bir şirket kurularak hizmetin her türlü iş ve işlemlerinin yapılması hedeflenmiştir. Belediye Meclis görüşmesinde görüşülerek İNGAZ (İnegöl Gaz Dağıtım Sanayi ve Enerji Ticaret Anonim Şirketi) kurulmasına oy birliği ile karar verilmiştir (İnegöl Belediye Meclis Tutanakları, 03.06.1998, Karar No: 72).

Türkiye’de yerel yönetimlerin bir çatı altında toplanması ve belediyeler arasında her türlü dayanışma ve yardımlaşmayı sağlamak amacıyla oluşturulan “Türkiye Belediyeler Birliğine” İnegöl Belediyesi’nin katılması belediye meclisinde görüşülerek kabul edilmiştir (İnegöl Belediyesi Meclis Tutanakları, 27.12.1996, Karar No: 99; Yıldırım, 1996, Sayı: 3330, s. 1-4).

1.1.1. Halk Meclisi ve Çocuk Meclisi

Yerel yönetimleri etkili kılan nedenlerin arasında halk katılımcılığını sağlamak yer almıştır. Kent konseyleri, sivil inisiyatiflerin kurulması ve çeşitli platformların oluşturulması halkın katılımını sağlama noktasında kıymetli bir yere sahiptir (Yılmaz, Telsaç, 2021, s. 246). 5393 sayılı Belediye Kanununun 76. Maddesinde “kent konseyi” düzenlemesi şu şekilde tanımlanmıştır; “*Kent yaşamında; kent vizyonunun ve hemşerilik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma ve hesap verme, katılım ve yerinden yönetim ilkelerini hayata geçirmeye çalışır*” (Yaman, Küçükerşen, 2018, s. 255).

Kent konseylerine benzer bir yapı olarak Halk Meclisleri ve Çocuk Meclisi oluşturarak ilçe halkı ile etkili bir iletişim sağlanması amaçlanmıştır. İlçe halkının sorunlarını kendilerinden dinleyerek çözüm üretmek amacıyla halk meclisleri oluşturulmasına yönelik çalışmalar 3 Haziran 1994’te başlatılmıştır (Bizim İnegöl, 1994, Sayı: 3005, s. 1). İlk Halk Meclisi toplantısı Süleymaniye Mahallesinde 8 Haziran 1994’te gerçekleştirilmiştir (Bizim İnegöl, 1994, Sayı: 3010, s. 1; İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, 1994)

Hikmet Şahin, 29 Temmuz 1994’te Kemalpaşa Mahallesi’nde gerçekleştirilen toplantıda, Kemalpaşa Mahallesi Halk Meclisi üyelerini tanıtmıştır. “Şeffaf belediyecilik anlayışı ile karşınızdayız” şeklinde görüşlerini bildirmiştir (Yıldırım, 1994, Sayı: 2567, s. 1). Osmaniye Mahallesi Halk Meclisi oluşturulmuştur. Bu amaçla düzenlenen toplantıda açış konuşmasında söz alan Belediye Başkan Yardımcısı Şevket Orhan “*seçtiklerinizi denetleyin*” projesi doğrultusunda halka hesap vermeye geldik

ifadelerini kullanmıştır. Ayrıca Hikmet Şahin konuşmasında gerçekleştirilen hizmetlerden bahsetmiştir (Yıldırım, 1994, Sayı: 2590, s. 1; Bizim İnegöl, 1994, Sayı: 3078, s. 1). Her ay bir mahallede gerçekleştirilen Halk Meclisi toplantılarından biri de 13 Aralık 1994'te İnegöl Belediye Düğün Salonu'nda yapılmıştır. Toplantıya Belediye Başkanı, Belediye Meclis Üyeleri, Belediyenin çeşitli birimlerinden sorumlu amirler, mahalle muhtarları ve vatandaşların katılmıştır. İlçe halkının taleplerine etkili çözümler bulunmasının amaçlandığı toplantıda gerçekleştirilen hizmetler hakkında bilgi verilmiştir (Bizim İnegöl, 1994, Sayı: 3169, s. 1-4). Ayrıca belediye hizmet içi anketi yapılarak ilçe halkının belediyenin hizmetlerine yönelik memnuniyet durumlarının tespit edilmesi ve önerilerinin alınması hedeflenmiştir (Bizim İnegöl, 1994, Sayı: 3172, s. 1).

Belediye Halk Meclisi toplantıları düzenlenerek ilçenin genel konularını kapsayan başlıklar görüşülmüştür. Belediye Meclis üyelerinden Ahmet Sünnetçioğlu kömür kullanımı ve temizlik kampanyalarında başarıya ulaşıldığını belirtmiştir. Yeni bir hizmet olarak mezbahada şoklama tesisi kurulduğundan bahsederek kurban bayramında ücretsiz kesim hizmeti ve dağıtılacak etlerin bu tesiste hazırlanacağı bilgisini vermiştir (Yıldırım, 1995, Sayı: 2795, s. 1).

Belediye Başkanlığı tarafından 28 Nisan 1995'te Organize Sanayi Bölgesi Konferans Salonunda düzenlenen törenle Belediye Çocuk Meclisi kurulmuştur. Şahin, seçim öncesinde Çocuk Meclisi kurulmasına yönelik verdikleri sözün yerine getirildiğini ifade etmiştir (Yıldırım, 1995, Sayı: 2798, s. 1; Bizim İnegöl, 1995, Sayı: 3286, s. 1). Çocuk Meclisi bünyesinde barış komisyonu, kültür komisyonu, spor komisyonu, muhtaçlara yardım komisyonu ve trafik komisyonu kurulmuştur. 22 Mayıs-29 Mayıs 1995 tarihlerinde Trafik Haftası çocuk meclisi tarafından kutlanmıştır (Bizim İnegöl, 1995, Sayı: 3300, s. 1-3; İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, 1995)

Dünya çevre günü nedeniyle çocuk meclisi tarafından temizlik kampanyası başlatılmıştır. Temizlik kampanyası sırasında belediye düğün salonunun yanındaki sokak çevre sokağı olarak açılmış, fidan dikilmiştir (Yıldırım, 1995, Sayı: 2824, s. 1-4; Bizim İnegöl, 1995, Sayı: 3313, s. 1; İnegöl Belediyesi Çocuk Meclisi Bülteni, Sayı: 1). Çevre sağlığı ve temizlik kampanyası farklı tarihlerde düzenlenmeye devam edilerek çevre bilincinin artırılması hedeflenmiştir (Yıldırım, 1997, Sayı: 3464, s. 1). Belediye Çocuk Meclisi bünyesinde gerçekleştirilen bir diğer etkinlik yaz spor okullarının açılması olmuştur. Basketbol, masa tenisi, satranç ve bisiklet branşlarını kapsayan yaz spor okulu 10 Temmuz 1995'te açılmıştır (Yıldırım, 1995, Sayı: 2825, s. 1; Yıldırım, 1995, Sayı: 2829, s. 1-2; Bizim İnegöl, 1995, Sayı: 3343, s. 1; İnegöl Haber, 1995, Sayı: 30, s. 6; İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, 1995). 1996 yılında da 20 Haziran'da çalışmalarına başlayan ve 21 Temmuz'da sertifika töreni ile tamamlanan yaz spor okullarına yoğun ilgi gösterilmiştir (İnegöl Haber, 1996, Sayı: 127, s. 7).

Belediye Çocuk Meclisi üyeleri tarafından Sağlık Bakanlığının başlatmış olduğu kampanya doğrultusunda "sigaraya hayır" kampanyası başlatılmıştır (Yıldırım, 1998, Sayı: 3827, s. 1). Şahin, dünya çocuk kitapları haftası nedeniyle 250 adet çocuk kitabını İshakpaşa Halk Kütüphanesine armağan etmiştir (Yıldırım, 1995, Sayı: 2931, s. 1-2; İnegöl Haber, 1995, Sayı: 74, s. 1; İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, 1996). Yaz etkinlikleri kapsamında Belediye Çocuk Meclisi ödüllü uçurtma yarışmasının 14 Haziran'da düzenleneceği bildirilmiştir (Yıldırım, 1998, Sayı: 3892, s. 1).

Temizlik konusunda bir diğer hizmet kağıt, cam, plastik ve metal atıkların yeniden değerlendirilmesini sağlanması amacıyla ikili poşet uygulaması başlatılmıştır (Yıldırım, 1997, Sayı: 3444, s. 1). Bir diğer kampanya çevre sağlığı ve temizlik kampanyası adı ile başlatılmıştır. (Yıldırım, 1997, Sayı: 3445, s. 1). Uludağ Üniversitesi öğretim üyelerinin katılımı ile çevre paneli düzenlenmiştir (Yıldırım, 1997, Sayı: 3446, s. 1). Yine Uludağ Üniversitesi öğretim üyelerinin katılımı ile düzenlenen

bir diğer etkinlik “İslam ve Çevre” konulu konferans olmuştur (Yıldırım, 1997, Sayı: 3454, s. 1). “Çevre Sorunları ve İnsan” konulu konferans ilgi ile karşılanmıştır (Yıldırım, 1997, Sayı: 3467, s. 1). Belediye Kültür Sarayı tiyatro salonunda 12 Aralık 1998’de “Tema ve Erozyon” konulu konferans düzenlenmiştir (Yıldırım, 1998, Sayı: 4052, s. 1).

Şahin, Uluslararası Çevre Teknolojisi Fuarı’na katılmak amacıyla bir hafta süre ile Avusturya’nın başkenti Viyana’ya gitmiştir. Entegre çevre teknolojisi, atık suların işlenmesi, hava temizliği, inşaat ekonomisi, çevre ve sağlık, endüstriyel çevre koruma ana başlıkları ele alınan fuarda incelemeler yapmıştır (Bizim İnegöl, 1994, Sayı: 3126, s. 1).

Temizlik ile ilgili faaliyetlerin gerçekleştirilmesi açısından Belediye Başkanı ve encümen üyeleri Fransa ve İsviçre’de gerçekleştirilen “Çöplerin imhası” ile ilgili toplantılara katılmak amacıyla yurt dışına gitmiştir (Yıldırım, 1997, Sayı: 3468, s. 1).

Mahmudiye Mahallesi Belediye Halk Meclisi toplantısında vatandaşlar, su sıkıntısı ve Deydinler Köprüsü ilerisindeki bölgeye çöp ve moloz dökülmesi konularında çözüm bulunmasını talep etmişlerdir. Şahin, su sıkıntısına yönelik Mahmudiye ve Hamidiye Mahallesi içme suyu için boru döşeme çalışmalarının başlatılacağını, çöp ve moloz dökülmesi konusunda önlem alınmasının sağlanacağını açıklamıştır (Yıldırım, 1996, Sayı: 3150, s. 1).

9 Ocak 1998’de Hamidiye mahallesinde düzenlenen Belediye Halk Meclisi toplantısında konuşma yapan Şahin, dört yıllık hizmetlerini anlatmıştır. İçme suyu sıkıntısına yönelik olarak Ulupınar içme suyunun Hamidiye mahallesine de verilerek su sorununa çözüm üretilmesinin yanı sıra şehrin çeşitli yerlerine sebil çeşmeleri yapılması konusunda Kemalpaşa Mahallesi ve Cuma Camii avlusunda 2 adet sebil çeşmesinin hizmete girdiğini uzun sokakta yapımına devam edilen çeşmenin yakın tarihte hizmete gireceğini bildirmiştir. Ayrıca ilçeye daha iyi hizmet sunabilmek adına 9 araç daha alınarak araç filosunun güçlendirildiğini, asfalt çalışmalarının devam ettiğini vurgulamıştır. Çocuk ve dinlenme parklarından bahsetmiştir. Çevre ve hava kirliliğini önlemek amacıyla OSB’de doğalgaz kullanımına başladığını, genel arıtma tesisine yönelik çalışmaların devam ettiğinden bahsetmiştir. Ayrıca ilçe içi trafiği rahatlatma amacıyla 100 araçlık 2 otoparkın tamamlanmak üzere olduğunu belirtmiştir (Yıldırım, 1998, Sayı: 3781, s. 1-4). Uzun sokakta yapımının devam ettiği belirtilerek yakın tarihte açılacağı belirtilen sebil çeşmesi 19 Şubat 1998’de törenle açılmıştır (Yıldırım, 1998, Sayı: 3809, s. 1-3; Bizim İnegöl, 1998, Sayı: 3665, s. 1). Hacı Yusuf Şahin sebil çeşmesi 13 Ağustos 1998’de hizmete açılmıştır (Yıldırım, 1998, Sayı: 3949, s. 1-3). Şahin, sebil çeşme projeleri yapılacağını açıklamıştır (Yıldırım, 1997, Sayı: 3472, s. 1). Altınpark sebil çeşmesi törenle hizmete açılmıştır (Yıldırım, 1997, Sayı: 3490, s. 1).

Temeli 1993 yılında atılan, İller Bankası tarafından yaptırılan ve belediyeye devredilen 100 araç kapasiteli otopark 10 Haziran 1998’de hizmete açılmıştır (Yıldırım, 1998, Sayı: 3892, s. 1). İkinci 100 araç kapasiteli kapalı otopark 21 Ağustos 1998’de açılmıştır. Şahin, açılış törenindeki konuşmasında otoparkların ilçe içi trafiğini rahatlatacağını belirterek söz konusu otoparkın İnegölspor’a gelir getirmesi amacıyla tahsis edileceğini ifade etmiştir (Yıldırım, 22 Ağustos 1998, Sayı: 3955, s. 1-4). Nuri Doğrul Caddesi’nde 4 adet parkomat (ilgili kamu kuruluşu tarafından araç park yeri olarak tahsis edilmiş ana cadde/ sokak üstü, açık veya kapalı otopark alanlardaki işgal bedelinin tahsilâtını otomatik olarak yapan ve makbuzunu veren cihaz) 25 Ağustos 1998’de hizmete sunulmuştur (Yıldırım, 1998, Sayı: 3957, s. 1). Şahin, bahsedilen 2 kapalı otoparkın ve parkomatların İnegölspor’a gelir sağlaması amacıyla kira gelirlerinin tahsis edilmesine yönelik belediye meclisinde görüşüleceğini bildirmiştir (Yıldırım, 1998, Sayı: 3983, s. 1-4). 3 yıllığına 2 otopark ve parkomatlardan 5.000 liradan

toplam 15.000 lira kira ücreti gelirlerinin İnegölspor'a tahsis edilmesine, oy birliği ile karar verilmiştir (İnegöl Belediye Meclisi Tutanakları, 02.10.1998, Karar No: 137; Yıldırım, 1998, Sayı: 3992, s. 1-2). İnegölspor'a kalıcı gelir sağlamak için bu şekilde karar alınması memnuniyetle karşılanmış, İnegölspor yönetimi Şahin'e plaket takdim etmiştir (Yıldırım, 1998, Sayı: 4048, s. 1-3).

Ticaret ve Sanayi Odası Yönetim Kurulu ve Meclis üyeleri Hikmet Şahin'i görevinin ilk günlerinde ziyaret edenlerden olmuştur. Görüşme sırasında Yönetim Kurulu Başkanı Metin Anıl'ın Hikmet Şahin'e 10 derslikli bir okul yapmak için belediyeden yer talep etmesine Belediye Başkanı'nın olumlu yaklaştığı belirtilmiştir (Yıldırım, 1994, Sayı: 2465, s. 1). Kısa bir süre sonra Metin Anıl okul yaptırmak amacıyla tahsis edilmesi talebine yönelik olarak 3 dönüm yerin tahsis edilmesi ile ilgili çalışmaların başladığını ifade etmiştir (Yıldırım, 1994, Sayı: 2550, s. 1; Bizim İnegöl, 1994, Sayı: 3041, s. 1). Bahsedilen okul binasının temeli 23 Aralık 1994'te atılmıştır (Bizim İnegöl, 1994, Sayı: 3178, s. 1). Okul yapımı ile ilgili yer tahsisi konusunda Ticaret ve Sanayi Odasına Süleymaniye Mahallesinde tahsis edilen yer dışında Mesudiye Mahallesinde Milli Eğitim Müdürlüğüne yer verilmiştir. Ayrıca engelliler için okul yapılması amacıyla İl Özel İdaresi'ne yer verilmiştir (Şahin, 2003, s. 14).

Öğrencilere yönelik hizmetler de gerçekleştirilmiştir. ÖSS sınavına girecek öğrencilere kolaylık olması amacıyla Bursa'ya gidecek otobüs tahsis edilmiştir (Yıldırım, 1997, Sayı: 3406, s. 1). Bir diğer hizmet başarılı olan 50 öğrenciye burs verilmesi olmuştur (Yıldırım, 1997, Sayı: 3426, s. 1). Şahin'e memnuniyetlerini belirterek plaket takdim edenler arasında Uludağ Kültür ve Eğitim Vakfı olmuştur. Vakıfa ve eğitime katkılarından dolayı ziyaret ederek plaket takdim etmişlerdir. Şahin, eğitime özel bir önem verdiklerini belirterek 50 öğrenciye burs desteği verildiğini ifade etmiştir (Yıldırım, 1997, Sayı: 3507, s. 1-2; İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, 1997). Şahin, bir süre sonra burs verilen öğrencilerin sayısının 50'den 75'e çıkarıldığını açıklamıştır (İnegöl Belediye Meclis Tutanakları, 22.10.1997, Karar No: 114; Yıldırım, 1997, Sayı: 3751, s. 1). 75 öğrenciye verilen burs ücretine %100 zam yapılmıştır. 1999 yılından itibaren 150 öğrenciye burs verileceğine dair açıklama yapılmıştır (Yıldırım, 1998, Sayı: 4004, s. 1; İnegöl Belediye Meclis Tutanakları, 16.10.1998, Karar No: 145).

1.1.2. İl Olma Çalışmaları

İnegöl'ün il olmasına yönelik Bizim İnegöl Gazetesi'nin başlattığı imza kampanyasına Süper Kanal Televizyonu da destek vermiştir. Birçok siyasetçinin imzasının bulunmasının yanı sıra ilçe halkının da imza kampanyasına katılması yönelik çalışmalar gerçekleştirildiği ifade edilmiştir (Bizim İnegöl, 1995, Sayı: 3305, s. 1; Bizim İnegöl, 1995, Sayı: 3325, s. 1). Sürdürülen imza kampanyası ilçe halkı tarafından ilgi ile karşılanmış, kısa sürede 50.000 kişi imza kampanyasına katılmıştır (Bizim İnegöl, 1995, Sayı: 3328, s. 1). TBMM'ne verilen yeni yasa tasarısında 38 ilçenin il statüsünde olduğu, kanun tasarısının kabul edilmesi halinde hangi ilçelerin il olacağına dair kararın Bakanlık Kurulu'nun karar verileceği bilgileri aktarılmıştır. Söz konusu ilçelerin bulunduğu listede İnegöl'ün yer alması heyecanla takip edilmesine neden olmuştur (Bizim İnegöl, 1995, Sayı: 3438, s. 1).

İnegöl'ün il yapılmasına yönelik olarak Şahin'in MÜSİAD (Müstakil İşadamları Derneği)'a verdiği yemek sırasında Başbakan Necmettin Erbakan İnegöl'e geldiğinde kendilerine sunarak gündeme getireceğini ifade etmiştir (Yıldırım, 1996, Sayı: 3307, s. 1-2). 2 Aralık 1996'da İnegöl'e gelen Başbakan, İnegöl'ün il olması konusunda olumlu yaklaşmış, 81 numaralı plakanın İnegöl'e hayırlı olması dileğinde bulunmuştur (Yıldırım, 1996, Sayı: 3309, s. 1). İl olma konusundaki çalışmalarına yönelik Başbakan'dan söz alınması sonrasında bir dernek oluşturulması gündeme gelmiştir. İlçe

Kaymakamı Tahsin Cumhur Ersoy başkanlığında derneğin kurulması kaymakam tarafından olumlu karşılanmıştır. Bu doğrultuda ilçedeki tüm siyasi parti temsilcilerinin ve kitle örgütlerinin birlikte çalışması amacıyla toplantı düzenlenmeyi uygun görmüştür (Yıldırım, 1996, Sayı: 3314, s. 1-3; Yıldırım, 1996, Sayı: 3318, s. 1-3). İnegöl'ün il olmasına yönelik çalışmalar CHP Bursa Milletvekili Yahya Şimşek'in TBMM Başkanlığına verdiği yasa teklifi ile ilk kez resmileşmiştir (Yıldırım, 1996, Sayı: 3319, s. 1; İnegöl Haber, 1997, Sayı: 132, s. 1). ANAP Bursa Milletvekili İbrahim Yazıcı söz konusu yasa teklifine destek verdiğini açıklamıştır (Yıldırım, 1996, Sayı: 3325, s. 1). Bir diğer destek ANAP Bursa Milletvekili Feridun Pehlivan'dan gelmiştir (Yıldırım, 1996, Sayı: 3331, s. 1). İlçe Kaymakamı tarafından toplantı düzenlenmiş, İnegöl'ün il olması için çalışma grubu oluşturulmuştur (Yıldırım, 1997, Sayı: 3340, s. 1). Refah Partisi Bursa Milletvekili Altan Karapaşaoğlu da İnegöl'ün il olması için TBMM'ne yasa teklifi vereceğini açıklamıştır (Yıldırım, 1997, Sayı: 3346, s. 1). Şahin ve RP yönetimi DYP ve ANAP ilçe başkanlıklarını ziyaret etmiştir. Görüşmeler sırasında il olma konusu da görüşülmüş, söz konusu partiler işbirliğinin önemine vurgu yapmıştır (Yıldırım, 1997, Sayı: 3350, s. 1-2). Şahin, il olma sürecinin hızlandırılması amacıyla il olma çalışmaları için bir yandan oluşturulan komitenin, bir yandan RP, bir yandan DYP gayretlerinin sürdüğünü ifade etmiştir. CHP'den sonra DYP'nin de TBMM'ne İnegöl'ün il olması için kanun teklifi verdiğini bildirmiştir (Yıldırım, 1997, Sayı: 3363, s. 1). Yasa teklifi adımlarına RP Altan Karapaşaoğlu da dahil olmuş, TBMM'ne 31 Ocak'ta teklifini sunmuştur (Yıldırım, 1997, Sayı: 3366, s. 1).

Belediye Meclis görüşmeleri sırasında mücavir alan sınırlarının ihtiyaca cevap verebilecek şekilde ek açıklamalar ile teklif edilip 20.000 hektarlık alanı kapsayan sınırların belirlenmesi oy çokluğu ile kabul edilmiştir (İnegöl Belediye Meclis Tutanakları, 15.04.1997, Karar No: 16). İl olma çalışmaları açısından altyapının ve mücavir alanın yeterli olmasının önemine vurgu yapan Şahin, mücavir alanın 20.000 hektara çıkarılması konusunun belediye meclisinde görüşüldüğünü ve oy çoğunluğu ile kabul edildiğini açıklamıştır (Yıldırım, 1997, Sayı: 3415, s. 1; İnegöl Haber, 1997, Sayı: 135, s. 1). Çarpık yapılaşmanın önlenmesi amacıyla mücavir alanlar genişletilmiştir. Şahin, mücavir alanın 3.700 hektardan 17.000 hektara çıkarıldığını açıklamıştır (Yıldırım, 1998, Sayı: 3777, s. 1; Şahin, 2003, s. 13; İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, 1997).

Belediyenin 1997 yılı Ağustos ayı olağanüstü toplantısında Belediyenin Nazım İmar Planı yaptırması konusu görüşülerek kabul edilmiştir. Bu kararla İnegöl'ün daha planlı bir şekilde gelişmesinin sağlanması hedeflenmiştir (Yıldırım, 1997, Sayı: 3560, s. 1).

1.1.3. Eleştiriler

Vatandaşlar tarafından basın aracılığıyla taleplerini bildirdikleri, eleştiriler yönelttikleri tespit edilmiştir. Bu eleştirilerden biri de ilçenin temizlik hizmeti kapsamında cadde ve sokaklardaki çöp konteynırlarının yeterince temizlenemediği ile ilgili olmuştur (Yıldırım, 1994, Sayı: 2551, s. 1). Şahin, temizlik hizmetine yönelik olarak çöp toplama sisteminin değiştirilmesi amacıyla hizmet veren araçların ve personel sayısının tespit edilen ihtiyaç doğrultusunda daha sistemli bir hizmet sunacaklarını açıklamıştır (Yıldırım, 1994, Sayı: 2559, s. 1-3). Şahin, temizlik kampanyası için temizlik araçlarının kapasitesinin artırılarak 12 araç ile hizmet vereceklerini bildirmiştir (Yıldırım, 1994, Sayı: 2617, s. 1). Ayrıca Şahin, ilçenin çöplüğü aylık 163 milyon (1995 yılı değeriyle) liraya ihale edilerek gelir sağlandığını açıklamıştır (Yıldırım, 1995, Sayı: 2810, s. 1; Bizim İnegöl, 1995, Sayı: 3297, s. 1).

İlçenin gündemde sıklıkla yer alan sorunlarından biri de su sorunu olmuştur. Muhalefet partilerinden eleştiriler yönetildiği görülmüştür. Sosyaldemokrat Halkçı Parti İlçe Başkanı Necmi Demir, Fevziye

Altınpınar içme suyunun ilçeye getirilmesi konusunda polemik yapıldığını ileri sürmüştür (Yıldırım, 1994, Sayı: 2571, s. 1). Şahin, Demir'e Altınpınar içme suyu projesi ile ilgili bir ekibin çalışmalara başladığını ikinci ekibin ilerleyen günlerde çalışmalara başlayacağını vurgulamıştır. Dört aylık süreçte ciddi çalışmalar sürdürdüklerini, bu çalışmaların içinde su konusunun ağırlıklı bir şekilde ele alındığı ifadeleri ile yanıt vermiştir (Yıldırım, 1994, Sayı: 2572, s. 1). Şahin, basın mensuplarını Ulupınar içme suyu kaynağının olduğu bölgede düzenlediği toplantıda içme suyu sorununu çözmek amacıyla gerçekleştirilen Elmaçayır, Fevziye ve Turgutalp isale hattı çalışmaları hakkında bilgi vermiştir. Ulupınar içme suyunun İnegöl'e getirilmesine yönelik çalışmalardan bahsetmiştir (Yıldırım, 1994, Sayı: 2594, s. 1; İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, 1995). Fevziye ve Elmaçayır arasındaki isale hattı çalışmaları 18 Kasım 1995'te tamamlandığı bildirilmiştir (Yıldırım, 1995, Sayı: 2936, s. 1; İnegöl Haber, 1995, Sayı: 78, s. 1; Şahin, 2003, s. 12). Ulupınar içme suyu isale hattı 11 Aralık 1995'te tamamlanarak şehir şebekesine verilmiştir (Yıldırım, 1995, Sayı: 2963, s. 1; Bizim İnegöl, 1995, Sayı: 3474, s. 1; İnegöl Haber, 1995, Sayı: 97, s. 1; İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, 1996). Cerrah Belediye Başkanı Ragıp Pamuk Ulupınar içme suyunun ilçenin su şebekesine bağlanmasından sonra basınçtan dolayı su borularının patladığını ifade ederek eleştiri yöneltmiştir (Yıldırım, 1995, Sayı: 2975, s. 1; İnegöl Haber, 1995, Sayı: 106, s. 1). Yaşanan sorun ile ilgili olarak onarım çalışmaları başlatılmıştır (Yıldırım, 1995, Sayı: 2979, s. 1; İnegöl Haber, 1995, Sayı: 112, s. 1). Cerrah-İnegöl arasındaki ara isale hattına yenileme çalışmaları başlatılmıştır (Yıldırım, 1996, Sayı: 3214, s. 1). Cerrah-İnegöl arasında 6 kilometrelik isale hattı çelik borularla yenilenmiştir (Yıldırım, 1997, Sayı: 3471, s. 1). Ayrıca meydana gelebilecek olağanüstü haller sırasında kullanılması amacıyla yedek içme suyu çalışmaları başlatılmıştır. Bu çalışma Fevziye hattının bir heyelan sırasında zarar görmesi durumunda ilçeye Deydinler deposundan su hizmetinin devamını sağlayabilmeyi amaçlamaktadır (Yıldırım, 1998, Sayı: 4032, s. 1-4).

İlçe basınında öne çıkan eleştirilerden bir diğeri ise belediye bünyesinde geçici işçi statüsünde çalışan, Hizmet-İş Sendikasına bağlı olarak çalışan işçilerin sendikalarının kendileri ile ilgilenmediğini bildirmiştir. Çalışmalarına yönelik sözleşmenin sona ermesi sonucu belediye tarafından işten çıkarılmalarının söz konusu olması tepki göstermelerine neden olmuştur (Yıldırım, 1994, Sayı: 2587, s. 1). 43 kadrolu belediye işçisinin işine son verilmesi basında eleştiri alan konulardan olmuştur (Yıldırım, 1996, Sayı: 3028, s. 1). Belediye Başkanı ile Hizmet-İş Sendikası arasında işçilerin çalışma ücreti konusunda anlaşma sağlanamaması sonucu işçiler tepki göstermiştir (Yıldırım, 1996, Sayı: 3030, s. 1-2; Bizim İnegöl, 1996, Sayı: 3539, s. 1; İnegöl Haber, 1996, Sayı: 123, s. 1). İşçilerin eylem yapma girişimi Hizmet-İş Sendikası Bursa Şubesi yetkililerinin katılım sağlanamaması sonucu gerçekleştirilmemiştir (Yıldırım, 1996, Sayı: 3031, s. 1). İşçilerin işten çıkarılmasına yönelik ANAP Belediye Başkanı Sadri Demirtaş eleştiri yöneltmiştir (Yıldırım, 1996, Sayı: 3036, s. 2). İşçiler ile ilgili çeşitli sendikalardan, DYP ilçe eski başkanı Nihat Korkmaz'dan ve DYP Belediye Meclisi üyelerinden de eleştiriler yöneltilerek işçilerin işe geri alınması talep edilmiştir (Yıldırım, 1996, Sayı: 3037, s. 1; Bizim İnegöl, 1996, Sayı: 3546, s. 1). Belediye ile Hizmet-İş Sendikasının görüşmeleri sonucunda anlaşmaya varılması sonucunda işçilerin ücretsiz 3 ay izin yapıp yeniden işlerine dönmesi kararına varılmıştır (Yıldırım, 1996, Sayı: 3101, s. 1-4; Bizim İnegöl, 1996, Sayı: 3560, s. 1). 1 Temmuz 1996'da işçilerin iş başı yapması basında yer almıştır (Yıldırım, 1996, Sayı: 3180, s. 1).

Kültür sarayındaki tiyatro salonunun açılması talebi ile Kanal-16 Tv'nin genel müdürü Özdemir Kesinkılıç'ın öncülüğünde imza kampanyası başlatılmıştır. İmza kampanyasına İnegöl Sanat Derneği de destek vermiştir (Yıldırım, 1995, Sayı: 2911, s. 1).

Yapımına Muhittin Tanoğlu döneminde başlanan, Cemal Arık döneminde tamamlanan 300 kişilik tiyatro salonunun eksiklerinin tamamlanarak hizmete açılması talep edilmiştir (Yıldırım, 1995, Sayı: 2925, s. 1-4; İnegöl Haber, 1995, Sayı: 69, s. 1). Şahin, Kültür Sarayı'nın başta tiyatro salonu olmak üzere kültürel faaliyetlerin gerçekleştirilmesine uygun şekilde revize edilerek hizmete geçirileceğini açıklamıştır (Yıldırım, 1997, Sayı: 3396, s. 1-4). Belediye Kültür Merkezinde tiyatro salonu 27 Mart 1998'de törenle açılmıştır (Yıldırım, 1998, Sayı: 3831, s. 1-4; Bizim İnegöl, 1998, Sayı: 3690, s. 1).

Belediyeye ait serada çevre düzenlemesi için kullanılacak olan çiçekler satışa sunulmuştur. Böylece çevre düzenlemesinde kullanılmak üzere yapılan sera, belediyeye gelir sağlamak amacıyla da kullanılmıştır (Bizim İnegöl, 1994, Sayı: 3038, s. 1). Belediye fidan üretme serasında mevsimlik çiçek, bodur süs fidanı ve boylu fidan olmak üzere üç farklı çiçek ve fidan üretimi gerçekleştirilmiştir. Şahin yaptığı basın açıklamasında şehir içindeki park bahçe ve yeşil alanlara dikilmek üzere toplam 30.000 adet çiçek türü olduğunun bilgisini vermiştir. (Bizim İnegöl, 1995, Sayı: 3137, s. 1). Şahin, 47.900 m² yeşil alan düzenlemesi, 8040 fidan dikimi, 83.000 çiçek dikimi ile çevre düzenlemeleri ile daha fazla yeşil alan oluşturulduğunu açıklamıştır (Yıldırım, 1997, Sayı: 3406, s. 1).

ANAP Partisi İnegöl İlçe Başkanı Ayhan Güney gelişmiş mobilya sanayine sahip olunmasına rağmen henüz bir fuar alanı olmamasına yönelik eleştiri yöneltmiştir. Belediye tarafından Mobilyacılar Odasının görüşü alınarak uluslararası bir fuar alanı yapılmasını, bu alana kültürel alanların eklenerek Kültür Park niteliğinin kazandırılmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır (Yıldırım, 1996, Sayı: 3225, s. 3). Şahin, 300 dönüm arazi üzerine Kültür Park ve Fuar alanına yönelik proje çalışmalarının devam ettiğine dair bilgileri paylaşmıştır (Yıldırım, 1997, Sayı: 3598, s. 1). Şahin, Kültür Park alanında ağaçlandırma yapılacak alanların belirlendiğini, büyük bir fuar alanı, havuz, dinlenme ve çocuk parkları, sosyal ve kültürel tesislerin bulunduğu projenin hazırlandığını açıklamıştır (Yıldırım, 1998, Sayı: 3797, s. 1). Şahin, yazılı basın açıklaması yaparak Kültür Park alanı ile ilgili ayrıntıları açıklamıştır. Kültür Park içerisinde havuz, çocuk parkları, çay bahçeleri, hayvanat ve botanik bahçesi, otoparklar, spor alanları, restoran ve piknik alanları, çocuk trafik eğitim pisti, amfi tiyatro, otantik çeşme, mescit, nikâh ve düğün salonları, fuar alanı bulunmaktadır. Çeşitli ağaç türleri bulunan yeşil alanların bulunmaktadır (Yıldırım, 1998, Sayı: 3798, s. 1; Şahin, 2003, s. 12). Ayrıca Şahin, fuar alanında gerçekleştirilecek ağaçlandırma çalışmaları kapsamında “her can bir fidan” kampanyası başlatılarak herkesin katkısı sağlamanın kıymetli bir yere sahip olduğunu ifade etmiştir (Yıldırım, 1998, Sayı: 3801, s. 1-3; Bizim İnegöl, 1998, Sayı: 3653, s. 1). İlçede Kültür Park alanı içinde yer alan 3.430 m² lunapark, 18.770 m² suni göl, 5.118,5 eski yüzme havuzunun bulunduğu taşınmaz üzerine yapılacak olan ve içinde yüzme havuzları, sağlık spor merkezleri vb. alanların bulunacağı spor kompleksi yapımı işlerinin belediyeye uygun olacak şekilde yap-işlet-devret suretiyle veya 2886 sayılı devlet ihale kanunun hükümlerince yaptırılmasına, her iki şekilde de yaptırılacak olan tesis ve işletmelerin ilgililere 25 yıllığına tahsis edilmesine, sürecin tamamı ile ilgili Hikmet Şahin'e tam yetki verilmesine oy birliği ile karar verilmiştir (İnegöl Belediye Meclis Tutanakları, 03.06.1999, Karar No: 66). Kültür Park alanı içerisinde bulunan alanlar ve büyüklükleri İnegöl Belediye Meclis Tutanaklarında şu şekildedir (İnegöl Belediye Meclis Tutanakları, 01.10.1999, Karar No: 138):

Spor Alanı: 8613 m² (Futbol sahası, basketbol sahası, tenis kortu), Çocuk Eğitim Pisti: 2040 m², piknik alanı: 93.065 m², restoran: 3155 m², çay bahçesi: 5361 m², müze: 7455 m², lunapark: 3430 m², çocuk bahçesi 4420 m², botanik bahçesi, 2860 m², hayvanat bahçesi 4100 m², havuz 18.770 m², amfi tiyatro 4750 m² ve Otopark 283+ 93 araç kapasitesindedir.

1.2. Diğer Hizmetleri

1.2.1. Spor

“5393 Sayılı Belediye Kanunun 18. Maddesine göre Belediye Meclisi spor için çeşitli projeler ve faaliyetler yapılması açısından gerekli olan tesis, arsa ve bina gibi öğelerin kiralanmasında, yaptırılmasında ya da tahsis edilmesinde yetki sahibidir. 77. maddesine göre beldede spor hizmetleri kapsamında katılımı ve dayanışmayı sağlamak, verimlilik ve tasarrufları artırmak maksadıyla istekli bireylerin katılımı üzerine kurulu programlar düzenlemek, belediyenin görevlerindendir” (Çelebi, 2019, s. 32).

İlçe Gençlik ve Spor Müdürlüğü ile Belediye'nin ortak çalışması sonucu dış sahada bakım ve iyileştirme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Çalışmaların 4 Kasım 1994'te tamamlanması amatör spor kulüpleri tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (Bizim İnegöl, 1994, Sayı: 3136, s. 4; İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, 1995).

Hikmet Şahin, basına verdiği bir demeçte İnegölspor ile birlikte tüm amatör spor kulüplerinin yanında olduklarını belirterek tüm kulüplerin araç-gereç, tesis ve malzeme ihtiyaçlarına imkanlar dahilinde destek olmaya devam edeceğini ifade etmiştir (Yıldırım, 1994, Sayı: 2663, s. 1). İnegölspor taraftarlarının İnegölspor'a destek olmalarına yardımcı olmak amacıyla 2 otobüs tahsis etmiştir (Yıldırım, 1994, Sayı: 2471, s. 4). İnegölspor taraftarlarının Bilecik'te oynanacak olan maça gidebilmeleri için Belediye Başkanı otobüs tahsisi kampanyasını iki otobüs tahsis ederek başlatmıştır (Yıldırım, 1994, Sayı: 2483, s. 4). İnegölspor için başlatılan bir diğer otobüs kampanyasına Şahin de 2 otobüs desteği vererek katılmıştır (Yıldırım, 1995, Sayı: 2751, s. 4; Bizim İnegöl, 1995, Sayı: 3240, s. 4). Ayrıca İnegölspor tesislerinde iki eleman görevlendirilmiş, kömür yardımı yapılmış, kalıcı gelir sağlamak amacıyla garajda ihale edilen benzin istasyonunun aylık gelirlerinin yarısı tahsis edilmiştir. Aylık kira bedelinin yarısı olarak her ay İnegölspor'a 101 milyon lira (1995 yılı değeriyle) destek sağlanacağı bildirilmiştir (Yıldırım, 1995, Sayı: 2754, s. 1; Bizim İnegöl, 1995, Sayı: 3242, s. 1; İnegöl Haber, Haziran 1995, Sayı: 29, s. 2; İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, 1995). Hem Belediyeye hem de İnegölspor'a gelir sağlayacak olan Belediye Akaryakıt İstasyonunun temeli 1 Haziran 1995'te atılmıştır (Yıldırım, 1995, Sayı: 2822, s. 1; Bizim İnegöl, 1995, Sayı: 3309, s. 1; İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, 1996). İnegöl Shell Akaryakıt ve Dinlenme Tesisleri düzenlenen törenle 26 Nisan 1996'da hizmete açılmıştır (Yıldırım, 1996, Sayı: 3131, s. 1; Bizim İnegöl, 1996, Sayı: 3584, s. 1).

Hikmet Şahin, Organize Sanayi Bölgesinden İnegölspor'a maddi sıkıntıları çözebilmek amacıyla 250 milyon (1995 yılı değeriyle) yardım yapılacağına dair söz vermiştir (Yıldırım, 1996, Sayı: 2983, s. 1). OSB yönetimi 250 milyon lira yardım yaparak İnegölspor'a destek olmuştur (Yıldırım, 1996, Sayı: 3002, s. 1; Bizim İnegöl, 1995, Sayı: 3502, s. 1).

İnegölspor'a maddi olarak İsko A.Ş.'den 500 milyon (1996 yılı değeriyle) destek verilmiştir (Yıldırım, 1996, Sayı: 3037, s. 1; Bizim İnegöl, 1996, Sayı: 3547, s. 4). İnegölspor'a maddi destek kampanyası başlatılmış, Şahin 25 milyon lira ile açılışı yaptıktan sonra Fikri Bayraktar, Metin Anıl, Rauf Koşarer, Hasan Çağlayan 25'er milyon lira, Nuri Kaplan 50 milyon lira yardımda bulunmuştur (Yıldırım, 1996, Sayı: 3097, s. 1). Maddi destek için yapılan yardımlar ilerleyen tarihlerde de devam etmiş, OSB'de faaliyet gösteren firmalardan 400 milyon, ayrıca düzenlenen destek toplantısında 600 milyon lira olmak üzere 1 milyar lira yardım toplanmıştır (Yıldırım, 1996, Sayı: 3125, s. 1). Esnaf ve Sanatkarlar Kefaret Kooperatifinden de 150 milyon lira yardım yapılmıştır (Yıldırım, 1996, Sayı: 3134, s. 1-4; Bizim İnegöl, 8 Mayıs 1996, Sayı: 3588, s. 1).

Hikmet Şahin, İnegölspor için yapılan yardımlardan bahsederek çeşitli şekilde gerçekleştirilen yardımların toplam 2 milyar 100 milyon lira destekle bulunduklarını ifade ederek bu çabalarına rağmen İnegölspor yönetim kurulu başkanlarının belediyenin kömür vermediği yönündeki eleştirisi politik bulduğunu ifade etmiştir (Yıldırım, 1996, Sayı: 3018, s. 1). İnegölspor yönetimi belediye aracılığıyla 1999 yılına kadar 2 milyar 300 milyon (1999 yılı değeriyle) yardım yapıldığını açıklamıştır (Yıldırım, 1999, Sayı: 4106, s. 1).

İnegölspor lokalinin tamamlanması talep edilmiştir (Yıldırım, 1995, Sayı: 2758, s. 1; İnegöl Haber, 1995, Sayı: 59, s. 4; İnegöl Haber, 1995, Sayı: 94, s. 4). Şahin'in, lokal binası için gerekli olan malzemelerle ilgili yaklaşık 2 milyar (1995 yılı değeriyle) lira destek olma sözü vermesi memnuniyetle karşılanmıştır (İnegöl Haber, 1995, Sayı: 65, s. 4). 25 Eylül 1995'te Çarşı Spor lokali hizmete açılmıştır (İnegöl Haber, 1995, Sayı: 35, s. 4).

İnegölspor Başkanı Mehmet Canalp tarafından İnegölspor'un 1995-1996 sezonu boyunca yemek hizmetinin Belediye Başkanı tarafından karşılanacağını açıklamıştır (Yıldırım, 1995, Sayı: 2847, s. 4). İnegölspor yöneticileri Şahin'i makamında ziyaret ederek İnegölspor'a yapılan katkılardan dolayı şükran plaketi takdim etmiştir (Yıldırım, 1995, Sayı: 2797, s. 1). İnegölspor'a taraftar desteğinin sağlanması amacıyla Hikmet Şahin 2 otobüs tahsis etmiştir (Yıldırım, 1995, Sayı: 2896, s. 1; Bizim İnegöl, 1995, Sayı: 3411, s. 4; İnegöl Haber, 1995, Sayı: 35, s. 4). Maç sezonu sürecinde otobüs tahsis edilerek destek olunmuştur (Yıldırım, 30 Eylül 1995, Sayı: 2897, s. 4). İnegölspor'a çeşitli tarihlerdeki maçlara taraftar desteği verilmesi amacıyla otobüs tahsis edilmiştir (Yıldırım, 1996, Sayı: 3304, s. 1). Belediye olarak amatör spor kulüplerine verilen destekten bahseden Şahin, takımların deplasmana gidişleri için araç tahsis edildiğinden bahsetmiş, çalışma sahalarında gerekli tesislerin yapılması konusunda katkı sağladıklarını ifade etmiştir (Yıldırım, 1998, Sayı: 3797, s. 1).

Amatör küme maçlarının oynandığı Belediyeye ait olan dış futbol sahalarının Gençlik ve Spor İl Müdürlüğünce kullanılmak üzere 03.06.1985 tarih ve 48 sayılı meclis kararı ile 10 yıllık kullanım hakkının süresinin dolması ve saha üzerinde bulunan sabit ve prefabrik soyunma odalarının 10 yıllık bir süre daha kullanımı için belediye meclisinde yapılan görüşme sonucunda oy birliği ile kabul edilmiştir (İnegöl Belediyesi Meclis Tutanakları, 07.02.1996, Karar No: 12).

2500 kişilik kapalı spor salonu 4 Mayıs 1996'da spordan sorumlu Devlet Bakanı Ersin Taranoğlu tarafından hizmete açılmıştır (Bizim İnegöl, 1996, Sayı: 3586, s. 1; Yıldırım, 1996, Sayı: 3132, s. 1; İnegöl Haber, 1996, Sayı: 125, s. 1). Ayrıca adı geçen bakan Doğan spor için 100 milyon lira destek olma sözünü yerine getirmiştir (Yıldırım, 1996, Sayı: 3138, s. 1). Kapalı spor salonunun hizmete açılmasından sonra İnegöl'de büyük bir organizasyona ev sahipliği yapılmıştır. 6 Ekim-10 Ekim 1998 tarihleri arasında Boks Federasyonu tarafından düzenlenen büyük erkekler Türkiye Boks Şampiyonası İnegöl'de gerçekleştirilmiştir (Yıldırım, 1998, Sayı: 3994, s. 4; Yıldırım, 1998, Sayı: 3998, s. 1-4).

Belediye tarafından düzenlenen bir diğer sportif faaliyet "Belediye Başkanlığı Kros Müsabakaları" olmuştur. 1996'da üçüncü gerçekleştirilecek olan etkinliğin 3 Aralık 1996'da gerçekleştirileceğini açıklayan Şahin, yaz spor okulları, gençlik spor merkezi ve kros müsabakaları gibi spor etkinliklerinin gençleri spora teşvik edici faaliyetlerin önemli olduğuna vurgu yapmıştır (Yıldırım, 1996, Sayı: 3304, s. 1).

Kurtuluşspor'un yeni tesisleri törenle hizmete açılmıştır (Yıldırım, 1997, Sayı: 3753, s. 4). 16 Ağustos 1998'de Kurtuluş spor yönetimini ziyaret eden Şahin, görüşme sırasında amatör spor kulüplerinin yanında olduğuna vurgu yapmıştır (Yıldırım, 1998, Sayı: 3951, s. 1-2). Şahin amatör spor

kulüplerinden Kurtuluş Spor ve Gençler Gücü Spor kulüplerini ziyaret etmiştir. 20'er takım eşofman hediye etmiştir. Ayrıca Gençler Gücü kulübünün antrenman sahası ihtiyacını gidermek amacıyla dış sahanın yanındaki alanın düzenleneceğini bildirmiştir (Yıldırım, 1998, Sayı: 3982, s. 1-4).

1.2.2. Kültür-Sanat

Belediyelerin görev ve sorumlulukları arasında kültür ve sanat faaliyetlerine yönelik çalışmalar gerçekleştirmek de yer almaktadır. Belediyelerin yürürlükteki kanunların belirttiği çerçevede gerçekleştirdiği etkinlikler şu şekilde sıralanabilir: tiyatro kurulması, kültür ve sanat etkinlikleri düzenlemek, konferans ve açık oturumlar düzenlemek, sergi açılışları, halk oyunları ve müzik grupları oluşturmak, kültür ve sanat yarışmaları düzenlemek, belediye toplum ve kültür evleri açılarak kültürel etkinliklere katılımı teşvik etmek gibi çeşitli faaliyetler gerçekleştirilebilir (Öztaş, Zengin, 2011, s. 170).

Kültür ve Sanat etkinliklerinin İnegöl Belediyesi adına düzenlenmesine yönelik Kültür Sanat ve Yardımlaşma Vakfı, Cemal Arık döneminde kurulmuştur (Üner, Bıyıklı, 2025, s. 179). Hikmet Şahin, vakfın 16 Haziran 1994'te gerçekleşen genel kurul toplantısında yeni yönetim kurulu başkanı seçilmiştir (Yıldırım, 1994, Sayı: 2528, s. 1-4). Kültür merkezinde tiyatro, piyes, halk konserleri, seminerler gibi çeşitli kültürel etkinlikler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 40'a yakın kültürel derneğin kültürel çalışmalarına uygun ortam sağlanmaktadır (Şahin, 2003, s. 29).

İnegöl Müzik Derneği 1987'de kurulmuş ve çalışmalarına Belediye tarafından İnegöl Müzik Derneği'ne Belediye Kültür Sarayında tahsis edilen salonda gerçekleştirmektedir. İnegöl Müzik Derneği ilçede pek çok konser düzenlemiştir. 22 Haziran 1994'te düzenlenen Türk Sanat Müziği konseri ilgi ile karşılanmıştır (Yıldırım, 1994, Sayı: 2533, s. 1-4).

Eğitim, Bilim Emekçileri Sendikası İnegöl Şubesi tarafından Haldun Taner'in yazdığı "Günün Adamı" isimli tiyatro gösterisi Belediye Düğün Salonunda sahnelenmiştir (Bizim İnegöl, 1994, Sayı: 2996, s. 1). 31. Dünya Tiyatrolar Günü sebebiyle İnegöl Sanat Derneği Ekin Tiyatrosu tarafından 27 Mart 1995'te "Çürük Elma" isimli tiyatro oyunu sahnelenmiştir (Yıldırım, 1995, Sayı: 2770, s. 1). 3 Mayıs 1995'te Haluk Bilginer, Ahmet Uğurlu, Zuhale Gencer, Turgay Nar'ın yazdığı "Çöplük" isimli tiyatro oyunu Belediye Düğün Salonu'nda sahnelenmiştir. Belediye başkanı da tiyatro oyununu izlemeye gelenler arasındadır (İnegöl Haber, 1995, Sayı: 28, s. 1). İnegöl Sanat Derneğinin organizasyonu ile Ankara Sanat Tiyatro Topluluğu 17 Ekim 1995'te iki perdeden oluşan "Bir Ceza Avukatının Anıları" isimli oyunu sahnelenmiştir. Hikmet Şahin'in de arasında bulunduğu toplam 600 seyirci tiyatro oyununu izlemiştir (Yıldırım, 1995, Sayı: 2911, s. 1-2; İnegöl Haber, 1995, Sayı: 53, s. 1).

16 Kasım'da Eğitim-Sen İnegöl Şubesi tarafından organize edilen, Ankara Ekin Tiyatrosunun "Mektep" isimli tiyatro oyununu izlemek için öğrenciler ve ilçe halkı Belediye Düğün Salonuna davet edilmiştir (Yıldırım, 1995, Sayı: 2933, s. 1). İnegöl Halkevi'nin bahar etkinliği kapsamında 19 Nisan 1996'da Belediye Düğün Salonu'nda halk müziği sanatçısı Yavuz Bingöl, şair Şükrü Erbaş ve halkevi folklor ekibinin yer aldığı etkinlik ilçe halkı tarafından ilgi ile karşılanmıştır (Bizim İnegöl, 1996, Sayı: 3580, s. 1).

Halkevi İnegöl Şubesi tarafından 22 Mayıs 1996'da Ankara Ekin Tiyatrosu tarafından "Kül Rengi Sabahlar" oyunu beğeni ile karşılanmıştır (Yıldırım, 1996, Sayı: 3148, s. 1; Bizim İnegöl, 1996, Sayı: 3603, s. 1). 8 Haziran 1996'da kapalı spor salonunda Haluk Levent konseri düzenlenmiştir (Bizim

İnegöl, 1996, Sayı: 3616, s. 1). İnegöl Müzik Derneği tarafından 14 Haziran 1996’te konser düzenlenmiştir. Etkinlikte Türk Sanat Müziği sanatçısı İnci Yaman sahne almıştır. Konsere Belediye Başkanı Hikmet Şahin, İlçe Kaymakamı Tahsin Cumhur Ersoy ve kalabalık bir seyirci kitlesi katılmıştır (Bizim İnegöl, 1996, Sayı: 3621, s. 1-4).

İnegöl Sanat Derneğinin Ekin tiyatro topluluğu tarafından sahnelenen “Karagözün Antrenörlüğü” isimli tiyatro oyunu beğeni ile karşılanmıştır (Yıldırım, 1996, Sayı: 3220, s. 1). Eğitim-Sen tarafında “kadınlık bizde kalsın” isimli tiyatro oyunu 19 Ekim 1996’da sahnelenmiştir (Yıldırım, 1996, Sayı: 3272, s. 1). Belediye Kültür Sarayında kitap fuarı düzenlenmiştir (Yıldırım, 1996, Sayı: 3310, s. 1).

Cemal Arık döneminde (tiyatro salonu hariç) tamamlanan Belediye Kültürevi binası 1993’te hizmete açılmıştır. Kısa süre sonra Kültürevi’nin ilgisiz kaldığına yönelik eleştiriler yöneltilmiştir (İnegöl Haber, 1996, Sayı: 126, s. 5).

Belediye Kültür Sarayında 160 resmin yer aldığı resim sergisi açılmıştır (Yıldırım, 1997, Sayı: 3435, s. 1-4). Belediye Kültür Sarayı’nda kitap fuarı düzenlenmiştir (Yıldırım, 14 Ocak 1998, Sayı: 3783, s. 1). Belediye Kültür Sarayı’nda İnegöl Müzik Derneği tarafından konser etkinliği düzenlenmiştir (Yıldırım, 1998, Sayı: 3875, s. 1-2). Belediye Kültür Sarayında 15 Aralık 1998’de 5. Dini Yayınlar Fuarı açılmıştır (Yıldırım, 1998, Sayı: 4057, s. 1).

Hikmet Şahin döneminde Kültürevi binasında revizyon çalışması başlatılarak bakıma alınmış ayrıca tiyatro salonunun açılması da çalışmalar arasında yer almıştır (Yıldırım, 1998, Sayı: 3778, s. 1). Belediye Kültürevi’nde yer alan tiyatronun açılması sonrasında salonda pek çok tiyatro oyunu sahnelenmiştir. 19 Mayıs 1998’de Konya Devlet Tiyatrosu’nun “Türkmen Düğünü” isimli oyunu sahnelenmiştir. Yaklaşık 500 kişinin bulunduğu tiyatro oyunu seyirciler tarafından beğeni ile karşılanmıştır (Bizim İnegöl, 1998, Sayı: 3719, s. 1). Bir diğer sanat etkinliği İnegöl Müzik Derneği konseri olmuştur (Bizim İnegöl, 1998, Sayı: 3720, s. 1). 21 Mayıs 1998’de Tefik Gelenbe ve ekibinin “O sen misin?” isimli tiyatro oyunu Belediye Kültürevinde sahnelenen oyunlardan biri olmuştur (Bizim İnegöl, 1998, Sayı: 3721, s. 1). Belediye Kültürevi sergi salonunda fotoğrafçı Hayri Aydın, ressamlar Yusuf Şevki Yücel ve Nevzat Yapıcı’ya ait 150 yakın eserden oluşan karma resim ve fotoğraf sergisi açılmıştır (Bizim İnegöl, 1998, Sayı: 3734, s. 2).

Belediye Kültürevi Tiyatro Salonu’nda Yalçın Menteş’in sergilediği “Yüz Ünlü Yüz” isimli tiyatro oyunu izleyiciler tarafından beğeniyle karşılanmıştır (Yıldırım, 1998, Sayı: 3993, s. 1). Belediye Kültür Merkezi’nde 9 Ocak 1999’da Güney Marmara Doğal ve Kültürel Çevreyi Koruma Derneği İnegöl Sanat Topluluğu tarafından sahnelenen “Payitaht Kadısı” isimli tiyatro oyunu ilgi ile karşılanmıştır (Yıldırım, 1999, Sayı: 4077, s. 1-4).

1.2.3. Turizm

Yerel yönetimler içerisinde turizm ile ilişkisi en kuvvetli olanı belediye idareleridir. Belediye idaresinin sahip olduğu her türlü görev ve sorumluluk turizm ile yakından ilişkilidir (Baş vd., 2007). Belediyeler, 5393 Sayılı Belediye Kanunu’nun 14. Maddesinde belirtilen görev ve sorumlulukları doğrultusunda turizm ile ilişkisi doğrultusunda konaklama, eğlence, temizlik, çevre koruma, tanıtım gibi alanlarda hizmet sunmakla görevlidir (Doğan, Morkoç, 2015, s. 30).

Oylat, İnegöl’de turizm denildiğinde ilk akla gelen yerdir. Konum olarak İnegöl’ün 27 km. dışında Uludağ’ın eteklerinde yer alır (Kahraman, 1992, s. 149). Eşsiz doğası ve birçok hastalığa iyi gelen

kaplıcaları ile kendine has bir ün kazanmıştır. Yalnızca sağlık amacıyla değil tatil ve dinlenme amaçlı gelen turistlere de hizmet sunulmaktadır (Durmuş, 2003, s. 25-26).

İnegöl Belediyesi'nin üyesi olduğu Ege Belediyeler Birliği yönetim kurulu toplantısının Mart 1996'da Berlin'de yapılacağı bildirilmiştir Aynı tarihlere rastlayan 7-12 Mart 1996 tarihleri arasında yapılacak olan Berlin Turizm Fuarına ülkemizi ve ilçemizi temsil etmek, yöremize ait değerlerin sergilenmesi amacıyla Hikmet Şahin ile birlikte 3 kişilik heyetin gitmesine oy çokluğu ile karar verilmiştir (İnegöl Belediye Başkanlığı Meclis Tutanakları, 07.02.1996, Karar No: 16).

Oylat kaplıcalarında bozburun çevresinde yer alan çadır ve barakalar kötü bir görünüme neden olduğu gerekçesi ile İnegöl Belediyesi Zabıta ekipleri tarafından kaldırılmıştır (Bizim İnegöl, 1995, Sayı: 3266, s. 1). Oylat'ın bir süre bakımsız kalması sonucu yollarının büyük ölçüde bozulmasına yönelik olarak asfaltlama çalışmaları başlatılmıştır (Yıldırım, 1996, Sayı: 3208, s. 1-2). Orman İşletme Müdürlüğüne ait olan Oylat Dinlenme tesisleri bakım ve onarıma alınmıştır. Çalışmaların yaklaşık 20 günde tamamlanacağı bildirilmiştir (Yıldırım, 1996, Sayı: 3234, s. 1-3). Oylat kaplıcalarının hizmet kapasitesini arttırmak için tesislerin modernize edilmesine karar verilmiştir (Yıldırım, 1997, Sayı: 3484, s. 1).

1.2.4. Kurtuluş Şenlikleri

İnegöl'de şenlik kutlamaları Muhittin Tanoğlu döneminde "Bahar Şenlikleri" adı altında yapılmıştır. Şenliklerde mobilya fuarı da yapılmıştır (Şahin, 2020, s. 285). İnegöl'ün düşman işgalinden kurtuluş yıl dönümü (6 Eylül 1922) kurtuluş şenlikleri adı altında çeşitli etkinlikler düzenlenerek kutlanmıştır (Üner-Bıyıklı, 2025, s. 180). Kurtuluş Şenlikleri ile ilgili olarak İnegöl Belediye Başkanlığı Meclis Tutanaklarından elde edilen bilgiye göre, "1. *İnegöl Kurtuluş Şenlikleri*" 03.05.1991 yılına ait resmi evrakta geçmektedir (İnegöl Belediye Başkanlığı Meclis Tutanakları, 1991, Karar No: 221). Her yıl kutlanarak geleneksel bir hal alan İnegöl Kurtuluş Şenlikleri 1994 yılında İnegöl Kurtuluş Şenlikleri ve Mobilya Haftası adı ile kutlanmasına karar verilmiştir (İnegöl Belediyesi Meclis Tutanakları, 04.05.1994, Karar No: 71).

Çeşitli etkinliklerin yer aldığı şenlikler Hikmet Şahin döneminde de devam ettirilmiştir. Şenlikler kapsamında İnegöl mobilyası tanıtım etkinlikleri doğrultusunda Perşembe pazarı yerine Mobilya Fuarı düzenleneceği Belediye Meclis üyesi Ahmet Sünnetçioğlu tarafından açıklanmıştır (Yıldırım, 1994, Sayı: 2554, s. 1). Perşembe pazarı esnafı söz konusu bölgeye mobilya fuarı kurulmasının kendileri açısından tezgâhlarının o bölgeden kaldırılması sonucu mağduriyete sebep olacağı bu nedenle fuar için daha uygun bir bölge seçilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Yıldırım, 1994, Sayı: 2579, s. 1; Yıldırım, 1994, Sayı: 2583, s. 1). Kurtuluş Şenliklerine yönelik bir diğer eleştiri Demokrat Sol Parti ilçe sekreteri ile İnegöl Ziraat Odası eski başkanlarından Niyazi Özbil'den Kurtuluş Şenliklerinde tarımsal ürünlerin tanıtılması ve üretimin teşvik edilmesi amacıyla yarışmalara yer verilmemesi olmuştur (Yıldırım, 1994, Sayı: 2579, s. 1).

Şenlikler kapsamında amatör futbol turnuvasının 19 Ağustos 1994'te gerçekleştirileceği, yarı finalin 2 Eylül'de final maçının 6 Eylül'de gerçekleştirileceği açıklanmıştır (Yıldırım, 1994, Sayı: 2573, s. 1-3). Kurtuluş şenlikleri amatör futbol turnuvasında Yeni Kurtuluşspor ile Orhaniyespor karşılaşmasında Orhaniyespor şampiyon olmuştur (Yıldırım, 1994, Sayı: 2600, s. 4).

Kurtuluş şenlikleri kapsamında düzenlenen sportif faaliyetlerde gayri federe futbol kulüplerine yer verilmemesi eleştirilen konulardan biri olmuştur (Yıldırım, 1994, Sayı: 2586, s. 1).

Şahin, “*adil hizmet, adil düzen*” anlayışı doğrultusunda hizmet sunulmasını benimsediğini ifade etmiş, bu görüşle paralel olarak kadınların da kendi el işlerini sergileyerek satışa sunabilmesi amacıyla Kurtuluş Şenliklerinde başlatılıp sonrasında çalışmaların sürdürüleceğini bildirmiştir. Bu doğrultuda hanımlar masası kurulmuştur (Yıldırım, 1994, Sayı: 2578, s. 1).

5. kurtuluş şenlikleri 6-11 Eylül tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Mobilya fuarı, sergi açılışları, amatör futbol turnuvası, sokak basketbolu turnuvası, masa tenisi, satranç yarışmaları, bilek güreşi yarışması, sinema gösterimi, fener alayı gibi pek çok etkinlik gerçekleştirilmiştir (Yıldırım, 1994, Sayı: 2598, s. 1-4; Bizim İnegöl, 1994, Sayı: 3086, s. 1). Şahin, şenlikler sırasında gerçekleştirdiği konuşmasında “*İnegöl, mobilyası, köftesi ve Oylat’ı ile tanınır*” ifadesine yer vermiştir. Şenlikler kapsamında İnegöl’ün tanıtılması konusunda gerçekleştirilen çalışmalardan bahsetmiştir (Yıldırım, 1994, Sayı: 2599, s. 1; İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, 1994).

4 Eylül’de jüri tarafından değerlendirilerek, 6 Eylül’de kültür sarayında sergilenen şiir, kompozisyon ve fotoğraf yarışması sonucunda kazananlara ödül verilmiştir (Yıldırım, 1994, Sayı: 2602, s. 1; Bizim İnegöl, 1994, Sayı: 3090, s. 1). 5000 metre halk koşusu gerçekleştirilmiştir (Yıldırım, 1994, Sayı: 2603, s. 1; Bizim İnegöl, 1994, Sayı: 3091, s. 4).

İnegöl mobilyasının tanıtım çalışmaları arasında İnegöl Marangoz ve Mobilyacılar Odası tarafından İstanbul’da düzenlenen “*Mobilya-95 İnegöl Mobilya Fuarı*” açılması da bulunmaktadır (Yıldırım, 16 Haziran 1995, Sayı: 2806, s. 1). İnegöl Marangoz ve Mobilyacılar Odası yönetimi tarafından Mobilya Fuarına katılım sağlayarak destek olan DYP Bursa Milletvekili Kadri Güçlü ile Belediye Başkanı Hikmet Şahin’e plaket verilmiştir (Yıldırım 1995, Sayı: 2822, s. 1).

6-11 Eylül tarihleri arasında gerçekleştirilecek olan 6. Kurtuluş Şenliklerinde 24 çeşit etkinlik yer alacağı açıklanmıştır. Mobilya fuarı, hanımlar çarşısı, yemek ve tatlı yarışmaları, sünnet cemiyetleri töreni ve köfte ikramı, kültürel derneklerin yöresel faaliyetleri, halk konseri, şiir, kompozisyon ve fotoğraf yarışması, damızlık hayvan yarışması, av ürünleri sergisi, şehitleri anma günü ve İnegöllü şehit ve gazi ailelerine plaket töreni, 5.000 metre halk koşusu, 5.000 metre bisiklet yarışı, motosiklet yarışı, masa tenisi, basketbol, voleybol, satranç, karate, bilek güreşi, bilardo yarışmaları ve halı saha futbol turnuvası gibi çeşitli faaliyetler düzenlenmesi planlanmıştır (Yıldırım, 1995, Sayı: 2840, s. 1; Yıldırım, 1995, Sayı: 2856, s. 1). Şenlikler kapsamındaki etkinlikler çoğunlukla bir süre öncesinden başlatılarak kutlamaların yapılacağı günlerde sonuçlanacak şekilde planlanmıştır. Bilardo turnuvası 24 Ağustos’ta başlatılmıştır (Yıldırım, 1995, Sayı: 2865, s. 1).

Çeşitli alanlarda sergiler açılmıştır. Av ürünleri, resim, fotoğraf, hat, şiir ve kompozisyon sergileri şenlik etkinlikleri arasında yer almıştır (Yıldırım, 1995, Sayı: 2877, s. 1; Bizim İnegöl, 1995, Sayı: 3392, s. 1). Sportif etkinlikler kapsamında 24 Temmuz 1995’te başlatılan halı saha futbol turnuvası 6 Eylül’de sonuçlanmış, terziler ekibi şampiyon olmuştur (Yıldırım, 1995, Sayı: 2878, s. 1). Damızlık hayvan yarışması da 7 Eylül’de gerçekleştirilen etkinliklerin arasında yer almıştır (Yıldırım, 1995, Sayı: 2878, s. 1).

1995 yılında düzenlenen 6. kurtuluş şenlikleri ve mobilya fuarı 6–11 Eylül tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Kurtuluş törenleri ile başlayan kutlama etkinlikleri, satranç turnuvası, av ürünleri, fotoğraf, resim, şiir ve kompozisyon sergileri, bilek güreşi, masa tenisi, voleybol müsabakaları, futbol turnuvası finali, sokak basketbolu, fener alayı, fuar alanının açılması ile başlamıştır. 7 Eylül’de damızlık hayvan yarışması, atıcılık müsabakaları ile devam etmiştir. 8 Eylül’de şehitleri anma töreni düzenlenmiş, şehit ailelerine ve gazilere plaket takdim edilmiştir. Aynı gün bilardo turnuvasının final karşılaşması gerçekleştirilmiştir. 9 Eylül’de toplu sünnet töreni düzenlenmiştir. 5. 000 metre halk

koşusu başlatılmıştır. Aynı akşam halk konseri ile sonlanmıştır. 10 Eylül'de karate müsabakaları madalya töreni, bisiklet yarışı, yemek ve tatlı yarışı, basketbol finali gerçekleştirilmiştir. Şenliklerin son gününde kültür sarayı önünde madalya törenleri düzenlenmiş ve fuara katılan firmalara yemek ikram edilmiştir (Yıldırım, 1995, Sayı: 2881, s. 1-4; İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, 1995).

“İnegöl Mobilyası 96” fuarının 12 Haziran 1996'da İstanbul'da açılması planlanmış, fuara 75 firmanın katılacağı bildirilmiştir (Yıldırım, 1996, Sayı: 3159, s. 1). Fuar ilgi ile karşılanmıştır (Yıldırım, 1996, Sayı: 3166, s. 1; Yıldırım, 1996, Sayı: 3174, s. 1).

7. Kurtuluş Şenlikleri ve Mobilya Fuarı için 22 Temmuz'dan 2 Ağustos'a kadar başvuru kayıtları alınmıştır. Fuar komitesi tarafından hazırlanacak olan afiş, davetiye ve gazete ilanları ile ülke çapında reklam yapılacağı bildirilmiştir (Yıldırım, 1996, Sayı: 3195, s. 1-2). Kurtuluş Şenlikleri ve Mobilya Fuarı Komitesi Başkanı Zeki Anıl Gülşen, önceki yıllarda yeteri kadar tanıtım çalışması yapılmamasına yönelik eleştiriler alındığını ifade etmiş, 1996 yılında bu eksiklerin giderilmesi amacıyla ulusal yayın kanallarından bazılarında reklam verildiğini, afişler ve pankartlar hazırlanarak büyük şehirler başta olmak üzere Türkiye'nin bütün şehirlerine gönderildiğini, Mobilya Fuarı için ayrıca 50.000 adet davetiyenin dağıtıldığından bahsetmiştir (Yıldırım, 1996, Sayı: 3229, s. 1).

7. Kurtuluş Şenlikleri ve Mobilya Fuarı kapsamında 1996 yılında 25 çeşit etkinlik yer almıştır. Şehitleri anma günü gerçekleştirilmiştir. Fotoğraf ve resim sergileri, seramik, hat, ebru ve el işi sergileri düzenlenmiştir. Sportif faaliyetler olarak voleybol turnuvası, masa tenisi turnuvası, bisiklet yarışı, halı saha futbol turnuvası, sokak basketbol turnuvası yer almıştır. Türk Sanat Müziği konseri, sünnet şöleni, ücretsiz halk konseri, mobilya fuarı, hanımlar çarşısı, mahalli derneklerin folklor gösterileri düzenlenmiştir. Diğer etkinlikler olarak damızlık hayvan yarışı, bilek güreşi müsabakaları, satranç turnuvası, halk koşusu, karate müsabakaları, palyaço ve havai fişek gösterilerine yer verilmiştir (Yıldırım, 1996, Sayı: 3236, s. 1-2; İnegöl Haber, 1996, Sayı: 128, s. 1-4; İnegöl Haber, 1996, Sayı: 129, s. 3; İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, 1996).

Kurtuluş Şenlikleri'nin Perşembe pazaryerinde yapılmasına pazarcı esnafından yöneltilen eleştiriler dikkate alınmış, 1997'de fuar alanının belediyenin yeni hizmet binasında gerçekleştirilmesine karar verilmiştir (Yıldırım, 1997, Sayı: 3413, s. 1). Her yıl geleneksel olarak Kurtuluş Şenlikleri kapsamında düzenlenen Mobilya Fuarı 1997'de Kasım ayında yapılmasına karar verilmiştir. Açık alanda düzenlenmesinin sakıncalı olması ve pazarcı esnafına verilen sıkıntıların ortaya çıkmaması için bu karar alınmıştır (Yıldırım, 1997, Sayı: 3561, s. 1).

8. İnegöl Kurtuluş Şenlikleri etkinliklerinde çeşitli folklor ekiplerinin halk dansları gösterileri sahnelenmiştir. Belediye Kültür Sarayı sergi salonunda Bursa İpek evleri sergisi açılmıştır. Sportif etkinlikler arasında futbol turnuvası gerçekleştirilmiştir. Toplu sünnet törenleri sırasında köfte ikram edilmiştir (Yıldırım, 1997, Sayı: 3579, s. 1-4). İnegöl Mobilya ve Dekorasyon fuarı etkinlikleri arasında 3.000 metre halk koşusu gerçekleştirilmiştir (Yıldırım, 1997, Sayı: 3734, s. 4).

Mobilya fuarının 1-9 Kasım tarihleri arasında yapılacağı açıklanmıştır (Yıldırım, 1997, Sayı: 3588, s. 1). Mobilya fuarına 72 firma katılmıştır. Fuarı ziyaret eden kişilerin 150.000 kişi olduğu ve ilgi ile karşılandığı basında yer almıştır (Yıldırım, 1997, Sayı: 3734, s. 1-4).

9. İnegöl Kurtuluş Şenlikleri kapsamında her yıl olduğu gibi çeşitli etkinlikler yer almıştır. Sokak basketbolu finali, Hakan Taşyan halk konseri, sünnet törenleri ve köfte ikramı etkinlikleri düzenlenmiştir. Belediye hizmet araçları ve Mehteran bölüğünün geçidi sonrasında Kafkas Folklor

ekibi ve Mehteran ekibi gösteri yapmıştır (Yıldırım, 1998, Sayı: 3967, s. 1-2; Yıldırım, 1998, Sayı: 3968, s. 1-2).

Yaz etkinlikleri kapsamında çeşitli dallarda yarışmalar düzenlenmiştir. İnegöl Belediyesi Halkla İlişkiler Müdürlüğü'nden yapılan açıklamaya göre, liseler arasında “Çevre ve İnsan” konulu şiir yarışması, “çevrene bak kendini gör” konulu kompozisyon yarışması, herkesin katılabileceği “İnegöl Tarihi Evleri” konulu fotoğraf yarışması düzenleneceği açıklanmıştır. Temizlik kampanyasının yanı sıra yaz etkinlikleri kapsamında bisiklet ve satranç turnuvalarının yer aldığı bildirilmiştir (Yıldırım, 1997, Sayı: 3424, s. 1-2). Bisiklet yarışmasına, satranç turnuvasına Hikmet Şahin de katılmıştır (Yıldırım, 1997, Sayı: 3436, s. 4; Yıldırım, 1997, Sayı: 3441, s. 1-4). Yaz etkinlikleri kapsamında düzenlenen masa tenisi turnuvası da ilgi ile karşılanan bir diğer etkinlik olmuştur (Yıldırım, 1997, Sayı: 3457, s. 4). Bilek güreşi müsabakaları düzenlenmiştir (Yıldırım, 1997, Sayı: 3459, s. 4). Yaz etkinlikleri kapsamında spor etkinliklerine de yer verilmiştir. Voleybol turnuvası düzenlenmiştir (Yıldırım, 1997, Sayı: 3482, s. 4). Belediye Futbol turnuvası düzenlenmiştir (Yıldırım, 1997, Sayı: 3490, s. 4). 1998 yılı yaz etkinlikleri 15 Nisan-6 Eylül arasında gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Yaz etkinlikleri kapsamında 15-22 Nisan arasında satranç turnuvası, 10 Mayıs'ta bisiklet yarışı, 25-31 Mayıs arasında masa tenisi turnuvası, 21 Haziran'da bilek güreşi yarışması, 6-12 Temmuz arası voleybol turnuvası, karate turnuvası, 1-6 Eylül sokak basketbolu turnuvası, 6 Eylül'de halı saha futbol turnuvası ve 6 Eylül'de halk koşusu gibi çeşitli etkinliklere yer verilmiştir (Yıldırım, 1998, Sayı: 3833, s. 1-4; Yıldırım, 1998, Sayı: 3842, s. 1; Yıldırım, 1998, Sayı: 3868, s. 4; Yıldırım, 1998, Sayı: 3892, s. 4; Yıldırım, 1998, Sayı: 3909, s. 4; Yıldırım, 1998, Sayı: 3938, s. 4; Bizim İnegöl, 1998, Sayı: 3688, s. 1; İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, 1997).

2. Literatür Taraması

Mevcut literatürde İnegöl Belediyesini farklı alanlarda ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Ancak İnegöl Belediye Başkanlarına yönelik çalışmalar sınırlı kalmıştır. 1. Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumu bildiriler kitabında Alınur Aktaş'ın İnegöl Belediyesi Tarihçesi isimli bildirisi, Turhan Şahin'in İnegöl Belediyeli Yıllar (1870-2020) adlı eseri, İnegöl Yerel Basınında Bir Belediye Başkanı: Cemal Arık isimli makale akademik literatürde yerini alan çalışmalar olmuştur. Gerçekleştirilen çalışmaların sınırlı kalması bu konuyu çalışmamız noktasında etkili bir önem arz etmektedir. Yapılan araştırma ile dönemin ayrıntılarına dair daha fazla bilgi sunabilmek amaçlanmıştır.

3. Amaç ve Kapsam

Çalışma Hikmet Şahin'in ilk İnegöl Belediye Başkanlığı döneminde gerçekleştirilen hizmetleri, ilçe halkı ile olan ilişkileri, yöneltilen talep ve eleştirilere verilen yanıtları irdelerek dönemin ayrıntılarına dair ayrıntılı bilgileri akademik literatüre kazandırmayı amaçlamaktadır. Belediyecilik hizmetleri ve diğer hizmetler başlığı altında spor, kültür-sanat, turizm, kurtuluş şenlikleri konuları çalışma sınırlılıkları kapsamında incelenmiştir.

4. Model ve Hipotez

İlçe basınında öne çıkan gazeteler arasında Yıldırım, Bizim İnegöl ve İnegöl Haber gazetelerinin haberleri taranmıştır. Elde edilen haberler çalışma başlıkları doğrultusunda sınıflandırılarak kaleme alınmıştır. Resmi dilekçe ile İnegöl Belediye Başkanlığından İnegöl Belediyesi Meclis Tutanakları alınarak taranmış, çalışma konusu doğrultusunda meclis tutanakları eklenerek resmi verilerle desteklenmiştir. İnegöl Belediyesi Kent Müzesi Arşivi'nde bulunan İnegöl Belediyesi Haber Bültenleri incelenerek çalışmaya dahil edilmiştir.

5. Bulgular ve Sonuç

Çalışmanın ana verileri olarak belirlenen İnegöl yerel basınında adı geçen gazetelerin ilçedeki güncel konular ile ilgili sıklıkla haber yaptıkları tespit edilmiştir. İlçede gerçekleştirilen altyapı ve üst yapı hizmetleri, içme suyu çalışmaları, çocuk parkı açılışları, sağlık hizmetleri halkın yaşam kalitesini arttıran çalışmalar olmuştur. Beyaz masa ve kriz masası çalışmaları ile halkın taleplerine kısa sürede geri dönüş yapma imkanı sağlanmıştır.

Çevre kirliliğini önlemeye yönelik olarak doğalgaz çalışmaları, arıtma tesisi çalışmaları ve kömürlerde düşük kükürt dioksit oranına sahip yüksek kalorili olan kömürlerin kullanımı zorunlu hale getirilmiştir. Söz konusu çalışmalar sonucunda hava ve çevre kirliliğinde azalma söz konusu olmuştur. Ayrıca ağaçlandırma faaliyetleri ile çevreci tutum sürdürülmüştür.

Halk ve çocuk meclisleri toplantıları gerçekleştirilerek ilçe halkı ile etkili bir iletişim kurulmuştur. Ayrıca yöneltilen talepler ve eleştiriler, gerçekleştirilmesi istenen hizmetleri yansıtmıştır. Talep ve eleştirilere geri dönüşlerin yapılması ise hizmet kalitesinin artırılması noktasında kıymetli bir yere sahiptir.

İlçede mücavir alanların genişletilerek düzenli yapılaşmanın sağlanması amaçlanmıştır. İnegöl'ün il olmasına yönelik çalışmalar resmiyete dökülmüş ve yoğunlaştırılmıştır. Bu konuda Hikmet Şahin'in değerli çabaları mevcuttur.

Spor alanında İnegölspor ve amatör spor kulüpleri çeşitli şekilde desteklenmiştir. İnegölsporun yaşadığı maddi kaynak yetersizliğine yönelik benzin istasyonu gelirlerinin yarısının, 2 adet 100 araçlık otoparkların ve parkomat hizmetinden sağlanan gelirlerin tahsis edilerek destek olunmuştur. Ayrıca ilçe halkını spora teşvik edici etkinlikler düzenlenmiştir.

Çeşitli kültür-sanat etkinlikleri düzenlenerek ilçe halkına kaliteli zaman geçirme imkanı sunulmuştur. Oylat kaplıcalarının modernize edilmesine yönelik çalışmalar ile hizmet kapasitesinin artırılmasının amaçlandığı görülmüştür.

Kurtuluş şenlikleri kapsamında her yıl çeşitli etkinliklerin yer almıştır. Spor, kültür-sanat gibi alanlarda düzenlenen pek çok etkinliğin yanı sıra fuar etkinliği yapılması İnegöl mobilyasının tanıtımına yönelik kayda değer bir yere sahiptir. Ayrıca Kültür Park ve Fuar alanı çalışmaları İnegöl mobilyasının gelişmesine uygun alan sağlanması açısından önemli bir yere sahiptir.

Kaynakça

- “Belediye Kanunu”, (2005, 13 Temmuz). Mevzuat Bilgi Sistemi. 15 Eylül, 2025 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5393&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> adresinden erişilmiştir.
- “Hikmet Şahin”,(2023, 12 Mart). Haberler.com. 15 Ağustos, 2025 tarihinde <https://www.haberler.com/hikmet-sahin/biyografisi/> adresinden erişilmiştir.
- “İnegöl Sani Konukoğlu Camii”, (2022). Sanikovakif.com. 14 Eylül 2025 tarihinde <https://www.sankovakif.com/kalici-eserler/cami/> adresinden erişilmiştir.
- Baş, M., Kılıç B., Güçer, E. (2007) . Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Turizm, *Mevzuat Dergisi*, 10 (119), 17 Eylül 2025 tarihinde <https://www.mevzuatdergisi.com/2007/11a/01.htm> adresinden erişilmiştir.
- Çelebi, S. (2019). *Yerel Yönetimlerin Verdiği Spor Hizmetlerinin Halk Tarafından Değerlendirilmesi* (Tez No:576396). [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü].YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Çelik, F. (2024, 11 Kasım). GençGazete.net. 15 Ağustos 2025 tarihinde <https://www.gencgazete.net/unutulmayan-baskan-hikmet-sahin-hocayi-rahmetle-aniyoruz> adresinden erişilmiştir.
- Doğan, M, Morkoç K, D, (2015). Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Turizm. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 24(4), s.27-57.
- Durmuş, S.(2003, Aralık). Yeni Bir Yüzyılın Eşiğinde İnegöl. *Bursa Defteri Üç Aylık Kent Kültürü ve Düşün Dergisi*, (20), 8-30.
- İnegöl Belediyesi (2004, 27 Nisan). Önceki Başkanlarımız. 16 Ağustos 2025 tarihinde <https://www.inegol.bel.tr/inegol/onceki-baskanlarimiz/?page=1> adresinden erişilmiştir.
- Kahraman, K. (1992). Geçmişten Günümüze İnegöl, İnegöl Kültür Sanat ve Yardımlaşma Vakfı Yayını.
- Öztaş, C., & Zengin, E. (2011). Yerel Yönetimler ve Kültür Hizmetleri. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, (54), 155-180.
- Şahin, H.(2003, Aralık). Yeni Bir Yüzyılın Eşiğinde İnegöl. *Bursa Defteri Üç Aylık Kent Kültürü ve Düşün Dergisi*, (20), 8-30.
- Şahin, T. (2020). İnegöl Belediyeli Yıllar (1870-2020)(1), Marmara Mücellit Matbaası.
- Üner, S., & Bıyıklı, M. (2025). İnegöl Yerel Basınında Bir Belediye Başkanı: Cemal ARIK. Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi, 10(2), 168-186.
- Yaman, M., & Küçükşen, M. (2018). Yerel Yönetimlerin Demokratikleşmesi Açısından Yerel Katılımın İncelenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (55), 247-259.
- Yılmaz V, Telsaç C. (2021) Yerel Yönetimler ve Katılım, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (40), 235-254.

İnegöl Belediyesi Meclis Tutanakları

1991

03.05.1991(Karar No: 221).

1994

04.05.1994 (Karar No: 71), 07.06.1994 (Karar No: 106), 28.12.1994 (Karar No: 273).

1996

07.02.1996 (Karar No: 12), 27.12.1996 (Karar No: 99).

1997

22.10.1997 (Karar No: 114).

1998

16.10.1998 (Karar No: 153).

Bizim İnegöl Gazetesi

1994

21 Şubat 1994 (Sayı: 2923), 30 Mart 1994 (Sayı: 2952), 20 Mayıs 1994 (Sayı: 2996), 3 Haziran 1994 (Sayı: 3005), 9 Haziran 1994 (Sayı: 3010), 11 Temmuz 1994 (Sayı: 3038), 12 Temmuz 1994 (Sayı: 3039), 14 Temmuz 1994 (Sayı: 3041), 27 Ağustos 1994 (Sayı: 3078), 29 Ağustos 1994 (Sayı: 3079), 6 Eylül 1994 (Sayı: 3086), 10 Eylül 1994 (Sayı: 3090), 13 Eylül 1994 (Sayı: 3091), 24 Ekim 1994 (Sayı: 3126), 4 Kasım 1994 (Sayı: 3136), 16 Kasım 1994 (Sayı: 3145), 14 Aralık 1994 (Sayı: 3169), 17 Aralık 1994 (Sayı: 3172), 24 Aralık 1994 (Sayı: 3178), 29 Aralık 1994 (Sayı: 3182).

1995

3 Ocak 1995 (Sayı: 3186), 5 Ocak 1995 (Sayı: 3188), 21 Ocak 1995 (Sayı: 3202), 26 Ocak 1995 (Sayı: 3502), 3 Şubat 1995 (Sayı: 3213), 7 Şubat 1995 (Sayı: 3217), 2 Mart 1995 (Sayı: 3137), 8 Mart 1995 (Sayı: 3240), 10 Mart 1995 (Sayı: 3242), 6 Nisan 1995 (Sayı: 3562), 7 Nisan 1995 (Sayı: 3266), 1 Mayıs 1995 (Sayı: 3286), 8 Mayıs 1995 (Sayı: 3292), 19 Mayıs 1995 (Sayı: 3297), 23 Mayıs 1995 (Sayı: 3300), 29 Mayıs 1995 (Sayı: 3305), 31 Mayıs 1995 (Sayı: 3307), 2 Haziran 1995 (Sayı: 3309), 6 Haziran 1995 (Sayı: 3313), 20 Haziran 1995 (Sayı: 3325), 24 Haziran 1995 (Sayı: 3328), 12 Temmuz 1995 (Sayı: 3343), 29 Temmuz 1995 (Sayı: 3356), 2 Ağustos 1995 (Sayı: 3360), 7 Eylül 1995 (Sayı: 3392), 28 Eylül 1995 (Sayı: 3410), 29 Eylül 1995 (Sayı: 3411), 31 Ekim 1995 (Sayı: 3438), 12 Aralık 1995 (Sayı: 3474).

1996

13 Şubat 1996 (Sayı: 3527), 4 Mart 1996 (Sayı: 3539), 12 Mart 1996 (Sayı: 3546), 13 Mart 1996 (Sayı: 3547), 28 Mart 1996 (Sayı: 3560), 22 Nisan 1996 (Sayı: 3580), 26 Nisan 1996 (Sayı: 3584), 6 Mayıs 1996 (Sayı: 3586), 8 Mayıs 1996 (Sayı: 3588), 24 Mayıs 1996 (Sayı: 3603), 11 Haziran 1996 (Sayı: 3616), 18 Haziran 1996 (Sayı: 3621), 26 Haziran 1996 (Sayı: 3628).

1998

6 Şubat 1998 (Sayı: 3653), 20 Şubat 1998 (Sayı: 3665), 5 Mart 1998 (Sayı: 3675), 27 Mart 1998 (Sayı: 3688), 30 Mart 1998 (Sayı: 3690), 19 Mayıs 1998 (Sayı: 3718), 20 Mayıs 1998 (Sayı: 3719), 21 Mayıs

1998 (Sayı: 3720), 22 Mayıs 1998 (Sayı: 3721), 11 Haziran 1998 (Sayı: 3732), 15 Haziran 1998 (Sayı: 3734), 29 Haziran 1998 (Sayı: 3741).

İnegöl Haber Gazetesi

1994

25 Mart 1994 (Sayı: 10), 29 Mart 1994 (Sayı: 11).

1995

Mayıs 1995 (Sayı: 28), Haziran 1995 (Sayı: 29), 5 Temmuz 1995 (Sayı: 30), 27 Temmuz 1995 (Sayı: 33), 28 Eylül 1995 (Sayı: 34), 29 Eylül 1995 (Sayı: 35), 19 Ekim 1995 (Sayı: 53), 28 Ekim 1995 (Sayı: 59), 2 Kasım 1995 (Sayı: 65), 8 Kasım 1995 (Sayı: 69), 14 Kasım 1995 (Sayı: 74), 18 Kasım 1995 (Sayı: 78), 8 Aralık 1995 (Sayı: 94), 12 Aralık 1995 (Sayı: 97), 22 Aralık 1995 (Sayı: 106), 30 Aralık 1995 (Sayı: 112).

1996

8 Mart 1996 (Sayı: 123), 8 Mayıs 1996 (Sayı: 125), 5 Haziran 1996 (Sayı: 126), 5 Temmuz 1996 (Sayı: 127), 5 Eylül 1996 (Sayı: 128), 9 Ekim 1996 (Sayı: 129), 11 Kasım 1996 (Sayı: 130).

1997

9 Ocak 1997 (Sayı: 132), 17 Nisan 1997 (Sayı: 135).

Yıldırım Gazetesi

1994

22 Mart 1994 (Sayı: 2434), 6 Nisan 1994 (Sayı: 2465), 13 Nisan 1994 (Sayı: 2471), 26 Nisan 1994 (Sayı: 2483), 4 Haziran 1994 (Sayı: 2516), 6 Haziran 1994 (Sayı: 2517), 25 Haziran 1994 (Sayı: 2534), 18 Haziran 1994 (Sayı: 2528), 24 Haziran 1994 (Sayı: 2533), 12 Temmuz 1994 (Sayı: 2550), 13 Temmuz 1994 (Sayı: 2551), 14 Temmuz 1994 (Sayı: 2552), 16 Temmuz 1994 (Sayı: 2554), 22 Temmuz 1994 (Sayı: 2559), 1 Ağustos 1994 (Sayı: 2567), 5 Ağustos 1994 (Sayı: 2571), 6 Ağustos 1994 (Sayı: 2572), 8 Ağustos 1994 (Sayı: 2573), 13 Ağustos 1994 (Sayı: 2578), 15 Ağustos 1994 (Sayı: 2579), 19 Ağustos 1994 (Sayı: 2583), 23 Ağustos 1994 (Sayı: 2586), 23 Ağustos 1994 (Sayı: 2586), 24 Ağustos 1994 (Sayı: 2587), 27 Ağustos 1994 (Sayı: 2590), 1 Eylül 1994 (Sayı: 2594), 6 Eylül 1994 (Sayı: 2598), 7 Eylül 1994 (Sayı: 2599), 8 Eylül 1994 (Sayı: 2617), 8 Eylül 1994 (Sayı: 2600), 10 Eylül 1994 (Sayı: 2602), 12 Eylül 1994 (Sayı: 2603), 17 Eylül 1994 (Sayı: 2608), 30 Kasım 1994 (Sayı: 2663).

1995

4 Ocak 1995 (Sayı: 2694), 5 Ocak 1995 (Sayı: 2695), 11 Ocak 1995 (Sayı: 2700), 20 Ocak 1995 (Sayı: 2708), 21 Ocak 1995 (Sayı: 2709), 28 Ocak 1995 (Sayı: 2715), 3 Şubat 1995 (Sayı: 2720), 15 Şubat 1995 (Sayı: 2736), 16 Şubat 1995 (Sayı: 2737), 8 Mart 1995 (Sayı: 2751), 10 Mart 1995 (Sayı: 2754), 15 Mart 1995 (Sayı: 2758), 17 Mart 1995 (Sayı: 2760), 27 Mart 1995 (Sayı: 2768), 29 Mart 1995 (Sayı: 2770), 5 Nisan 1995 (Sayı: 2776), 12 Nisan 1995 (Sayı: 2782), 18 Nisan 1995 (Sayı: 2787), 27 Nisan 1995 (Sayı: 2795), 29 Nisan 1995 (Sayı: 2797), 1 Mayıs 1995 (Sayı: 2798), 9 Mayıs 1995 (Sayı: 2806), 19 Mayıs 1995 (Sayı: 2810), 2 Haziran 1995 (Sayı: 2822), 5 Haziran 1995 (Sayı: 2824), 16 Haziran 1995 (Sayı: 2806), 4 Temmuz 1995 (Sayı: 2821), 5 Temmuz 1995 (Sayı: 2822), 8 Temmuz 1995 (Sayı: 2822).

2825), 12 Temmuz 1995 (Sayı: 2829), 19 Temmuz 1995 (Sayı: 2835), 25 Temmuz 1995 (Sayı: 2840), 28 Temmuz 1995 (Sayı: 2843), 2 Ağustos 1995 (Sayı: 2847), 2 Ağustos 1995 (Sayı: 2847), 8 Ağustos 1995 (Sayı: 2852), 10 Ağustos 1995 (Sayı: 2854), 12 Ağustos 1995 (Sayı: 2856), 14 Ağustos 1995 (Sayı: 2857), 24 Ağustos 1995 (Sayı: 2865), 7 Eylül 1995 (Sayı: 2877), 8 Eylül 1995 (Sayı: 2878), 12 Eylül 1995 (Sayı: 2881), 28 Eylül 1995 (Sayı: 2895), 29 Eylül 1995 (Sayı: 2896), 30 Eylül 1995 (Sayı: 2897), 17 Ekim 1995 (Sayı: 2911), 26 Ekim 1995 (Sayı: 2919), 6 Kasım 1995 (Sayı: 2925), 13 Kasım 1995 (Sayı: 2931), 15 Kasım 1995 (Sayı: 2933), 17 Kasım 1995 (Sayı: 2935), 18 Kasım 1995 (Sayı: 2936), 12 Aralık 1995 (Sayı: 2963), 25 Aralık 1995 (Sayı: 2975), 29 Aralık 1995 (Sayı: 2979).

1996

2 Ocak 1996 (Sayı: 2983), 25 Ocak 1996 (Sayı: 3002), 31 Ocak 1996 (Sayı: 3007), 6 Şubat 1996 (Sayı: 3012), 13 Şubat 1996 (Sayı: 3018), 13 Şubat 1996 (Sayı: 3018), 1 Mart 1996 (Sayı: 3028), 4 Mart 1996 (Sayı: 3030), 5 Mart 1996 (Sayı: 3031), 11 Mart 1996 (Sayı: 3036), 12 Mart 1996 (Sayı: 3037), 12 Mart 1996 (Sayı: 3037), 23 Mart 1996 (Sayı: 3097), 28 Mart 1996 (Sayı: 3101), 10 Nisan 1996 (Sayı: 3116), 20 Nisan 1996 (Sayı: 3125), 27 Nisan 1996 (Sayı: 3131), 6 Mayıs 1996 (Sayı: 3132), 8 Mayıs 1996 (Sayı: 3134), 10 Mayıs 1996 (Sayı: 3136), 13 Mayıs 1996 (Sayı: 3138), 14 Mayıs 1996 (Sayı: 3139), 20 Mayıs 1996 (Sayı: 3144), 24 Mayıs 1996 (Sayı: 3148), 27 Mayıs 1996 (Sayı: 3150), 6 Haziran 1996 (Sayı: 3159), 14 Haziran 1996 (Sayı: 3166), 18 Haziran 1996 (Sayı: 3169), 26 Haziran 1996 (Sayı: 3176), 1 Temmuz 1996 (Sayı: 3180), 18 Temmuz 1996 (Sayı: 3195), 26 Temmuz 1996 (Sayı: 3201), 31 Temmuz 1996 (Sayı: 3205), 2 Ağustos 1996 (Sayı: 3207), 3 Ağustos 1996 (Sayı: 3208), 10 Ağustos 1996 (Sayı: 3214), 17 Ağustos 1996 (Sayı: 3220), 26 Ağustos 1996 (Sayı: 3225), 30 Ağustos 1996 (Sayı: 3229), 6 Eylül 1996 (Sayı: 3234), 9 Eylül 1996 (Sayı: 3236), 21 Ekim 1996 (Sayı: 3272), 28 Kasım 1996 (Sayı: 3304), 2 Aralık 1996 (Sayı: 3307), 3 Aralık 1996 (Sayı: 3308), 4 Aralık 1996 (Sayı: 3309), 5 Aralık 1996 (Sayı: 3310), 10 Aralık 1996 (Sayı: 3314), 16 Aralık 1996 (Sayı: 3319), 23 Aralık 1996 (Sayı: 3325), 26 Aralık 1996 (Sayı: 3328), 28 Aralık 1996 (Sayı: 3330), 30 Aralık 1996 (Sayı: 3331).

1997

6 Ocak 1997 (Sayı: 3340), 13 Ocak 1997 (Sayı: 3346), 17 Ocak 1997 (Sayı: 3350), 21 Ocak 1997 (Sayı: 3353), 25 Ocak 1997 (Sayı: 3357), 1 Şubat 1997 (Sayı: 3363), 5 Şubat 1997 (Sayı: 3366), 7 Şubat 1997 (Sayı: 3368), 14 Mart 1997 (Sayı: 3392), 19 Mart 1997 (Sayı: 3396), 3 Nisan 1997 (Sayı: 3406), 3 Nisan 1997 (Sayı: 3406), 14 Nisan 1997 (Sayı: 3413), 16 Nisan 1997 (Sayı: 3415), 20 Nisan 1997 (Sayı: 3424), 28 Nisan 1997 (Sayı: 3422), 5 Mayıs 1997 (Sayı: 3426), 10 Mayıs 1997 (Sayı: 3427), 13 Mayıs 1997 (Sayı: 3428), 20 Mayıs 1997 (Sayı: 3434), 21 Mayıs 1997 (Sayı: 3435), 22 Mayıs 1997 (Sayı: 3436), 28 Mayıs 1997 (Sayı: 3441), 31 Mayıs 1997 (Sayı: 3444), 2 Haziran 1997 (Sayı: 3445), 3 Haziran 1997 (Sayı: 3446), 7 Haziran 1997 (Sayı: 3450), 12 Haziran 1997 (Sayı: 3454), 16 Haziran 1997 (Sayı: 3457), 18 Haziran 1997 (Sayı: 3459), 24 Haziran 1997 (Sayı: 3464), 27 Haziran 1997 (Sayı: 3467), 28 Haziran 1997 (Sayı: 3468), 2 Temmuz 1997 (Sayı: 3471), 3 Temmuz 1997 (Sayı: 3472), 8 Temmuz 1997 (Sayı: 3476), 15 Temmuz 1997 (Sayı: 3482), 16 Temmuz 1997 (Sayı: 3483), 17 Temmuz 1997 (Sayı: 3484), 24 Temmuz 1997 (Sayı: 3490), 29 Temmuz 1997 (Sayı: 3494), 31 Temmuz 1997 (Sayı: 3496), 13 Ağustos 1997 (Sayı: 3507), 15 Ağustos 1997 (Sayı: 3509), 16 Ağustos 1997 (Sayı: 3560), 18 Ağustos 1997 (Sayı: 3561), 21 Ağustos 1997 (Sayı: 3564), 25 Ağustos 1997 (Sayı: 3567), 8 Eylül 1997 (Sayı: 3579), 13 Eylül 1997 (Sayı: 3584), 18 Eylül 1997 (Sayı: 3588), 27 Eylül 1997 (Sayı: 3596), 30 Eylül 1997 (Sayı: 3598), 7 Ekim 1997 (Sayı: 3704), 11 Kasım 1997 (Sayı: 3734), 12 Kasım 1997 (Sayı: 3734), 3 Aralık 1997 (Sayı: 3751), 5 Aralık 1997 (Sayı: 3753).

1998

2 Ocak 1998 (Sayı: 3777), 3 Ocak 1998 (Sayı: 3778), 12 Ocak 1998 (Sayı: 3781), 14 Ocak 1998 (Sayı: 3783), 27 Ocak 1998 (Sayı: 3797), 3 Şubat 1998 (Sayı: 3797), 4 Şubat 1998 (Sayı: 3798), 7 Şubat 1998 (Sayı: 3801), 20 Şubat 1998 (Sayı: 3809), 7 Mart 1998 (Sayı: 3831), 24 Mart 1998 (Sayı: 3827), 30 Mart 1998 (Sayı: 3831), 1 Nisan 1998 (Sayı: 3833), 17 Nisan 1998 (Sayı: 3842), 12 Mayıs 1998 (Sayı: 3868), 21 Mayıs 1998 (Sayı:3875), 8 Haziran 1998 (Sayı: 3890), 10 Haziran 1998 (Sayı: 3892), 18 Haziran 1998 (Sayı: 3892), 30 Haziran 1998 (Sayı: 3909), 5 Ağustos 1998 (Sayı: 3938), 6 Ağustos 1998 (Sayı: 3941), 15 Ağustos 1998 (Sayı: 3949), 18 Ağustos 1998 (Sayı: 3951), 22 Ağustos 1998 (Sayı: 3955), 25 Ağustos 1998 (Sayı: 3957), 5 Eylül 1998 (Sayı: 3967), 7 Eylül 1998 (Sayı: 3968), 23 Eylül 1998 (Sayı: 3982), 24 Eylül 1998 (Sayı: 3983), 5 Ekim 1998 (Sayı: 3992), 6 Ekim 1998 (Sayı: 3993), 7 Ekim 1998 (Sayı: 3994), 12 Ekim 1998 (Sayı: 3998), 19 Ekim 1998 (Sayı: 4004), 23 Ekim 1998 (Sayı: 4008), 14 Kasım 1998 (Sayı: 4028) ,19 Kasım 1998 (Sayı: 4032), 8 Aralık 1998 (Sayı: 4048), 11 Aralık 1998 (Sayı: 4051), 12 Aralık 1998 (Sayı: 4052), 14 Aralık 1998 (Sayı: 4053), 18 Aralık 1998 (Sayı: 4057).

1999

12 Ocak 1999 (Sayı: 4077), 13 Ocak 1999 (Sayı: 4078) 6 Mart 1999 (Sayı: 41016).

İnegöl Belediyesi Haber Bültenleri

İnegöl Belediyesi Çocuk Meclisi Bülteni, Sayı:1.

İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, Aralık 1994

İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, Mart 1995- Ekim 1995.

İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, Mart 1996- Ekim 1996.

İnegöl Belediyesi Haber Bülteni, Ağustos 1997.

Ekler

Çocuk Meclisi Faaliyetleri

AĞAÇLANDIRMA FAALİYETİ (O.S.B.)

AĞAÇLANDIRMA FAALİYETİ (Turgutalp Mahallesi)

Kuruluş amacı, çocuklarımızı barış, kardeşlik ve sevgi duygularıyla hareket ederek birlikte çalışmaya özendirmek olan **ÇOCUK MECLİSİMİZ**, Belediyemizin düzenlediği "Çevre Sağlığı ve Temizlik Kampanyası"na öncü gurup olarak katılıp yaptığı çalışmalarla diğer arkadaşlarına ve büyüklerine karşı örnek bir davranış sergilediler.

Çocuk Meclisi üyelerimiz kampanya süresince harcadıkları enerjiyi, düzenlenen piknik ve uçurtma şenliğinde gönüllerince eğlenerek tekrar toplamayı başardılar...

Çocuklarımızın da desteğini alarak halkımızla birlikte Mezarlıklarımızı tertemiz yaptık. (Yanda)

PİKNİK VE UÇURTMA ŞENLİĞİNDEN GÖRÜNTÜLER

İnegöl'de ilk defa bir Belediye Başkanı'nın çocukların üzerine bu kadar düşmesi ve onları geleceğe en iyi bir şekilde hazırlama çabası karşısında çocukların da Belediye Başkanı Hikmet Şahin'e büyük sempati duymasını sağladı.

Çocuklar gördükleri her yerde Başkanımız Hikmet Şahin'in etrafında sevgi çemberi oluşturdular.

Belediye Düğün Salonu yanında bulunan Çevre Sokağı'nı çocuklarımız tekrar düzenlediler ve temiz bir çevreye olan özlemlerini duvarlara çizdikleri resimlerle dile getirdiler. "Dünyayı atalarımızdan miras almadık, çocuklarımızdan emanet aldık" düşüncesiyle, emaneti daha güzel kullanmak için çaba harcayan belediyemiz, gelecek nesillere doğasıyla, bu doğanın içinde bulundurduğu canlılarıyla korumak için mücadele ederken en büyük desteği de yine çocuklarımızdan almıştır.

Çocuklarımızın çevreye karşı olan aşırı duyarlılıklarını daha da geliştirmek amacıyla bütün üyelerimize "İslam'da Ağaç Sevgisi" adlı kitabı dağıttık.

YILDIRIM
GÜNLÜK MİLLİYETLER GAZETESİ
18 KASIM 1996 ÇARŞAMBA YIL: 33 Sayı: 2906
İSTANBUL 19. KURT ÇARŞI

Fevziye-Elmaçayır İçme Suyu Ishale Hattı Tamamlandı

İçme suyu hattının inşaatı tamamlandı ve suyun içilebilir hale geldi. İçme suyu hattının inşaatı, 18 Kasım 1996 tarihinde tamamlandı. İçme suyu hattının inşaatı, 18 Kasım 1996 tarihinde tamamlandı. İçme suyu hattının inşaatı, 18 Kasım 1996 tarihinde tamamlandı.

Hanan Cavadur ANAP'ın Alanyurt Belediye Başkan Adayı

ANAP'ın Alanyurt Belediye Başkan Adayı Hanan Cavadur, seçim kampanyası kapsamında vatandaşlarla görüşüyor. Hanan Cavadur, seçim kampanyası kapsamında vatandaşlarla görüşüyor. Hanan Cavadur, seçim kampanyası kapsamında vatandaşlarla görüşüyor.

Sahin İnegöl'de Su Problemi Konuşulmuyacak Dedi, Sözünü Tutuyoruz

Sahin İnegöl'de su problemi konusunda konuşulmuyacak dedi, sözünü tutuyoruz. Sahin İnegöl'de su problemi konusunda konuşulmuyacak dedi, sözünü tutuyoruz. Sahin İnegöl'de su problemi konusunda konuşulmuyacak dedi, sözünü tutuyoruz.

ANAP Yenice Belde Başkanı Havanlı

ANAP Yenice Belde Başkanı Havanlı, seçim kampanyası kapsamında vatandaşlarla görüşüyor. Havanlı, seçim kampanyası kapsamında vatandaşlarla görüşüyor. Havanlı, seçim kampanyası kapsamında vatandaşlarla görüşüyor.

DYP'nin Alanyurt Belediye Başkan Adayı Değiştirdi

DYP'nin Alanyurt Belediye Başkan Adayı Değiştirdi. DYP'nin Alanyurt Belediye Başkan Adayı Değiştirdi. DYP'nin Alanyurt Belediye Başkan Adayı Değiştirdi.

MHP'nin Alanyurt Belediye Başkan Adayı Yoktu

MHP'nin Alanyurt Belediye Başkan Adayı Yoktu. MHP'nin Alanyurt Belediye Başkan Adayı Yoktu. MHP'nin Alanyurt Belediye Başkan Adayı Yoktu.

İNEGÖL haber
GİZLİ İNEGÖL'ÜN GAZETESİ
İki Yıldır Süren Ulaşıpın Suyu İzale Hattı Çalışmaları Tamamlandı
İnegöl Kuyu Suyu İçmekten Kurtuluyor.

İnegöl'de Su Problemi Konuşulmuyacak Dedi, Sözünü Tutuyoruz

İnegöl'de su problemi konusunda konuşulmuyacak dedi, sözünü tutuyoruz. İnegöl'de su problemi konusunda konuşulmuyacak dedi, sözünü tutuyoruz. İnegöl'de su problemi konusunda konuşulmuyacak dedi, sözünü tutuyoruz.

Alanyurt'taki Seçime Altı Parti Katılıyor

Alanyurt'taki Seçime Altı Parti Katılıyor. Alanyurt'taki Seçime Altı Parti Katılıyor. Alanyurt'taki Seçime Altı Parti Katılıyor.

Adaylar Belli Oldu

Adaylar Belli Oldu. Adaylar Belli Oldu. Adaylar Belli Oldu.

İnegöl'de Su Problemi Konuşulmuyacak Dedi, Sözünü Tutuyoruz

İnegöl'de su problemi konusunda konuşulmuyacak dedi, sözünü tutuyoruz. İnegöl'de su problemi konusunda konuşulmuyacak dedi, sözünü tutuyoruz. İnegöl'de su problemi konusunda konuşulmuyacak dedi, sözünü tutuyoruz.

İşale hattı çalışmalarına yönelik gazete haberleri (Yıldırım, 18 Kasım 1996, Sayı:2906; İnegöl Haber, 18 Kasım 1996, Sayı:78).

BİZİM İNEGÖL
9 Ağustos 1994 Salı Yıl: 33 Sayı: 3063
Günlük Milliyetler Gazetesi

«Yeşil Doku» korunarak doğal güzellik sağlanacak

İnegöl Belediyesi, «Yeşil Doku» korunarak doğal güzellik sağlanacak. İnegöl Belediyesi, «Yeşil Doku» korunarak doğal güzellik sağlanacak. İnegöl Belediyesi, «Yeşil Doku» korunarak doğal güzellik sağlanacak.

Belediye yine arsa satıyor

Belediye yine arsa satıyor. Belediye yine arsa satıyor. Belediye yine arsa satıyor.

Emniyet Müdürlüğü'nde 68 personele takdimat yapıldı

Emniyet Müdürlüğü'nde 68 personele takdimat yapıldı. Emniyet Müdürlüğü'nde 68 personele takdimat yapıldı. Emniyet Müdürlüğü'nde 68 personele takdimat yapıldı.

İNEGÖL
29 Temmuz 1995 Çarşamba Yıl: 33 Sayı: 3063
Günlük Milliyetler Gazetesi

İnegöl Belediyesi'nin Gezici Sağlık Aracı hizmete başladı

İnegöl Belediyesi'nin Gezici Sağlık Aracı hizmete başladı. İnegöl Belediyesi'nin Gezici Sağlık Aracı hizmete başladı. İnegöl Belediyesi'nin Gezici Sağlık Aracı hizmete başladı.

Hoşgörü bu mu?

Hoşgörü bu mu? Hoşgörü bu mu? Hoşgörü bu mu?

CHP'de yeni yönetim görev bölümü yapıldı

CHP'de yeni yönetim görev bölümü yapıldı. CHP'de yeni yönetim görev bölümü yapıldı. CHP'de yeni yönetim görev bölümü yapıldı.

RP'nin Hanımlar kermes düzenledi

RP'nin Hanımlar kermes düzenledi. RP'nin Hanımlar kermes düzenledi. RP'nin Hanımlar kermes düzenledi.

Süleymaniye parkı açılış haberi (Bizim İnegöl, 9 Ağustos 1994, Sayı:3063).

Gezici sağlık hizmeti haberi (Bizim İnegöl, 29 Temmuz 1995, Sayı:3356).

Belediye bünyesinde oluşturulan Beyaz Masa ve Kriz Masası haberleri (Yıldırım, 7 Şubat, 1997; Yıldırım, 16 Temmuz 1997, Sayı:3483).

Halk meclisi toplantısı haberi
(Yıldırım, 27 Ağustos 1994, Sayı:2590).

Çevre sokağı açılışı haberi
(Yıldırım, 6 Haziran 1995, Sayı:2825).

İnegöl
BİZİM
kulagi
gözü,
sesi

Yık Millet
bir bulundur,
parçalanmaz!

10 KASIM 1996 PERŞEMBE YIL: 44 SAYI: 3304 FİYAT: 90.00 KDV Dahil

Düster
en az
kötür
kader
güçlü
olmalıdır.

Kararname
Sarf: Perol
Etiler: İylerler
Gaz Servisi: Fapir
Tel: 715 58 28

Şahin, gençleri kötü alışkanlıklardan uzaklaştırmak istediklerini söyledi
Sporun ve sporcunun yanındayız

İnegöl'de bulunan Şahin, gençleri kötü alışkanlıklardan uzaklaştırmak istediklerini söyledi. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti.

Mersin deplasmanı için otobüs kampanyası
Şahin'den Taraftarlara bir otobüs
İncebağ öğrencilerinin otobüs kütüphanesi

İnegöl'de bulunan Şahin, gençleri kötü alışkanlıklardan uzaklaştırmak istediklerini söyledi. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti.

Halk Eğitimi Merkezinde toplantı

İnegöl'de bulunan Şahin, gençleri kötü alışkanlıklardan uzaklaştırmak istediklerini söyledi. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti.

Hatalı sürücülere 13 milyon ceza

İnegöl'de bulunan Şahin, gençleri kötü alışkanlıklardan uzaklaştırmak istediklerini söyledi. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti.

Oto bisikletliye çarpı bir yaralı

İnegöl'de bulunan Şahin, gençleri kötü alışkanlıklardan uzaklaştırmak istediklerini söyledi. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti.

Küçük yaşta kız kaçırma

İnegöl'de bulunan Şahin, gençleri kötü alışkanlıklardan uzaklaştırmak istediklerini söyledi. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti.

14 yaşındaki genç intihar etti

İnegöl'de bulunan Şahin, gençleri kötü alışkanlıklardan uzaklaştırmak istediklerini söyledi. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti.

Yenice'de bayan muhtar aday Çetin iddia

İnegöl'de bulunan Şahin, gençleri kötü alışkanlıklardan uzaklaştırmak istediklerini söyledi. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti.

"Bu seçimi kazanırım"

İnegöl'de bulunan Şahin, gençleri kötü alışkanlıklardan uzaklaştırmak istediklerini söyledi. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti.

"İddialıyım"

İnegöl'de bulunan Şahin, gençleri kötü alışkanlıklardan uzaklaştırmak istediklerini söyledi. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti.

Spora yönelik haber

(Yıldırım,28 Kasım 1996,Say: 3304).

Benzin istasyonu açılış haberi

(Bızım İnegöl,2 Haziran 1995,Say:3309).

İnegöl
BİZİM
kulagi
gözü,
sesi

Yık Millet
bir bulundur,
parçalanmaz!

10 KASIM 1996 PERŞEMBE YIL: 44 SAYI: 3304 FİYAT: 90.00 KDV Dahil

Düster
en az
kötür
kader
güçlü
olmalıdır.

Kararname
Sarf: Perol
Etiler: İylerler
Gaz Servisi: Fapir
Tel: 715 58 28

Bugün İnegöl'ün Düşman işgalinden kurtuluş günü
8. İnegöl Kurtuluş Şenlikleri bugün başlıyor

İnegöl'de bulunan Şahin, gençleri kötü alışkanlıklardan uzaklaştırmak istediklerini söyledi. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti.

ANAP İlçe Başkanı Gültekin'den Bahattin Sevinç'e yanıt
«TC kabile değil, hukuk devletidir»

İnegöl'de bulunan Şahin, gençleri kötü alışkanlıklardan uzaklaştırmak istediklerini söyledi. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti.

Keymakçı'dan Gazeteciler Derneğine ziyaret

İnegöl'de bulunan Şahin, gençleri kötü alışkanlıklardan uzaklaştırmak istediklerini söyledi. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti.

Vergi Dairesi bugün ve yarın açık

İnegöl'de bulunan Şahin, gençleri kötü alışkanlıklardan uzaklaştırmak istediklerini söyledi. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti.

Eşi evi terk edince intihar etti

İnegöl'de bulunan Şahin, gençleri kötü alışkanlıklardan uzaklaştırmak istediklerini söyledi. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti.

7.Kurtuluş Şenlikleri haberi

(İnegöl Haber Gazetesi,5 Eylül 1996,Say:128).

İnegöl
BİZİM
kulagi
gözü,
sesi

Yık Millet
bir bulundur,
parçalanmaz!

10 KASIM 1996 PERŞEMBE YIL: 44 SAYI: 3304 FİYAT: 90.00 KDV Dahil

Düster
en az
kötür
kader
güçlü
olmalıdır.

Kararname
Sarf: Perol
Etiler: İylerler
Gaz Servisi: Fapir
Tel: 715 58 28

Bugün İnegöl'ün Düşman işgalinden kurtuluş günü
8. İnegöl Kurtuluş Şenlikleri bugün başlıyor

İnegöl'de bulunan Şahin, gençleri kötü alışkanlıklardan uzaklaştırmak istediklerini söyledi. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti.

ANAP İlçe Başkanı Gültekin'den Bahattin Sevinç'e yanıt
«TC kabile değil, hukuk devletidir»

İnegöl'de bulunan Şahin, gençleri kötü alışkanlıklardan uzaklaştırmak istediklerini söyledi. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti.

Keymakçı'dan Gazeteciler Derneğine ziyaret

İnegöl'de bulunan Şahin, gençleri kötü alışkanlıklardan uzaklaştırmak istediklerini söyledi. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti.

Vergi Dairesi bugün ve yarın açık

İnegöl'de bulunan Şahin, gençleri kötü alışkanlıklardan uzaklaştırmak istediklerini söyledi. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti.

Eşi evi terk edince intihar etti

İnegöl'de bulunan Şahin, gençleri kötü alışkanlıklardan uzaklaştırmak istediklerini söyledi. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti. Şahin, gençlerin sporla ilgilenmelerini istediğini ve sporun gençlerin karakterini oluşturmada önemli bir rol oynadığını belirtti.

8. Kurtuluş Şenlikleri haberi

(Yıldırım, 6 Eylül 1997,Say:3578).

